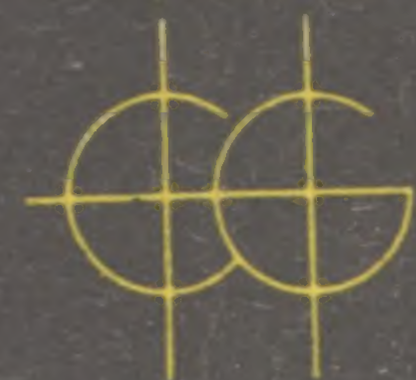
415

Fulvio Tomizza

În lumea CELOR DREPȚI

Tomizza este unul dintre cei mai mari reprezentanţi ai romanului tradiţional autentic, în cel mai bun sens al termenului, adică al romanului care nu a renunţat, de dragul fragmentării stilistice şi al aventurii gîndului, la darul povestirii.

CLAUDIO MAGRIS

GLOBUS

EDITURA UNIVERS

Lei 15

6

FULVIO TOMIZZA

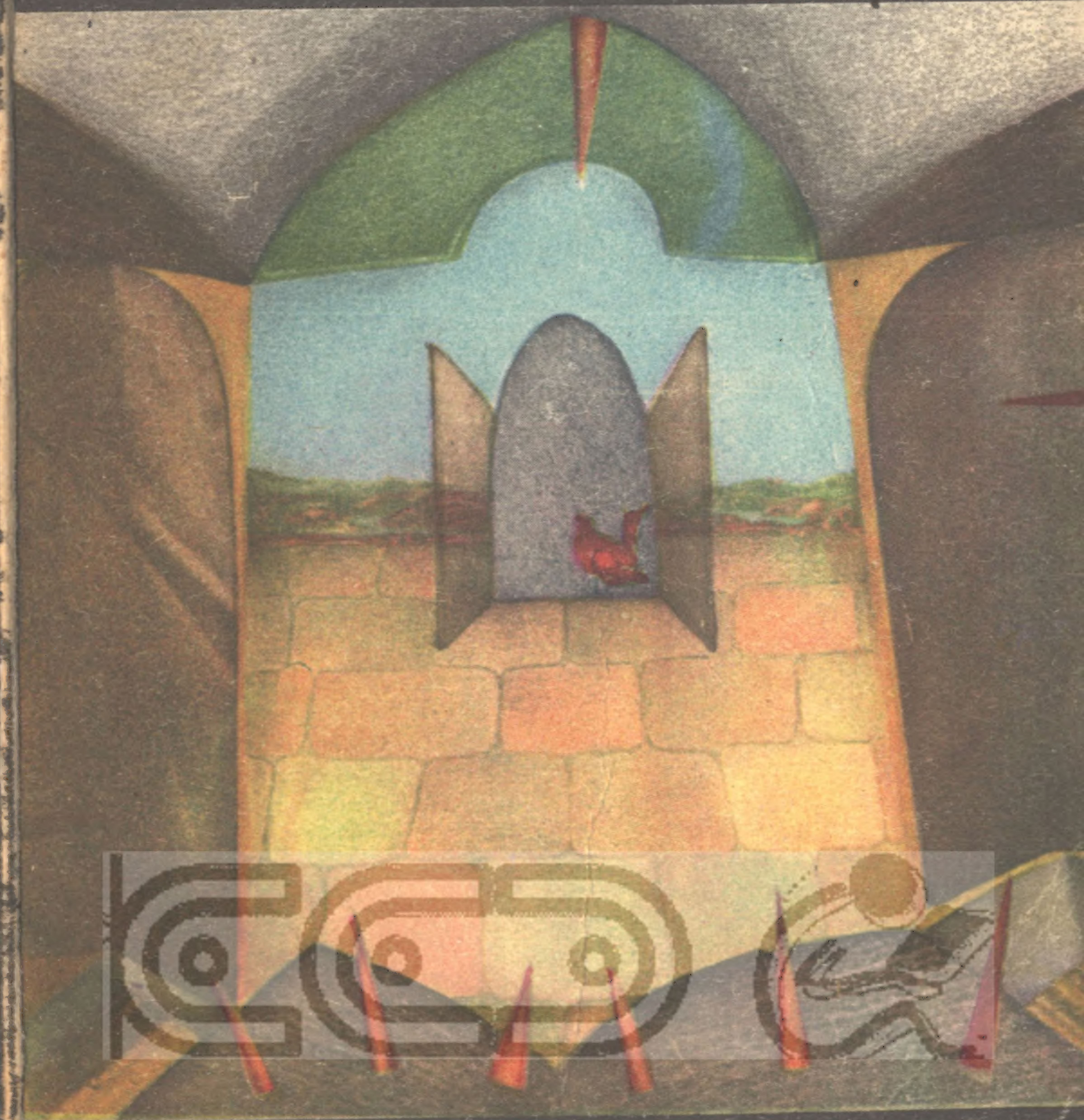
În lumea CELOR DREPȚI

1985

FULVIO TOMIZZA

În lumea CELOR DREPȚI

Colecţia GLOBUS / Editura Univers

COPERTA COLECȚIEI STATE ION

Grafica: Nicolae Sârbu; Ilustrația: Denisa Mașek.

FULVIO TOMIZZA

LA MIGLIOR VITA

GLOBUS

Fulvio Tomizza

În lumea CELOR DREPȚI

Traducere
și cuvînt înainte
de
DOINA CONDREA-
DERER

EDITURA UNIVERS

București
1985

Lector : FLORIN CHIRIȚESCU
Tehnoredactor : VICTOR MAȘEK

*

Bun de tipar 06.04.1985. Apărut 1985.
Coli tipar 13.

*

Tiparul executat sub comanda
nr. 62 la
Întreprinderea Poligrafică
„13 Decembrie 1918",
str. Grigore Alexandrescu nr. 89-97
București,
Republica Socialistă România

CUVÎNT ÎNAINTE

Romancier prin vocație, deloc străin de poeticile și experimentele moderniste, dar avînd curajul de a opta pentru formule tradiționale cînd se dovedesc mai adecvate propriului univers artistic, Fulvio Tomizza, cîștigător a numeroase concursuri literare italiene și al Premiului guvernului austriac pentru literatură în Europa, 1979, este un nume demult consacrat.

După ce a debutat în 1960 cu *Materada* (de la numele comunei natale), roman prin care aduce în literatura italiană lumea agrestă a Istriei, prezentînd-o frust, fără idilism sau condescendență paternalistă, Tomizza a publicat *Fata din Petrovia* (1963) și *Pădurea de salcîmi* (1966), reunite ulterior în volumul *Trilogia istriană*.

Altui roman, inspirat de aceleași meleaguri, dar și de propria biografie, *Al cincilea anotimp*, 1965, i-a fost decernat premiul Campiello. Au urmat romanul, de asemenea autobiografic, *Pomul viselor*, 1969, cîștigător al concursului Viareggio, suita de pagini narative de scurtă respirație, în care predomină discursul oniric, *Turnul răsturnat*, 1971, romanele *Orașul lui Miriam*, 1972 (premiul Fiera letteraria), *Locul în care să te întorci*, 1974, premiul Campiello, *În lumea celor drepți*, 1977, premiul Strega, *Prietenia*, 1980, carte legată prin unul din protago-

niști de ciclul autoconfesiv. Romanul istoric *Nălucirea Mariei*, 1981, deosebit din punct de vedere tematic și al mediului ales — Veneția din anii Inchiziției, de data aceasta — ca și ampla reconstituire a vieții contestatarului Pier Paolo Vergerio, în ***Râul vine din nord***, 1984, dovedește disponibilitatea narativă a scriitorului.

Nu pot fi ignorate nici povestirile lui Fulvio Tomizza (*Emigranții*, *Vizita în lagărul de refugiați*, *Societatea*, *Băieți din Istria*), la care se adaugă cele din volumul *Ieri, acum un secol*, *1985*, operele dramatice (*Vera Verk*, reprezentată la Triest în 1968, *Idealistul* etc.) și nici reușita carte pentru copii, *Trick, povestea unui câine*, 1975.

În marea lor majoritate, operele lui Tomizza tind spre reprezentări ample, obiectivate ale Istriei natale, zonă cu o multiplă stratificare etnică, a cărei populație, greu încercată de-a lungul istoriei, a fost obligată prin Memorandumul de la Londra din 1955 să opteze între două state vecine.

Romanul *Materada* pornește de la drama fraților Coslovich, constrînși să emigreze cu familiile nu atît sub impulsul valului de plecări, pe care ar avea tăria să-l ignore, și al evenimentelor exterioare, care pun în prim plan, deformîndu-i importanța, originea etnică (conflictele interioare, de natură etică, fiind dublate de cele istorice), cît a perspectivei de deposedați de ogorul lor. Victime ale vicleniei și avariției unui unchi, cei doi frați descoperă în împrejurări fortuite că ruda lor i-a deposedat de pămîntul pe care trudiseră împreună cu el și cu propriul tată toată viața. Incapabil să renunțe la mentalitatea de proprietar absolut nici în împrejurările istorice noi, cînd statul iugoslav încuraja formarea de gospodării colective, bătrînul unchi nu va ceda nici comandamentelor morale, nici presiunilor. Conflictul tipic țărănesc, concretizat în formele specifice, se va rezolva prin capitularea prin emigrare a tinerilor. Dincolo de drama lor, bine surprinsă din fazele incipiente, se profilează într-o reprezentare corală cu ascendențe verghiene (vezi *Familia Malavoglia*) o întreagă comunitate zguduită de urgența creată artificial de a alege între două etnii (de care fiecare era în egală măsură legat prin origine, grai, fel de viață) și, în cele din urmă, între două zone geografice separate prin graniță și regim politic. Tragedia dezrădăcinării resimțite cu maximă acuitate de țărani, acceptată după mult zbucium, este de fapt tema centrală a acestui roman elegiac și motivul obsedant al scrierilor lui Tomizza, analist fin, capabil să sugereze reflecțiile dureroase, niciodată ajunse la liman, la alinare.

Sobră, fără urmă de șovinism, deși polemică față de unele stări de fapt, cartea lui Fulvio Tomizza exprimă, adesea într-un limbaj bolovănos, în consonanță cu lumea personajelor, suferința încercată în fața dispersiunii unei colectivități, care se condamnă prin strămutare la pierderea identității. Personajul povestitor, Franz (Francesco) Coslovich, își spune tăios, țărănește, că primul, cel care a creat precedentul, ar fi trebuit oprit asemenea oii care, făcînd o breșă în țarc, atrage după ea grosul turmei. Situațiile, scenele emblematice (precum cea de rămas bun de la mormintele celor dragi) sugerează, mai mult decît asertiunile, implicațiile dilemei, suferința grea, departe de înduioșări desuete, ale acestor țărani. „O jumătate de hectar din pămîntul acela fără pietre le ajunsese tuturor, putea să ajungă și pentru noi și

pentru copiii noştri" este concluzia la care ajunge acelaşi personaj în faţa cimitirului.

Mai ambiţios din punctul de vedere al construcţiei şi al manierei de tratare, romanul *Fata din Petrovia*, deschis sugestiilor psihologiei, urmăreşte în acelaşi arc temporal două destine umane avînd sporadice raporturi de contiguitate, cu povestitori independenţi. Relatarea la persoana I aparţine unui istrian din lagărul de emigraţi din Triest, marcat de sentimentul totalei alienări, de statutul ambiguu avut şi de umilinţa usturătoare de a primi de-a gata strictul necesar fără a avea un loc de muncă, o ocupaţie. O a doua relatare, la persoana a treia, încredinţată unui observator omniscient, urmăreşte reacţiile rudimentare perceptive şi stările umorale ale Giustinei, fata din Petrovia, o fiinţă închisă, şi procesul ei de lentă conştientizare. Frecventa intercalare a relatărilor, întreruperea repetată a celor două fire narative dau cărţii un ritm sincopat. Nu lipsesc scenele simbolice care ne prezintă din nou tragedia desprinderii violente de ţinutul străbun, de propria îndeletnicire şi o morală pe măsura evenimentelor. Valdo Stepanich, cel care şi-a ucis cîinele înainte de a-şi părăsi gospodăria din Istria, îşi interzice o viaţă de familie tihnită atîta timp cît nu prin truda braţelor lui este asigurat venitul propriului clan. Bătrînul tată, senilizat, sporeşte stinghereala celor din lagărul de emigranţi, îndemnîndu-şi în răstimpuri băieţii, ca în casa lor strămoşească: „Strîngeţi oile! Legaţi vitele! E vremea!"

Ultima compoziţie din *Trilogia istriană*, mai accentuat lirică, ni-i prezintă pe emigranţi în momentul acceptării resemnate a noului lor destin, pe pămînturile asanate din Friuli, unde şi-au întemeiat noi

gospodării, dar nu se pot sustrage sentimentului înstrăinării. Prietenului venit din lagărul triestin pentru ca bătrînul tată să închidă ochii într-un ţinut asemănător celui lăsat la 20 de kilometri, dincolo de graniţă, gospodarul îi mărturiseşte: „Seamănă, dar nu este la fel. Nu este ca cel dinainte şi n-o să fie niciodată. Parcă ar fi pămîntul altora... e ca şi cum el m-ar prelucra pe mine. Nu mă mai trage inima."

Cu *Al cincilea anotimp*, Tomizza a inaugurat seria apreciatelor scrieri autobiografice; el reconstituie prin optica unui copil de zece ani ultima parte a celui de al doilea război mondial: ocupaţia germană a Istriei, raporturile diferenţiate ale sătenilor cu fasciştii, constituirea grupurilor partizane, jocul politic duplicitar al burgheziei rurale. Imaginea rezultată din alăturarea impresiilor disparate ale lui Stefano Marcovich corespunde strict sferei de observaţie, emotivităţii şi puterii de înţelegere a băieţelului povestitor, chiar dacă nu mai avem, ca în *Fata din Petrovia*, o manieră de tratare inspirată de *poetica subliminală* a lui Carlo Cassola, sau de Robbe-Grillet. Totul este redus la judecata sau la răstălmăcirea copilului şi adesea creionarea unor stiuaţii este tributară credinţelor populare şi basmelor. Sentimentele — în cazul de faţă infantil contradictorii — încercate în relaţiile cu propriul tată vor sta în centrul scrierii succesive, romanul-eseu *Pomul viselor*, continuare a biografiei lui Stefano.

Elev în seminare teologice şi şcoli laice, student în Belgradul postbelic, cineast la Lubliana, purtînd pretutindeni preplexităţi şi contradicţii greu de conciliat, Stefano nu îşi găseşte făgaşul. Întors în Istria, asistă la exodul populaţiei şi al propriei familii,

pe care va accepta cu greu, în ultimul moment, să o urmeze. Italian după tată, croat pe linie maternă, lipsit de dezinvoltura unora în a opta tranșant pentru una din părți, atras de noua orînduire, dar chinuit de remușcări față de memoria tatălui (obligat să plătească, după război, mai mult decît alții pentru bunăstarea din ani grei pentru ceilalți), Stefano trece prin calvarul stărilor conflictuale cu un sentiment aproape clinic al culpabilității. Dereglările psihice derivînd de aici îl vor împinge pînă în pragul complexului paricid: „Omul pe care îl băgasem de două ori în închisoare și în cele din urmă în mormînt", spune el, reepilogînd anii în care încercase să se integreze într-o societate neiertătoare cu tatăl lui. Acesta din urmă se lăsase învins de boală și de moarte, neputînd să accepte condiția de emigrant și neîncrederea cu care era privit de o parte și de cealaltă a graniței. În prim plan se află raportul paradoxal fiu/părinte, implicînd iubire și ură, imitație spontană și dorința de emancipare, sentimente potențate în condițiile unei clare delimitări ideologice. Sondajul psihologic, minuțios pînă la cruzime, culminează în partea finală cu proiectarea în oniric, cu deformările spațiale și temporale inerente, cu asocierea unor crîmpeie de imagini care ies din tiparele cronologice și logice, dar care emană din dorințe oprimate, din repetate refulări. Nestăvilit de pragul conștientului, deformat de autocenzură, visul oferă o modalitate generoasă de a continua, fără a-i da de capăt, introspecția. Tehnica fluxului conștiinței, ca și recurența monologului interior (moștenite, nu mai puțin decît problematica, de la Svevo și Gianni Stuparich) își găsesc tratarea adecvată. Dimensiunea psihanalitică nu devine însă un mijloc

de investigație exclusiv; ea lasă spațiu și raporturilor istorice, etnice și sociale, fără de care panorama ar fi falsificată. Asupra figurii paterne autorul va mai reveni în *Orașul lui Miriam* (doctorul Cohen avînd rol substitutiv) și în două din cele patru povestiri din volumul *Locul în care să te întorci*: Stefano este condiționat ca un fiu de reacțiile mentorului său, iar la rîndul lui acceptă prerogativele capului de familie în raport cu alții.

Amploarea părții finale — juxtapunere de imagini degajate de subconștient în coșmar, încheiere logică a autoanalizei întreprinse în *Pomul Viselor* — a făcut să nu surprindă materia din volumul următor, *Turnul răsturnat*, suită de povestiri înregistrînd închipuirile și obsesiile zonelor adînci ale psihicului, care minează sau răstoarnă edificiul reprezentărilor logice, dominate rațional. Prin reveniri și reluări, prin frecvente regresiuni, universul fantastic creat de autor ne conduce, în ciuda impresiei de a-temporal și a-spațial (localizările rezultînd arbitrare), tot la sfîșierile personajelor autobiografice ca și romanul *Orașul lui Miriam*. Acesta din urmă, ambițios prin montajul narativ și prin abordarea unui nou mediu — citadin de data aceasta — urmărește, din punct de vedere tematic, maturizarea sentimentală a lui Stefano în Triestul mitteleuropean. Reconciliat cu sine și cu amintirea tatălui, tînărul revine în termeni pozitivi la sentimentele filiale în raporturile cu originalul doctor Cohen, adept detașat și adesea ironic al lui Freud.

Locul în care să te întorci, pseudo-roman epistolar (relatarea la persoana I reprezintă, conform ficțiunii romanești, răspunsul la scrisorile unei intelectuale pragheze cunoscute în cursul unei vizite în

Cehoslovacia în 1969), reia cu obișnuita angajare etică, dar cu o mai mare abilitate în folosirea tehnicii aluziei, chestiunea originii duale. Criza a fost însă depășită și odată cu cicatrizarea rănilor de istrian strămutat care nu-și reneagă obîrșia și strămoșii — fie ei italieni sau croați —, precumpănește speranța în puterea națiilor de a-și făuri un destin ferit de tensiuni inutile. Stefano reface în sens invers drumul care-l îndepărtase geografic, nu și sufletește, de locurile natale, opunînd scepticismului și relei-voințe bunătatea, toleranța și înțelepciunea unui generos.

De pe versantul opus — al istrienilor pentru care pămîntul natal nu a fost niciodată o patrie provizorie, alternativa stabilirii dincolo de granița situată la cîțiva kilometri, Tomizza reia tema obsedantă a scrierilor lui cu romanul social-istoric *In lumea celor drepți* (în original *La miglior vita)*. Aici avem de-a face cu o suită de reprezentări menite să reconstituie în toată complexitatea ei viața din zona de graniță a Istriei, într-un întins arc temporal, redate sub formă de însemnări ale unui personaj-cronicar ajuns la vîrsta senectuții. Situația este similară cu cea din *Memoriile unui italian* de Ippolito Nievo, cu care Tomizza are multe puncte de contact : facilitatea cu care construiește scene epice pline de dinamism, creionează portrete, locuri și personaje, dintre care unele fascinante, dezinvoltura verbală. Spre deosebire de Nievo însă, care îi atribuie relatorului virtuți demiurgice, chiar și ubiguitatea, povestitorul lui Tomizza preferă să descrie ceea ce experiența directă i-a furnizat și să precizeze cînd este vorba de o informație preluată. Fără să piardă din patosul narativ, autorul mai modern a cîștigat în rigoare. Prin frecvente trimiteri la epoci trecute, anterioare momentului biografic hiperbolizat, de unde începe povestirea la persoana I, sînt aduse în prezent vîrste istorice apuse. Incursiunile în vremurile trecute, cu o justificare funcțională, aduc un plus de imagini, nu numai de informații, care aruncă lumină asupra genezei epocii tratate, asupra a ceea ce naratorul numește *non-istoria noastră*. Este vorba de o comunitate întemeiată cîndva de populația fugită din calea înaintării turcești și stabilită pe înălțimile de pe coasta dalmată, rărită de boli și de mizerie, refăcută prin repopulări succesive, trecută de la o stăpînire la alta : supusă venețienilor cuceritori, apoi imperiului austro-ungar, Italiei, între cele două conflagrații mondiale și în cele din urmă tînărului stat federativ iugoslav. Populația mixtă italo-croată, puternic afectată de sărăcie, de condiția periferică și de statutul ambiguu (de bastard, de corcitură, spune la un moment dat bătrînul povestitor) a avut, în ciuda discontinuității aparente, o istorie proprie. Din lungul șir de peripeții prin care a trecut, a învățat că oamenii trebuie și pot să conviețuiască în înțelegere. Demnitatea, respectul pentru condiția umană, dincolo de situația materială și de conjunctura politico-administrativă, rămîn valori perene, ne dă de înțeles, în ciuda modestiei afișate, clopotarul Martin, povestitorul memorialist al cărții.

Alegerea inspirată a unghiului de vedere, păstrat pe tot parcursul narațiunii, asigură în mare parte originalitatea romanului. Urmărim evoluția paracliserului Martin din momentul în care, copil fiind, primește de la tatăl lui prima misiune din profesia căreia îi era destinat prin tradiție familială, și îl vedem astfel slujitor, rînd pe rînd, a șapte preoți catolici, slavi sau italieni, într-o comună alcătuită

din mai multe cătune, dintre care unele mai păstrează şi astăzi numele[1] derivate de la ctitorii lor.

Categoria temporală, atît de importantă într-un roman cu o deschidere diacronică precum a celui de faţă, este reliefată prin dispunerea abilă a mai multor factori care contribuie la obţinerea aceluiaşi efect: precizarea în răstimpuri a vîrstei relatorului, contrapunerea generaţiilor, semnalarea mutaţiilor politico-administrative, sociale etc. şi, mai ales, revenirea asupra cîtorva elemente de referinţă fixe. Din universul obiectual amintim portretul atîrnat deasupra tejghelei, natural, schimbat odată cu regimul, începînd din perioada primului război mondial şi pînă în deceniul al şaptelea al secolului nostru. Construcţia însăşi a cărţii, îmbinare succesivă de crîmpeie biografice, reluate în răstimpuri conform tehnicii înlănţuirii şi a intarsiei, dă relief dimensiunii temporale. La rîndul său, timpul este invocat pentru a sublinia pledoaria pentru progres social şi etic, în efortul comun al unei convieţuiri demne, civilizate. Titlul voit ambiguu al romanului şi mai ales explicitarea lui treptată prin revenirea în contexte diferite lasă să se întrevadă acelaşi lucru. Locuţiune curentă pentru a desemna lumea de apoi, — lumea drepţilor, cum spunem în româneşte — *la miglior vita* (cea mai bună formă de existenţă), a cărei accepţiune religioasă s-a tocit, apare nu numai în registrele cu decese din secolele trecute, uneori citate, ci şi într-un cadru diferit, în care sensul este

---

[1] În traducere au fost păstrate denumirile geografice din originalul italian. Nu au fost date cele actualmente în vigoare pentru a păstra nuanţele pe care mizează autorul în jocul dintre cele două variante.

exclusiv social. De altfel, bătrînul cronicar însuşi — provenit dintr-o familie nevoiaşă care dăduse din tată în fiu ţîrcovnicul satului — este un areligios (!) şi un observator atent, solidar cu manifestările pozitive ale comunităţii, dar şi un judecător sever al ei.

Povestirea dinăuntru — prin viziunea unuia dintre protagonişti — evită reducerea simplificatoare a discursului narativ la cel real, deşi îl presupune. Găsim în carte societatea întîlnită şi în cărţile anterioare, specifică prin componenţa ei naţională binomică şi prin locul geografic ocupat. Prin incursiunile în trecut, ea este supusă unei analize genetice deloc oţioase. Materialul epic, bogat şi eterogen, reliefează o serie de personaje, dintre care unele, cu povestea propriei vieţi, formează, pînă la un punct, nuclee autonome: este cazul fiecărui paroh în parte, al Mălizei, Elvirei etc., fără ca aparenţa de memorialistică să aibă de suferit. Una din virtuţile de povestitor ale clopotarului Martin este aceeea de a reda fiecare eveniment prin prisma trăirilor specifice vîrstei; ca atare, nedumeririle iniţiale, urmate, după împrejurări, de un entuziasm total sau de aversiune, vor fi înlocuite treptat cu judecata matură a experienţei. Revenirea asupra unor personaje în condiţii istorice noi corectează de fiecare dată prima impresie, o rotunjeşte şi o nuanţează. Fără a ştirbi din entuziasmul juvenil pentru don Stipe — cea mai luminoasă figură a cărţii —, povestitorul revine cu o ultimă secvenţă, care nu neagă vechea impresie, dar aduce mici semne de întrebare. Remarcăm la acesta, de pildă, inversarea raportului dintre preocupările majore, de patriot croat şi de ecleziast catolic, în momentul luptei naţionale şi după împlinirea năzuinţelor lui cetăţeneşti, sau felul în care îşi ia ră-

mas bun de la îndrăgitul lui subaltern, ca tînăr preot și după mulți ani, ca episcop. Același lucru observăm și la alte personaje, precum Stòcavaz, vechi luptător pentru afirmarea națională și socială, activ în timpul Rezistenței, moderator al intransigenților în anii postbelici, dar nu lipsit de rigidități.

Partea de analiză psihologică, de introspecție (dominantă în cărțile anterioare ale lui Tomizza) ocupă de data aceasta un loc restrîns. Jocul ocult al afectelor în evoluția fiecăruia și în ciocnirea destinelor apare mai ales în formă aluzivă, lăsînd loc prezentării factorilor istorici și raportului dintre conjunctural și obiectiv-general.

Coerent în prezentarea faptelor și folosind exclusiv cîmpul cognitiv al povestitorului, romanul acordă mai mult spațiu cotidianului, în care evenimentele istorice majore apar doar în reflexele lor la nivelul modest al comunei. Eludarea tratării frontale a faptelor istorice notorii nu înseamnă diminuarea lor ; dimpotrivă, traducerea lor în întîmplarea măruntă reușește să surprindă implicațiile umane individuale și transindividuale. Descoperim astfel urmările traumelor istorice — precum cea a băjeniei sau a dezrădăcinării din matca originară sub impulsul unor evenimente exterioare. Incursiunile în istorie reliefează situații repetitive, temeri, stări de agitație sau îngrijorare colectivă ; exodul din timpuri străvechi sau recente provoacă aceleași accente elegiace. De altfel, în mînuirea retoricii durerii, autorul reușește să creeze momente de mare tensiune, cu minimum de mijloace expresive și imagistice : paginile zguduitoare (descrierea seacă a drumului de întoarcere în sat cu sicriul fiului căzut ca partizan, trecerea pe drumul de țară a

partizanilor învingători, amintind convoaie din vremuri apuse, de pildă) evită conotațiile și emoția comentariului, totul fiind redus la scena în sine. Acestea conving mai mult decît încercarea de exploatare livrescă, de exemplu, a frescei din Beram, deși unele figuri din ea (a copilului fără prihană și a bătrînului) sugerează, prin tehnica continuității, substituției și a jocului asociativ, trăirile celui care le contemplă, același Martin, clopotarul.

Frămîntarea etică, ușor de intuit la nivelul actului creator, explică tonalitatea operei cu preferințe spre sobru și nu lipsită de o tentă moralizatoare. De aceea sînt rare scenele comice, observațiile hazlii — mai numeroase în prima parte, corespunzînd cronologic adolescenței personajului, pînă la un punct de *Entwicklungsroman*, de roman al formării, chiar dacă Martin nu este un erou problematic. Mecanismul nevrotic, care stă la baza comportamentului multora dintre preoții prezenți, apare rareori ca prilej de glumă (ca în farsa jucată de puștanii din sat parohului obsedat de ideea păcatului originar) ; de cele mai multe ori acest mecanism este folosit cu reticență pentru a explica situațiile conflictuale paroh-paracliser, respectiv săteni, iar în episodul cu don Miro, ex-luptător în Rezistență, capătă dimensiuni dramatice. Tot astfel, autorul refuză să prezinte cu violență satirică personajul feminin din casa parohială, cum tradiția manzoniană l-ar fi putut îndemna, preferînd umorismul pirandellian (amestec de jalnic și comic) sau modul de tratare neutru.

Departe de dezorganizarea savantă a multor opere moderne (Tomizza însuși experimentase formula), romanul se încheie cu însemnările sporadice, de interes minor, ale bătrînului, sugerînd incapacitatea subiec-

tului, în faza de declin, de a mai domina evenimentele și poziția de acum marginală a generației lui. În finalul firav, dispersat, lipsit de dinamismul și suculența părții centrale, vedem grija autorului să nu ajungă la o imagine edulcorată a personajului povestitor și nu o scădere a apetitului narativ. De asemeni, în economia cărții, episodul izolat al sinstraților musulmani nu se justifică prin virtualitățile exotice sau de cronică neagră, ci ca un nou apel la toleranță, înțelegere și respect între comunități etnice sau din punct de vedere al evoluției istorice diferite.

Izvorîte din frămîntări de conștiință acute, traduse în modalități artistice coerente și convingătoare, problemele ridicate de Fulvio Tomizza nu lasă cititorul indiferent. Și tocmai aceasta urmărește romanul.

DOINA CONDREA-DERER

I

MÎNA ÎMI TREMURĂ ȘI ACUM, CA ÎN DIMINEAȚA îndepărtată de Paște, cînd tatăl meu, prins cu slujbele și cu sfințirea ouălor, m-a trimis pe mine, băiat la vreo doisprezece ani, să stropesc cu agheasmă în cele patru colțuri ale parohiei, ca să alungăm grindina de peste vară. În sticluța cu apă sfințită puțin mai devreme în vasul de sub fîntînă, tata adăugase o lacrimă picurată din sfeștila de Paște, o bucățică de ostie, un fir smuls din sfită și un altul argintiu căzut din patrafir. Tremuram tot, în timp ce el, în cămașă, cu mustața gălbuie, sfințea încă o dată — după mine era curată profanare — agheasma. În sacristie rămăsesem numai noi doi între slujba de dimineață și cea cîntată pentru bărbații și femeile care renunțaseră să mai trebăluiască pe acasă. Tata mi se părea nervos și cînd am ciulit urechea la un zgomot de afară a țipat la mine : și eu care crezusem că un paracliser n-are voie să vorbească tare în biserică ! În același timp, mi-a dat să înțeleg că preotul nu ar fi văzut cu ochi buni ceea ce făcea, ba putea să-l dea și afară, pentru că numai acestuia îi era îngăduit să pună stavilă furtunilor.

În afară de pămîntul bisericii, tata vedea și de o vie a noastră cu struguri negri, ca să nu

trebuiască să dea de la el vin, în cazul în care nu ar fi ajuns cel alb pentru slujbe. Ştia prea bine că dacă scăpa de grindină, de sfîntul Martin (nu degeaba ţinuse să-mi dea numele de bun augur al acestuia !) urma să aibă hîrdăul plin. Dar în momentul acela, îşi ieşea uşor din fire pentru că simţea că făcea ceva neîngăduit şi pe deasupra în biserică, nu pentru profanarea în sine, care mie îmi punea un nod în gît. Insistenţa cu care trăgea cu coada ochiului spre uşa întredeschisă trăda numai teama că ar fi putut fi surprins de preot.

Pe atunci exista pentru mine o carte mai de temut decît ceaslovul, pe care trebuia să ştii neapărat s-o deschizi exact la pagina cuvenită şi să citeşti versetul cu glasul încărcat de emoţie : era volumaşul legat în pînză neagră cu o crucea galbenă imprimată pe copertă, ce aducea ea însăşi cu pecetea unui blestem. Cu cîteva zile mai înainte, tata îmi povestise că în tinereţea lui, pe vremea cînd se afla în serviciul unui preot de treabă, se întorceau odată cu măgăriţa de la Umago şi după ce au trecut de ultimele case din Radovani s-a stîrnit furtuna. Măgăriţa a fost mînată să alerge în vîrtejul vîntului, care se năpustea din toate părţile ; părintele îi striga să gonească mai tare şi îşi tot ridica privirea spre cerul care nu prevestea nimic bun ; nu avea la el cartea afuriseniilor. La ultimul urcuş, cînd deja se zărea casa parohială iar măgăriţa dădea mai mult înapoi de frica fulgerelor de foc, preotul a sărit din şaretă şi a luat-o la fugă. Tot cerul părea îngrămădit deasupra capului tatei care, ră-

mas cu animalul, plîngea şi se ruga ; apoi, norul imens s-a deplasat încet spre dreapta şi a început să se reverse acolo unde mai înainte nu îndrăznise. Ajuns cu şareta în faţa bisericii, tata l-a găsit pe preot în stiharul alb, cu etola violetă, pe treptele de piatră, citind din carte şi ţinînd într-o mînă o lumînare cu flacăra dreaptă în vînt. Vîjîind, grindina cădea potop în grădina acestuia, în timp ce pe terenurile cruţate de peste gard, greierele îşi relua ţîrîitul.

Dar cum ne este hărăzit să avem o viaţă mai săracă decît a părinţilor, mie nu mi-a fost dat să văd asemenea minuni ; sătenilor neîncrezători le-am spus, de fiecare dată, că eu n-am avut parte să văd noaptea în cimitir altceva decît chiparoşi şi cruci şi nici n-am auzit vreun sunet sau glas stîrnit din senin în biserică. Şi astăzi ei mă îmbie să mint, fără să le treacă prin minte că certitudinea concretului şi cultul soarelui pentru mine sînt absolute tocmai pentru că am trăit într-un asemenea loc o viaţă de om, cînd storcîndu-mi creierii de dragul binelui, cînd avînd parte de rău, cum se întîmplă. Şi parcă-mi pare puţin rău cînd mi-aduc aminte înduioşat de băiatul de atunci, din sacristie, pe care îl treceau fiorii.

Atunci, am ieşit cu sticluţa în buzunar tot aşa cum astăzi preoţii le duc ultima împărtăşanie celor care trag să moară. Aveam impresia că vedeam pentru prima oară locurile natale: le străbăteam pas cu pas, ca şi cum le-aş fi cercetat şi binecuvîntat, fixîndu-le pentru totdeauna în memorie, aşa cum le găseam atunci.

La rîndul meu, primeam botezul și parcă o vlagă nouă, căci nu mai eram băietanul care fura fructe prin grădinile mai lăturalnice sau spiona împreună cu tovarășii de joacă perechile de după un gard viu, ci fiul lui Zvane Crusich, țîrcovnic din tată în fiu, care se pregătea să-și ia în primire misiunea făcînd un bine comunității, un bine anume, acela de a ține departe furtuna de vii, de lanurile de cereale, pe care le și vedeam unduitoare, precum le știam, în dimineața aceea de aprilie.

Am luat-o la goană spre Orehi și oamenii, care deja îmbrăcați de sărbătoare, care cu picioarele în lighean, mă întrebau în croată:

— Unde alergi așa, băiete?

Ce-aș fi putut să le răspund? Că dădeam fuga să fac pagube pe cîmp sau că, dimpotrivă, pentru prima oară eu duceam balsamul sfînt care, în cugetul meu, trebuia să-l ferească de buruieni, de larve și de viermi? Drept răspuns, aveam un zîmbet pe buze, să-l ia fiecare după voie, mai ales că pe cîmp nu erau roade, iar pentru ai mei nu exista zi mai plină ca acea ultimă zi din săptămîna mare, în care pe pardoseala bisericii, frecată și lustruită, să o lingi, nu alta, fiecare lucru fusese binecuvîntat: apa, focul, lumînările, chiar și tămîia și ceea ce mă uimea, fiecare lucru tot prin el însuși: apa cu apă, focul cu foc, tămîia cu tămîie, semn că totul trebuie să se înnoiască în biserică și în afara ei, motiv pentru care binecuvîntarea preotului nu ajungea mai mult de un an.

Îndreptîndu-mă spre Lazari, cu mîna vîrîtă în traistă, strîngînd sticla caldă, făceam să foșnească tecile bătrîne dintr-un păpuriș lăsat în paragină, simțind nodul bulbilor tineri sub papucii de pîslă, săream peste gardurile vii din salcîm și muri, care trosneau inofensivi ca niște uscături, mă afundam pe drumurile bătute în pămîntul sfărîmicios, acum cînd pomii dădeau în floare și soarele ardea. Din tot ceea ce simțisem mai înainte, goana aceea matinală îmi amintea de zilele cînd mă tîram după cuiburi, tremurînd de nerăbdare sau mergînd după ciuperci de dragul de a le vedea multicolore în pădurea complet înverzită. O lege nicicînd scrisă și probabil nici măcar rostită, stabilea că ceea ce nu provenea din munca unuia anume aparținea tuturor; de asemenea putea fi luat tot ceea ce-i scăpase din recoltă bunului culegător. După mine, era singura lege stabilită spontan între noi; cine nu o respecta era un laș și nu era demn să fie numit om acela care revenea ca stăpîn în via deja culeasă sau se ducea întins la cuiburi, după ciuperci sau sparanghel în propria pădure sau după spicele agățate prin miriște. În schimb, n-avea decît să se fofileze la predarea dărilor către stăpîn sau primărie, dacă era dispus să strecoare ceva în mîna grasă a vechilului și a perceptorului. Putea chiar să lipsească de acasă în ziua chetei de sfîntul Martin, păcălindu-l pe parohul venetic, dar nu să uite de sacul și de butoiașul sărmanului Zvane Crusich, care nu avea alt venit, se născuse acolo, bătea de trei ori clopotele, iar pentru morți toată noaptea, săpîn-

du-le și gropile, aflîndu-se între popă și ei, nu ca vechilul și perceptorul care-și văd de propriile interese și de aceea sînt disprețuiți, ci mai aproape de ei decît de preot, ca în acea dimineață de Paște.

De cum am trecut de casele din Crasti, la răspîntia care desparte drumul ce duce spre parohia din Carsette de cel spre San Lorenzo, am găsit movila de pămînt, poate un furnicar, de care îmi vorbise tata. Cum mîna îmi tremura din nou, am fost constrîns să respect indicația de a turna acolo mai mult decît aiurea, deoarece erau mai de temut norii dinspre mare purtați de vîntul de sud-est. Văzînd cum lichidul întuneca pămîntul roșiatic și cît de repede era absorbit, am încercat o senzație nouă, ca de joc interzis copiilor și născocit de cei mari ; mai mult, m-am simțit ca în fața unei infracțiuni la care mă împinsese tata. Gîndul mă ducea la practicile urzite fără știrea preotului, la care recurgeau credincioșii cînd aveau porcul bolnav și nu mînca, sau oaia mușcată de viperă. În descîntatul cu jăratic foarte pricepută era o bătrînă din Rupa : ea apuca tăciunii cu cleștele, îi stingea într-un vas cu apă și cu ei fumegînd făcea tot soiul de semne, murmurînd descîntece deasupra animalului. Tot ea îi vindeca pe copilași de tuse măgărească și pe bătrîni cînd rămîneau cu gîtul înțepenit ; îndrepta oasele scrîntite, le dădea sfaturi femeilor trădate și pretendenților luați peste picior, cerînd, în schimb, cîteva ouă, o sticlă cu ulei sau o bucată de slănină. Poate că ar fi făcut-o și gratis, ca să se dea crezare nu atît propriilor puteri cît îndeletnicirii în sine, o a doua religie pentru cei săraci, neștiutori, care nu se dădeau bătuți nici cînd preotul și doctorul clătinau din cap și nici cînd luminările, posturile de nouă zile și acatistele nu ajutaseră la nimic și nu-ți mai rămînea decît să te adresezi necuratului, care poate chiar mai mult decît Domnul, fără să-ți pretindă nici măcar o bună purtare.

Dar ceea ce duceam eu în traistă de-mi umezea ușor degetele era ceva luat din biserică și nu se putea spune că fusese furat, pentru că nu exista văduvă care să nu-și vîre mîna după slujbă în agheasmatar ca să o deschidă apoi deasupra mormîntului bărbatului ei ; cît despre rest, să-mi fie iertat, se putea spune că era gunoiul din biserică sau, mă rog, ceva destinat să ajungă sub mătură. Din cel mai de vază loc al parohiei duceam niște resturi oamenilor, care deja o apucaseră pe scurtătură ca să ajungă la slujba mare, unde erau binecuvîntate ouăle și cozonacii, din care, o parte, rămînea bisericii. Și mama, care se întorsese de la slujba mică, în timp ce așeza masa de Paște, încuviințase ca de data aceea să fiu eu cel care făcea ocolul comunei ; mama, care broda fața de masă pentru altarul cu ostia sfințită, spăla cu mîinile ei pînza de pe paharul cu vinul preschimbat în sînge și care, de cîte ori trecea prin fața artoforului se închina, în ciuda protestelor fostului preot și a tăcerii, și mai greu de suportat, a celui în funcție.

Cu imaginea ei zîmbitoare înaintea ochilor, a mîinilor mereu albe, care cu o oră mai înainte terminaseră să întoarcă pentru mine un costum vechi de-al tatei, pieptul mi se umplea de bucurie. Alergam pe Boscogrande pe lîngă via cu corzile ridicate în boltă înaltă, ca niște juguri subțiri, care te făceau să simți că țin de San Lorenzo, unde pînă și graiul era mai italienesc și ai cărui locuitori mi se păruseră întotdeauna semeți : noi ne temeam de copiii lor aproape ca de cei din Umago, pe care nu aveam curajul să-i privim în ochi. Puțin mai lipsea să încep să cînt litanii bisericești ca tinerii puțin țicniți, despre care se spunea că erau neprihăniți, deși se îmbrăcau ca niște bărbați ; pentru prima oară și eu simțeam o stofă mai plină lipindu-mi-se de coapse și salutam via lui Làkoti cu alunii în floare, răsunători ca franjurile de la baldachin, păpurișul lui Sitari, lanurile de orz aproape albăstrii față de cele de grîu, ieșindurile de pădure nedesțelenită a conților Làzarich, bogată în trunchiuri, pe care oamenii le scoteau și le trimiteau la Veneția. Aș fi vrut să am în locul flaconașului o sticlă mare și ținîndu-i degetul la gură să las o dîră în urma mea, ici sărind peste un mărăciniș, colo ocolind un paltin cu umbra deasă, sub care ai fi putut să mănînci, fără să dau și fără să iau nimic de la nimeni ; aș fi marcat pentru vecie pămîntul și aerul de deasupra lui, pe care le simțeam ale noastre și numai ale noastre.

Am trecut drumul de căruțe și de care grele de negustori ce coborau de la Buje la Umago, tăind parohia aproape în două ; puțin mai încolo, în valea Potòcului, unde și pămîntul roșiatic are vara tot timpul parte de răcoare, am găsit piatra care separa proprietatea conților Làzarich de cea a marilor moșieri Bonifazi. Furtunile de acolo, ajungînd deja domolite din Friuli, erau mai frecvente, dar mai puțin păgubitoare, chiar dacă oamenii îți atrăgeau atenția că trebuia să te păzești cînd „furlana[1] își ridica poalele", și-ți făceau cu ochiul, ca și cum s-ar fi referit cu adevărat la o femeie din Friuli. Am turnat cîteva picături bune în jurul pietroiului diform, care se profila ca o statuie a ogoarelor.

Pămîntul de acolo era ca untul : între vii și măslini creșteau verdețuri pentru hrana porcilor. Puteam să alerg drept spre torent. Agățîndu-mă de ciufurile de trestie și de sălcii, am coborît și am sărit peste firul de noroi ; ramuri răsucite atîrnau și pe celălalt mal. Pămîntul era mai închis la culoare, ierburile deveneau tot mai lemnoase și țepoase, șiruri de muri împletiți cu iederă dădeau ocol dărîmăturilor a două case, cine știe cînd și de cine locuite. Începea pietrișul, deci și urcușul, cu scaieți, ienupăr și muri chinuiți, care primeau apa pieziș : îmi venea să cred că omul a născocit dracii și iadul privind natura, idee confir-

---

[1] Joc de cuvinte între numele vîntului iscat în Friuli și numele locuitoarelor din această regiune. *(n. tr.)*

mată de existența unora condamnați pe acest pămînt la locul hărăzit de Dumnezeu.

Casele din Rupa nu se înalță pe stînci, așa că m-am trezit cu ele înaintea mea ca niște *cuce*[1], colibe din piatră de rîu, unde, de obicei, se țin uneltele și unde cu greu te poți adăposti pe vreme rea, iar alții le clădesc ca să-și petreacă acolo nopțile calde în care păzesc pepenii. M-a surprins și fumul, care se strecura aproape nevăzut pe uși și ferestre, dar îmi irita gîtul și ochii ca focul dintr-o peșteră. A țîșnit afară un copil îmbrăcat numai pînă acolo unde ar fi trebuit să fie acoperit ; de după ușor, a apărut un profil cocîrjat de femeie care l-a chemat înapoi, fără să dea semne că m-ar fi zărit ; un cîine s-a năpustit în spatele meu, obligîndu-mă să ajung dintr-un salt dincolo de lanț. Mai săraci decît noi, șovăielnici și aproape sălbatici, ei trebuie să fi fost chemați pe vremuri țigani : deși spălăcit, avea culorile încă îndrăznețe baticul de pe capul Marìcicei, ghicitoarea, ascunsă cu cerceii ei de aur după geamul spart. Am trecut prin fața ei, atît de tîtnăr încît mă putea privi deschis ; am sărit pe grămada de gunoi de lîngă casă și am apucat-o pe poteca de migdali care mă scotea în șoseaua albă.

Mă aflam în punctul cel mai înalt și cel mai îndepărtat al parohiei, care nu întîmplător se cheamă Montura. De la linia șerpuitoare și umbrită a Potòcului se întindea o vale ondu-

[1] Cuvînt combinat din italienescul *cuccia* (coteț de cîini), croatul *kuća* (casă) și slovenul *koča* (colibă).

lată, de un verde gingaș, aproape continuu, care țîșnea parcă mai viguros și mai întunecat în jurul cătunelor risipite, cu acoperișuri roșii ca niște fîșii de pămînt proaspăt arat. Valea cobora din dreptul coastei stîncoase și a desișului lin care persista spre miazăzi de-a lungul arcului creionat de brațul meu stîng, iar acolo unde se sfîrșeau degetele mîinii părea să suie din nou, pentru a se opri brusc, suspendată parcă în marginea prăpastiei. Într-acolo bănuiai marea, dar ea scînteia îndepărtată și totodată foarte aproape, nemișcată, forfotind sub aparenta nemișcare, în fîșia albastră care se înălța deasupra digului de la Umago, în dreapta mea. Pînă atunci nu mă ridicasem pînă la ceea ce se impune de la sine și se cheamă o panoramă și nici nu-mi trecuse prin cap că terenurile izolate cu cartofi, cu cereale și iarbă anulează gardurile pentru a se uni cu pădurile și viile, formînd o întindere compactă, care reține privirea. Dar găseam extraordinar faptul că cel mai îndepărtat cătun se înălța chiar deasupra bisericii, umbrind tot restul, cu excepția unei poteci spre Umago, localitate de care a depins întotdeauna. Caracteristicile și destinul său depindeau tocmai de faptul că era hinterlandul unui port maritim. Pînă aici suiseră oamenii debarcați pe dig, dar care nu erau făcuți să trăiască într-o încîlceală de case ; aici se opriseră cei care coborîseră de undeva din interior și a căror viață depindea de suflarea pămîntului. Satele, cîmpiile, drumurile, biserica, diferită de celelalte clădiri printr-un soi de clește sau coarne de cărăbuș de pe fațadă,

apăruseră ca din întîmplare, piatră peste piatră, brazdă lîngă brazdă ; trebuia să urci pînă sus de tot ca să le vezi definitiv fixate și, în același timp, provizorii.

M-am avîntat din nou printre stînci, mai jos de șosea, ca să ajung dincolo de satul Montura, ocolindu-l. Și printre pietrele de acolo, unde grindina nu avea să facă cine știe ce pagubă, se aflau bunuri ale Domnului cărora le duceam grija : ienupărul care arde iarna trosnind în vatra mare, covoare de cimbrișor, pe care numai caprele reușesc să-l pască, sparanghel sălbatic, pe care îl poți mînca cu ouă. Dincolo de grajdurile satului, linia ondulată urca în trepte spre Madonna del Carso, întreruptă de case pătrate în partea de jos, care se reliefau albe și singuratice, fiecare cu cîte un chiparos alături, ca tocul în călimară.

Fiind vorba de un povîrniș continuu, bolovănos, hotarul statornicit era un cireș sălbatic, care, neted și gingaș cum era, se deosebea de toți ceilalți copaci din pădure. Din acest ungher îndepărtat pornea vîntul bora, care niciodată nu aducea furtuni, ba, dimpotrivă, sfîșia perdeaua de nori, dar mai înainte întuneca pămîntul, făcînd ploaia biciuitoare și transformînd zăpada în gheață, încît gîndul te ducea la cea mai cumplită vijelie tocmai cînd cerul acoperit din toate părțile era pe punctul de a fi luminat de soare. Acolo bora este o prezență tăcută ziua, ca roua noaptea ; licoarea sfințită cădea pieziș, stropind în toate părțile la rădăcina cireșului în floare, parcă nerăbdătoare să se descompună în elementele din care era alcătuită.

Am refăcut traseul îndărăt pentru că ziua este mai lungă dimineața și pe versantul acela de pădure, pe grămezile de pietre, deja se încolăceau viperele. Jos, pe șosea, lăsam impresia unuia care se grăbește să prindă cel puțin o parte din slujba de ofertoriu ; dar prin părțile acelea numai cîțiva se duceau pe jos la biserică îmbrăcați de sărbătoare, puținii credincioși preferînd parohia vecină, din Madonna del Carso, de care erau mai apropiați și prin limbă, care dinspre croată trăgea spre slovenă.

După podul de lemn de peste Potòc, pe stînga, se continua pădurea cu gușteri și șerpi, dar nu cu viespi, și cu mai puțin ienupăr, atît de umedă de puteai culege peste tot ciuperci și ciclame. În vîrf, pe Montenudo, familia de păstori împrejmuise grădina de zarzavat cu trestie, ca în sat, dincolo de cotețul porcilor. Acolo pămîntul era din nou negru ; se albea printre șirurile de copaci și de porumb de pe povîrnișul celuilalt deal, iar cătunul Vrh îmi venea în întîmpinare cu cele trei case acoperite cu lespezi de piatră și cu un gorun mai înalt decît ele. Trecînd razant pe lîngă palisada din spini ridicată pentru a apăra cotețul de vulpi și de nevăstuici, m-am trezit pe terenul argilos care dădea cele mai bune roade : smochine, struguri de stafide, pere zemoase ; urcam înspre Muscati de-a lungul unui drumeag lipicios cu iz de baltă secată.

Întrucît totul fusese împărțit în așa fel încît printre oamenii obișnuiți să nu fie nici unii

prea norocoși, aici ogorul, smuls cu sudoare și polițe din moșia întinsă a Ràdovanilor, era foarte bun, dar mititel, de-l lucrai cu o mînă ; de aceea și partea lui stearpă era tot pămînt și nu piatră. Lîngă movila de tuf, la hotarul dintre parohia din Buje și cea din Carsette, am golit flaconașul ; lichidul nu a fost absorbit, ci aluneca într-un pîrîiaș domol de parcă ar fi devenit apă abundentă, sănătoasă, din aceea pe care o invocăm vara. În drumul ei, a lăsat un fir de aur, care în lumina puternică ardea ca o flacără, oprindu-mi mîna ridicată, gata să-l acopere.

Hotărîrea tatălui meu nu fusese luată la întîmplare ; ca și cum și-ar fi presimțit sfîrșitul nu prea îndepărtat, intenționa să mă strecoare pe neobservate în locul ocupat de toți primii născuți — băieți — din familie. În zilele următoare mi-a arătat unul cîte unul, apropiindu-le de trup și ținîndu-le cu bărbia, patrafirele colorate folosite la slujbele solemne, în săptămîna patimilor, în semn de penitență, de doliu sau de speranță. Cu excepția vestmintelor negre, impuse de catafalcul montat în mijlocul bisericii, printre rudele defunctului, eu crezusem că celelalte, de culori diferite, erau alese după capriciul preotului sau într-o succesiune sugerată de tata, ca să nu se rupă prea repede. Culorile lor mi se păreau însă asortate și după anotimp, aducînd pe altar verdele murilor, galbenul grînelor, roșul sîngeriu al hambarelor toamna, munții violacei din diminețile de iarnă. Atunci găseam că era drept

așa, dar eram puțin dezamăgit aflînd că cel care oficia respecta datele calendarului comun. Și mai tare mă surprindea, aproape mîhnindu-mă, starea vestmintelor văzute pe dos, cu tivul pătat și descusut, cu șireturile roase întărite prin noduri. Mă deranjau cel mai mult mîinile bătătorite care puțin mai devreme apucaseră furca în grajd, degetele, aceleași, care îmi arătau peticele stiharului (din fericire nu se vedeau, fiind acoperite de patrafir) și apoi ieșeau printr-o ruptură a sfitei de înmormîntări, cea mai uzată, ca și cum ar fi vrut să-mi dovedească că erau materiale ca toate celelalte, în ciuda broderiilor și a dantelei aurite : cămăși de noapte și anterie transmise din tată în fiu, sensibile la mișcările prea bruște ca și la ploile din timpul iernii.

Ca băiat crescut în biserică, cum fusesem pînă atunci, găsisem mereu vin în carafă. În ziua aceea tata a umplut-o turnînd dintr-o sticlă cu împletitura ruptă luată de pe bufet, pe care o văzusem de nenumărate ori pe masa noastră din bucătărie, și a golit-o în fața mea cu o exclamație de mulțumire, în timp ce-și ștergea mustățile cu mîneca. Iar mie, care mă uitam umilit, fără să-mi cred ochilor, mi-a întins ostia mare, intactă, care tronează albă deasupra capului celui care oficiază, în momentul binecuvîntării, singurul care are dreptul s-o atingă.

Tata a murit tocmai cînd, cu oarecare succes, mă străduiam să-l îndrept, dar cred că mă asculta numai ca să nu mă supere. A redevenit tatăl singurului său copil, de cum preo-

tul a ieşit din cameră după ce l-a miruit pe el, care-l însoţise în atîtea case unde erau aşteptaţi cu ochii umflaţi de plîns :

— Băiete, să nu-i părăseşti niciodată pe preoţi, mi-a spus cu convingere. Ei ştiu şi pot face totul.

În loc să întărească în mine atitudinea competitivă şi îndărătnică, pe care o descoperisem recent, pe patul de moarte, el îmi dezvăluia pe de-a-ntregul modestia profesiunii pe care mi-o transmitea, ca să o îmbrăţişez fără rezerve. Şi numai la cîteva ore după aceea am înţeles că ultimul lui mesaj cuprindea şi o referire, dacă nu chiar o judecată puţin măgulitoare la adresa celor care trăiau dincolo de spaţiul sacru ; nimeni nu s-a oferit să ne ajute şi a trebuit să-l spăl şi să-l îmbrac cu mama, ea ocupîndu-se de ceea ce, după mintea mea de atunci, ar fi trebuit să ignore, iar eu, ca între bărbaţi, de aspectul exterior, graţie unei prime familiarizări cu foarfeca şi briciul. E drept, oamenii sînt obosiţi de propriile lor necazuri, dar prea aveai impresia că pentru toţi moartea lui Zvane ţîrcovnicul, care trăsese clopotele la toate înmormîntările, era lucrul cel mai natural. Puţini au venit să-l petreacă pe ultimul drum, nimeni nu a vărsat o lacrimă, nici măcar mama, aflată tot timpul sub ochii preotului, pentru care moartea echivala cu trecerea în lumea celor drepţi. Eu însumi nu eram fiul sprijinit de catafalc, ci viitorul paracliser, împărţit între funiile clopotelor şi cele care petrec coşciugul.

Pentru mine a început o muncă pe care puţini o recunosc ca atare, poate şi pentru că nu lasă să se vadă sudoarea pe care ţi-o stoarce şi, în acelaşi timp, te obligă să te îmbraci şi să te porţi de parcă ai duce-o tot într-o sărbătoare. Eu însumi, cu zelul începătorului tentat să exagereze, mă consideram privilegiat faţă de colegii mei care, deşi ocupaţi cu sapa şi cu grebla, reuşeau să smulgă o jumătate de oră liberă pentru distracţiile lor deloc nevinovate. În schimb, trebăluiala mea printre scaunele din biserică şi printre dulapurile din sacristie nu se putea numi nici o distracţie prea de soi şi nici o muncă propriu-zisă, torturat cum eram de grija continuă că trebuia să fiu la înălţimea misiunii. Dacă mă durea să văd o tulpină de viţă tăiată cu o lovitură neîndemînatică de sapă, era un chin gîndul că o mică neatenţie sau lipsa de experienţă ar fi putut să strice rostul vecerniei sau, şi mai grav, să compromită o slujbă dintr-o zi de lucru oficiată între patru ochi cu preotul parohiei.

Din dimineaţa în care se trezise cu un nou subaltern care-l ajuta să-şi tragă pe el odăjdiile, don Kuzma polonezul a dat dovadă de prea puţină răbdare în a mă instrui şi îndrepta, contrar felului de a fi de mai înainte, pe cînd mă amestecam printre copiii de la catehism. Pufăia supărat ca să-mi atragă atenţia că ţinea braţele întinse de-a lungul corpului ca să-i pun stiharul şi dacă nu observam nici atunci, era în stare să mi-l smulgă pe neaşteptate şi să-şi pună în grabă patrafirul peste etolă (care, în felul acesta, i se ridica

pînă la ceafă), să apuce potirul și cu mîna liberă să tragă chiar el de sfoara clopoțelului, insultîndu-mă cu sunetul strident al acestuia și vărsîndu-și mînia înainte de a se apropia de altar. Era un om greu de suportat prin tot ceea ce făcea, prea masiv ca să reziste mult timp în spațiul restrîns dintre două candelabre, apucat prea repede de dorul bombănitului ca să respecte mătăniile și genuflexiunile cerute de ritual. Tăindu-mi răspunsurile la jumătate, turnîndu-și singur împărtășania și apa în carafă, mutînd ceaslovul de la un capăt la altul al altarului, reducea prezența mea la aceea a unui credincios oarecare ; pînă și grăbita binecuvîntare de la sfîrșit arăta că mă ignora cu totul cînd ducea dreapta dincolo de capul meu spre aerul nemișcat dintre rîndurile de bănci goale. Dar dacă cumva în clipa aceea observa că mai era un martor, care se strecurase în vîrful picioarelor, lăsa potirul pe masa din sacristie și mă întreba de ce nu mă duceam să strîng daniile, fără să se gîndească la ce ar fi putut crede acesta, avînd în vedere că mai totdeauna era vorba de cineva din familie, care comandase slujba.

Cînd ne duceam la vreun bolnav din familiile cu stare (un Làzarich, un Ràdovan sau Bonifazi), nu mi se adresa decît la plecare, ca să mă întrebe cît puseseră în plicul cu oferte, pe care, spre rușinea mea, trebuia să-l țin la vedere, pe piept, așa cum sfinții țin *Evanghelia*. În schimb, mă excludea de la nunți și botezuri, de parcă ar fi trebuit să împartă masa cu mine. La întoarcere abia, abia de scotea din

buzunar un colac fărîmițat și mi-l întindea dîndu-mi și cîte un sfat, de parcă nu aș fi meritat nici recompensa aceea, o nimica toată, deși nu mai eram simplu ucenic și aveam de întreținut o mamă.

Într-o noapte au venit să-l cheme cu ultima împărtășanie la o femeie mai în vîrstă. Bătea bora de tremurau și pietrele, iar preotul era răcit. A pus-o pe sora lui strabică, pe care în casă o trata mai rău decît pe mine în sacristie, să spună că era în pat și că avea febră. Cei doi tineri veniți după el nu s-au dat bătuți : au trimis-o pe slujnica lor, de același sînge cu ei, pe care, de altfel, nimeni nu ar fi luat-o de nevastă.

— Spune-le că am împărtășit-o săptămîna trecută, tună don Kuzma în poloneza lor, și dacă are pe cuget un păcat de moarte, binecuvîntarea mea nu face nici cît o ceapă degerată, chiar dacă-i pe ducă !

Înainte de a pleca, cei doi frați, pe punctul de a rămîne orfani, au bătut la ușa mea sperînd că puteam să-l conving eu.

— Nici gînd ! am auzit pe casa scării. Atunci eu, care clocoteam mai mult de rușinea lui decît de mînie, am dat fuga în sacristie, mi-am vîrît în buzunar două lumînări, puțină tămîie, din aceea care se lasă în dar la botezul caselor, acolo unde gazdele au fost mai darnice.

Bolnava era din Fruscara și abia în cătun am reușit să-i ajung din urmă pe cei doi frați, care-și croiau drum la lumina felinarului. M-au lăsat să intru, convinși că în spatele meu ve-

nea încet și preotul. Am închis ușa pentru că vîntul ajungea drept în patul muribundei, întinsă în colțul cel mai ferit din acea unică încăpere mare, luminată de flacăra din vatră. N-am uitat niciodată neliniștea din ochii ei febrili, care în ciuda suferinței și a nerăbdării de a primi împărtășania mi-au ocolit privirea, căutînd-o, dincolo de mine, pe cea a stăpînului meu, și nedumerirea, apoi teroarea care au urmat, văzînd că stăteam în loc singur, cu lumînările în mîini, ca și cum aș fi deschis cortegiul ei funerar. Mă surprindea faptul că băieții ei, nu cu mult mai vîrstnici decît mine, aveau ca mamă „o bătrînă" de patruzeci de ani, iar cînd am ieșit ca un hoț, pentru a lăsa loc unui fir de speranță, mă chinuia un gînd dublu și unic, în același timp, ca o păstaie intactă : săracii n-au nici măcar un Dumnezeu și cu toate acestea lor nu le rămîne cu adevărat decît credința în el.

Plîngeam și rafalele înghețate, pentru prima oară, îmi împiedicau lacrimile să atragă după sine altele ; în ciuda gerului, nu țineam să ajung repede acasă. Am făcut mai mult decît era necesar, iar a doua zi, ca de fiecare dată cînd aveam febră, îmi clănțăneau dinții. Aș fi vrut să smulg boala din mine numai să nu-l mai aud pe don Kuzma urcînd și întrebînd tot timpul despre starea sănătății mele, în timp ce din bucătărie îmi ajungea aroma cafelei de zile mari. În cele din urmă i s-a dat voie să vină la căpătîiul meu și continui și azi să mă întreb ce soi de om era și mai puțin despre felul lui mizerabil de a fi preot. Mi-a

spus că a doua zi dimineața se dusese la sărmana care își dăduse sufletul în timpul nopții cu binecuvîntarea rugăciunii lui, dar mie cine-mi dăduse dezlegarea să-i duc lumînările și tămîia ?

Năucit, am mințit spunîndu-i că nu mă simțisem bine încă de atunci și că-mi fusese teamă că nu aveam să-l pot însoți la înmormîntare. S-a congestionat tot și și-a holbat ochii la mine, una din puținele dăți în care a fost preot cu adevărat :

— Și tu îți permiți să anticipi voia Domnului ?

A părăsit camera refuzînd cafeaua și trîntind ceva la ieșire. Nu numai rugămințile și promisiunile mamei, ci și propria-i avariție m-au scăpat de la concendiere.

Trebuie să recunosc însă că numai pe vremea unui asemenea preot parohia s-a lăudat cu singura construcție nouă care, după multe secole, s-a adăugat bisericii și ale cărei peripeții mai alimentează și astăzi discuțiile puținilor pierde-vară bătrîni ca și mine.

Trăia pe atunci, în primii ani ai secolului, un burlac în vîrstă, care cu nici un chip nu s-ar fi putut căsători prin părțile noastre. Copil fiind, ieșise gol și murdar în bătătură după o frunză și a fost ajuns din urmă de o scroafă care l-a curățat atît de necruțător încît a rămas pentru totdeauna fără ceea ce îl destina serviciului militar. De cum a crescut și s-a văzut altfel decît tovarășii în pantaloni, a încercat, cît era cu putință, și în măsura în care era posibil, să reducă ponoasele unei răni de

acum cicatrizate. Toți ni-l aducem aminte pe Gincastra' mai bătrîn decît era în realitate, pentru că și părinții noștri rareori îl văzuseră în afara ogorului său și mai apoi a altor ogoare cumpărate, de obicei, la hotarul altor parohii ; cînd treceau femeile cu prînzul, el sufla în lingură, lăsînd să se înțeleagă că și al lui abia fusese răsturnat în farfurie. Cum a rămas flăcău, a cultivat pînă în pragul bătrîneții ceea ce trebuie să fi fost un vis din copilărie : să devină atît de bogat încît să dăruiască bisericii o clopotniță.

Cînd a reapărut în public, era în situația bizară de a angaja lucrători cu ziua la cîmp, deși el arăta ca un cerșetor : cu veșnicii pantaloni soioși, cu pălăria pusă anapoda, cu aceeași haină pe care, în glumă, se prefăcuse într-o duminică că a uitat-o în fața casei lui Ràdovan și pe care a luat-o după cîteva ore, nu înainte de a întoarce buzunarele pline cu bancnote pe toate părțile. Dădea bani cu camătă și se spunea că savrinele[1] constrînse să milogească o amînare acceptau să se întindă pe patul lui și să-i arate cum era alcătuită natura muierească iar apoi se lăsau în voia vreunuia mai dornic de femei din sat, în timp ce el rîdea ascuțit.

Sacul acesta de bani nu și-a schimbat nici măcar cămașa cînd s-a dus la Umago să se consulte cu arhitectul ; după-amiaza, a venit

[1] Slovene din munții dinspre Capodistria. Savrinii, se crede, ar fi originari din teritoriile scăldate de Sava.

să-i înmîneze lui don Kuzma o traistă unsuroasă cu șapte mii de florini care, după spusele specialistului, ar fi ajuns și pentru un orologiu. Parohul a dat fuga în biserică să se roage și, mai ales, ca să fie luminat ; ieșind, și-a lăsat mîna pe părul meu, dar și-a tras-o imediat îndărăt, de parcă ar fi greșit adresa.

Într-o limbă care îmbina toate graiurile slave de pe întinsul imperiului, de la înălțimea altarului, au fost chemați, natural, nu angajați, toți zidarii, calfele, săpătorii și cioplitorii ocazionali și de meserie din parohie : acum avea să se vadă cine-l slujea cu adevărat pe Dumnezeu și cine pe „dușmanul“ de moarte al acestuia. Bătrînul Jure Ràdovan, unicul posesor pe atunci al unei biciclete, care-i făcea pe trecători să stea departe pînă și de bordură, a pus la dispoziție patru perechi de vite tinere ; alte șase au fost oferite de contele Làzarich, jumătate din acest număr de familia Bonifazi, a cărei stea, lăsată numai în grija femeilor, începuse mai demult să apună. În pietrăria de sub Muscati se scoteau lespezi dintr-o piatră maronie, *masegno,* despre care se spunea că era mai tare ca fierul. Ele erau tăiate și aranjate în spațiul din fața bisericii, unde, pentru prima oară, sapa era înfiptă în pămînt fără suspine. Văzînd oamenii lucrînd pentru o cauză comună dragă mie, eram în culmea fericirii și le duceam apă rece și o parte din vinul din pivnița mea. Don Kuzma începuse să o mai rărească cu slujbele din zilele de lucru, acum cînd datoria îl chema afară, pe un teren tot sfințit și care ținea de dome-

niul lui. Îl sîcîia teribil prezența lui Gincastra', care nu se arătase niciodată la vreo ceremonie religioasă, dar acum se învîrtea de colo pînă colo cu pălăria pe cap și cu mîinile la spate.

A apărut în caleașcă arhitectul care a declarat că avea o echipă a lui. A doua zi s-a prezentat o armată de bărbați îmbrăcați în cenușiu. Mai întîi au cerut toți de mîncare. Bombănind, preotul m-a pus să-i duc la crîșma de pe șoseaua dinspre Buje și Umago zisă „Fîntîna" de pe vremea cînd pe la noi apa era mai greu de găsit decît vinul. Arhitectul i-a găsit sătui și cu setea potolită tocmai cînd își făceau curaj și-i dezlegau șorțul Elvirei care, la rîndul ei, îi plesnea peste mîini pe cei mai îndrăzneți. I-a chemat pe rînd pe numele italienesc, Zonta, Comiso, Fachin, Beladona, meseriași rămași în portul de la mare de pe vremea Republicii venețiene, și i-a condus pe șantier pentru a le repartiza cîte o treabă. De-alde Trevigin de la noi, zidari de duminică și țărani în tot restul zilelor, au fost retrogradați ca ucenici, aceștia din urmă ca săpători, iar cioplitorii au fost puși să facă pietrișul.

În numele sfintei *Evanghelii,* don Kuzma a impus sacrificii în pui și în găini, care erau duși vii în cotețul Elvirei, blonda al cărei păr vaporos era înconjurat de o aureolă care, după mine, nu era deloc de venerat. Fusese pe punctul de a se mărita cu fiul mai mare al Ràdovanilor, dar căsătoria a fost desfăcută la intervenția lui Jure, cel cu bicicleta. Toți vorbeau despre iubirea aceea cum nu se mai văzuse, atît de mare de o împinsese pe tînără la un păcat înfiorător sau la ceva ce aducea a păcat : drept pedeapsă, un preot de pe vremea tatei a pus-o să înconjoare de trei ori biserica fix la douăsprezece noaptea, cu o lumînare aprinsă în altar, de parcă ar fi fost o lehuză care născuse un copil cu coadă. Apoi, văzînd că nici logodnicul Gaspare nu mai voia să audă de ea (se îmbăta de lunea dimineața), se înțelesese cu un oarecare Bastiàn, care se lăuda că era primit din cînd în cînd în patul ei, deși puțini îi dădeau crezare.

Arhitectul s-a stabilit definitiv sub umbrarul ei, de unde, fără chef, dădea ordine subalternilor care prea des veneau să se consulte cu el. Unui bătrîn centenar din partea locului, născut *pe vremea lui Napolion,* acel du-te-vino de bărbați străini fără rost prin sat îi aducea aminte de soldații francezi cuibăriți la teascul lui Ràdovan, care, în timp de pace învățaseră să mînuiască baioneta în cotețe și în cocinele de porci și aveau să-și lase sămînța în nu puține familii.

Lucrul înainta, deși încet, mai ales grație oamenilor noștri care-și lăsaseră cerealele să se scuture pe cîmp și erau hotărîți să smulgă din mîna orășenilor mistria și nivela. Loviturile de ciocan trezeau pînă și morții, exclamațiile celor mai harnici îi făcuse să pălească pînă și pe sfinți ; Gincastra' se măsura cu zidul care se înălța, mîndru foc, ca toți îndărătnicii. văzînd că propriul cui s-a înfipt bine. Dar cînd zidul a ajuns la prima cornișă, a început scandalul.

Slujbașii de la primăria din Umago, fiii fiilor Serenissimei[1] rămași în orășelul de la mare să se descurce mai întîi cu autoritățile franceze, apoi cu cele de la Viena, nu admiteau sub nici o formă ca în parohia subordonată, care totdeauna pretinsese un preot dalmat, să se înalțe o operă publică fără aprobarea lor. De aceea proiectul a fost respins ; trimisul primăriei a urcat cu mîrțoaga lui ca să anunțe suspendarea lucrărilor. În fața acestei a mia dovezi de ostilitate și de dispreț, oamenii s-au îndărătnicit și au hotărît să-i rețină pe muncitorii veniți din oraș cu domiciliu forțat în paradisul Elvirei, pe cheltuiala lor. Cu excepția eternilor supuși se gîndeau, nu fără dreptate, că dacă experții aveau să ia drumul spre vale, construcția avea să fie oprită. În ceea ce îl privea, preotul slav a contraargumentat că terenul pe care aceasta se ridica ținea de biserica mumă și nu de domeniul public și ca atare orișice decizie revenea de drept colegiului ecleziastic. M-a pus să înham măgărița, pe care o cruța cînd era vorba de vizite în cuprinsul parohiei, și am pornit spre Umago.

La scîrțîitul roților de fier care se făcea auzit în umbra străzilor, femeile ieșeau pe balcoane ; barcagiii se întorceau și se uitau lung la șareta condusă de un băiat care ducea un preot corpolent așezat pe paie. Văzîndu-l cum urca treptele colegiului ecleziastic, masiv și încruntat, cu pulpanele pantalonilor ieșindu-i de sub anteriu, am devenit eu însumi sceptic

[1] Apelativ pentru Veneția. *(n. tr.)*

în ceea ce privea rezultatul misiunii și mai că m-a cuprins mila.

A coborît încruntat, așa cum prevăzusem, a urcat și mi-a arătat drumul de întoarcere tăind aerul cu degetele lipite unul de altul ca și cum mi-ar fi amintit că satul nostru era în deal, dar și că acesta reprezenta unicul nostru refugiu. Fie că se crease o mare familiaritate între noi, între zidurile acelea roase de apa sărată a mării, întrerupte brusc de cîte o fîșie orbitoare de apă, fie că eu continuam să fiu pentru el o prezență vagă în șaretă, fapt e că de cum am trecut de moară și de teasc, mi-a făcut semn să opresc, a coborît dintr-o săritură și s-a descheiat de două ori după tufișuri. Cînd a terminat, a exclamat un „la dracu“, drept comentariu, și s-a scuturat ceva mai mult decît ar fi fost necesar, pentru a arăta lumii că și răbdarea lui avea o limită.

A doua zi, au venit într-o singură trăsură primarul și decanul colegiului ecleziastic. Primul a susținut că și noi țineam de primărie, și tot încuviința cu capul, de parcă s-ar fi îndoit el însuși de asta și, în același timp, regreta nespus, cel de al doilea ne-a amintit că operele lui Dumnezeu sînt neîndoielnic ale oamenilor, dar rămîn în proprietatea exclusivă a lui. Nimeni nu a priceput nimic, nici măcar don Kuzma, țeapăn în ușa bisericii, pentru a împiedica intrarea, chiar și a superiorului său direct. În mijlocul lucrătorilor noștri, timizi sau încrîncenați, și a celorlalți doar plictisiți, Gincastra', soios și nervos, stătea proțăpit cu degetele vîrîte pe după bretele, intuind bine

că nu avea să fie acceptat niciodată ca finanțator al propriului monument.

Din consiliul comunal făceau parte și Jure Ràdovan și contele Làzarich, care trimiseseră vite și oameni pe șantier, dar rămăseseră deoparte și pentru că o asemenea idee ar fi trebuit să le treacă prin minte lor și nu unui cămătar castrat, și ca să nu intre în conflict cu primăria și să-și vadă astfel periclitate licențele și scutirile de care se bucurau. Dar, avînd în vedere structura deosebită a unor oameni ca noi, îndelung izolați și ignorați, am avut întotdeauna un simț al solidarității de-a dreptul complice, căruia nu poți să i te sustragi, mai ales într-un cerc străin, cînd cea mai vagă aluzie la ciudata noastră parohie cuprinde parcă o judecată care te privește personal. Cei doi reprezentanți, termen redus prin locurile noastre la *prezentanți*, au fost nevoiți să-și facă auzite glasurile dogite și consiliul a ajuns la un compromis : să se permită continuarea lucrării, dar adăugîndu-se o contribuție de opt mii de florini din partea primăriei la cei șapte mii ai numitului Virginio Tardich al lui Antonio și să se încredințeze execuția arhitectului din Umago, care se bucura de încrederea deplină a forurilor administrative, în timp ce arhitectul triestin era suspectat ca filo-austriac și socialist.

La „Fîntîna", în locul blondului cu mustăcioară, s-a instalat cu echere și compase, unul înalt și negricios care li se adresa pînă și bătrînilor cu tu și era cuprins mai tot timpul de îndoieli. A cerut o expertiză șefilor comisiei de construcții, una consiliului specialiștilor, o alta geometrilor, care ajungeau prăfuiți și obosiți și erau serviți de îndată cu mîncare și băutură, iar la plecare despăgubiți pentru cheltuielile de drum. Crema burgheziei din Umago a renunțat în vara aceea la dig și ca să scape de caniculă veneau la umbra duzilor de la noi, obligîndu-l pe don Kuzma să-și vîre mîna în traistă în așteptarea fondurilor promise și să adauge la predica de mîntuială în slavă un discurs mititel într-o italiană sumară învățată prin dialectul nostru. Dar bătrînul înțelesese dedesubturile și slaba cunoaștere a limbii acelor domni nu-l împiedica să le amintească cum „la ințeput Domnu' făcu lumina și glodul, pățările țerului și peții din apă și țeea țe Domnul fățea dușmanul lui dețfățea, iar El într-o bună zi, îi țpuse : necuratule, nu-i drept să dețfați țeea țe Dumnezeul tău a hotărît ță facă".

La sfîrșitul lui august, clopotnița nu ajunsese nici la a doua cornișă. Preotul a coborît treptele casei lui și a răsturnat traista peste groapa cu var, restituind-o proprietarului, care se scărpina în cap, gîndindu-se la noua grămăjoară care se strînsese sub saltea.

— Vrem banii promiși de primărie, izbucni don Kuzma în fața arhitectului. Acesta avea întotdeauna un zîmbet de circumstanță la îndemînă, dar în clipa aceea i-au tremurat buzele.

— Mai trebuie semnătura contabilului, se bîlbîia el, e treabă de cîteva zile...

Lucrătorii se uitau la el ținîndu-și uneltele în mînă. El le-a cerut să-și reia lucrul și s-a oferit să se ducă personal după bani.

Dar nu mai venea : ba lipsea semnătura primarului, ba aprobarea biroului regional de resort. Lucrătorii au început să protesteze, spunînd că nu voiau să lucreze pe degeaba, unul a obiectat că avea nevasta bolnavă, un altul că trebuia să-și ducă copilul la un consult, un al treilea și-a adus aminte de o trebușoară pentru care se angajase mai demult. Plecau cu sculele din nou curate și strălucitoare vîrîte în traista de in, printre resturile de mîncare.

Don Kuzma le-a cerut *prezentanților* noștri să amenințe cu demisia, dar nici unul nu a făcut vreun gest. Doar el alerga mereu de la biserică la colegiu și la primărie, să dea gata măgărița și mai multe nu, punînd totul la bătaie. Într-o zi a apucat-o în sus, pe drumul spre Buje, cu sora lui strabică pe capra căruței și un geamantan de piele trîntit în paie. Don Kuzma ne-a părăsit fără să spună o vorbă, poate ca să nu trebuiască să spună prea multe. Plecarea lui a fost luată drept o izgonire, din pricina căreia, la numai cîțiva ani înainte de pensie, cu greu putea să-și salveze vestmîntul preoțesc.

Și așa a rămas ciotul clopotniței, nici măcar drișcuit, cu grămezi de pietre de jur împrejur, acoperite în curînd de mușchi, unde se cuibăreau șopîrlele. Stătea drept mărturie a unor

oameni adunați de ici și de colo, lipsiți de speranță și ca atare și de organizare. Cuiva, din afară, putea să-i apară și ca o profonare de pe care Domnul își luase mîna. Gincastra' s-a stins curînd după aceea, fără să-i treacă prin minte că adesea monumentele sînt imaginea mult mărită a celor care le-au subvenționat.

II

NOUL PREOT A VENIT CU DOUĂ CĂRUȚE și o trăsură, cu mobila proprie, cu mama lui și un canar, evident cu gînd să rămînă. Ajutam la descărcatul lucrurilor, mînat de amenințări molfăite și privit cu suspiciune de bătrînă, ca și cum relația noastră se apropia de sfîrșit.

Ceea ce mă mira mai mult era faptul că de cîte ori treceam prea aproape de bătrîna doamnă, trîntită în fotoliul de nuiele de la intrare, și fără să vreau o atingeam, părintele mă îndepărta cu un gest repezit și cu vocea schimbată. Același lucru se întîmpla și cu hamalii, care au început să-și facă semne și se îndepărtau cocoșați mai mult de rîs decît de greutate. Preotul i-a expediat după plată la colegiu și în timp ce lucrurile mai de soi erau rezemate de perete și bagajul în mijlocul încăperii, a început să mă chinuie cu întrebări din catehism alternate cu altele privind slujba, sub ochii numai în aparență duși ai hoaștei.

Don Michele Ribari se născuse într-o insulă din Carnaro și îmbrățișase cariera ecleziastică numai pentru a stăvili prăbușirea omenirii în păcat. Folosea fără distincție persoana a doua singular, dîndu-i fiecăruia de înțeles că îl știa deja vinovat de păcatul originar, bătrîn sau

copil, încarnare a dreptei pedepse și a fructului interzis. De la altar, din colțul spovedaniei, de pe anvon, în întîlnirile întîmplătoare pe drum, nu se revărsau decît acuzații, aluzii și recomandări de genul acesta. Temîndu-se că vorba nu era de ajuns, intervenea în locurile și în cazurile mai periculoase. Era ceva instinctiv la el, mic și grăsuliu cum era, cu pielea lucioasă și chel poate din naștere (un fel de vițel rămas înfășurat în vălul matern), să tropăie înspre o pată întunecată, de fapt vreo pereche, să o despartă, să tot despartă, așa cum face păstorul în ușa grajdului, pentru ca bărbații și femeile să meargă separat, eventual în sens opus, ca în necurmatul du-te-vino al furnicilor. Miopia fizică, împreună cu o suspiciune de neînțeles pentru noi, îl făceau să pice chiar și între doi bărbați care vorbeau de afaceri sau între două femei oprite la răscruce să-și spună cîte cele ; mai ales cînd nu vorbeau de lucruri interzise.

Cu un avans considerabil, m-a învățat care e calea cea mai simplă și mai nefirească pentru un bărbat să se descarce, întrebîndu-mă dacă aveam obiceiul să mă pipăi în pat ; descoperirea mi-a provocat o tulburare și în același timp o repulsie înfiorătoare pe care le-am legat atît de persoana lui cît și de felul său strîmb de a considera sexul și viața, ca și cum el însuși ar fi provenit dintr-un act schilodit, ca cel despre care vorbea, sau ar fi fost mucozitatea care țîșnise pe paie, în grajd. Ajunsesem să-i invidiez pe Tonin și pe Ernesto, care la vîrsta cînd fetele deveneau fe-

mei și nu voiau să se mai joace de-a doctorul, unul își rupsese ața virginității de un dovleac, iar celălalt dinăuntrul unui butoi. Dar, spre deosebire de ei, eu am mărturisit totul la locul spovedaniei, în sacristie, și am văzut cum fața lui s-a colorat în purpuriu, apoi în violet, ca o sepie pe fundul bărcii.

Se stăpînea atîta timp cît avea omoforul pe umeri, ca să se revanșeze imediat după ce te absolvea de păcat, adică de cum redevenea om. Nimeni nu reușea să-i ierte tocmai faptul că profita de un moment de sinceritate, de slăbiciune și de teamă (nu degeaba femeile disprețuiesc limba slobodă a tovarășului lor).

În ziua aceea, sculîndu-se de pe scaun, m-a constrîns să îngenunchez și să cer iertare în fața unor statui, pe care, din cînd în cînd mi-aduceam aminte să le șterg de praf. Îngenunchease și el și a ținut să spunem împreună tatăl nostru. A subliniat bine „și nu mă duce în ispită", iar cînd a ajuns la „amin" și-a apropiat obrazul dogorind de al meu pentru a-mi șopti pe un ton rugător :

— Promite-mi că n-o să mai faci niciodată, jură !

Momentele de blîndețe sau numai de răgaz i le acorda aproapelui numai cînd acesta era fără prihană. Dar erau rare și de scurtă durată pentru că nu apucai să faci o mișcare, indiferent de motiv, că și păcătuiai. Înr-adevăr începuse iar să facă aluzii și să-mi scruteze privirea, întrebîndu-mă dacă nu venise momentul să mă spovedesc din nou. Dacă tăgăduiam, se închidea într-o tăcere mormăită, jignitoare,

fixîndu-mi cu privirea mîinile cînd țineam vasele sau cartea de rugăciuni ; cînd, gîtuit de emoție, spuneam da, lăsa totul baltă și se grăbea spre sacristie ca să mă descoasă pe loc. Nu admitea nici să recad prea des în păcat, dar nici să rămîn într-o nevinovăție de lungă durată, în care nu credea.

Într-o dimineață m-a întrebat pe nepusă masă dacă mama știa de păcatul meu sau dacă-i dădusem ocazia să observe. Am protestat imediat simțind pentru prima oară că de anumite pete nu ne temem și, mai ales, nu ne rușinăm atît de judecata Domnului. Nu am mai păcătuit, cel puțin așa cum mă învățase el, modalitate pe care probabil că o practicase de o știa atît de bine și pe care nu o considera chiar un păcat capital. Don Michele se temea, ura și reprima lucrurile despre care avea o idee vagă, la fel cum se întîmpla cu diavolul pe care, nu întîmplător, îl identifica cu femeia și cu partea ei naturală necunoscută de el. În ceea ce privește împreunarea, nu cunoștea decît inevitabila posibilitate tehnică de a o înfăptui, ignorînd ceea ce oferea cu adevărat, ce îți lua, ce îți lăsa, unde, cum, ba chiar și cît ; își închipuia probabil că te poți împreuna în mai puțin de o clipă și oriunde, ca păsările și gîzele.

Tocmai de aceea era preotul cel mai puțin indicat să se instaleze într-o parohie ca a noastră unde, după obiceiul de toți respectat, căsătoria era, de cele mai multe ori, o urmare și nu un început și nu odată era precedată de un botez grăbit. Mai întîi s-a folosit de datele de care dispunea ca să alcătuiască o lungă listă

neagră cu fiii naturali și nelegitimi, cu perechi care conviețuiau și cu perechi despărțite, ba pînă și cu văduve și văduvi recăsătoriți, cu sau fără copii. Fără să spună despre ce era vorba, i-a invitat pe toți cei care nu erau cu hîrtiile în regulă să se prezinte la biroul parohiei pentru o discuție; cu toții s-au simțit fără nici o pată pe cuget și, în același timp, puși sub acuzație.

În duminica următoare și-a desfăcut foile și a început să citească, urmărind rîndurile cu degetul; mama lui, așezată în rîndul din față, ca varza cea mai înfoiată din grădină, încuviința dînd din cap. Dacă inima îți tresărea în piept numai auzindu-ți propriul nume, prenume și poreclă, cînd după predică se anunțau slujbele comandate pentru săptămîna următoare, vă închipuiți că lectura hazardată și penibilă, care nu omitea nici gradul de rudenie dintre unii concubini cronici și nici pe amanții de o noapte, a făcut să șerpuiască printre bănci o căldură ciudată, necăcioasă, ca nuielele verzi care nu iau foc, dar scot cu atît mai mult fum cu cît ard mai greu. De cum am pus ceaslovul pe altar și am dat fuga în sacristie să sting lumînările, biserica mi s-a părut goală și locul din fața ei pustiu. Nici o femeie nu trecuse cu pumnul plin cu apa sfințită dincolo de gardul cimitirului, ca și cum rușinea i-ar fi cuprins și pe morți; nici un bărbat nu mai rămăsese să schimbe o țigară cu vecinul de ogor sau cu vreun cumătru, de parcă trebuia să ții ascunse și aceste raporturi, care se adăugau legăturii de sînge destul de răspîndite în sat.

Comunitatea s-a dovedit solidară, neexistînd familie care să nu fi fost direct sau indirect înrudită cu celelalte; a căzut bariera dintre bogați și săraci, s-a dezumflat gluma care îi diferenția pe șireți de cei mai simpluți, s-a pierdut din nou hotarul neprecizat și sinuos care trecea chiar și prin aceeași casă cu două vetre, plasîndu-i de o parte pe italieni, de cealaltă pe croați. Aceasta nu numai din cauza acelui soi de proscriere, ci pentru că enoriașii — eu și mama laolaltă cu ei — au simțit marea ciudățenie și nefirescul legii lui don Michele Ribari.

Conform limbajului și închipuirii noastre, tot ce există în viață și, la rîndul său, creează viață, *se prinde*: strugurii și măslinii în floare, altoiul pe cireș sau pe păr, dar și un contract de vînzare-cumpărare, un schimb de terenuri sau de vite. Cînd doi tineri începeau să se curteze, părinții respectivi, dacă îi priveau cu ochi buni, își ziceau: „Poate se prinde“. Fără doar și poate vorba era sugerată de imaginea a doi cîini literalmente prinși unul de altul, pe care, chiar și noi copiii, trebuia să-i ajutăm, turnînd o oală cu apă călduță pe partea lor fierbinte. Nelipsita, perpetua procreere (dacă lipsea în vreo iarnă dintr-o casă, se repeta în fiecare lună în grajd, la fiecare ceas și minut printre ramurile și ierburile de pe cîmp) ne obliga să distingem, dar în același timp să fuzionăm într-un singur concept, bărbatul și femeia, care nu întîmplător și acum este numită *bărbată*. Pentru noi bărbat și bărbată sînt pînă și pomii din aceeași specie; gorunul

bărbat se înfinge drept în pămînt cu o singură rădăcină care pornește din trunchi și asuzi zdravăn ca s-o scoți, trebuind să recurgi la funii și să pui vitele să tragă ; în schimb, gorunul bărbată se întinde la suprafață cu multe ramificații, pe care pădurarul trebuie să le aducă la lumină ca să le taie, așa cum face medicul cu tumoarea femeilor, care adesea scapă, în vreme ce tumoarea bărbaților se întinde nemilos în organul vital și nimeni nu scapă. Salcîmul bărbată are ramurile încărcate mai mult de teci decît de frunze și aceste fructe ale lui, deși uscate, nu se desprind nici măcar iarna, în timp ce bărbatul despuiat (ca și confratele lui, gorunul, care nu are nici o ghindă) crește numai pe lung, asemenea legumelor semănate pe lună nouă. Cît privește ideea de pereche invizibilă, aceasta își găsește confirmarea, nici mai mult nici mai puțin, în produsele meșteșugărești care ies din atelierul tîmplarului sau al fierarului ; în șuruburile din lemn sau din fier, în închizătoarele ferestrelor, în lanțurile prinse cu un cui în ușă, fiecare alcătuit dintr-un bărbat și o bărbată, care funcționează numai împreună. Și omul, mai ales omul, are drept primă și ultimă misiune aceea de a se uni pentru a da rod și de aceea cînd o femeie naște o fată devine în mod automat *bătrîna,* chiar dacă are numai șaisprezece ani, așa cum luna nu mai este nouă în ziua în care se rotunjește ; tot astfel, tatăl este *bătrînul* față de fiu și ambii părinți vor putea să le dea propriile lor nume primilor doi copii

întrucît adjectivul tînăr, tînără, bătrîn sau bătrînă îi va deosebi pe cei doi Antonio sau pe cele două Mării. Pînă și în grajdul cu vite găsești un Gaiardo bătrînul și un Gaiardo tînărul, o Russina bătrîna și o Russina tînăra, iar, mai jos, în cocină sau în coteț, diferența rămîne între *bărbat* și *bărbată.*

Gîndindu-mă bine, numai unul născut ca don Michele Ribari (fost Ribarich), într-o insulă țărănească foarte mică, putea să se opună cu atîta înverșunare unei viziuni asupra vieții, transparente și compacte ca un cristal. În vreme ce administrația ecleziastică și cei doi consilieri comunali, pe căi diferite, se agitau pe lîngă forurile în drept, bisericești și laice, pentru îndepărtarea lui, don Michele se ținea tare. Duminica își aștepta turma considerabil subțiată de băbuțe, stînd în văzul lumii pe grămada de pietre cenușii căzute parcă din cer ; și peste puținele baticuri negre înnodate sub bărbie, care atenuau sunetele și zgomotele, revărsa predica înfocată împotriva enoriașilor nelegiuiți care refuzau acum să respecte pînă și sărbătorile obligatorii ; îi răspundea numai mama lui instalată de fiecare dată în rîndul din față, de părea divinitatea cea mai direct lovită de poftele noastre.

Prin spovedanii smulse în momentele de vlăguire de după o naștere vinovată, dar reușită, a recuperat patru tați pentru tot atîția noi născuți, cîte unuia procurîndu-i-l chiar el ; și la fiecare din cele patru ceremonii a venit

cîte un martor sau un botez în plus, ruda care nu dăduse semne de viață și care, sosită pe neașteptate, rămîne ascunsă după o perdea. Chinuit pînă în ultimul moment de îndoiala dacă trebuia sau nu să se îmbrace de sărbătoare sau să lase impresia că era acolo din întîmplare, tatăl pescuit înainta timid și năuc către grupul cu moașa, trecînd drept un al doilea naș, fără cadou. Don Ribari smulgea lumînarea de la nașul adevărat și i-o vîra în mînă dictînd formula prin care își recunoștea copilul, pe care acesta o repeta și de ar fi știut că e în joc propriul lui cap. Numai atunci părintele se apleca pentru a alunga toți diavolii din gura, din urechile și ochii copilului, pe care avea să-l aibă în deplina sa jurisdicție în ziua ultimei împărtășanii ; dădea apoi fuga în casă să se felicite cu mama lui și să noteze cu roșu în registrul celor botezați „patrem se declaravit“ [1]. La rîndul ei, bătrîna smulgea date despre marea absentă de la botez, supunînd-o la grele interogatorii pe mama, îngenuncheată ca să-i frece podelele ; cînd se întorcea acasă cu ochii înroșiți, îmi dădea să înțeleg că ea înghițea „amabilități“ și mai și din partea matroanei decît mine de la fiu.

Cred că au fost singurele nașteri în afara regulii într-o perioadă în care s-a păcătuit mai mult, cu mai multă poftă și neînfrînare ca oricînd. Pentru prima oară avortul nu a rămas o chestiune personală a unei femei înarmate cu o andrea sau cu o pană de gîscă : avea un martor în prietena cea mai de încredere, mai ales în soră sau în cumnată, care răspundea favoarei, luînd parte cu aceleași instrumente și, mai ales, cu prezența ei complice. Rezolva treaba și bătrîna din Rupa, dîndu-i un aer solemn, cu abluțiuni și stropeli, în timp ce femeile mai înstărite recurgeau direct la moașă, în cazul în care nu înhămau calul ca să se întoarcă apoi de la Buje sau de la Umago cu obrajii încărcați de fard. Dar puține case aveau mai mult decît o cameră de dormit și fetele, văzînd ce făcea mătușa, avînd un soț bolnav, în bucătărie sau poate chiar propria-i mamă, văduvă cu mulți băieți, profitau, judecînd cu blîndețe ceea ce urmau să-și permită mai tîrziu.

S-au înmulțit căsătoriile pentru că inimile tinere știu ce este recunoștința și, în același timp, se grăbeau să păcălească privirea feminină atotstăpînă în casa parohială. Acordeoniștii, de fapt constructori de cărute, liberi sîmbăta după-amiaza și duminica, trebuind să-și închidă atelierul pe o săptămînă, fixau un preț, pe care îl majorau începînd cu cinci august, cînd se inaugurau tîrgurile. Dansul din sălile de mese se prelungea în bătătură pentru cei care nu fuseseră invitați, favorizînd întîlnirile și punînd temelia a noi căsătorii. Don Ribari pica năucit ca într-o vie asurzită de cîntecul greierilor care amuțesc pe loc, pentru a-și relua cîntecul mai încolo sau în spate.

Dar nici imaginația lui, care popula și mai mult lumea, nu bănuia rostogolelile din grîu și din trifoiul crescut, la orele cînd nu se fac auziți decît greierii. În vara aceea am avut

[1] Tatăl l-a recunoscut (lat.). *(n. tr.)*

nunțile cele mai fastuoase din cîte își aminteau enoriașii : a fetei mai mici a Radovanilor și a fetei mai mari a familiei Bonifazi : două zile în cap s-a petrecut în sat la Boni și tot atît la Radovani. Cei doi vechi proprietari și-au împărțit cheltuielile pentru grîul călcat în picioare din fața conacelor lor ; au fost nevoiți să cadă de acord și asupra grîului de lîngă scurtătura dintre cele două sate, unde a nimerit în plină zi cortegiul criță : cîte unul mai îndrăzneț a avut curajul să dezvăluie că mireasa își trădase soțul mai înainte de a inaugura patul nupțial.

Am revenit și eu la grupul de băietani de vîrsta mea buimaci ca niște cîini pe care nici lanțul nu-i mai ține cînd simt pe aproape mirosul de cățea în călduri ; dar dezavantajul datorat meserei și vigilența superiorului m-au oprit la jumătatea drumului, aruncîndu-mă în brațele Elvirei rămase de mult singură în cîrciumă, cu mătura în mînă și cu două muște în litra de pe tejghea.

Ce m-am mai desfătat pe salteaua ei de lînă bălaie ! Băusem și am pretextat că-i dau o mînă de ajutor ca să pregătească o cameră pentru un prelat. Ea m-a zgîndărit legîndu-se de îndeletnicirea mea, dar i-am răspuns prompt că m-aș fi agățat bucuros de clopotele care-i ieșeau din pieptar. Am văzut-o schimbîndu-se la față într-o clipă, ca laptele care se strică la fiert și m-am lăsat contaminat ; m-am trezit peste ea, care mai că mă trăgea, ferindu-se totuși, ca să mă caute cu și mai mare alean decît înainte, cu vocea mai aproape

de sunetul ei adevărat. În căldura gingașă în care m-am scufundat topindu-mă tot, abia de-am apucat să mă gîndesc că aș fi acceptat să fac orice în viață, dar nu să fiu preot catolic. Chiar și cînd mi-am revenit, în timp ce ea-și trăgea ciorapii și mă necăjea spunîndu-mi că își închipuise că preotul mă castrase, am fost în stare să-i dau întrucîtva dreptate păstorului de suflete : drumul care ducea spre biserică nu avea să se întîlnească niciodată cu cel pe care eu abia apucasem, pentru că, pe de o parte, era aproape nedrept ca omul să aibă parte de o bucurie atît de mare ca aceea, iar pe de alta, era o nebunie să renunți la ea.

Probabil că și tovarășii mei ajunseseră la aceeași concluzie, dar lipsiți de cătușele mele, au reacționat după vîrstă și după toana dintotdeauna, accentuată de experiența recentă. Împărțiți cîte doi, dincolo de tufișuri, așteptau întoarcerea preotului de la plimbarea de seară, care îl purtase pînă la drumul de căruțe, ca să-și pironească ochii în infernul Elvirei, proțăpită în prag, cu mîinile în șold și cu sînul mai dezgolit decît de obicei. Unul subțiindu-și vocea iar celălalt, îngroșîndu-și-o, cu invitații și cereri obscene, gemete și chicoteli, maimuțăreau o scenă de iubire străină de închipuirea lor, conformă, probabil, celei a popii. Păcăleala a reușit și don Michele, pentru prima oară martor auditiv al unicului păcat, a răspuns timid în latină și a dat fuga în biserică să trezească sfinții.

În seara următoare, înarmat cu un băț, m-a obligat să-l însoțesc cu un felinar. La început

s-a auzit numai glasul feminin care își cînta aleanul, ca o ciocîrlie. Preotul a lovit cu bățul în dreapta și în stînga în mărăciniș și mi-a smuls felinarul ca să-și croiască drum ; de partea cealaltă a gardului viu s-a auzit un cioc-cioc obraznic de mierlă care pretindea ceea ce i se cuvenea. Firesc, gluma a degenerat în imitații mai naive și mai grosolane. Din sunetele și din zgomotele deșănțate, ca și din efortul meu de a-mi ține rîsul, a priceput că erau băieții. Am reușit să evit o palmă, dar mi-a frămîntat brațul dureros, vărsîndu-și mînia, pînă ce am ajuns în dreptul caselor din Crusici. O apucasem pe o potecă ocolită, cu scuza noroaielor, și tovarășii mei, probabil îmbrăcați, erau deja în pat. Ceea ce m-a surprins a fost că pentru prima oară părinții ascundeau o obrăznicie a odraslelor proprii.

Situația nu mai putea continua : parohia ajunsese la cel mai mare libertinaj tocmai în momentul celei mai aspre intoleranțe. Puținele persoane rămase credincioase se duceau la slujbă la bisericile din jur, ceilalți continuau și duminica să înjuge vitele și să dea în nicovală, luîndu-și eventual liber în ziua cea mai caldă din săptămînă.

S-a ajuns și la îndepărtarea lui don Michele Ribari, dar mai tîrziu decît prevăzusem : erau prea multe, prea diferite și nu toate în defavoarea sa acuzațiile vînturate de delegații ecleziaști și laici, numai pentru a o ascunde pe cea adevărată. I se reproșa că ținea slujba în italiană, dar lăsînd deoparte faptul că fidelitatea față de „dulcele grai“ nu apărea cîtuși de puțin

ca o vină nici la primăria apropiată și nici la episcopia din Triest, el nu făcuse niciodată distincția între italieni și croați, arzîndu-i de cu totul altceva. I se reproșa că refuza să binecuvînteze grajdurile și să stropească cu agheasmă ogoarele, tocmai cînd biserica înclina tot mai mult să vadă în aceste obiceiuri străvechi o urmă de păgînism. Obligase cîțiva tați să-și recunoască pruncii, dar oricum copilul era în cîștig. Încercase să stăvilească dansul, dar în realitate nu reușise. Dar asta ne e soarta, să nu putem spune niciodată adevărul care ne stă la inimă, temîndu-ne că cel care ne privește direct poate fi considerat vulgar.

Cel de al doilea preot din vremurile la care mă refer, a fost îndepărtat din funcția de păstor al sufletelor din M *** ca urmare a nemulțumirii enoriașilor, dar pentru meritele lui incontestabile a fost avansat ca părinte spiritual într-un seminar teologic nu prea departe de noi : o hotărîre pe care eu o consider inspirată direct de necuratul. Răzbunarea noastră, în schimb, a fost dictată de firile noastre mîndre, așa că, în ziua în care el s-a mutat, noi ne-am închis în casă.

III

DE FIECARE DATĂ MI-L AMINTESC AȘA cum l-am văzut prima oară : pe treapta de sus a casei parohiale, așezat pe servieta lui de student în care avea cîteva cărți și ceaslovul, atît de tînăr că puteai să crezi că fusese încuiat afară. Se iveau primele licăriri ale dimineții și ținte le de la bocancii lui m-au făcut să mă apropii de obloanele trase de la fereastră.

A fumat o jumătate de țigară vîrîtă într-un portțigaret, aspirînd rar, dar cu voluptate. S-a ridicat și mișcările lui erau de om înalt și slab. A străbătut bătătura pînă la biserică, privind mai întîi grădina și încă o dată casa parohială, apoi scurtătura dinspre Radovani scufundată în beznă, ciotul de clopotniță, pietrele risipite, acoperișul de lemn de ale cărui bîrne atîrnau cele trei clopote. Ajuns în fața bisericii, a măsurat celălalt semicerc, în care se afla casa mea înconjurată de întunericul tremurător, deși nu era pic de vînt, poteca dinspre Crusici, șoseaua albă care se unea cu drumul de căruțe, pe care probabil abia venise. S-a ridicat în vîrful picioarelor ca să citească inscripția de pe arhitravă, s-a aplecat apoi la gaura cheii, scoțîndu-și ochelarii. Dar imediat și-a îndreptat pieptul, simțind parcă privirea mea care-l surprindea asupra faptului și că orice mișcare

suspectă avea ceva hoțesc în revărsatul zorilor.

A ajuns sub ferestrea mea cu părul blond despărțit de o cărare perfectă, cu tonsura rotundă și albă ca o prescură. În contrast cu gingășia lăptoasă a fizicului, i se vedeau două vene groase la gît și un ciuf de păr negricios ieșindu-i de sub guler. Vocea s-a făcut auzită potolit în cea mai limpede croată pe care mi-a fost dat să o aud :

— Aici locuiește cumva domnul clopotar ?

Am coborît în grabă și ne-am privit. Mă depășea cu o jumătate de cap, dar mai aveam timp să-l ajung din urmă. Se așteptase să apară un *barba*[1] Zvane cocîrjat și mustăcios și nu să se oglindească în chipul neliniștit al unui începător. Nu a putut să-și rețină zîmbetul, care îi îndulcea neregularitatea puțin încruntată a chipului, din cauza căruia — după prima mea apreciere — se deosebise de copil de ceilalți mai arătoși și se gîndise cu resemnare la seminar. Am urcat să iau cheile și drept răspuns la privirea, mai mult alarmată decît curioasă a mamei, am răspuns cu o falsă nepăsare :

— Un tînăr.

L-am însoțit pînă la casa parohială. S-a oprit pe trepte făcîndu-mă să observ pentru prima oară conturul unui plug, al micii lopeți, cu care se curăță pămîntul de pe brăzdar, al unei securi sculptate în piatră. M-a în-

[1] *Uncheș*, în grai venețian. Apelativ respectuos adresat persoanelor în vîrstă, care a intrat și în dialectul croat din Istria și din Dalmația. Echivalentul feminin este *gnana*, mătușă.

trebat cine le pusese acolo, iar eu am ridicat din umeri, dînd de înțeles că fuseseră dintotdeauna. A deschis servieta, a scos un bloc de desen și l-a răsfoit pînă a dat de pagina pe care erau reproduse identic desenele comentate cu un scris mărunt și egal : „Piatră de mormînt a țăranilor croați de la o mie cinci sute".

A părut atît de edificat în privința descoperirii lui încît trecea vesel prin încăperile rămase aproape goale, fericit de puținul pe care-l găsea și pe care, mintal, îl destina propriei folosințe. Am dat fuga acasă să comand o cafea : întorcîndu-mă ca să-l invit, mi-a spus că mai întîi aveam să „să mergem la slujbă" și mi-a făcut șmecherește cu ochiul.

Conducîndu-l în biserică și în sacristie, mă consideram deja un cunoscător în ale meseriei ; în realitate, în dimineața aceea am slujit și am asistat pentru prima oară la o slujbă adevărată. După ce a apucat potirul de sub șervet și a luat cu cealaltă mînă servieta, s-a oprit ca să mă întrebe în șoaptă cum mă cheamă ; m-a încurajat cu un zîmbet să o iau înainte, aproape asigurîndu-mă că eram pregătit, că puteam să încercăm.

Aștepta răspunsurile mele ca și cum într-adevăr lui i-ar fi fost adresate și-i permiteau să continue ; la rîndul lui, recita sau spunea pe dinafară partea lui, anume pentru mine, implicîndu-mă în efortul comun ca slujba să iasă bine, ca sacrificiul să se reînnoiască și Domnul să coboare într-adevăr printre noi. Spre deosebire de toate dățile de pînă atunci, un zgomot sau un sunet prea acut venit din afară

(se contrapunea continuitatea indiferentă a vieții), nu era deranjant : se stingea curînd rostogolindu-se peste băncile goale ca un tunet încă îndepărtat și vocile noastre voioase și puternice erau prin ele însele un răspuns dat vieții care pulsa și acolo, înăuntru, fără să o excludă pe cea de afară. Contrar celorlalți oficianți, care numai în momentul binecuvîntării și al împărtășaniei păreau să-și amintească și poate să regrete elanul tineresc care, dincolo de orice convenție, îi făcuse să îmbrățișeze cariera ecleziastică, el a dat dovadă de aceeași reculegere măsurată, ba chiar firească pînă am ajuns din nou în sacristie. Scoțîndu-și haina, rămînînd de parcă ar fi fost gol în vestmîntul preoțesc, și-a frecat mîinile, m-a lovit ușor pe umăr, asigurîndu-mă că ne descurcasem. Numai după aceea ne-am dus la cafeaua făcută de mama și tînărul preot a ținut să toarne în ea și puțin rachiu.

În răstimpul în care a dormit în patul meu, probabil după o noapte întreagă de drum, ajutat de mama, am scos din casă tot ceea ce nouă nu ne era de trebuință, iar lui putea să-i fie de folos ; m-am dus apoi după alte mobile în cele cîteva case din Crusici, unde mi-au reproșat că m-am dat cu popii. Încercam un sentiment nou și încă vag, de a da celui care, deși avea dreptul să ceară, nu părea nici măcar că ar aștepta ceva ; și, în același timp, speranța, crescută pe dezamăgirile încă neformulate, că acesta avea să fie așa cum îmi închipuisem că trebuia să fie un preot.

M-a surprins în casa parohială împreună cu mama, tocmai cînd terminasem de montat un lavoar din fier. Şi-a încrucişat braţele privind în jur şi dînd din cap :

— Oameni buni, aţi făcut toate astea pentru mine ?

L-am lăsat să se ducă în biserică pentru rozariu şi cînd am crezut că a venit momentul, m-am dus să-l chem la masă ; l-am găsit în naos copiind pe o foaie nu inscripţia bine marcată de pe mormîntul Ràdovanilor, ci semnele ciudate, pe jumătate şterse şi închise într-un cerc de pe lespedea de alături, care aduceau cu o mulţime de greble şi furci în miniatură.

— Un vînat pe cinste, îmi spuse în chip de salut, ridicîndu-se. Un glagolitic[1] foarte interesant ; o să-mi ajute la diplomă, şi a început să-mi prezinte descoperirea, înfierbîntîndu-se tot mai mult.

Şi-a trecut arătătorul peste cel mai scurt dintre semnele acelea drepte, ca nişte note muzicale, şi a citit data : 1524. Cu toţii crezusem că parohia exista de pe vremea şefului Zorzi Ràdovan, scăpat în timpul înaintării turceşti în Albania şi înmormîntat, cum rezulta după piatra de mormînt, în 1676. Acesta trebuie să fi luptat alături de veneţieni împotriva turcilor întrucît o bandă neagră îi acopera fruntea ; ajuns la Umago cu o barcă de pescuit plină de fii şi de nurori, le dăduse ordin băieţilor să

---

[1] Cum se va arăta, a fost primul alfabet slav. *Glagol*, în croată, înseamnă cuvînt.

înainteze în pădure şi să nu se oprească pînă nu dădeau de socul sălbatic, care nu creşte decît pe pămînt bun. Numele lui, cu titlul de căpitan de Cento şi Gastaldo, era reprodus şi pe arhitrava de la intrare. Aflam acum că tot sub dominaţia republicii veneţiene existase dinainte o comunitate restrînsă, probabil distrusă de ciuma din 1630, care-şi avea capela ei ridicată de un preot din Iliria şi că folosea glagoliticul, prima scriere slavonă adusă de Metodiu în Moravia şi transmis de discipolii fugiţi după moartea lui, care în Bulgaria, care în Istria sau Dalmaţia. Dincolo de cuvintele tînărului cercetător mă impresionau caracterele secrete, timide şi necioplite ale literelor tocite şi indescifrabile, ca un mesaj, un semn de recunoaştere pentru alţi persecutaţi, care din pădurile din interior înaintaseră pînă la punctul de unde puteau să vadă marea. Dar mai mult şi mai mult mă emoţiona entuziasmul cu care mă şcolea capelanul şi mulţumirea lui, datorată nu unui cîştig concret şi nici măcar unui succes personal obţinut în prima zi a misiunii sale.

S-a oprit, urmărind un gînd, făcîndu-mi semn să tac, apoi m-a luat cu el afară, a suit din două salturi treptele casei parohiale şi s-a dus în ultima încăpere, folosită drept birou. Deschizînd dulapul şchiop, mîna lui trecea cu îndemînare peste cotoarele registrelor legate în pergament ; a scos unul înalt şi îngust de puteai să-l strecori în buzunar. Arătătorul lui răsfoia cu repeziciune paginile groase însemnate pînă şi pe margini, oprindu-se din cînd

în cînd să sublinieze cîte o frază printr-un zîmbet sau prin cuta amară a buzelor. La un moment dat, pe cartea deschisă a pus toată mîna. Citea rar, rînd cu rînd, dovedind că știa bine atît limba literară cît și dialectul italian și, pe nesimțite, s-a apropiat de fereastra prin care se revărsa ultima lumină a apusului.

Cînd a terminat, a cîntărit paginile prinse între două degete și m-a chemat lîngă el. Am recunoscut scrisul din biserică, dar atît de îngrijit și mărunt de ziceai că era tipărit.

— Nu l-au ținut mai mult de cîțiva ani pe preotul Ivan Giuranić, remarcă pe un ton plin de regret și parcă disprețuitor. Și părintele Danelletti a reușit să se întoarcă.

A început să răsfoiască din nou sărind peste rînduri. Citea din cînd în cînd cu glas tare, imitînd detașarea predecesorului necunoscut în clipa în care făcuse însemnarea : *A trecut în lumea drepților ieri seara la ora vecerniei Gasparo Rusgnak, păstor de oi din Statul Imperial în slujba conților Làzarich în vîrstă de 35 de ani. A primit împărtășania după spovedania de anul trecut, dar pentru excesul arătat în consumarea țuicii și a vinului s-a stins pe neașteptate. Îmbrăcat, s-a dat jos din pat și întinzîndu-se lîngă foc, în timp ce vorbea, rămase așa și astăzi, asistat de mine, parohul Lucio Danelletti, trupul lui a fost îngropat în acest cimitir.* Și după o pauză umplută de zgomotul paginii întoarse, continuă să silabisească : *A trecut în lumea drepților Domenico Tomat păstor friulan în slujba stăpînilor Ràdovan și a fost înmormîntat în groapa slugilor sau a așa-zișilor pelegrini de către oamenii de rînd... A zburat spre ceruri un înger de-al Ràdovanilor și a fost înmormîntat în biserică, în cripta familiei... A zburat spre ceruri Zuane fiul lui Zuane Poropat al lui Mattio țiganul, în vîrstă de 6 ani, trecător nomad, după mai multe zile de boleșniță, lovit de febră și de viermi, în zona Lazari în fața cuptorului contelui Nicolò Làzarich sub baraca țigănească...* Revenea la tonul normal ca să comenteze : „Trebuie să fie bogați nu glumă acești Ràdovani și acești conți Làzarich. Dar uite-i din nou pe compatrioții mei imperiali, austrieci sau arhiducali, împinși de iadul nostru natural și feudal către pămînturi mai ospitaliere pentru ei". Mai înainte zăbovise asupra însemnărilor mai curioase, acum citea fără să sară nici un caz de deces, într-atît de triști trebuie să fi fost anii aceia. Aveam impresia că aud litaniile sfinților în timpul procesiunilor pentru sfințirea recoltei : *Trecu în lumea drepților Zuana Levàkovich de 30 de ani ; a spus că a fost bătută de Martin și de sora Dubaz care țin de San Giovanni, unde slujea, și a fost găsită zăcînd mai jos de casă... Catarina, soția lui Matteo Sincovich, din Sovignaco, din Buje-de Sus, de cca 30 de ani pentru că a fost lovită, așa cum au arătat urmele de pe față și autoritățile... Antonio, fiul lui Zuane Radin, zis Cerisgna, de 33 de ani, după o lună de boală continuă de cînd a ieșit din închisoarea de la Rovigno, rău de hidropizie, și obosit de drumul lung, aici se stinse... După o lună de con-*

valescență, Antonia lui Zuane Scherlich zis Tirittvanti în vîrstă de cca 56 de ani sărmană cerșetoare, care cerea de pomană în zona Làzari, lovită din nou de reumatism și de inaniție, s-a refugiat în coliba din spatele casei lui Zuane Schiavuzi, unde de mine, preotul Bassanese, a fost împărtășită... Elena, fiica lui Simon Clun, de 6 ani, de fel din Momiano, cerșetoare, după două luni de boală, muri în coliba domnului Nicolò Ràdovan... Andrea Burla de cca 30 de ani, originar din Rovigno, și-a făcut serviciul militar sub guvernul francez și mai apoi și sub prezentul guvern austriac, absent doi ani de la companie cu învoire de la Veneția și apoi cerșind ici și colo bolnav, istovit de febră și slăbiciune... Zbură spre ceruri Francesco, în vîrstă de 13 luni, fiu nelegitim al Mariei Donis a lui Matteo de fel din Cràssiza, Buje-de-Sus, acum slujnică la domnul Carlo Bonifazi, adusă pe lume de tată necunoscut... Madalena Nepomucena trecu în lumea drepților în a șaptea zi de boleșniță și prost încălzită, din cauza oboselii, a fierbințelilor și a setei... Anna Chert de fel din Segnak, celibatară în vîrstă de 30 de ani, slujnică fără loc stabil, din tată necunoscut, a murit sub acoperămîntul domnului conte Làzarich... Angelo Crìvicich al lui Benetto în vîrstă de 10 ani, pelegrin împreună cu tatăl și cu alți doi copii născuți în Draguch, districtul Pinguente... Madalena Petohlèb, în vîrstă de 52 de ani, trecu în lumea drepților în casa Ràdovan; a fost șchioapă, diformă și cerșetoare...

Mă întorsesem cu fața spre apus și-mi închipuiam cum arătase împădurită porțiunea de dincolo de parcelele roșii, gălbui și verzi, ca niște petice pe pantalonii și fustele celor mai săraci dintre nomazii aceia ; îi vedeam aievea pe nomazi cum mergeau din casă în casă, cum erau ținuți la ușă cu o bucată de pîine veche în mînă, cum erau angajați cu ziua, dar cu neîncredere, și izgoniți pentru că furau, păcătuiau trupește, se îmbătau, se încăierau, tatăl cu fiul, bărbatul cu nevasta, fratele cu sora. Era o procesiune de zdrențăroși fără vlagă, care au dăinuit nu numai în timpul domniei venețiene, ci și în anii următori, reduși la un șir răzlețit, dar continuu. Țiganii fuseseră făcuți răspunzători de soarta pe care o aveau, considerîndu-se că o meritau din plin, pentru că unul dintre ei, în trecere prin Palestina, împiedicîndu-se de mantia Fecioarei, i-o rupsese și ea blestemase în vecii vecilor neamul lui ; tot așa și ceilalți (Ciccii, Savrinii, Morlachii sau pur și simplu locuitorii dinspre Buje-de-Sus) pentru că furaseră uleiul din lămpile din biserică, pentru că loviseră un popă, mîncaseră slănină în zilele de post, nu-și botezaseră copiii, pentru lipsa lor de chemare pentru muncă, pentru ceea ce e bine, pentru agoniseală sau de dorință de a face economii. Cu toții, de-a valma, erau la cheremul cîinilor și al copiilor. Eu însumi luasem parte la o bătaie cu pietre a cărei victimă era Luiza, țiganca. Tinerii din familia Ràdovan îl îmbătau pe Gioachim cu primul rachiu ieșit din distilator, de nouăzeci de grade. O zilieră însărcinată fusese

violată de mai mulți bărbați, care o lăsaseră în neșimțire. Numai preotul era obligat să se informeze de vîrsta și de numele lor, ca să înregistreze nașterile, decesele și rarele căsătorii dintre ei ,care nu promiteau nimic bun, chiar dacă nu era mai puțin adevărat că dintr-o sută unul se întorcea om din armată și intra fără ifose într-un atelier și învăța o meserie, sau că o fetișcană luată să slujească în gospodărie se descurca de minune, se ocupa de treburile casei mai abitir decît propria fiică, fiind econoamă, ducîndu-se la culcare înaintea stăpînilor, pentru ca dimineața să-i aștepte cu cafeaua pregătită, neoprindu-se în drum să asculte ce vorbește lumea, și văzîndu-și de ale ei. Se căsătoreau prin părțile noastre și așa se formaseră multe familii care acum țineau socoteala pîinii sau le trînteau ușa în nas noilor vagabonzi, care tot Petohlèb[1] și Tirittvanti se numesc.

Tînărul preot închisese registrul și bătînd cu nodurile degetelor în pergament, ca și cum mi-ar fi ghicit gîndul, m-a adus la realitate, pentru a-l confirma și preciza :

— Aici înăuntru este toată istoria voastră. În nici o carte tipărită nu am găsit vreodată numele parohiei.

Camera se scufundase în întuneric, dar am reușit să-i zăresc sclipirea dinților care-și aveau partea lor în a-l face omul cel mai deschis pe care l-am cunoscut vreodată. Nu am recunoscut-o în schimb pe mama, cu baticul negru legat sub bărbie, pe care tatăl meu se dusese, la vremea lor, s-o pețească pe dealurile din Buje-de-Sus. Oprită în prag, ne adusese mîncarea caldă învelită într-un ștergar ca unor zilieri de la cîmp.

[1] Traducerea literară din sîrbă este *Cinci pîini* sau *Cere pîine.*

I-am arătat tînărului toate satele, cu drumurile mari și potecile care le legau : Radovani, tot mai pornit să atragă la crîșma proprie, la bodegă și la teascul Ràdovanilor clienții Elvirei ; Orehi și Crasti, cu oamenii lor la cîmp din zori pînă la asfințit și cu femeile care scoteau pîinea din cuptor, pregăteau lăturile pentru porci și nutrețul pentru miei ; Làzari, centru meșteșugăresc mai mult italian, cu fierarul, tîmplarul, măcelarul și morarul adesea în ceartă cu dijmașii conților Làzarich ; Fruscara în întregime locuită de zidarii originari din Treviso ; Boni, mai ospitalier decît toate celelalte, unde marile sărbători începeau din ajun, în conacul familiei Bonifazi și se terminau întotdeauna într-o zi de lucru, prelungindu-se în sunete de armonică : Fràschize, ca și Orehi, ai căror locuitori se ocupau cu precădere de grajduri și de vite ; Gorinzi, localitate care stă de santinelă pentru cel care urcă pe Kars sau coboară de pe el ; Rupa și Montura printre mărăcinișuri și pietre, ai căror săteni nu ies niciodată în întîmpinarea cuiva ; Muscati, de asemenea neîncrezător, dar și puțin trăznit datorită vinului tare scos de pe pămîntul alb. Nu am neglijat nici casele izolate de pe dealuri, Montenudo și Vrh, unde mergi cu botezul mai curînd de Paște decît de Crăciun

și unde vizita oricui devine o dată importantă în calendarul personal.

Mergeam pe jos, pentru prima oară preot și paracliser, fără gălețușă și traistă, așa încît, în drum spre casă, don Stipe se sprijinea adesea de brațul meu rîzînd de genunchii care, în mod inexplicabil, i se muiaseră.

El își făcea mai mult decît datoria, în care se dovedea teribil de scrupulos (paginile din registru completate de el sînt înainte de toate un model de caligrafie). Cînd boteza un copil, albul stiharului său îți sărea în ochi, fiind în ton cu pachețelul ținut în brațe de moașă, ca și cum ar fi dat să se înțeleagă că sărbătoarea imaculată și ceremonia se făceau anume pentru ei doi ; și dacă în vreme ce citea rugăciunea de rigoare, micuțul se pornea pe urlat, buzele lui nu ascundeau un zîmbet care frîna în tînărul mîndru și încurcat de lîngă el prima manifestare a responsabilității paterne. Rareori se îndepărta de lîngă patul unui muribund după ce îi dăduse ultima împărtășanie ; l-am văzut, și nu odată, rezistînd de unul singur în cameră, ieșind ca să ceară o cîrpă cu care să șteargă fața de pernă, mîinile și hainele lui fiind mînjite de vomă și sînge.

Nu mai înțelegeam nimic. În cei mai buni oameni întîlniți de mine, inclusiv în mama, întrezărisem o limită mai mult decît firească impusă generozității lor de oboseală, de prudență, de neîncredere în eventuala perseverență. Don Stipe o depășea de fiecare dată, deși era într-o continuă criză de timp din cauza studiilor ; și nu numai că nu făcea caz de plusul de sacrificiu benevol, dar nici nu era mulțumit de cît făcuse. Ceea ce mă uimea era faptul că în biserică, pe stradă și în casele oamenilor vorbea foarte puțin de Dumnezeu, de Fecioară și de sfinți. În discuțiile cu el și în predicile de duminică revenea mai des adjectivul *dostojan*[1] ; fiecare trebuie să fie demn de propria condiție de om și de locul pe care îl are în viață. Avea grijă să nu se iște neînțelegeri în familii și nici pe haturile dintre ogoare, ca mai curînd să se ajute unii pe alții, să nu-i fie refuzată pomana celui sărac, bogatul să plătească cinstit ceea ce îi datora lucrătorului, iar acesta să pretindă, pentru că era dreptul lui. Nu era cîtuși de puțin un om blînd și chiar bunătatea la unul ca el, care provenea dintr-un sat mai mic și mai sărac decît al nostru, nu izvora dintr-un har natural. Îl vedeam cum pălea de furie în fața nedreptății ; vinele gîtului i se îngroșau de mînie, buzele cărnoase i se albeau în momentele mai pătimașe ale predicii. Un reproș din partea lui m-ar fi făcut să mă simt distrus și din cauza acestei temeri exagerate, nejustificate, îl lăsam singur, fără ajutor, în lungile seri de iarnă și mă întorceam acasă cu farfuria de mîncare neatinsă.

A știut să remarce și să aprecieze căile prin care, în tot cursul verii, l-am obligat la cel puțin două mese regulate. În martie, în ultimul pătrar înainte de luna nouă, m-am strecurat cu sapa în grădina lui, rămasă în paragină de pe vremea lui don Kuzma, care și-o lucra sin-

---

[1] Demn, în croată.

gur, suflînd din greu ca un bivol. Am semănat cîte puțin din toate, de la ceapă la vinete, de la roșii la dovlecei și pepeni galbeni. Primăvara a fost ploioasă și începînd cu luna mai, părintele, neputînd refuza darurile cerești (sau, mai simplu spus, ca țăranul din el să lase să se prăpădească roadele pămîntului), la fiecare apus de soare, trebuia să-și umple coșul cu legume. Zîmbea, amenințîndu-mă cu degetul. Era felul lui de a-și arăta bunătatea, ceva neașteptat, care îi stimula inteligența și nu putea să nu fie însoțit de delicatețe, ba chiar și de ironie. La rîndul lui, mă obliga să-i admir modesta înclinare spre arta culinară și, conștient de aceasta, se scuza cerînd să-i țin tovărășie în birou ; îmi citea cîte o pagină din lucrarea lui de diplomă despre liturghia în slavonă în Istria sau, cînd lucra în tăcere, îmi punea în mînă o carte, invariabil, Lev Tolstoi. Cu timpul, ajunsesem să i-o cer eu și apoi să o iau cu mine acasă.

Mi se părea ciudat tot ce găseam ori nu găseam în paginile acelea, pe care la început le-am citit anevoie și mai apoi cu destulă ușurință, ca și cum aș fi pătruns o bucată muzicală după ce-i găsisem firul conducător, de fiecare dată cu o oarecare neliniște și parcă pe furiș, simțind că mă apropiam de el pe căi ocolite. Învățasem să citesc pe cărțile bisericești cu tata, care abia de se descurca pentru el, apoi sub privirea încruntată a lui don Kuzma și uneori în vecinătatea respingătoare a lui don Ribari, îmbunat brusc. Mai întîi m-am întrebat cum putea avea cineva îndrăzneala să scrie

despre viața de toate zilele, de dincolo de spațiul sfînt, ocupîndu-se de oameni și nu de obișnuiții sfinți tîrîți pe căile lumești, înainte de a o fi găsit pe singura dreaptă, ce avea să-i înalțe la gloria altarului. Dar și mai tare mă uimea faptul că asemenea povești despre gelozii și adultere îmi erau recomandate de un preot. Nu era mai puțin adevărat că virtutea sfîrșea aproape întotdeauna prin a triumfa, cei răi erau pedepsiți sau mai apucau să se căiască. Totuși rămîneam cu impresia că aerul recules din biserică, cu volutele de tămîie, de care se impregnaseră pînă și băncile, propagîndu-se în afară, învăluia cu blîndețe totul, dar își pierdea din tărie, mulțumindu-se să fie prezent și cu asta gata, renunțînd aproape cu resemnare la puterea-i deplină. În același timp, simțeam că viața zugrăvită în cărțile acelea semăna aproape leit cu cea pe care o cunoscusem dintotdeauna și pe care din comoditate o numesc de toate zilele fără să se suprapună perfect peste imaginea ei, deși mă încînta și mă ajuta să descopăr trăsături ascunse sau nereliefate de viața adevărată. Prea multă logică și ordine, totul era pregătit și explicat în amănunțime, în timp ce la noi patimile izbucneau pe neașteptate, fără motiv și adesea fără consecințe. Pentru mine, pentru oricare dintre noi, ar fi fost foarte greu să găsim adevăratul motiv pentru care Frane Kerin își înecase nevasta în baltă : oboseală ? lehamite ? trupul ei deformat de ani ? mîncarea servită rece ? Nu exista un singur motiv plauzibil, trainic, pe care să alto-

lești un sentiment potrivnic, amplificat continuu și eventual să construiești o poveste ; de asta își dăduse seama și judecătorul care, după cîțiva ani de închisoare, îl trimisese înapoi acasă. Și Tine din Rupa își omorîse mama, „abia atingînd-o pieziș cu securea".

În sufletele noastre sălășluiau mult mai puține simțiri, învălmășite toate și care nu se lăsau supuse cercetării ; îmi dădeam seama chiar și eu care trăisem printre oameni mai săltați și care adesea eram năpădit în biserică și la înmormîntări de gînduri și de imagini pe care nu le-aș destăinui nimănui. Cît privește viața de la țară, cu toți nobilii aceia fără ocupație, parcă asistai la o perpetuă sărbătoare. Și munca de rînd era exagerat de îndrăgită, ca și cum ar fi fost făcută numai așa, să treacă vremea, ca atunci cînd venea don Stipe cu săpăliga, mă ajungea din urmă, mă întrecea pe rînd ca să obosească imediat și să lase iarba slobodă printre brazde. Jure Ràdovan învîrtea la teasc și ținea plugul în mînă amestecat printre zilierii și dijmașii lui ; față de aceștia era bogat pentru că avea vite în grajd și ca să-și bea sfertul de vin nu trebuia să se ducă la crîșma lui Pàvlovich ; fiul lui mai mare, înainte de a se căsători cu Màliza, și nu cu Elvira, se lăuda cu averea, răsucindu-și țigara într-o hîrtie de zece coroane și cumpărînd toate biletele de la o seară de dans, pentru a primi numai pe cine voia el ; cel mai mic, tot cumpărînd și cumpărînd, se lăuda cu vreo cincizeci de pălării ; nevasta lui, o Bonifazi, continua să-l înșele ca în ziua nunții, dar asta se întîmpla

fără of și ah, îndepărtîndu-se de casă și rămînînd dincolo de gardul viu ceva mai mult decît în alte seri. Distracția conților Làzarich era să desfacă piedicile vitelor și să le lase să se ia în coarne. Bătrînul Bonifazi, de cîte ori se certa cu nevasta, scuipa în fîntînă ; a doua zi punea să fie secată și umplută din nou, trimițînd după apă pînă la Umago ; mama lui fusese o slujnică lăsată grea de stăpînul ei, de la care a pretins după aceea două perechi de boi ca să se ducă duminica la slujbă. Era satul nostru mai ciudat sau cîmpia măsurată în verste prea subtilă ? Aici domnea sălbăticia și ignoranța aproape crasă ; dincolo totul era dospit de fantezia și bogăția sufletească a unui om de excepție.

Don Stipe, al treilea din cei cinci frați rămași la sapă și văcari la Dragué, găsea probabil pe măsura lui lumea aceea din cîmpia rusă, în care Dumnezeu era o prezență vagă sau pregnantă după gradul de nevinovăție a celor care o populau, și încerca să o transpună printre noi. Se bucura de propria lui frugalitate, pe care o exagera lăsînd, fără ca eu să știu, în fereastra celei mai răcoroase încăperi, o parte din ceea ce îl obligam să accepte de mîncare. Mielul, care, dintr-un vechi obicei, adus de pe meleagurile lui, era dăruit preotului imediat după botez, ca și bomboanele și dulciurile de la nunți, găinile, ouăle, sticlele cu vin, care „răsplăteau deranjul" unui act de naștere, nu a fost niciodată consumat în bucătăria lui. Îl vedeam fericit mai ales la apusul soarelui cînd dădea ocol grădinii citind din ceaslov și oprin-

du-se să mîngîie trunchiul unui păr sau să-și arunce privirea dincolo de gard către unul din cătunele parohiei. Bănuiesc că fiecare gînd sugerat de lectură și fiecare cugetare proprie își aveau ca punct de plecare sau ca termen de comparație miracolul perpetuu și mereu nou al naturii pe care, probabil, și el o cunoscuse în aspectele ei mai puțin blînde, mai puțin poetice. De aceea sînt gata să jur că nu întotdeauna comparația rezista. Cine cunoaște în întregime realitatea țărănească, sau se lasă purtat în vîltoarea vieții, și nu va atinge sublimul, sau este constrîns să treacă cu vederea unele părți, pentru care va simți mereu o teribilă nostalgie. (Aproape toți oamenii instruiți pe care i-am întîlnit, deplîngeau faptul că nu s-au însoțit cu tovarășa pășunilor, dar cei foarte puțini care au ținut să o facă, au sfîrșit prin a refuza o discuție în doi).

Mă bătea gîndul că o asemenea reținere care îl obliga la o schimbare radicală a felului de viață își făcea loc și în mintea tînărului preot. Mi-o întărea o vorbă a lui spusă în glumă, care, probabil, îl obseda :

— Tatăl meu, mi-a spus într-o zi, închizînd un volum gros, a trudit atîta ca să mă trimită la studii, că nu s-a mulțumit să ajung un *don*, ci mi-a pretins și titlul de doctor.

Altă dată, la o împunsătură a Elvirei la adresa popilor, a mers mai departe, izbucnind de cum am rămas numai noi doi :

— Oamenii își închipuie că noi avem apă în vene și paie în pantaloni, ca sperietorile de ciori.

Probabil că răbufnirea l-a costat o zi de post și o noapte de veghe, pentru că în afara faptului că nu sporta nici o formă de vulgaritate, se arăta față de femei de o delicatețe înduioșătoare. Avea atîta respect pentru ele încît, dacă ar fi mers pe calea celor mulți, ar fi fost un veșnic îndrăgostit. Pentru el, femeia întrunea toate calitățile fizice și virtuțile pe care le ura miresei la cununie : „Să-i fii dragă bărbatului ca Rașela, să fii înțeleaptă ca Rebecca și credincioasă ca Sara".

S-a lăsat convins de mama, tot mai chinuită de durerile ei reumatice, să fie ajutat în gospodărie de o fată din Crusici care, după toate cele, nu cerea nici o centimă. Palmira, sora lui Ernesto, unul de vîrsta mea, mai dăduse o mînă de ajutor în biserică în ajunul marilor sărbători. Trecerea ei, cu găleata și mătura, din sacristie în casa parohială a fost destul de firească, dar nu fără urmări. Am cunoscut mușcătura geloziei și ce-i mai curios, eram gelos pe un om cu totul nevinovat și nu pe o femeie considerată vinovată. Puținele lecturi, tot ceea ce învățasem din cărți s-au întors împotriva mea. Acum ea îmi apărea ca prin ceață, scăldată în raza ei de lumină, iar atenția și delicatețea lui față de femei, mi se păreau mai gingașe și mai stăruitoare. Niciodată nu arătase că apreciază atît de mult o farfurie cu mîncare sau o ceașcă de cafea ca acum, cînd îi erau întinse de mîinile unei fete în pragul vieții adulte, nici măcar cînd roboteala mamei, care nu apucase să ia un dumicat, îi aducea aminte de bucătăria săracă, dar veselă din

Draguć. Aveam impresia că dincolo, în birou, nu se mai concentra ca pe vremuri, că se întrerupea prea des și, numai ca să aibă un pretext, venea să se convingă dacă ajungeau lemnele pentru seară, dacă am schimbat uleiul din lămpi sau dacă mă pregăteam să bat clopotele pentru vecernie. Natural, purtarea lui față de mine mi se părea mai aspră, dacă nu chiar dură, de om agasat.

Într-o zi, cînd m-a lăsat singur printre cărți, ca să conducă un enoriaș pînă în drum, am descoperit că munca lui nu se limita numai la studiu și la redactarea lucrării de diplomă ; el așternea într-un caiet gîndurile, imaginile și micile evenimente de peste zi. Deși curios, eram gata să-mi întorc privirea, cînd am zărit numele Palmirei. N-am mai citit mai departe nu numai pentru că el putea să apară dintr-o clipă în alta, ci și pentru că mi se împăienjeniseră ochii. Mi se păreau nedemne de el paginile acelea scrise pe ascuns ca să-și destăinuiască lui însuși ceea ce nu ar fi încredințat glasului.

Am reacționat copilărește, cuibărindu-mă la mama, cu satisfacția amară de a-i lipsi pe „cei doi“ de prezența mea nedorită și de a ști că simpatia lor reciprocă, nemărturisită, sporește. Cînd fata venea să mă cheme pentru vreo treabă, răspundeam cu întîrziere și obraznic, iar ea, pe bună dreptate, îmi reproșa :

— Nu ți-e rușine să te porți așa cu domnul preot ?

Buzele îi tremurau, ochii i se roșeau și eu nu știam cum să o rănesc pe fetișcana aceea, care pînă nu de mult păscuse desculță curcanii și acum devenise pentru bietul om un model de virtute, de generozitate și poate și de înțelepciune. N-am știut ce să replic :

— E numai capelan, nu-i încă preot.

Am văzut atunci cum a deschis larg ochii plini de indignare, ca în fața celei mai cumplite injurii.

Alta era, în schimb, atitudinea lui don Stipe; exprima mai ales mirarea și un reproș care îl durea. Se limita doar să comenteze :

— Ne-am cam schimbat în ultima vreme, nu-i așa, Martine ?

Apoi își pocnea palmele ca și cum ar fi vrut să alunge orișice gînd supărător, exclamînd :

— *Mladost, mladost*[1] *!* și privea mai mult spre ea decît spre mine.

Orice om din parohie, dacă ar fi fost în pielea mea, ar fi scos la iveală o poveste veche, cu un preot fugit în America tocmai cu o fată din Crusici, dar cinstit cum eram, îmi dădeam seama că gelozia mea avea, ca să zic așa, rădăcini culturale, lui reproșîndu-i că nu puteam să-l înțeleg și să-l apreciez, ei că nu era la înălțimea mea. Cu toate acestea luam seama că îi atrăgeam în continuare atenția — altfel ce fel de gelozie ar mai fi fost ? — și că felul lui de a mă privi devenea tot mai curios și mai amuzat. Cînd ne duceam cu împărtășania pentru vreun bătrîn, el cu artoforul sub anteriu, eu cu clopoțelul în stînga și umbreluța de damasc în dreapta, respecta tăcerea mea pe

---

[1] Tinerețe, tinerețe !

drum, prefăcîndu-se că o lua drept semn de devoțiune ; dar răspundea prompt, aproape jubilînd, în ciuda reculegerii, la o serie întreagă de mici provocări, sondaje înciudate, la care îl supuneam în timpul slujbei. Dacă eram singuri, răspundeam în grabă și fără chef la rugăciuni, pretextînd pe neașteptate puțina mea știință în privința latinei, iar el revenea cu răbdare asupra întrebării ; în schimb, l-am văzut zîmbind și stăpînindu-se să nu rîdă, în timpul unei vecernii cînd, prefăcîndu-mă distrat, am ferit căldurașa cu agheasmă, lăsîndu-l să bîjbîie cu sfeștocul prin aer.

Dinadins Palmira își ferea privirea de a mea și cînd apăream, ei schimbau brusc vorba. Mama s-a simțit rău și în ciuda durerii sincere pe care o încercam în fața suferințelor ei, aproape că mă bucuram văzîndu-i obligați să urce treptele noastre de lemn : Palmira ca să-i dea să înghită o ceașcă cu supă, el ca să-i atingă fruntea și să-i ia pulsul. Într-o după amiază, tîrziu, m-a cuprins un simțămînt ciudat foarte intens : am recunoscut în ei trei, adunați în aceeași odaie, sub acoperișul meu, singurele ființe pe care le aveam pe lume. Eram în culmea înduioșării și a descurajării și deplîngeam bucuria pe care o simțeam la un pas și care nu se împlinea, probabil din vina mea. Umerii, scăpați de sub control, începuseră să-mi tremure, cînd am simțit mîna ușoară și sigură a lui don Stipe. A fost ca un scurtcircuit, care a atins-o în aceeași clipă și pe Palmira. Am auzit un geamăt ușor, ințețindu-se pe

nota aparte pentru care femeile sînt pregătite din copilărie. Capul mamei zăcea răsturnat pe pernă, cu gura și ochii deschiși, în efortul singurului ei strigăt de protest, și acesta refuzat.

În după amiaza înmormîntării la care am participat numai noi, don Stipe m-a chemat la el în birou :

— Ai rămas singur, Martin, e timpul să te așezi. De ce n-o iei pe Palmira ?

M-am uitat la el buimăcit, iar el a adăugat, coborînd exagerat de mult tonul :

— Taina spovedaniei, și și-a dus degetul la buze, făcîndu-mi cu ochiul.

Acum privirea mea era ațintită tot timpul asupra ei. Mai marea familiaritate pe care mi-o arăta cînd rămîneam singuri în bucătăria lui, de șușoteam în dialectul nostru, o atribuiam faptului că ne născusem la doi pași unul de altul ; ba, mai aveam și același nume. Observasem la ea mai multă spontaneitate, siguranță și aproape degajare față de ușoara tensiune care făceau întrucîtva apăsătoare raporturile mele cu don Stipe. Mai mult decît să se arate demnă de el cum, ambițios, voiam eu, ea avea grijă să nu facă figură proastă în prezența lui, să nu treacă drept o fată lipsită de educație, cum erau multe în sat, care se luau cu brutalitate la întrecere cu frații lor pentru a se dovedi de folos, mînînd cu egală severitate boii la arat și smulgînd sapa din mîna bărbaților, poate și pentru că aflaseră de decamăgirea tatălui la nașterea lor.

Vecinătatea tînărului preot cercetător, finețea instinctivă, firească la o femeie, o făcuseră

să-și descopere propria feminitate, dar, în același timp, și greutatea trupului care o ținea legată de realitatea bine statornicită și uneori convulsionată a parohiei. Corpul ei îmi străfulgera pe dinaintea ochilor, cînd se ducea cu un aer natural cu tava spre birou, îmi reapărea pietros și parcă mai greu cînd revenea cu brațele lăsate în jos și cu lumini în priviri, trădînd o vigoare stăpînită. În timp ce apropierea fizică de Elvira mă atrăsese ca într-un vîrtej, acum simțeam că pe orice locșor aș fi pus mîna, aș fi încercat aceeași, dacă nu o și mai mare amețeală, și cu cît mi se părea mai apropiată această posibilitate, cu atît ardeam mai tare. Se adăuga și un alt simțămînt : nevoia de a ocroti, de a proteja, care nu se limita la satisfacția de a-mi fi făcut datoria, cum se întîmpla cu mama, ci părea că nu tindea spre altceva decît să întrețină starea de înflăcărare.

Din cînd în cînd Palmira venea să-mi facă ordine în casă sau să pregătească ceva de mîncare ; atunci don Stipe ținea să rămîn cu el, luînd ca pretext fie o nouă descoperire în legătură cu diploma lui, cum s-a întîmplat într-o zi, cu un citat în italiană, pe care voia să-l pună drept motto : *„Spre anul 900, persecutați, discipolii lui Metodiu au coborît în Croația, Istria, Interamnia, în căutarea unui adăpost și s-au așezat în afara orașelor, prin sate, în locuri izolate și pe stînci“*. Sînt însă sigur că nu a fost un pretext cînd, într-o dimineață, mi-a citit dintr-o revistă veche, istriană, studiul unui oarecare Benussi di Parenzo, tra-

tînd aceeași temă de pe versantul opus. El se arăta cînd indignat, cînd amuzat, în timp ce eu eram tot mai năucit ; numai la sfîrșit mi-am mai revenit. *„Clerul are mulți preoți cu apucături rele, mulți ignoranți, alții care trăiesc în concubinaj, fie și cu femeile suspecte pe care le țin în casă ; fiind foarte săraci, de cele mai multe ori îi slujesc pe nobili în lucruri profane și nedemne, țin socoteala grîului, a sării, a cărnii, prin cîrciumi, și ajung să facă vin, să lucreze pămîntul, să măture drumul și fac și alte lucruri de și mai mare gravitate, spre ocara ordinului sacerdotal.“*

Într-o luni a trebuit să coboare la Umago și eu, credincios înțelegerii tacite dintre noi, l-am însoțit cu sapa pe umăr pînă la via cu struguri negri moștenită de la tata. Am sfîrșit un rînd și de cum am ajuns la următorul, înaintea ochilor mi-a apărut grupul singuratic și însorit al celor două case ale noastre și al bisericii, cu o prezență feminină solitară protejată de vecinătatea solemnă și, totuși, neapărată. Nu reușeam să-mi desprind privirea de la acest tablou. Am lăsat sapa în iarbă și m-am apropiat în fugă, apoi am încetinit ca să nu ajung cu sufletul la gură din îndoite motive.

Palmira fredona un cîntec mutînd scaunele și patul din camera mea. Cînd mi-a auzit pașii s-a strecurat în bucătărie. M-am dus întins și am ridicat capacul de pe cratiță fără să o privesc.

— De ce-ai venit ? mă întrebă scurt, dar cu vocea ușor schimbată.

M-am întors și cu capul plecat abia de am îngăimat :

— Nici eu nu știu.

Instinctiv, ea se trăsese înapoi spre ușă, cu mîinile la spate, căutînd mînerul, ca și cum ar fi vrut să mă împiedice să trec. Am dedus că, zăpăcită și terorizată, voia să-mi taie calea spre cele două dormitoare. Am fost la un pas de ea și vocea i s-a frînt :

— Ce vrei ?

— Nici eu nu știu, i-am spus cu un suspin. În tremurul care s-a transmis de la unul la celălalt, genunchii ni n-au atins. Am îmbrățișat-o și ea s-a apropiat atît cît să-i simt parfumul și respirația tainică a trupului și cît să mă simt golit de orice voință.

— Acum du-te, tresări ea prinzîndu-și coada neagră la spate : Ce-ar spune don Stipe dacă ar afla ?

M-am întors din ușă :

— Cum să afle ?

M-a privit în ochi aproape sfidător :

— Eu nu-i ascund nimic. Și, la urma urmei, n-am nimic de ascuns.

Ultimele cuvinte le spusese pe jumătate întoarsă, mestecînd în cratiță. Dar mă urmărea și într-adevăr a adăugat :

— Tu, în schimb, ar trebui să te porți mai frumos cu el. Te iubește ca pe un frate.

Erau lucruri de mult depășite și totuși simțise nevoia să le aducă în discuție, ca să scape de povară.

— Și tu ? o întrebai.

A răspuns excesiv de prompt :

— Pentru mine este omul cel mai bun, cel mai bun preot pe care l-am avut vreodată.

Îmi recăpătasem stăpînirea de sine și am zgîndărit-o :

— Mă refeream la mine. Pentru mine nu simți nimic ?

— Știi foarte bine, mi-a răspuns ințețind focul cu vătraiul și ca să nu stric totul, am luat-o din loc.

Don Stipe m-a găsit la ultimul rînd, smulgînd iarba cu amîndouă mîinile, îngenuncheat sub ciorchinii încă verzi. Probabil că mă urmărea de mai multă vreme, deoarece tonul indiferent și totodată ușor insinuant, m-a luat pe nepregătite :

— Ei, ce noutăți ?

L-am privit la rîndul meu cu un aer voit năuc și el mi-a tăiat-o scurt, adăugînd cu o oarecare severitate :

— Acum trebuie să vă logodiți. Am venit pe scurtătură. Am vorbit cu Palmira și ea a izbucnit în plîns. Dar așteptați să mă întorc de la Viena. O să facem o singură petrecere, dacă totul va merge cum trebuie.

A doua zi am împrumutat măgarul de la Ernesto și l-am însoțit la gara din Buje. Numai cînd trenulețul ieșit din pădure s-a urnit ca să dispară tot printre copaci, m-a chemat lîngă el și mi-a șoptit răspicat la ureche :

— Amînă văpăile pentru după nuntă, lăsîndu-mă ca pălmuit.

M-am dus să-l aștept la înapoiere, sîmbătă seara, după cinci zile în care Palmira nu se ară-

tase. A sărit din tren încărcat de pachete, în vestminte noi, care-l făceau și mai tînăr și mai dezghețat. M-a îmbrățișat și mi-a destăinuit — aproape țipînd — că totul mersese de minune ; rectorul în persoană dorise să-l felicite și să-i ceară vești despre „țărmul drag". La întoarecere, la Triest, trecuse să-l salute pe episcop, care a ținut să-l răsplătească și își atinse portofelul, făcîndu-mi cu ochiul. Niciodată nu mi s-a părut atît de țăran ca în acea clipă unică de orgoliu, pe care îl revărsa asupra tuturor, între care și parohia noastră. Urcînd pe capră și luîndu-mi hățurile, îmi comentă gîndul, exclamînd :

— Vezi că sîntem și noi buni de ceva ?

Mi se părea de necrezut să avem printre noi pe cineva care-și luase diploma și totodată să ating genunchiul unuia care cu o zi mai înainte se plimba prin Viena, împărțind aerul cu împăratul.

După cinci zile în care fusese ca oarbă și părăsită, casa preotului strălucea acum cu toate lămpile de gaz aprinse și era mai înmiresmată decît în zilele de sărbătoare. Pentru prima oară am văzut un preot sărutînd o femeie tînără și pe aceasta atît de emoționată încît a rămas îmbujorată toată seara. Don Stipe și-a desfăcut pachetele pe masa aranjată : salam unguresc și șuncă de Crusici, cîrnăciori cu hrean și friptură de curcan, prăjituri cu patru degete de frișcă și biscuiți, pe care Palmira nu voia să-i servească pentru că nu crescuseră destul.

— Rămîneți la locurile voastre ! strigă la un moment dat don Stipe, amețit mai mult de oboseală.

A reapărut după cîteva minute precedat de tatăl și mama logodnicei, cu hainele deja șifonate și cu aerul că așteptaseră în pivniță din zorii zilei. Bătrîna se jura că totdeauna se gîndise că așa avea să se întîmple, bătrînul că pentru el eram ca și băiatul lor. În sfîrșit, *se prinsese*. M-am trezit legat de mîini și de picioare, dar și cum nu se poate mai bucuros.

După logodna oficială, puteam, în sfîrșit, „să vorbim". Reclamam dreptul tuturor logodnicilor, dar Palmira continua să-mi spună : nici gînd ! Îi era frică de spovedanie și, de altfel, nici eu n-aș fi putut să mint îngenuncheat în fața lui don Stipe. Dar știind că ea era ca și a mea, dorința nu-și mai găsea astîmpăr. Să mă ierte toți sfinții, dar eu o doream și în biserică, cînd o vedeam răzuind podeaua sau cățărată să lustruiască candelabrele. Spiritul pămîntesc din parohie sfîrșise prin a cuprinde și casa Domnului. Mari remușcări nu prea aveam, văzînd cum plăteam prin ceea ce pierdeam, dar mai ales pentru că mi se părea că ardoarea mea nu provenea din lipsă de ocupație, ci însoțea o muncă trudnică ; era ca și cum ar fi provenit dintr-un surplus de energie.

Pe ușa și ferestrele deschise năvălea primăvara, chemată de zambilele risipite peste tot prin vaze și de sîngele nostru clocotitor, ca vinul care fierbe în butoaie.

În anul acela cînd mai mult decît de pericolul grindinei se vorbea de război, au fost reluate procesiunile consacrate recoltei. De mic, bucuria mea de a merge în procesiune pe ogoare cu prapurul, cu crucea mare și cu statuia Fecioarei, cu preotul în vestmintele de vecernie, eu însumi cu sfeștocul și căldărușa cu agheasmă, era minată de un sentiment al profanării amestecat cu o rușine obscură pentru profesiunea tatei, pentru instrumentele și îndatoririle muncii lui. Acum, alături de don Stipe, cu pasul grăbit, învățat să sară peste șanțuri și să ocolească pietroaiele, aveam impresia că ne duceam să ne întîlnim cu primăvara, purtînd imaginile sacre, pentru ca din cînd în cînd să se bucure și ele de roadele pe care ni le dădeau cu regularitate, fără ca măcar să le vadă. Soarele se răsfrîngea pe crucea metalică din fruntea cortegiului ; trebuia aplecată sub ramurile pomilor ca să nu cadă dudele negre peste capetele acelea înroșite de soarele de aprilie și la fel sub mănunchiurile de cireși, de flori de salcîm, care, la rîndul lor erau sanctificate. Totul se armoniza, se contopea : măslinii, frunzele de viță de vie, porumbul, care unduia dintr-un tremur al lui. Erau atît de mulți sfinți pomeniți (Petru și Pavel, Iacob și Andrei, Cosma și Damian), încît fiecare din cei prezenți avea impresia pentru o clipă că a fost menționat și îi scăpa un zîmbet timid, măgulit. Numai la înmormîntări pe poteci trecea atîta lume înșiruită în spatele preotului. Dar acest cortegiu era exact contrariul : se împotrivea morții și tuturor lucrurilor care puteau să o aducă, boală, sărăcie, război, molimă, incendii și inundații, conjurate rînd pe rînd cu glas tare : *a fulgere et tempesta, libera nos domine ; a flegello terraemotus, libera nos Domine ; a peste, fame et bello, libera nos Domine* [1]. Religia renunțase parcă la funcția ei consolatoare ca să fie izvod de abundență, de prosperitate, ba chiar și de veselie : pînă și rănile lui Cristos de pe crucifixul din lemn fuseseră acoperite cu o cunună mare de spice.

Ne opream la răspîntii pentru binecuvîntarea în cele patru vînturi și în fața troițelor cu chipurile împodobite cu flori. Cît de îndepărtată și fără sens mi se părea acum dimineața aceea de Paște, cu sticluța care mă frigea, ascunsă în haina de la tata. Obișnuiți să tot cîntărim, poate născuți și în orișice caz crescuți cu noțiunea de *cît*, mai mult decît cu aceea de *cum*, noi țăranii voiam ca Dumnezeu să fie în contact aproape fizic cu locurile unde era necesară prezența lui, nu să stea în biserică și să aștepte să i se roage fiecare în parte.

Mi se confirma acest gînd intrînd în cătunele cu tufișurile tunse și drumul presărat cu trandafiri ; la ferestre atîrnau așternuturile și cuverturile de zestre, fotografiile din camera nupțială, ca să-și reînnoiască puterile. De la altarul improvizat în mijlocul drumului, dintr-o masă

---

[1] Apără-ne, Doamne, de fulgere și trăznete ; apără-ne, Doamne, de flagelul cutremurelor; apără-ne, Doamne, de ciumă, de foame și de război. (lat.) *(n. tr.)*

acoperită cu cea mai albă și cea mai frumos brodată învelitoare, don Stipe binecuvînta și cădelnița, iar picăturile de apă sfințită purificau pietrișul mînjit de bălegar și de spută în tot restul anului, în timp ce norul de tămîie se întindea înspre grădini și înspre grajduri.

Luam o gustare, sprijinind prapurul și crucile de ziduri și de trunchiurile pomilor ; Fecioara putea fi admirată de țăranii care veneau chiar să o atingă. Care mai de care, familie de familie, cătun de cătun, cu toții se întreceau pentru cea mai bună șuncă, pentru cei mai buni covrigi sau pentru cel mai bun vin și nu după mult timp femeile se duceau să-și vîre nasul în bucătărie, iar bărbații se adunau în pivniță, uitînd de afaceri. Calculul, puțin cît intervenea, se referea exclusiv la diviziunea eforturilor din ziua respectivă și de aceea Cristosul imens, pe care-l sărutam rece în vinerea mare, iar acum trona cu o cunună de spice, era ultimul ridicat, așa încît, de regulă, eu eram cel care punea umărul.

Încetul cu încetul ajungeau să cînte și cei mai tăcuți ; în ultimele cătune se turna și se bea cu sorbituri mici ca să „nu fie nici o supărare". Se lăsa amurgul cînd ne-am întors la biserică să punem totul la loc ca să-și recapete aerul sfînt risipit pe ogoare. Chiar și mie care o știam crăpătură de crăpătură, biserica mi se părea pustie, ca o casă lăsată în voia soartei timp de o zi, părăsită de familia plecată în vacanță.

Vinul din atîtea butii diferite, dat pe gît între două înghițituri lacome, pe apucate, mar-

șul numai pe alocuri anevoios, nu reușiseră să mă obosească și seara nu aveam nici un chef să mă duc la culcare. Nici Palmira nu se hotărîse dacă să se schimbe și să mai trebăluiască puțin sau să se închidă la ai ei și să se culce. Stăteam în grădină, în fața grajdului, în mijlocul unor tufișuri înalte de pelin. Așezată în spatele meu, ea se amuza de întîmplările cele mai copilărești din timpul zilei. Mă prefăceam că mă distrau cîte îmi povestea și am tras-o lîngă mine pe iarbă. Sub lumina lunii a rămas cu zîmbetul împietrit pe buze, lăsînd să-i sclipească dinții foarte albi, pe chipul măsliniu.

— Ce-ai de gînd ?

N-am lăsat-o să termine și am sărutat-o pentru prima oară pe buze. Se zbătea să scape din strînsoare, dar parcă mă și căuta, căindu-se imediat. Eu nu o slăbeam și-i tot repetam : „Asta se poate... și asta se poate", chiar și cînd i-am dezgolit sînul și am început să i-l sărut și cînd mi-am petrecut mîna sub rochie și sub elasticul de la ciorapi, simțindu-i coapsele fierbinți. Se putea și chiar s-a putut totul, cu toți sfinții răposați alături, în biserică, și cu don Stipe care stinsese toate luminile și care, probabil, între veghe și somn, ne binecuvînta.

Nu știu cum s-a descurcat ea, dar eu nu i-am spus nimic, ci i-am sugerat doar, rugîndu-l, din proprie inițiativă, de data aceasta, să anunțe căsătoria.

— Și tu ? mă luă în primire, înciudat, dar cum nici un semnal de alarmă nu-mi parvenise din partea Palmirei — poate că semănasem

imediat după luna nouă [1] — și în privința aceasta eram liniștit, am dat din cap, replicînd că mă mulțumeam cu doi martori. I-am mărturisit totul în ajunul nunții, la spovedanie, și el și-a plecat pleoapele ca să-mi arate de cîtă răbdare era în stare, dar nu i-a mai rămas nici strop din ea cînd ne-am ridicat amîndoi în picioare.

Era prins cu alte treburi. Imediat după lucrarea de diplomă, promovat ca preot plin, își folosea timpul care înainte îl țintuise în birou ca să lucreze, vizitînd cătunele, de a ajuns pînă la Buje și Umago. Mi se părea nervos, nerăbdător, în continuă luptă cu timpul, ca unul care-și făcuse un program și nu știa de unde să o apuce. N-aș spune că-i cunoștea pe enoriași mai bine decît mine, dar îi deosebea între ei, după o măsură nouă pentru mine și, în cele din urmă, dreptatea era de partea lui. Don Stipe îi iubea cu naturalețe pe Dumnezeu și pe Isus din *Evanghelie,* dar odată cu ei și prin ei își iubea oamenii. Se simțea chemat să dea o mînă de ajutor, protecție și demnitate unui grup restrîns din populație, care rezistase restriștei și abuzurilor numai grație credinței, pe care o păstrase ca puțini alții. Era ultimul preot care interceptase mesajul apostolilor lui Metodiu într-o epocă de mari tulburări și de progres civil, care dusese și la trezirea popoarelor slave. Fără doar și poate că nu numai ca

[1] Moment de nefecunditate, care ar coincide cu perioada imediat următoare formării lunii noi.

un simplu omagiu ambiției tatălui ținuse să completeze apelativul „don“ cu cel de doctor. Dar ca prim sediu al misiunii sale nimerise greșit parohia sau, oricum, o concepuse cu totul altfel, după cîte se părea. Pe la noi nu se observa altă renaștere în afară de aceea a primăverii și nimeni nu se mîndrea cu altceva în afara unei afaceri bine încheiate, unei recolte bune sau unei fete aranjate cum se cuvine. De cîte ori nu l-am auzit rostind de la amvon :

— Voi existați și nu știți că existați. Ați putea să vă considerați fiii aleși ai Domnului și vă mulțumiți să fiți turmă !

Era mai explicit cu oamenii în drum sau prin case :

— Voi, Coslovich, sînteți croați din Cépici, acolo sînt mai multe familii cu numele acesta. Vouă, Giurissevich, vouă, Jugovaz, nu vă spune nimic numele vostru ?

Pînă și pe Ràdovani îi asigura că străbunul lor venise din Dalmația ca să nu-și vîndă propriul Dumnezeu pentru cel al turcilor, pentru că era bine cunoscut faptul că un Ràdovan sculptase grupul statuar Adam și Eva pentru domurile din Traù și din Sebenic. Conților Làzarich, pe vremuri stăpîni ai castelului din Budva, cu un strămoș distins într-o cruciadă și decăzuți acum la condiția de proprietari de cirezi, le arăta ceaslovul glagolitic descoperit în capela lor. Contele Lazzaro abia de citea în alfabetul obișnuit ; cu glas strident și cu darul de a întoarce vorba cu o glumă, de parcă rolul nobililor ar fi fost să facă oamenii să rîdă, riposta, făcînd pe seriosul : „Ei, părinte, știu

prea bine că sînt conte; chiar dacă am nădragii unsuroși, tot conte sînt". De cum rămîneam singuri, părintele își lăsa brațele în jos cu descurajare:

— Veneția i-a distrus pe toți: cîștiguri ușoare, comedie ieftină.

Celorlalți, Benvegnù, Bassanese, Fabris, cu nume evident italienești, le arăta toată bunătatea, umilința și disponibilitatea unui preot misionar și șef al unei comunități mîndre; dar însoțitorului său nu-i scăpa un fel de jenă ascunsă și o oarecare grabă, ca și cum risca să-și piardă timpul cu oameni care nu intrau în planurile lui, chiar dacă nu i le încurcau. Nu își ascundea judecata negativă față de Bonifazi, foști lombarzi, apoi venețieni, friulani, cetățeni din Umago, care sfîrșiseră prin a risipi totul din conacul lor, ca și cum după atîtea peregrinări ale străbunilor și părinților, fiii ar fi descoperit că viața trece repede și femeile sînt pretutindeni la fel. Dar nici în celelalte două familii înstărite nu se adunau seara să spună rozariul și se mai întîmpla ca un bătrîn servitor tuberculos să-și dea sufletul fixînd cu privirea pînzele de păianjen din șură și cîte o fetișcană să se trezească în drum cu burta mare, fără un iubit pe care să poată da vina.

Corpolentul Jure Ràdovan, tot mai chinuit de astm, venea la biserica ctitorită de străbunul chior ca să asculte din banca rezervată familiei predica tînărului preot care-și luase diploma; fiul mai mic și nora veneau ca să-și arate pălăria nouă ținută pe genunchi și haina

de blană veritabilă. Într-o duminică capul familiei a părăsit zgomotos banca, ofensat de fabula cu urechea acului și cămila, crezînd că a fost inventată pe loc, inspirată de figura lui. Contele Lazzaro a trimis vorbă că avea să mai vină la slujbă cînd vom instala în fața bisericii o iesle pentru calul lui. Pietro Bonifazi replica, la rîndul său, că duminica este zi de vînătoare. Dar domniile lor — își instiga don Stipe turma vlăguită — nu lipseau nici măcar de la o ședință a consiliului comunal, unde nu ezitau, pentru interesele lor, să vîndă voturile populației (în majoritate nici italiană, nici masonică) care-i alesese.

Pentru prima oară, trecînd prin fața celor trei case, se oprea privindu-le cu alți ochi, ca și cum acolo ar fi fost cuibărit un rău sau un bine de nimeni bănuit. Adjectivul *taljan*[1] ajunsese să cuprindă în sine o mulțime de sensuri, adesea contrastante, dintre care unele greu de sesizat: dar, mai ales, însemna că vrei să te ridici cu orice chip din mîlul parohiei ca să te apropii (încă nu să te măsori) de domnii din orașul hulit. Rareori căsătoriile și botezurile din cele trei familii avuseseră ca nași oameni din partea locului care să nu aparțină celorlalte două, deja legate prin strînse legături de rudenie. De la o vreme însă, pri-

1 În croată înseamnă pur și simplu *italian* și cu toate acestea pentru italienii de la graniță are ceva disprețuitor: prin ricoșeu, ei îl folosesc cu această nuanță referindu-se la conaționalii lor și, mai ales, la meridionali.

marul și alte notabilități urcau la ei în trăsură mai în toate duminicile și în ospitalitatea niciodată reciprocă a înstăriților noștri se întrezărea o cedare servilă, care îmbrăca tot mai mult haina trădării. Don Stipe țintise bine : probabil că și în continuare avea să fie respectată condiția lor materială mai bună, dar niciodată nu avea să li se ierte ponderea (unanim invocată) originii lor agreste și bastarde. El se arăta supus autorităților austriece, care îi permiteau să-și exprime liber propriile idei și să-și ducă bătălia politică, tot așa cum se supunea ierarhiei ecleziastice, care tutela condiția lui sacerdotală ; adevărații lui adversari rămîneau italienii care țінteau spre eliberarea națională într-o zonă de graniță unde victoria uneia dintre cele două părți va fi întotdeauna în detrimentul celeilalte. Și, apoi, cînd și cum deveniseră aceștia italieni, se întreba el de la amvon. Poate sub romanii învinși de două ori de neînduplecații istri, care la confruntarea decisivă, striviți de inegalitatea numerică, au preferat să se omoare, să-și arunce de pe ziduri copiii și soțiile numai să nu cadă în sclavie ? Sau poate în timpul celor cinci secole de dominație venețiană ? Zumzetul ușor care însoțea în rîndurile auditoriului comentariul epistolei și al *Evangheliei* amuțea cînd se vorbea, într-o limbă mîngîietor de îndepărtată, ca un cîntec de jale, despre ducații plătiți de fiecare teritoriu, care intrau în vistieria dogelui Serenissimei, despre carele cu lemn de gorun pentru Arsenal transportate pînă la locul îmbarcării, despre grîne, vin și ulei, bunuri care timp

de cinci sute de ani luaseră drumul mării. Cînd vorbea despre portul vecin, don Stipe dădea ultima lovitură, punînd sub acuzație fostul colegiu ecleziastic care nu întotdeauna respectase înțelegerea de a trimite un preot de limbă slavă, care pretindea cu regularitate a zecea parte din recoltă, dar uita adesea să facă cele două slujbe lunare pentru morții din cimitirul satului. Nu mai trecea un minut și ajuns la ofertoriu, turnînd împărtășania în potir intona cu o voce baritonală un imn croat care, reluat în toate colțurile bisericii, devenea un cîntec de protest tardiv, dar hotărît.

Seara, casa preotului se umplea de tineri de vîrsta mea, cîte unul, însoțit de tatăl său. Îmi plăcea să torn vinul în pahare, să aud cum este lăudat de buze mai exigente decît ale mele, dar nu puteam să-mi explic schimbarea lor, motivată mai curînd de un fel de îndărătnicie decît de ranchiună. Dacă nu erau, cum se întîmpla de cele mai multe ori, dijmași la cele trei familii, erau oameni eliberați de curînd, care strînseseră bine cureaua ca să poată cumpăra pămîntul, pe care-l lucraseră dintotdeauna și rămăseseră megieși cu acestea. Cîte unuia, Ràdovan sau Làzarich nu-i reînnoise contractul la sfîrșitul lui octombrie, cînd încep semănăturile de toamnă, și mai rămînea să se pună de acord asupra culesului măslinelor. D-alde Bonifazi trăgeau în găinile, în curcanii, ba chiar și în oile străine care pășteau pe proprietatea lor. Aflam de noi socoteli încheiate : Jure chemase geometrul să verifice hotarul cu Stòcavaz, și cum cel care e la strînsoare caută puțin spa-

țiu, acesta din urmă a fost obligat să tragă îndărăt parii și să plătească cheltuielile ; tot el refuzase să-i tescuiască măslinele lui Làkoti ; nora lui Bonifazi o făcuse zdrențăroasă pe Bilinka, iar aceasta îi spusese pe nume celeilalte, ajungînd să-i atragă în ceartă și pe bărbații lor. În camera încălzită de soba înaltă de maiolică și plină de cărți, Ive Stòcavaz, subțire ca o trestie, dar bun de gură, propunea să se pună din nou în funcțiune moara de la Verteneglio, abatorul de la Grisignana și așa mai departe. Don Stipe se enerva : erau lucruri mărunte, meschine, rîcă personală ; cauza pentru care luptau se baza pe alte principii și impunea o acțiune de cu totul altă natură. Ridica chiar și tonul, dar împotriva propriei persoane, văzînd că era în mare parte responsabil de o discordie care nu aducea nimic bun și de acum greu de ținut în frîu. Pe de altă parte, își dădea seama că nu se putea baza decît pe interese călcate în picioare și pe imbolduri personale. Din cînd în cînd clătina din cap, spunînd aproape șoptit :

— Ce greu ne înțelegem, oameni buni !

S-a dovedit mai precaut ocupîndu-se de educația copiilor pe care îi primea după ora de catehism în biroul lui, unde instalase o tablă. Printre ei nu se aflau copiii tînărului Ràdovan și într-o zi, la ieșirea din biserică, s-a luat după cel mai mare și singurul băiat, pe nume Ludovico ; l-a oprit și l-a mîngîiat pe cap :

— Tu de ce nu vii cu toți ceilalți la școală ?

Copilul a plecat fruntea roșind :

— Nu mă lasă bunicul, a zis că mă bate, și plecă mai departe.

L-am văzut pe don Stipe încovoiat în mijlocul drumului cum își scotea ochelarii și își ștergea ochii. Apoi s-a îndreptat și s-a întors spre mine :

— Hai, Martine, în vizuina lupului, și a trimis copiii acasă.

Nu mai urcasem treptele acelea din piatră de la Bobotează și atunci găsisem numai femeile acasă. Acum Jure trona într-un jilț în camera din mijloc, între bucătărie și camerele de dormit, căreia îi spuneau *pòrtigo*. Don Stipe nu umbla cu ocolișuri și de aceea și-a luat un ton cît se poate de potolit :

— De ce nu-i lăsați pe copii la școală ?

Vocea bătrînului proprietar abia de putea domina hîrîitul gros și continuu al astmei :

— Nepoții mei n-au lipsit niciodată de la catehism.

Preotul a zîmbit :

— Credeam că nu le strică nici lor să învețe puțin să scrie și să citească.

— Avem învățători adevărați și la Umago și la Buje, o tăie scurt Jure și se întoarse spre nevastă-sa, o Làzarich înaltă și negricioasă :

— Mario, însoțește-l pe părinte, că s-a lăsat întunericul.

Dar n-a reușit să-și frîneze furia. A venit după noi în pridvor, iar cînd am ajuns în drum ne-a aruncat în urmă tare, ca să audă toți :

— Știu eu cine-mi ești, preot politician ! Arunci piatra și-ți ascunzi mîna la spate ! răspunzînd numai acum la metafora cu acul și cămila.

Don Stipe s-a întors zîmbitor :

— *Barba* Gjorgje, nu-i bine să vă enervaţi la vîrsta dumneavoastră şi în starea în care vă aflaţi.

— Ştiu eu ce-mi doreşti, bubui Ràdovan, anticipînd un acces de tuse.

— Dumnezeu mi-e martor, jură don Stipe cu mîna pe inimă.

Bătrînul a agitat bastonul, cu faţa învineţită :

— Ar trebui să vorbeşti de dracu' !

— Vă las ultimul cuvînt, doar sînteţi mai bătrîn decît el, încheie superiorul meu, făcîndu-mi semn să nu ne oprim. Numai după ce am trecut de şirul de case, mi-a dat un ghiont şi mi-a făcut cu ochiul.

Comparaţia lui Jure, mult mai veche decît el, cum era pentru don Stipe imaginea cu acul şi cămila, nu s-a dovedit cu totul neîntemeiată. Tînărul paroh a predicat după aceea numai din Noul Testament, dar rezulta clar cine era Cristos şi cine apostolii şi, cu un efort nu prea mare, uita de numele proprietarului nostru de neam, pentru a ne lăsa cu Lazăr din Scriptură să strîngem firimiturile de la masa lui. La alegerile pentru reînnoirea Consiliului Comunal cei trei candidaţi stabiliţi în casa preotului au întrunit majoritatea, dar nu zdrobitoare, cum ne-am aşteptat ; din teamă, din interes sau dintr-un sentiment de recunoştinţă, mulţi au votat ca mai înainte şi fără doar şi poate toţi care luaseră cu arendă pămîntul acaparat de la ţăranii lăsaţi în vînt ; în schimb, printre aceştia din urmă, nu puţini se numeau Furlan, Trevigin, Boscar, şi de atunci au rămas croaţi.

Pentru prima oară au luat loc la Adunarea Municipală, Ive Stòcavaz, fost ziler la Bonifazi, Mario Chert, pe vremuri rîndaş la Ràdovan, Nini Oblak, coborît cu turma de prin munţii lui don Stipe. Au intrat în istorie ca *ăia cu nu*. Pe tot parcursul mandatului lor n-au aprobat nici o propunere, nici măcar cea care prevedea lărgirea şoselei Umago-Buje, pentru că noi sîntem oameni de caracter, chiar mai înainte de a fi bănuitori. Cu trecerea timpului, nici măcar nu mai erau interpelaţi : se ştia dinainte răspunsul. Ar fi putut să stea acasă, dar absenţa lor risca să treacă drept abţinere : făceau pe jos şapte kilometri, indiferent de vreme, şi se întorceau noaptea tîrziu, numai ca să fie de altă părere. Scoţîndu-l din minţi pe don Stipe — scena a fost memorabilă —, s-au opus chiar şi proiectului pentru o şcoală croată în satul Radovani. În faţa acestuia, de nerecunoscut, care-şi căutase probabil sprijin tocmai la Viena ca să o obţină, s-au justificat spunînd că în gurile ălora cuvîntul şcoală suna numai pe italieneşte. Nu greşeau de tot, fiind vorba de o concesie interesată în momentul declinului neaşteptat al stelei italiene pe întreg teritoriul disputat, care le sugerase persoanelor de vază să se resemneze şi să accepte o politică echitabilă. În cele din urmă, hotărîrea a fost luată, în ciuda votului prostesc al *prezentanţilor* noştri.

Au răsunat lovituri de ciocan, pe drum scîrţîiau căruţe încărcate cu piatră şi nisip ; din Carso din Montura se vedea noaptea ridicîndu-se fumul de la cuptoarele de var. Misiunea

de a se ocupa de var le fusese încredințată locuitorilor din acel cătun ; au construit cuptoare din piatră, pentru că aveau din abundență. Au pus pe foc lemne uscate și mai apoi tot ce cădea sub secure — jnepeni verzi, spini, mărăciniș —, trei zile în șir, pînă cînd piatra din creștetul cuptorului crăpa și, aruncată în apă, sfîrîia ca peștele în ulei încins. În pădurile de foioase oamenii doborau goruni și desprindeau coaja cu rindeaua ca să facă schelăria ; proprietarii cu vite de tracțiune intrau în mare pînă la genunchi cu lopeți și căruțe, toți ceilalți alergau care încotro după pietre.

Au venit pînă și sub clopotniță, dar don Stipe și-a ridicat mîna lui lungă :

— Măcar pe sfinții mei lăsați-i în pace !

Au găsit la Trumba pe Tabor o carieră bună și sub Dolinzi, chiar pe drumul dinspre mare, așa că nu mai pierdeau timpul așteptînd lespezile tăiate, ci împingeau ceva mai departe căruța pentru o încărcătură de nisip. Și-au oferit serviciile zidarii Trevigin, cu ochiul format cînd era vorba de metru sau nivelă și care nu greșeau nici cu un centimetru ; la Buje-de-Sus au fost angajați meșteri plătiți. Construcția se închega încetul cu încetul pe terenul din fața cîrciumii lui Pàvlovich, proprietatea comunei, ocupat în trecut de cîte o caravană de țigani. Proiectul fusese întocmit pe biroul lui don Stipe de un consătean de-al lui, coleg de facultate.

Se fixau deja ramele ușilor cînd preotul a fost chemat de urgență de episcop. În timpul celor două zile cît a lipsit, mistriile rămăseseră

în tencuiala întărită, iar ciocanele aruncate peste pietrele care urmau să fie netezite. Întorcîndu-se de la Triest, don Stipe și-a agitat palmele prin aer ca și cum i-ar fi poruncit celuilalt Lazăr să se scoale din mormînt.

— Iute, la treabă ! În curînd va veni și concurența ! ne-a spus cu o voce mîngîietoare, dar venele de la gît i se umflaseră și ochii i se măriseră sub lentile.

Cînd schela a început să scîrțîie sub greutatea roabelor, și-a căutat un confident. O scrisoare incriminatorie plecase de la oficiul poștal din comuna Radovani, dar pînă și episcopul nu găsise în ea altceva decît calomnii ; se mărginise să-i comunice că fuseseră date în antrepriză lucrările pentru o școală italiană tot la noi și să-i recomande să fie calm. Preotul fusese izbit mai ales de aspectul orașului : întunecat, feroce, murdar și teribil de înfometat.

— Va fi o ciocnire înfiorătoare, suspină el.

Nu mi-a povestit însă despre grupul de studenți înfierbîntați care erau cît pe ce să se năpustească asupra lui. Am citit despre asta în jurnalul lui, cînd privirea mi-a căzut pe cuvintele italienești, nu în dialect, care redau strigătele lor : „Arde-l pe popa dalmat, puneți mîna pe ticălos !“. Mai jos notase în propria-i limbă : „Și bătrîna portăreasă din clădirea providențială unde m-am refugiat observase că eram îmbrăcat ca un ecleziast slav și cu toate acestea m-a primit în cămăruța ei cînd deja îmi ziceam : „Doamne, facă-se voia ta, nu a mea !“

În ziua în care au venit maiștrii cu un arhitect din Umago și lor li s-au alăturat Jure și contele Làzarich îmbrăcați de sărbătoare, pe porțiunea de teren comunal rămasă în afara șantierului nostru, don Stipe și-a scos sutana, mi-a pus-o în brațe, rămînînd în pantaloni și în cămașă, cum nici eu nu-l mai văzusem vreodată. A luat tîrnăcopul din mîinile unui lucrător — toți rămăseseră muți de uimire — și l-a înfipt zdravăn în pămînt. Loviturile erau seci, regulate, date cu convingere, nu numai cu pricepere. A înapoiat unealta și i-a arătat lui Jure șanțul de aproape doi metri pe cincizeci.

— Cu cele mai bune urări, *barba* Gjorgje. Faptele vin de la Domnul, vorbele de la necuratul.

S-a apropiat de el și l-a sărutat pe amîndoi obrajii. Bătrînul proprietar, care-l reclamase superiorului său, a rămas ca pălmuit în fața sărutului ca de Cristos ; ca să iasă din încurcătură, și-a vîrît mîna în buzunarul surtucului și a scos o potcoavă.

— Dacă nu ajunge urarea dumitale, va ajuta un obicei străvechi, și a aruncat-o în șanț cu un gest încă viguros. Mustățile lui mari tremurau în rarele momente în care asprimea îi mai dădea tăria să reziste. Rămas fără replică, bietul conte nu a putut face altceva decît să simuleze că fusese lovit în picior.

Nimănui nu-i place să asude sub povară, poate de aceea se spune că munca înfrățește. În sfertul de oră de odihnă, așezați pe grămezile de pietre și pe roabele răsturnate, muncitorii celor două șantiere se priveau cu bucata de rasol înfiptă în furculiță și cu un codru de pîine neagră în mînă. Se cunoșteau de pe vremea lui Gincastra' cînd, mult, puțin, lucraseră împreună la aceeași clopotniță ratată și cîte o discuție în doi rămăsese neterminată și nu toate replicile fuseseră acoperite de hohote de rîs. Salariații de la oraș nu găseau umilitor să vină să compare vinul lor de la han cu al nostru adus în sticle astupate cu un cocean și puse la umbră ; nici în cîrciumă nu era neplăcută vechea familiaritate. Șefii de șantier stăteau în pensiune la Pàvlovich ; în ziua în care unii au rămas fără var, iar ceilalți fără nisip, au pus mesele cap la cap. Construcția italiană mergea mai repede, contînd pe mîna de lucru mai experimentată și, mai ales, pe fondurile Ligii naționale, care se lăuda cu subscrieri publice pînă în Sardinia. Echivalenta sa croată, *Društvo*, nu putea concura în privința banilor, dar era mai solidară și se bucura de mai mult sprijin la Viena.

Cele două lucrări au ajuns la același nivel și din clipa aceea au hotărît să înainteze în ritm egal ; consiliul comunal, în ciuda obstrucționismului alor noștri, a căzut de acord asupra unei singure ceremonii de inaugurare. Privind din nou portretul împăratului, pe peretele de deasupra tejghelei lui Pàvlovich, unul își permisese să glumească, spunînd că barba venerabilă se despărțea în două jumătăți perfect egale, iar cînd s-a ajuns la o comandă unică de țigle pentru acoperișuri, ochii mici, puțin speriați, ai bătrînelului aminteau, după unii, vremurile cînd peste tot cu cît cumpărai mai

mult, cu atît economiseai, ca și cum ar fi trăit cu toții într-o familie mare. Hangiul Gabriele, care făcuse armata la Viena, amestecîndu-se cu medicii militari, ajungînd să-și ia diploma de infirmier (don Stipe se oprea din cînd în cînd la el ca să ciripească puțină nemțească „acceptabilă"), ne asigura că în tavernele din Grinzig stăteau laolaltă pînă la ore tîrzii, italieni și croați, sloveni și maghiari, boemi și polonezi ; bătu din palme, își fandă genunchii și scoase un chiot ca de nuntă.

În seara *lico* [1]-ului, cînd două ramuri de ienupăr tremurau în bătaia ușoară a borei pe hornurile celor două școli acoperite, Pàvlovich în persoană, mai șiret ca pasărea, mai iute ca pierzania, scoțînd din cutia imensă un contrabas nou-nouț, în semicercul muncitorilor stropiți de var și de ciment pînă și pe pleoape, a pornit arcușul. Un zumzet solemn, molcom, aproape bisericesc, a făcut să se aștearnă în sală tăcerea. Acel vu-vu se repeta întruna, incolor, cu o încăpățînare caraghioasă, dar cu toate acestea ținea auditoriul încordat. Degetele celeilalte mîini s-au așezat mai sus pe coarde ; trăsăturile de arcuș deveniseră mai scurte și mai iuți. S-a făcut auzit un motiv ca de polcă, susținut în cor, care modulînd sunetul nazal, care acompaniindu-l cu buzele întredeschise. Șeful de șantier croat, în picioare, lîngă tejghea, a cuprins mijlocul cel mai rotunjor din toată parohia, al nevestei instrumentistului, și Cesira s-a lăsat condusă în mij-

[1] Serbare dată cu ocazia acoperirii unei clădiri. Este un cuvînt friulan.

locul încăperii ținînd în mînă un țoi. Aplauzele adresate celor mai curajoși i-au îndemnat și pe alții să formeze perechi, chiar și de bărbați, care s-au despărțit în curînd pentru că în ușa mare, în pridvorul dinspre bucătărie și în ușa dinspre bătătură apăruseră fetele rușinate de pantofii lor de lucru. În ajutorul fratelui său, a venit Teodoro Pàvlovich, cu o armonică Ploner [1], sclipind toată de sidef, și pentru prima oară s-a dansat într-o zi de lucru, fără să fi fost vreo nuntă. Contrar tuturor celorlalți, care se așezau pe iarbă cînd se săturau de praful din sală, am fost obligat de profesia mea aparte să fac primul tur de dans cu nevasta, avînd de acum actele în regulă. Apoi, cînd treaba s-a terminat, a început zîzania.

În seara dublei inaugurări, parohia s-a împărțit din nou, în fața celor două intrări și a mesei cu bilete ștampilate diferit. În sunetul orchestrei de domni a lui Franceschi din Seghetto, formată exclusiv din arendași, dansau potolit, în școala italiană, jumătate din locuitorii din Umago și o treime din enoriașii de la noi ; în clădirea geamănă, *gunzii* [2] din Madonna del Carso le dădeau ghes burlacilor și celor însurați să danseze la grămadă, ca în duminicile de carnaval. Cei tineri țineau probabil să respecte ritmul dat de trompetă, cei mai în vîrstă să dea din coate în volutele acordeonu-

[1] Numele meseriașului din Trieste, care a inventat-o.

[2] Cuvînt din graiul local, probabil onomatopeic, care desemnează un ansamblu muzical rustic.

lui. Despărțirea, devenită motiv de ambiție, a răbufnit în cele două imnuri opuse, din care numai cuvintele contau : «În țara lui Rossetti se vorbește numai italienește» și «Pămînt minunat, o, Istrie iubită, vatră a neamului croat».

Cînd autoritățile au urcat în caleașcă și femeile au fost trimise acasă cu jachetele pe umeri, s-au încăierat așa cum erau, în cămașă, fără teama că ar fi putut să-și piardă portmoneele. Au fost despărțiți de nevestele lor venite fuga înapoi cu feși îmbibate în oțet și, mai ales, de don Stipe, care a rămas fără ochelari și a primit un cot de începuse să vomite. Apoi s-au fugărit pe cîmp bătîndu-se cu pietre. În sinea lui, fiecare îl acuza pe celălalt de trădare și, în același timp își vărsase focul că trebuise să se alăture unei instituții venite din afară. Distrus, așezat pe grămada de pietre și de scînduri risipite, preotul își luă fața în mîini :

— Pe bună dreptate m-a pedepsit Dumnezeu, spuse încet, dar răspicat pe un ton care părea că anticipa zorile. N-o să mă mai bag.

A fost nevoit să mai intervină în două rînduri. Dintr-una din școli se ridica un nor de fum. Cînd ne-am apropiat, pe ferestrele școlii croate ieșeau limbi de foc.

— Doamne, nu se poate ! strigă și o porni în goană.

Femeile, care terminaseră de copt pîine în cuptorul școlii (don Stipe proiectase o cantină mică pentru școlarii din cătunele mai îndepărtate și pentru cei mai nevoiași), formaseră deja

un lanț și-și treceau gălețile de la cisternă pînă la bărbații suiți pe acoperiș, care le goleau. Bătrînul Ràdovan a apărut cu un car cu două butoaie de apă cînd incendiul fusese stins. „Lașule !“, se auzi un strigăt de pe acoperiș. Lui don Stipe, care la rîndul său exclamase : „Asta-i crimă !“ și i se postase în față, Jure îi replică hotărît :

— Răspund pentru mine și pentru familia mea ! și întoarse vitele.

În toiul nopții am fost treziți de un amestec sfîșietor de mugete și de țipete. Pe drum, ne-am gîndit la vreo naștere grea, la decese neașteptate, care loviseră mai multe familii, dar vuietul era de o intensitate aparte și glasurile oamenilor aduceau mai mult a mînie decît a plîns. Treptat ne întîmpină nu miros ca de fierărie de potcovar. În dreptul celor două școli ceva întunecat înainta nesigur în direcția noastră. Grăbirăm pașii și arătarea se lărgi, ca apoi să se subțieze iar. Pe neașteptate, căzu moale la pămînt, dădu să se ridice și se ghemui din nou. În lumina lunii, am recunoscut una din vitele lui Ràdovan, pe jumătate jupuită, întinsă în șanț cu ochii larg deschiși și cu limba scoasă. Duhoarea de păr și carne arsă te sufoca. Încă nu ne dezmeticisem, cînd ne înecă tusea provocată de fumul și de mirosul tot mai înțepător, care se împrăștiau pe măsură ce ne apropiam de centrul satului luminat cu lămpi cu gaz, care răsuna de urlete și înjurături.

În spațiul care separa șirul lung de case de clădirile mai mici ale grajdurilor, grupuri de bărbați și femei, cu felinare în mîini, se formau

în jurul cîte unei arătări identice cu cea rămasă în șanț. Am numărat cinci boi doborîți la pămînt, alți șase arși în grajd cu lanțul de gît, toți de peste zece chintale, care reprezentau averea sigură a familiei, mîndria parohiei și a unei părți bune din zonă. Grinzile de deasupra nesfîrșitelor iesle și pereții văruiți erau stropiți de sînge încă proaspăt ; baliga fumega sub scîndurile arse din acoperiș. De la incendiul pornit dinăuntru apucaseră să scape, ca să cadă răpuse în drum, numai animalele pe care Jure, trezit prea tîrziu de slugi, reușise să le dezlege. L-am văzut venind din fundul grajdului, întunecat, cu o bîtă în mînă și apropiindu-se de cireada carbonizată în mijlocul fînului.

— Asta-i și mai cumplit, murmură don Stipe.

Nici nu i-a răspuns ; odată ajuns în spațiul liber, s-a apropiat de un hoit, care mai dădea semne de viață și i-a crăpat capul dintr-o lovitură. Lovitura a avut un ecou surd, care a răsunat în piepturile tuturor celor prezenți. Bătrînul dădu drumul bîtei și urcă încet scările de piatră, ca unul care aștepta la rîndul lui lovitura de grație.

Astăzi, cînd nimeni nu mai crede în evenimente întîmplătoare sau, oricum, independente unele de altele, mă simt dator să precizez că, în ciuda aparențelor, printr-o ironie ciudată a sorții, cele două nenorociri n-au avut nici o legătură una cu alta. Focul de la școala croată pornise de la tăciunii din cuptorul încins pentru o serbare organizată de *Društvo,* iar incendiul din grajdurile lui Ràdovan (cum

a rezultat mulți ani după aceea, din mărturisirea făcută pe patul de moarte) fusese provocată de un ins din Kmeti, plătit de o societate de asigurări triestină foarte generoasă cu Liga națională. Într-adevăr, a fost urmat de altele, în fînare și pe ogoare, unde a transformat în cenușă recolta pe un an, cu unicul scop de a semăna panica printre țărani și a-i convinge să se înarmeze cu o poliță de asigurări. Dar după aceasta, spiritele s-au înăsprit, iar Jure și-a găsit moartea.

Ne întorceam imediat după sfîntul Martin din Muscati în căruța trasă de boii pe care mi-i împrumutase socrul meu, cu butoiul plin cu vinul strîns din cheta anuală — o jumătate de hîrdău de familie. Mai mult îngreunați decît amețiți de atîtea degustări (așa voiau enoriașii), stăteam în fîn, lăsîndu-ne duși de boi. Pe neașteptate, animalele s-au oprit, lăsîndu-ne să percepem în liniștea bruscă a serii de noiembrie un geamăt. Jure zăcea în șanțul care separa drumul argilos de pădurea lui din Trumba ; era cu cămașa descheiată și își ținea o mînă la gît, pe care îi curgea sîngele abundent ce îi țîșnea din nas. Don Stipe și-a muiat batista în vinul rămas în hîrdău, i-a curățat fața și bătrînul a fost cuprins de un tremur ușor.

— *Barba* Gjorgje, mă recunoașteți ? îl întrebă preotul blînd.

Încuviință din cap și reuși să îngaime :

— Am norocul să mor cu preot.

Îi căuta urechea și don Stipe a tradus gestul trimițîndu-mă după securea și cosorul lăsate lîngă gorun ; era și un pretext ca să-i las sin-

guri. Îngenuncheat și aplecat peste el, acum era rîndul preotului să clatine din cap, încurajîndu-l. M-am întors cu uneltele cînd terminase și îi dădea binecuvîntarea.

L-am așezat în căruță după butoi și am întors boii, poate prelungindu-i viața cu cîteva minute de gingășie și de cumplită deznădejde. Îndreptîndu-ne spre Radovani pe drumul cel mai scurt, am trecut peste ogoarele și prin pădurile lui. Era tot ceea ce reușise să păstreze cu puterea și truda brațelor lui dintr-o proprietate care, la începutul povestirii noastre, se întindea în toată parohia. Transportat într-o căruță luată cu împrumut de cel care o conducea, sprijinit de butoiul cu vinul cerșit și în pivnițele dijmașilor lui, cu picioarele atîrnîndu-i pe pietriș, îi treceau pe dinaintea ochilor, îndepărtîndu-se, de o parte și de alta a gardurilor de nuiele, viile cu frunzele îngălbenite și măslinii încovoiați sub povara roadelor ce urmau să fie culese. În fața lui stăruia certitudinea morții, oglindite pe fața adversarului său, care îl urma pe jos, îngînînd rugăciuni.

Cel de al doilea fiu al lui, Firmin, elegant și beat chiar și în zilele de lucru, se prăbuși peste trupul de acum rece strigînd :

— Tată !

Celălalt fiu, Gàspare, profesionist în ale băuturii, își recăpătă într-o clipă toată luciditatea și ne ajută să-l transportăm în casă și să-l întindem pe pat. Nevasta, o Làzarich, înaltă și măslinie, beteagă din naștere la un braț, care îl luase din dragoste, își lovea pieptul într-un bocet balcanic care îți amintea de vremurile

întunecate de demult și prevestea altele de neimaginat. Nora Bonifazi, ca întotdeauna cînd o împrejurare de excepție o obliga să se manifeste, s-a închis în camera ei, lăsînd să se înțeleagă, din izolarea grăbită, totul și nimic : o durere dincolo de gradul suportabil și o goliciune sufletească, care nu o ajuta nici măcar să o mascheze.

A fost ultimul Ràdovan înmormîntat în racla familiei din biserică. Îmi ținea tăvărășie cînd trebăluiam, devenind cu timpul tot mai puțin morocănos și demn de compasiune ; au trecut mulți ani pînă să pun din nou piciorul pe lespedea sub care zăcea. Nici nu lăsase doliul, și fiul lui Firmin a început să vîndă pămînturile, unul cîte unul. Contractele de vînzare îl aveau aproape întotdeauna drept mator pe Gabriele Pàvlovich deoarece, de obicei, erau stipulate în cîrciumă. Se spune că un oarecare a dobîndit stufărișul de la marginea propriei vii cu ultimul pahar pe care bețivanii înrăiți vor să-l obțină cu orice preț.

Cine nu se poate lăuda cu roadele muncii lui, le etalează pe ale tatălui, cu riscul de a-l prăda. Firmin pleca la Triest cu propria trăsură și un cal și se întorcea printre mărfurile vreunui căruțaș, care-l culesese de pe drum. Într-o zi s-a dus pe jos să ia vaporașul de la Umago ; a doua zi a reapărut de la Buje într-o mașină decapotabilă, în care în curînd avea să clocească găina. Jure fusese primul care mersese pe două roți, lăsînd impresia că zboară peste cîmpuri (bicicleta o cîștigase însă la jo-

curile de noroc); băiatul lui, plătind o avere, a ținut să arate că se putea alerga fără cal, pe patru roți, și pe drumurile noastre. Lăsînd de o parte lipsa de experiență și aburii vinului, pe vremurile acelea aveai într-adevăr impresia că pomii veneau înaintea mașinii: ca să evite un ulm, a intrat cu automobilul într-un salcîm; pe el l-a salvat Dumnezeul bețivilor. Nevastă-sa a făcut restul, dînd singurei case pe care o mai aveau o strălucire pe care nu o avusese niciodată.

Fratele lui, Gàspare, care pe vremuri fuma tutunul răsucit în bancnote de zece coroane și pe care tatăl, după legea austriacă, îl dezmoștenise pentru trîndăvie, renunțase la aerele de mărire. Era o fire închisă, trăgînd mai mult înspre mamă, o Làzarich. Împiedicat să se însoare cu Elvira, s-a resemnat să o ia pe Soska, care-i adusese o zestre de cinci mii de florini. Aceasta era atît de micuță și de firavă că îi ziceau Máliza.[1] Femeia, numai nervi, n-a avut copii și și-a revărsat toată afecțiunea asupra nepoțelului Ludovico. Își aranjase o căsuță bunicică în aripa de grajd rămasă în picioare după incendiu și-i adăugase un șopron amenajat drept atelier, unde și-a expediat bărbatul să inventeze o meserie. Ca să fie lăsat să bea în liniște, el îi suporta firea certăreață întărîtată de aerele de mare doamnă ale cumnatei Bonifazi, pe care o considera nedemnă să-și crească băiatul. Despre bețiile lui Gaspe Ràdovan se mai vorbește și astăzi și în sate destul de îndepărtate; nimeni nu-l văzuse vreodată clătinîndu-se pe picioare. A găsit de fiecare dată sticla cu țuică ascunsă sub fînul în care clocea curca; și-a legat nevasta de scara din șură și a dat-o pe gît sub ochii ei. Fără copii și cu un drac de femeie în casă, Gàspare avea ca puțini alții simțul prieteniei: ore în șir stătea cocoțat duminicile pe zidulețul de la Poștă, așteptînd să apară pe drumeagul dinspre Gorinzi neseparatul Paoletich. Rămîneau amîndoi în august cu butoaiele uscate și se duceau cu hîrdăul în vie să aleagă ciorchinii pîrguiți. Au scos odată un butoiaș de must, din care au băut o noapte întreagă, ieșind să se ușureze în spatele stogului de paie. Reîntorși în pivniță, găseau mustul tot mai înăsprit.

— Să vezi peste cîteva zile: o să fie și mai bun!

Dimineața, Màliza i-a găsit umplîndu-și paharele strîngînd în pumni boasca deja stoarsă.

— Ce familie nenorocită! suspină don Stipe pe cînd făceam fișicuri cu mărunțișul de la danii, ca să-l schimbăm la Poștă. Mi-am făcut de lucru răsfoind registrele din arhivă, pagină cu pagină. În casa lor au murit vreo douăzeci de argați, aproape toți tineri, din diferite motive și, cel mai adesea, de mizerie și de prea multă muncă. Am citit despre un oarecare Mattio di Damiano, care a avut zece copii și i-au murit opt. Fiul lui, Damiano di Mattio, a avut șaisprezece și i-au rămas cinci. La cincizeci și doi de ani a mai pierdut unul și nevasta, iar după cîteva luni a murit și el lovit la tîmplă, poate de un argat, poate pentru că deve-

[1] Mică, în croată: *málica.*

nise nesuferit cu atîtea necazuri. O fi asta dreptatea oamenilor sau a Domnului ?

Tînărul preot m-a fixat îndelung peste lentilele groase, în așteptarea unui răspuns pe care singur nu îl găsea.

A fost de ajuns un cuvînt pentru o știre îngrozitoare. În loc să-l îmbogățim cu noi amănunte și comentarii, îl murmuram în toate limbile și dialectele pe care le cunoșteam : *guera, guerra, vojna, rat, Krieg*. Pe șosea, jandarmii din Buje, cărora le ziceam „ciocănitori" din pricina coifurilor ascuțite, treceau în sus și-n jos fără rost ; pe oglinda mării alunecau nave noi. Poștașul Jèlenich, în loc să distribuie cărți poștale și citațiile de la tribunal sau de la percepție, a vîndut pentru prima oară ziare. Don Stipe le dădea ceva de scris elevilor lui ca să comunice prin gesturi de la fereastra școlii cu profesorul italian venit din Rovigno. Eu mă uitam cu jale la Palmira, care de mult tot voia un copil și o rugam să reflecteze bine dacă acela era momentul să-l avem. Cine voia acest război ? Ca să se pună capăt neînțelegerilor dintre noi ar fi fost de ajuns mult mai puțin și tot așa pentru a obține drepturile legitime și a satisface aspirațiile cele mai tainice. Atunci s-a făcut mai mult caz de faptul că bătrînul din portrete apărea numai în uniformă și tot numai atunci s-a făcut observația că ochiul lui lucea ca lama foarte lungă ținută în teacă.

Începuseră să sosească ordinele de chemare ; pentru cei tineri (chiar și pentru cei mai sănătoși și mai robuști) se profila eventualitatea unui sfîrșit inacceptabil și ca să nu se gîndească la aceasta își sufocau grijile în petreceri. Se dansa aproape în fiecare casă, în sunetul acordeonului cu butoane al lui Prospero din Lubianìa, trezit în toiul nopții. Erau scoase șunca pusă deoparte pentru primăvară și butoiul cu vinul care ar fi trebuit vîndut vara, cînd crește prețul. Dansau mamele cu fiii și, făcînd o excepție, și logodnicele altora ; celui plecat sub arme trebuia să i se facă pe plac, chiar dacă era vorba de risipă și de acea dorință de veselie căreia i se dădea curs prin muzică și cîntece, deși era știut că și înmormîntările își aveau muzica lor. Băieții plecau în zori cu ochii umflați de somn, în grupuri, cu cîte o sticlă de rachiu ca să prindă curaj, acum cînd petrecerea pentru a face haz de necaz se terminase și briza dimineții îl punea pe fiecare față-n față cu propria-i frică.

Puțini bărbați au mai rămas cu bătrînii, cu femeile și copiii. Războiul parcă infectase deodată totul : seceta și grindina au redevenit calamități mai mult decît firești, ca și cîmpul îndepărtat de unde venea știrea morților fulgerătoare. Am trăit din proviziile rămase, din care o parte a fost folosită la semănat. Cerealele se uscau pe cîmp, iar dacă putrezeau și încolțeau din nou, tulpinile de porumb sau de grîu rămîneau ca iarba, fără știulete și fără spic. Ogoarele fuseseră părăsite ; pustii, lăsau impresia că fuseseră pregătite pentru o ciocnire armată. Niciodată nu lipsise în familiile de condiție medie pîinea neagră, care se mînca

cu hașmă sau unsă cu ceva ; acum chiar și în casele avute lipsea mămăliga, hrana săracului. Văduva lui Jure, o Làzarich, a fost văzută vîrînd mîna în troaca porcilor și ducînd-o la gură. Nora ei, rămasă singură cu odraslele, dăduse, pentru doi pumni de făină, lănțișoare de aur, brațe de albituri și, în cele din urmă, și iataganul căpitanului Zorzi. Familiile Làzarich și Bonifazi nu mai umblau după lucrători cu ziua, ci după bonuri de cartelă : ca să trăiască omul ajunge să-și vîndă și sîngele. Pentru cei mai mulți, singurul venit era solda primită pentru bărbatul sau băiatul militar : moartea lor era temută ca și întoarcerea, după cum se ajunsese să le fie invidiată pînă și viața. Rusina s-a dus cu pruncul în brațe să-și caute bărbatul în Stiria, mai mult ca să se sature mîncînd din rația lui decît din dragoste.

M-am plîns cu ipocrizie lui don Stipe că datorită intervenției lui nu-mi venise chemarea. M-a mîngîiat pe umăr și abia de a șoptit :

— Datoria îți cere să rămîi, și-apoi ești capul familiei, lăsîndu-mă să întrevăd timpuri și mai grele.

În urma falimentului parțial al propriei angajări civice, preotul își avea parohia ideală pentru misiunea lui sacerdotală, acum cînd femeile noastre, cu pieptul supt și cu picioarele numai o rană, străbăteau în sens invers drumul de munte, unde pe peticele umede de pămînt, în pantă, mai creșteau legume și cartofi, care se puteau schimba pe sticle de ulei, pe bucăți de slănină, adesea pe singurul lor bun, numai să nu se întoarcă cu mîinile goale

la copiii înfometați, la cumnatele înveninate și la socrii imparțiali. În familiile nivelate de mizerie se strecurase vrajba disperării, care nu are hotar, nici tihnă și duce la un lanț încurcat de reproșuri, de provocări, de revanșe, care lovesc mai ales în cel neapărat și blînd, în cel care este mai sensibil sau atins de un rău fizic. Înghițindu-și noaptea lacrimile, acesta ajunge să creadă că foamea ar fi suportabilă dacă nu ar fi la mijloc noua suferință. În biroul parohial erau dictate scrisori ca aceasta : „Bărbate dragă, obține o permisie și vino degrabă că trebuie neapărat să-ți vorbesc, dacă mă vei mai găsi în viață". Bărbia îi tremura și femeia ieșea fără să mai adauge altceva, convinsă că a răsturnat sacul fără să fi spus nimic, și nu în fața unui preot, ci a doi martori, așa cum trebuie, în caz de testament.

Don Stipe rescria cartea poștală, privind îndelung cele cîteva cuvinte dezlînate și cu cît se oprea mai mult să mediteze asupra lor cu atît îi era mai greu să continue, de parcă gîndirea lui logică, rațională intervenea ca o trădare : făcîndu-și curaj cu un suspin, luînd probabil în considerație și propriile scrupule, dădea din cap și modera tonul.

El se ducea pe jos pînă la Triest, patruzeci de kilometri dus și patruzeci întors, ca să-și vîndă obiectele lui cele mai dragi, cărțile, și să aducă de-ale gurii, ce găsea, să putem împărți în familiile noastre mai nevoiașe ; dar ne-am resemnat să dăm și în cîte o casă în care cheile de la cămară atîrnau la cingătoarea bătrînului. A devenit administratorul multor neveste că-

rora, în urma unei scrisori ajunse cu drept de imunitate, le înmîna pe ascuns ajutorul de război ; a fost arbitru în mai multe diviziuni de bunuri însoțite de scandal și încheiate cu mutări. Nu oprea nimic pentru el ; Palmira a găsit neatinsă pînă și farfuria cu zarzavaturi fierte cu puțină făină din măturică și condimentată cu un strop de ulei. Într-o zi am găsit însemnat în jurnalul lui „Azi, la prînz, am mîncat un cartof fiert cu coajă cu tot, că o fi avînd și ea vreo vitamină și seara m-am hrănit foarte bine cu o ridiche sălbatică, căreia, pe aici, îi spun *sùnziza,* sau micul soare ; este singura legumă care crește pe pajiște în aceste zile cenușii de iarnă. După ce-mi spun seara rugăciunea, înainte de a mă culca, mă gîndesc că poate vreun enoriaș de-al meu nu a avut nici atît și atunci mă întreb : să fie acesta tot sacrificiul care mi se cere ?"

Acum cînd totul devenise un iad, biserica era singura și adevărata casă a Domnului. Lumea venea în număr mare ca să găsească apărare și un pic de tihnă în timpul slujbelor. Într-adins don Stipe le lungea și cobora ca să le vorbească în naos. Vorbele lui erau și mai simple ca de obicei, tonul liniștit. Dînd informații despre evoluția conflictului în zona care ne privea, Galiția, se adresa direct rudelor soldaților transferați acolo. Și în spatele lui, cîntecul se ridica potolit, iar tăcerea așternută în timpul reculegerii și al miruitului părea mai intensă. Deseori împărtășea o bună parte din credincioși cu bucata lui de ostie, pe care o considerase

întotdeauna privilegiul exclusiv al celui care oficiază, în virtutea investiturii lui și a mai marii credințe ; și nu o făcea din economie — ar fi fost deplasat —, ci pentru a-i avea pe enoriași oaspeți la singura masă pe care le-o putea oferi. Eu însumi mă simțeam mai angajat în rit, putînd să-l urmăresc împreună cu Palmira din primul rînd de bănci, în spatele copiilor din cor, după ce el îmi interzisese cu desăvîrșire să mai strîng danii și să folosesc clopoțelul. În sinea mea îmi părea rău de devoțiunea care-mi fusese insuflată în copilărie de vorbele involuntare ale tatei, mai mult decît de cele de îndemn fățiș ale preoților, de însuși atașamentul lui față de o profesiune prost retribuită, pe care eu nu o considerasem niciodată o meserie adevărată. Aveam credința că numai datorită acestei predispoziții sufletești supuse, blînde, puteam spera în întoarcerea unor vremuri mai bune care să-mi permită să-mi întemeiez o familie adevărată. Acum cînd toți aveam nevoie de ajutor, cui ne puteam adresa? Pe ce te-ai fi putut bizui, cînd pînă și afecțiunea celor din familie fusese uitată ? Și mai plăcut era cînd mă surprindeam îngenuncheat în mijlocul lucrului întrerupt fără să-mi dau seama, de parcă aș fi ajuns la sfîrșitul zilei de trudă, în momentul în care, înainte de a adormi, plutești între vis și veghe. Urcînd scările casei parohiale, avînd cîteva kilograme mai puțin, pasul îmi devenise mai elastic și în același timp mai potolit, mai aproape de al lui don Stipe și, în sinea mea, în căldura tainică din piept, mă simțeam *dostojan,* demn de el.

Dimineața el preda la școala croată, după-amiaza îi ținea locul colegului chemat sub arme, la cea italiană. Prababil că în adîncul inimii lui ar fi dorit să-i vadă pe copii laolaltă, învățînd într-o a treia limbă, eventual în latina lui, acum cînd orice distincție îi apărea monstruoasă. Cum nu era nici o deosebire între primii școlari și cei de după-amiază, privirea lui oglindea numai fețișoare palide și trupuri prost hrănite fie că era vorba de fiii celor înstăriți (moștenitorul bîlbîit al contelui, nepotul lui Jure, cu tatăl în Carpați), de cei ai celor înscriși la *Društvo*, sau de copiii lui Zonta, Bassanese, Benvegnù și alți cîțiva din familiile de meseriași de curînd refugiate la noi, părîndu-li-se satul ceva mai ferit. Din nou parohia a fost punctul de întîlnire disperat al unor oameni deosebiți doar prin grai. Puteau oare să aibă o greutate diferită cele două credințe păstrate în mizerie, în amintirea străbunilor părăsiți într-o vale identică din munții Pisino sau Carnia ?

De cele mai multe ori, pe don Stipe îl vedeam seara ; era atît de ocupat încît îl ajutam spontan să termine tot ce mai avea de făcut la încheierea zilei. Spuneam jumătate din rozariu fără să mi se pară o corvoadă ; între noi doi nu era nici o diferență.

Din intimitatea noastră, sporită și de ticăitul ploii, ne-a distras odată vocea unei femei care striga în drum. Printre suspine, o femeie în vîrstă din Orehi ne cerea ajutorul. Se dusese să adape vaca și în lac văzuse ceva ciudat ; a

avut impresia că a recunoscut-o pe Maria Zunculin, pe care nu o găsise acasă.

Am însoțit-o. Ploua încet, dar mărunt, fără oprire ; flacăra tremura dincolo de geamul felinarului, din cauza vîntului, nivelînd băltoacele cu pietrele din drum. În căsuța femeii, cele două fetițe, de cinci și de zece ani, dormeau în același pat, aproape lipit de patul mare, neatins. Trecuseră mai bine de doi ani de cînd mama lor ocupa numai jumătate din el, Poldo al ei fiind între primii plecați militar. Am lăsat-o pe bătrînă cu ele, în eventualitatea că s-ar fi trezit. Am luat-o după casă, pe aleea cu ulmi drepți, înalți, care duce spre Crasti. Noroiul moale era amestecat cu bălegarul lăsat de vite.

De departe ne-a atras atenția ceva întunecat agățat parcă de o stîncă, de-a curmezișul lacului. Femeia era cu capul în jos și cu picioarele dezgolite, pentru că rochia i se înfășurase în jurul șoldurilor. În mod ciudat, îți lăsa impresia că scufundarea fusese blocată de o lespede de gheață și de aerul rece. Am insistat să intru singur în apă ; i-am acoperit picioarele, în timp ce preotul, care îmi făcea lumină cu felinarul, și-a întors privirea plin de respect. Am desprins părul femeii încurcat între rădăcinile unui trunchi și am recunoscut-o, deși, de umflată ce era, începuse să se desfigureze. Fusese o femeie răbdătoare, blîndă și tocmai felul ei rezervat de a fi mă făcea să cred că nenorocirea nu fusese accidentală. Feși făcute din cîrpe pluteau umflate de apă în jurul ei. Am încercat să o ridic și don Stipe s-a

aplecat peste margine, apucînd-o de glezne. Am tîrît-o pînă la primul ulm și am sprijinit-o cu spatele de pom mai mult din scrupul. Din cămașă, sînul i s-a revărsat plin, de un alb luminos. Acum eu eram cel care ținea felinarul și l-am îndepărtat, dar don Stipe mi-a oprit mîna. Îi examinase pieptul uitîndu-se cu atenție la pînza în care era înfășurat. Îl priveam fără să mai pricep; și-a ridicat bărbia obligîndu-mă la un contact care lui îi era interzis. De cum i-am săltat sînul, din mamelon s-a prelins un firicel de lichid alb și dens. Ne-am privit unul pe celălalt drept în ochi. Ghicindu-i gîndul, am pus mîna pe pîntecul ei, dar mi-am retras-o imediat, într-atît l-am simțit de încordat, aproape viu. M-am dus la apă, am strîns fașile și cîrpele și le-am lăsat la picioarele însoțitorului meu. El dădea cu deznădejde din cap, sprijinindu-și fruntea cu mîinile împreunate. Așa se ruga el; în același timp, acesta era felul lui de a arăta că nu se putea detașa de o situație copleșitoare. I-a dat binecuvîntarea și s-a retras.

— Hai, în curînd vor veni și ceilalți.

Tot fără să vorbească, m-a pus să o dezgolesc în timp ce el storcea fașile și cîrpele. Pîntecul era vînăt din cauza strînsorii îndelungate. Privirea lui don Stipe o învăluise de sus pînă jos pentru o clipă în care, probabil, își spusese că așa arăta prin urmare trupul femeiesc, la care el renunțase pentru totdeauna. Am înfășurat-o ca pe Lazăr, de la coapse pînă la subțiori, apoi am acoperit-o cu rochia pînă la glezne.

Pe scurtătura dinspre Radovani se apropia un grup format cu precădere din femei cu pasul grăbit și vocile tulburate. La lumina felinarelor, don Stipe a ridicat mîna :

— Rugați-vă pentru sufletul consătenei voastre, care a căzut în lac. Apoi s-o ducem în capelă, pentru expertiza medicală.

Pentru prima oară de cînd luasem locul tatălui meu, capela cimitirului nu a fost locul de depozitare al jerbelor de prisos; a fost spălată și ștearsă masa din piatră, prevăzută cu un canal de scurgere, pentru autopsii. După slujba de dimineață i-am spus lui don Stipe :

— Plec la Umago după doctor.

M-a privit surprins.

— N-ai priceput ? Nu-i nevoie de nici un doctor, are și așa destule pe cap. N-oi fi vrînd ca numele ei și al familiei să fie în veci dezonorat ! Nu-i de ajuns și așa ?

Și-a dus degetul la buze, dar era atît de obosit că n-a mai apucat să-mi facă cu ochiul. N-am suflat o vorbă, nici măcar Palmirei, iar seara am dus vin în cimitir, pentru priveghiu.

Cînd m-am întors noaptea tîrziu, ea a fost cea care, trează, din mijlocul patului, m-a făcut să mă cutremur :

— O să am un copil.

Groaza reprimată lîngă lac datorită prezenței energice și pline de omenie a lui don Stipe, m-a cuprins atunci din nou, ducîndu-mă cu gîndul la coincidențe de rău augur. Ca reacție la tăcerea mea, Palmira a izbucnit într-un plîns nepotolit :

— A vrut să vină, ce pot să fac ?

Trăgeam clopotele și odată cu mine le trăgea și don Stipe agățat de cealaltă funie : venise vestea despre moartea împăratului. Obosise și el de atîta război, de cît comandase, aducîndu-i la același numitor pe colaboratorii apropiați și pe slujbașii cei mai umili, creînd în jurul lui o prăpastie care-l izola tot mai mult. Preotul se lăsa purtat de funie, ca în clopotnița din Draguć, avînd grijă să nu dea cu capul de tavan. Nu trăgeam ca de doliu, ci prelung, insistent, ca pentru evenimentele neobișnuite. Ne eliberam de lîncezeala unei așteptări epuizante, cu dorința unei schimbări care să ne readucă în timpurile de acum uitate sau care să fi deschis perspectiva unei confruntări apropiate și hotărîtoare.

Ca și cum ar fi auzit apelul și ultimatumul nostru, din ziua în care am avut impresia că percepem în aer vuietul războiului, au început să se întoarcă primii soldați. Tunși scurt și zvelți, păreau mai înalți ; aflîndu-se în păduri și cîmpii vag familiare, intrînd ca să cerșească prin satele în care se vorbea în dialect slav, nu departe de al nostru, au găsit scurtătura spre casă. Cîte unul descria scene atroce de pe frontul rus, cei mai mulți vorbeau despre mici spitale amenajate în corturi, de culesul și curățatul cartofilor în Galiția, de mămăliga mestecată cu baioneta în cască.

Unii nu s-au mai întors, alții au venit în cîrje sau cu o bandă pe ochi, devenind șchiopul și chiorul satului. Cineva din San Lorenzo îl văzuse pe Firmin Ràdovan sculîndu-se din tufișul în care erau pitulați, ridicînd brațele și

îndreptîndu-se spre ruși ; mai tîrziu, un minier din Sicciòle ne-a asigurat că l-a lăsat în Siberia, hotărît să rămînă acolo. Viața lui se prelungise într-o zi fără sfîrșit asemenea celei care vine după cea mai cruntă beție ; ochii mari și gălbui nu oglindeau decît o amintire tulbure și respingătoare. Copiii erau prea mici ca să-l înțeleagă, mama lor dăduse fuga să-și verse focul în penumbra dormitorului, înmiresmat de frunzele de ficus și de pelin.

Soldații au fost nevoiți să se ascundă în fînar și în căpițe ; jandarmii din Buje colindau satele cu lista lor. În fața uniformei și a puștii cu baionetă, parohia a redevenit solidară și nimeni nu a suflat o vorbă. În semn de recunoștință și ca o confirmare a solidarității, cel care ținea ascuns în casă un fiu sau un frate lăsa să i se citească asta pe față. Așa că puștii au fost cei care au bătut din poartă în poartă cînd oglinda mării a fost presărată cu nave micuțe și iuți și cînd pe drumul dinspre Umago s-au văzut venind primele motociclete militare. Noii veniți erau mai modest îmbrăcați decît infanteriștii noștri, dar de cum au intrat în Radovani au început să vorbească italiana avocaților și a învățătorilor.

Stînjeniți de o primire de neînțeles, după cea care depășise toate așteptările din Triest și parțial din Umago, s-au mărginit, ca niște cuceritori mînați de intenții bune, să mîngîie copiii și să liniștească oamenii înțepeniți în fața porții.

Trupele italiene au adus cu ele cornulețe excelente, cutii cu limbă în sos picant, pături,

maniere civilizate, tutun la discreție și variolă. (De fapt a fost adusă de o Richter din Fràschize, care făcea comerț cu tot soiul de zdrențe cîrpite la Triest și vîndute prin familii pe vin și rachiu). În acele prime zile de mișcări militare, don Stipe s-a considerat scos din funcție, dacă nu de-a dreptul cu domiciliul forțat. Niciodată nu-l văzusem fără ocupație, stînd în birou cu brațele încrucișate pe masa goală, cu pachetul de Memphis la îndemînă ; și tocmai acum cînd familiile se reîntregeau și pe ogoare apărea cîte un plug, iar căsuța noastră se umplea cu țipetele tot mai robuste ale finului Antonio. Soldații italieni urcaseră pînă în ținutul lui, întinzîndu-se în toată Istria, cucerind Triestul, Pola, Pisino, aproape și Fiume, așa cum, pe calea armelor, numai Napoleon reușise să o mai facă. Aspirațiile lui don Stipe ca băiat din Draguć, ca fiu de oameni sărmani, se dovediseră lipsite de fundament ; lupta lui ca elev de liceu, ca student la Viena și ca licențiat la noi ajutase parcă la succesul facțiunii opuse ; ideea panslavă a seminaristului, a capelanului și a preotului, care ar fi vrut să adune turma risipită într-un grup de creștini plini de iubire evanghelică și să unească cele două naturi ale sale într-o acțiune spirituală, nu numai că se prăbușise sub baionetele însîngerate, ci fusese înlocuită de o alta, contrară, care se contura mult mai precis. Sub cenușa omului de două ori înfrînt, mocnea credința unui preot obosit.

M-am bucurat văzîndu-l în fotoliu într-o odihnă bine-meritată, cînd am condus-o în bi-

roul lui pe o femeie din Crasti cu pruncul înfofolit într-un șal. Se ridică, deschise larg fereastra, invitînd-o pe enoriașă să vină la lumină. Descoperi cu amîndouă mîinile fața micuțului și instinctiv și le retrase. Întărindu-i bănuiala trezită de bubulițele dese din jurul nasului, mama îl asigura că băiatul avusese atît vărsat de vînt cît și pojar. Don Stipe m-a trimis urgent după Gabriele Pàvlovich.

Acesta tocmai îl servea pe un ofițer țeapăn și elegant din fața tejghelei. Era gata să deschidă gura, cînd militarul a ridicat brațul în direcția propriei priviri, izbucnind în rîs :

— Ha, Cecco Beppe.[1]

La noi, portretele sînt expuse și scoase în evidență după moartea persoanei respective. Cu un zîmbet forțat, lovindu-și fruntea, Gabriele a declarat, drept răspuns, că era un prost. În grabă, s-a aplecat după două lăzi goale de sticle de bere, le-a tîrît de cealaltă parte a tejghelei și le-a pus una peste alta.

— Puteți să-l lăsați, încercă să-l oprească ofițerul. Acum nu mai supără pe nimeni.

— Nu, nu-i drept, replică hangiul matur, ridicînd degetul pentru a arăta că era o chestiune de principiu.

— S-a dus de o bucată bună de vreme, cine-și mai aducea aminte de el, domnule căpitan, în curînd general ?! și își reluase rîsul discret, dar prelungit, lăsînd să se bănuiască o bucurie mai mare, pe care nu o putea exprima pentru că-l îneca tusea. Cățărat pe lăzi,

[1] Traducerea italiană în hipocorist a numelui Franz Joesf. *(n. tr.)*

desprinse portretul lui Franz Joseph, dar nu-l aruncă, așa cum ar fi făcut cei mai mulți dintre noi, pentru că gesturile repezite nu erau pe gustul lui și pentru că oamenii șireți nu aruncă nimic. În schimb, comenta :

— Ce bine i-ați spus, domnule căpitan, „Cecco Beppe...", și rîdea așa cum trebuie să fi rîs un gradat de la spitalul militar din Viena, convins că nu exista o posibilitate mai potrivită de comunicare și de manifestare a simpatiei umane decît un zîmbet complice, abia schițat, care trăda o rezervă de obediență nu lipsită de o notă de autocompătimire.

Dînd cu ochii de mine, infirmierul nostru a atenuat trecerea prea bruscă la o altă poziție printr-o privire plină de neîncredere, dar și batjocoritoare. De cum a aflat pentru ce venisem, mi-a spus :

— Alerg, dau fuga chiar acum, o să vin cu tine, periindu-mă numai pentru că eram confidentul preotului. I-a lăsat nevestei cheile de la casa de fier și a pornit la drum.

După ce a consultat copilul, cei doi au discutat între ei în germană. Gabriele, care-și vîrîse mîinile în lighean și se săpunea pînă la coate, tot încuviința, dînd din cap.

— Negreșit, primi el sfatul părintelui, care cu tonul cel mai afectuos posibil o ruga pe femeie să-i lase copilul.

— Martin o să-i pregătească un pătuț, zîmbi, și o să-mi țină o vreme de urît.

Pentru mama, deja alarmată de consult, casa parohială reprezenta în primul rînd locuința cea mai apropiată de cimitir ; a izbucnit în hohote, strîngîndu-și odorul la piept și clătinînd din cap. I-au luat aproape cu forța băiețelul ; am întins și eu brațele ca să-l țin, dar don Stipe m-a îndepărtat cu un gest energic. Pàvlovich convingea femeiea să se ducă acasă :

— Doar n-oi fi vrînd să rămîi singură cu o față prea sfințită, încerca să glumească în timp ce o conducea pe scări.

— Ar putea să stea la noi, i-am propus eu lui don Stipe de cum am rămas singuri.

— E variolă, mi-a răspuns sec. Nu spune asta nimănui și dă fuga de mă cheamă, de cum auzi de vreun caz suspect.

Adăugă că în bucătărie găseam o sticlă cu rachiu ca să-mi clătesc mîinile înainte de a ieși.

— Și dumneavoastră ? replicai pe loc.

— Nu mai sta aici, tu doar ai un copil, mă expedie el.

Femeia nu a putut să-și țină gura și vestea despre copilul reținut în casa parohială a trecut din cătun în cătun. Mamele și-au vîrît copiii în pat, puțin de deochi, puțin preventiv, dar, în subconștient, și ca să-i țină ascunși, ca și cum ar fi receptat ecoul unei povestiri de demult. Amintirea holerei care în 1855 ridicase numărul morților la șaizeci și cinci, față de o medie aproape constantă de un deces pe lună, în anii obișnuiți, mai avea o influență directă, deși bătrînii o puneau în circulație în versiuni oarecum contradictorii. În spatele acesteia se ascundeau reminiscențe care apăreau indirect, fie și prin numele unei

pajişti (*Valcuga*[1]), a unui teren împrejmuit cu un zid (*Lazarenje*), de pe care plugul scosese la suprafaţă oseminte ; ele te trimiteau tot mai nebulos la epidemia din 1789, din vremea războaielor lui Napoleon, pînă la ciuma din 1630, care la Umago lăsase în viaţă zece persoane, la Cittanova patru, la Pola opt familii, făcînd necesară o masivă repopulare a Istriei, de la care începe şi povestea noastră. Lumea se înarma singură cum putea şi după cum o tăia capul, bînd mult rachiu, ţinînd ruda bolnavă închisă într-o cameră, cu teama că ar putea să apară brancardierii imuni la microb.

Mai întîi a murit un copil din Montura şi, după două zile, l-au urmat doi fraţi şi un verişor din Corinzi ; Sossa a rămas fără nevastă tocmai cînd aştepta un copil. Cînd cazurile de febră nici nu se mai ştiau, un grup de soldaţi cu tărgi şi doi infirmieri conduşi de un medic s-a instalat în şcoala italiană.

Montat de cineva, ofiţeraşul cu mustăcioară a venit la don Stipe să-l dojenească că ţinea în casă un copil contagios. Pe acesta îl hrăneam pe ascuns, punînd farfuriile cu supă şi lapte pe ultima treaptă şi nu mai ştiam în ce stare se afla.

— Micuţul e pe cale de însănătoşire, îl asigură preotul.

— Au să vină să-l ia, comunică militarul. Dumneavoastră trebuie să daţi exemplu tutu-

---

[1] *Kuga*, în croată, înseamnă ciumă *(nota autorului). Valcuga*, Valea ciumei. *(n. tr.)*

ror celor care, din ignoranţă, îi ascund pe bolnavi.

— Ar fi şi mai rău, răspunse preotul pe un ton conciliant. Unde vreţi să-l duceţi ?

— În cealaltă şcoală.

Don Stipe coborî treptele cu paşi grăbiţi, ţinîndu-şi sutana :

— Nu puteţi să faceţi una ca asta, obiectă politicos, dar hotărît. Cum o să izolaţi clădirea de restul satului, cînd cîrciuma e peste drum ?!

Nu era timp de discuţii şi nici militarul italian nu avea de unde să ştie ce reprezenta clădirea aceea pentru preotul înalt şi osos, care ridica o obiecţie justificată.

— Din cîte ştiu, lazaretele au fost întotdeauna ridicate departe de centrele locuite, în cîmp.

— Ne daţi o mînă de ajutor ? întrebă ofiţerul.

— Pentru asta mă aflu aici, răspunse superiorul meu, continuînd să zîmbească.

În timp ce trupa, ajutată de oamenii din Muscati, rădea gorunii şi tufişurile din Trumba (păduricea în care-l găsisem pe Radovan abia respirînd), eu adunam tărgi, cleşti, pături şi saltele ; toate aceste lucruri erau îngrămădite în faţa bisericii, de parcă ultimii morţi ar fi pretins un pat mai moale sau, şi mai rău, de parcă toată populaţia intenţiona să se apropie de bună voie de ţinta cea mai probabilă. Dar nu peste mult timp aveau să aibă nevoie de mine în luminişul ras din pădure ca tonsura lui don Stipe.

Acum erau mînuite securea, ferăstrăul, rindeaua, fără o vorbă, și adesea sub ochii febrili ai bărbaților, femeilor și copiilor care așteptau pe tărgi. Erau montate paturi adunate de ici și de colo, paravane, cîte un acoperiș ca vai de el, prins pe patru pari înfipți în pămînt, ca să nu creadă sărmanii că erau lăsați chiar în voia soartei. După cinci ani de despărțire și privațiuni, cît de trist și de crud se recompuneau familiile și se reconsiderau legăturile de rudenie... Doi veterani înfruntaseră focul santinelelor, terenurile minate, torente înghețate, scuipăturile triestinilor, care manifestau în fața gării, numai și numai ca să ajungă acasă, convinși că vor scăpa de orice pericol odată cu lunga îmbrățișare cu cei dragi; un altul ținuse să-și salute rudele mai îndepărtate, ba pînă și pe nașul de la botez, ca să se convingă că se întorsese definitiv acasă. Adăpostul improvizat în pădurea înrourată oferea și locul unor întîlniri neașteptate, posibilitatea unor discuții confidențiale între prietene măritate în două sate diferite, imaginea unui copil fugit de acasă la bunicii renegați. Apoi, în suprapunerea și încrucișarea atîtor drumuri care trebuiau refăcute, totul se destrăma, pentru că soarta semăna molima cu amîndouă mîinile, ca într-un ogor pregătit să primească sămînța.

Don Stipe spovedea, dădea ultima împărtășanie și înmormînta și cîte trei persoane pe zi. Cînd se întorcea la lazaret, alții așteptau cuvîntul lui de îmbărbătare și veștile de acasă. Niciodată nu l-am văzut mai greu încercat și, în același timp, mai senin. Odată cu credința, îi dădea curaj un mic și totuși atît de mare eveniment petrecut sub acoperișul lui: copilul smuls din brațele mamei se vindecase. Îl lua după el, ca simbol al speranței, și cei foarte grav bolnavi, de care fugeau pînă și rudele, puteau să-l atingă cu mîna.

— Părinte, vă expuneți prea mult, îi atrăsese atenția ofițerul venit pe neașteptate în casa parohială anume pentru asta.

Ca să-l liniștească și să-i mulțumească, don Stipe zîmbea: un cuvînt bun, grijuliu, acum suna dulce și în italiană.

— Priviți omul nou, spunea el arătînd spre băiețel. S-a vindecat de toate relele noastre.

Nu-i scăpa familiaritatea care se crea încetul cu încetul între militarii, considerați de el ocupanți, și oamenii locului. Impusă de nevoia de ajutor, pe de o parte, și de colaborare, pe de alta, înțelegerea își trăgea seva din descoperirea trăsăturilor personale dincolo de anonimatul uniformelor gri-verzui și de fețele însemnate de pămîntul nostru roșiatic și de molimă. O întărea prezența mediatoare a lui Gabriele Pàvlovich care, făcînd vaccinul, îl chema pe nume pe bolnav și apoi tendința spontană a copiilor de a-și arăta simpatiile. Cine știe, poate că un strop de nedumerire tot mai tulbura seninătatea redobîndită a preotului atunci cînd, cu coada ochiului, își vedea școlarii îngrămădiți într-o căruță militară și mînînd caii, în timp ce soldatul italian se tolănea mulțumit și indiferent. Puștanii plecau cu butoaiele goale la fîntîna din Muscati conduși de nepo-

tul lui Jure, Ludovico, mîndru nevoie-mare că ofițerul trăsese la ei, care lua hățurile din mîinile vizitiului ca să mîne el, proptindu-și bine picioarele.

Pe mine mă izbea impasibilitatea generală în fața morții; mi se părea că ceilalți îmi furaseră meseria și că erau chiar mult mai obișnuiți cu ea. Înmormîntările continue și grăbite — de multe ori erau chemate rudele să sape groapa — te făceau să te gîndești, oricît ar părea de ciudat, la morți provizorii, care țin încît starea de urgență. Dar cînd luam în considerație faptul că trupurile înmormîntate în coșciugele nici măcar geluite aveau să putrezească mai repede decît celelalte, fără să vreau, ajungeam la concluzia că sufletele se înăspriseră treptat și că pentru cei sărmani (lipsiți și de siguranța propriului acoperiș, duși să asculte cucuveaua cum le număra ultimele ceasuri sau suflarea nopții care desprindea frunzele de pe ramuri) moartea nu era o smulgere nefirească, iar viața de apoi, absolut indispensabilă, oferea ceea ce viața asta refuzase să le ofere. Protestînd împotriva sfîrșitului impersonal al oițelor lui rătăcite, don Stipe susținea că omul trebuie să realizeze cît mai mult cu putință, luptînd pentru propriile lui drepturi înainte de a se duce; în fața resemnării generale era nedumerit și se dovedea nepregătit, ca și cum ținta, necesară pe plan uman, care trebuia neapărat atinsă, trebuia să fie depășirea umilitorului stadiu primitiv.

S-a îmbolnăvit și băiatul meu, Antonio, și ca să o calmez pe Palmira am dat fuga la el, convins că aveam să beneficiez de un tratament de favoare, dacă nu de excepție. A fost de neclintit și cu o expresie care în clipa aceea mi s-a părut fandosită, nu numai de circumstanță, mi-a arătat copilașul care se juca pe jos, în birou, cu niște sfințișori, și mi-a spus:

— Uite-te la Cheto; speră și tu în Cel-de-Sus.

Am simțit că-l uram, prins în cleștele nevoii cutremurătoare de ajutor și al geloziei.

— Ați putea să-l țineți și pe el aici, am încercat să mă stăpînesc.

A încruntat din sprîncene, teribil de sever, aproape de nerecunoscut:

— În patul lui, în camera lui, unde nu intru nici măcar eu? Ce, asta-i casa minunilor? Văd că durerea ți-a luat mințile.

Vorbele lui m-au împins la un răspuns tăios, total neinspirat:

— Iar eu văd că nu știți ce-i aia să fii tată.

Am dus copilul la Trumba fără să mai trec pe acasă. Toți mă cunoșteau și infirmierii mi-au rezervat patul cel mai adăpostit; medicul militar s-a grăbit să-i facă un consult amănunțit, asigurîndu-mă după aceea că nu era un caz foarte grav. Nu după multă vreme a venit și Palmira, altfel de cum o lăsasem și de cum mi-am închipuit-o printre paturile îngropate de zile întregi în noroi: își făcea griji mai ales din pricina mea. M-am simțit dator să-i transmit și mai liniștitor verdictul medicului.

— Nu-i nimic, o să se facă bine, mă liniștea ea ca pe un copil, privind dincolo de mine, spre cineva care o dirija.

Pe braț am simțit mîna lungă și osoasă bine cunoscută.

— Eu mi-am pierdut mințile, iartă-mă. O fi din cauza oboselii, auzii vocea hotărîtă a lui don Stipe.

I-am sărutat mîna și am scăldat-o în lacrimi. Ce mă apucase ? Mi-aduc aminte că pe drumul de aproape un kilometru, strîngîndu-mi băiatul la piept, eram pregătit pentru orice și cu un calcul fulgerător, într-o dilemă pe care, de obicei, soarta o încredințează mamoșului, mă consolasem, înfiorîndu-mă, la gîndul că avea să-mi rămînă nevasta și o să avem alt copil... Mă rușinam și blestemam în gînd nu alternativa nedemnă de care mă agățasem, ci insulta prostească aruncată în fața preotului : cum că i-ar fi fost ușor, nefiind tată. Era cum nu se putea mai adevărat : el nu avea să fie torturat niciodată de cea mai cumplită amenințare și nici ușurat de o soluție tot atît de josnică. În raporturile cu cei care agonizau, pentru el pur și simplu nu exista un *mai înainte* și nici *după aceea*. Dar vedeam cu ochii mei la ce risc se expunea și cu cîtă neliniște urmărea evoluția cazurilor mai grave și-mi dădeam seama că după moarte nu-i rămînea chiar nimic. Aș fi fost eu în stare cît de cît să-l urmez, cînd la prima nenorocire mă și gîndisem la ceea ce-mi rămînea ? Plîngeam aplecat peste mîna lui și

m-am lăsat consolat cînd mi s-a oferit ceva tare de băut.

Într-adevăr erau ultimele din acele întîmplări ; destinul închisese cartea socotelilor, dar ca să fie complet imparțial, mai ținea degetul între pagini semănînd panică printre familiile cruțate. Un istoric meticulos al primei conflagrații mondiale, privind în direcția frontului italian, ar fi putut să menționeze că în timp ce la Triest bîntuia gripa spaniolă, o parohie din Istria se lupta cu variola. Dar mă îndoiesc că a făcut-o și noi am pierdut încă o ocazie să fim menționați. Chiar și ziarele locale au ignorat faptul și poate nu atît pentru că satul nostru era cam incomod și cu totul neglijabil cît, mai ales, pentru a nu fi tulburată euforia generală. Dar, se pare, a fost înștiințat statul-major al armatei victorioase, pentru că ne-a trimis, cu întîrziere, o cantitate disproporționat de mare de vaccin, pe care toți, fără deosebire, a trebuit să-l facem.

În primăvară, la o slujbă de duminică, a apărut un număr nu prea mare de enoriași la un loc cu soldații presărați printre familiile care îi găzduiau și nimeni nu a făcut caz, nici atunci, nici multă vreme după aceea, de cei care aveau fețele punctate în alb. Don Stipe a ținut prima lui predică în limba italiană. Ne-au emoționat tonul și adevărul dureros al celor spuse, dar și efortul vizibil de a-și alege cele mai potrivite cuvinte pentru a da glas unei amărăciuni reținute, pe care însă o găseam exagerată. Ofițerul cu mustăcioară a ținut să-l felicite și pentru aceasta îl aștepta

dincolo de sacristie. Era îmbrăcat în civil; nu-l observasem printre rînduri. După ce i-a strîns mîna, i-a spus:

— Iar o să fie nevoie să colaborăm. Rămîn aici și-mi reiau îndeletnicirea de dascăl, la școală.

Preotul a fost luat prin surprindere. Ca să-și mascheze paloarea, a zîmbit și i-a zis ca din întîmplare:

— Pentru o vreme și eu am predat...

Ofițerul a schițat o reverență:

— N-am știut. Dar acum veți putea reveni la prima și cea mai importantă misiune a dumneavoastră. Don Stipe i-a strîns mîna între palme și s-a îndepărtat fără un cuvînt.

Nu după mult timp a fost semnat tratatul de pace. Familiile slave erau libere să emigreze în tînărul stat iugoslav, care se întindea dincolo de Fiume, cu granița care trecea chiar prin el. Două zile și două nopți a trudit don Stipe ca să completeze numeroasele pagini ale celor trei registre parohiale (de căsătorii, botezuri și decese), care se refereau la lunga perioadă cît stătuse printre noi. Într-o dimineață, după slujbă, a coborît treptele casei parohiale cu servieta sub braț și cu cheile în mînă. Pentru o clipă mi-a dansat înaintea ochilor o imagine care se recompunea identică cu o alta, după mulți ani. Mi-a întins cheile, m-a rugat să o salut pe Palmira și pe Antonio ducînd ștrengărește degetul la buze și făcîndu-mi cu ochiul. Nu era în stare să le spună adio.

— Unde o să vă duceți? Acasă? îl întrebai cu glasul schimbat.

— Nu, dădu din cap cu un aer complice. Și mai sus.

Am rămas o clipă tăcuți, apoi, arătînd drumul îi spusei:

— Vă duc pînă la Buje.

M-a apucat de încheietura mîinii: acum nu mai zîmbea.

— Lasă-mă să plec așa cum am venit. Îmi va fi greu să urc, nu mai am vîrsta de atunci.

Am plecat capul ca să-mi fac curaj și să-i spun:

— Vă mulțumesc și vă cer iertare pentru tot.

— N-ai vrut niciodată să-mi spui pe nume.

— Stipe, murmurai, lăsînd deoparte toate titlurile și răspunzîndu-i la îmbrățișare.

Pleca cu servieta lui de student, cu mersul unui om de la munte, în căutarea altui mesaj lăsat pe o lespede de un îndepărtat confrate fugar.

IV

N-AM SĂ ZĂBOVESC PREA MULT ASUPRA lui don Ferdinando. A avut toate virtuțile și un singur păcat, care nu i se putea imputa și care, de altfel, nici n-a prea fost subliniat de ceilalți : acela de a-i fi urmat unui preot și unui om net superior. Dar asta se întîmplă și cu papii.

Fost paroh la Verteneglio, a venit la noi agale ca să nu mai plece niciodată : osemintele lui se odihnesc și astăzi în pămîntul roșiatic al cimitirului nostru, laolaltă cu ale bărbaților răpuși de trudă, pe care i-a pierdut băutura și înjurăturile și cărora li s-au iertat toate păcatele pentru că erau analfabeți. Vremea lui a trecut ca un anotimp de mijloc : mi-ar fi greu să precizez anii fără să controlez în registrele din arhivă.

Mic de stat, dar nu prea firav, cu umerii ușor plecați sub anteriul negru, avea ochii vioi și de după lentile păreau să dea ghes pasului mereu coborîtor ca de cocoșat. Grădina lui putea să concureze cu terasele din Buje care, de altfel, nu văzuseră niciodată sparanghel, țelină cu bulbi sau arahide (el le spunea ca în Veneto : *bagigi*) ; mîinile lui mînjite cu carne tocată i-au învățat pe mulți de la noi că din porc se poate face și salam, nu numai obișnuiții cîrnați, care se rîncezesc după carnaval, odată cu fetele nedansate.

Enoriașii veneau la slujbă ca să aibă ce povesti la prînz, să spună cu cine se mai întîlniseră și cu cine mai schimbaseră o vorbă ; copiii erau trimiși la lecțiile de catehism, ca și la școală, pentru că, oricum, nu le prindea rău. Dumnezeu, Fecioara și Sfinții au cunoscut o perioadă de tihnă, dîndu-li-se toate onorurile, fără să fie însă scoși din altar ; la rîndul lor, au lăsat viața să-și reia cursul de unde fusese întrerupt, pe ogoare, în pădure, în case. Nu ar fi putut să aibă pe pămînt un reprezentant mai harnic și mai discret și, în același timp, mai generos și mai precaut. Gata să te ajute, conform principiului italian o mînă spală pe alta, a eliberat și inventat nu puține certificate în favoarea veteranilor și a văduvelor de război, care aveau să obțină o pensie, cincizeci de ani mai tîrziu, nu din partea statului împotriva căruia luptaseră, ci de la un regim încă potrivnic acestuia. Pe masa din bucătăria lui, care trecuse prin ierni de cumplită sărăcie, se îngrămădeau găini, brînză, sticle cu vin, bir care, fără ca el să știe, era cerut doar ca să ți se spună că era acasă.

Era mai mult decît însurat, dar era obligat să suporte numai neplăcerile căsniciei : guvernanta lui, care le sucea gîtul găinilor ținîndu-le între genunchi, l-a pus să dea dovada unor merite la care credința singură cu greu l-ar fi înălțat. Multă vreme am crezut că erau rude, datorită graiului lor, specific zonei Ve-

neto, plin de familiarul *ciò*[1], deși figurile lor erau de-a dreptul opuse ; el era așa cum am încercat să-l descriu, ea înaltă, dreaptă și neobișnuit de pieptoasă, de-ai fi zis că era pe jumătate *furlană*[2], dar mai în toate familiile se întîmplă ca natura să ia de la unul ceea ce îi dă prea mult altuia. Mai tîrziu am descoperit că erau numai consăteni dinspre Bassano, plecați în lume de o groază de ani. Și la urma urmei, ne întrebam noi, care altul, cu o femeie din același sat, prin ținuturi străine, ar fi avut altfel de soartă ?

Ea îi interzicea să plece de acasă după ce trăgeam clopotele de vecernie, în afara cazurilor urgente, apreciate astfel după ce supunea unui adevărat interogatoriu rudele muribundului, care nu apuca întotdeauna să se împace cu Cel-de-Sus. În schimb, se produceau vindecări de-a dreptul miraculoase cînd eram trimis eu să inventez o chemare pentru un caz atît de grav încît toate rudele erau imobilizate, numai ca să se bucure și el de cîte o seară în tovărășia contelui Làzarich.

Don Ferdinando, după ce dădea pe gît ultima picătură, își scotea de la piept, din dreptul inimii, ceasul așa încît vorbele lui, „Acum chiar trebuie să plec“, aveau ceva tînguitor. Rotunjor și voinic, contele ațîța jeraticul în vatră și de cum auzea ușa închizîndu-se în spatele nevestei, care-i adusese cealaltă jumă-

[1] Acesta.
[2] Femeie din Friuli, unde zicala spune : „Zestrea din Friul, țîțe și fund“.

tate de dotă din Friuli, făcîndu-i cu ochiul și suspinînd, îi aducea aminte, că nu-i pădure fără uscături. Preotul, care nu cunoștea limba spurcată a soților în vîrstă, și era departe de a-i atribui frumusețe și prospețime menajerei lui, se oprea o clipă pentru a face considerații asupra căilor vieții, în care dai și de pădure și de uscături și, în picioare, cu mîinile pe speteaza scaunului de nuiele, se consola amintindu-și că toate drumurile duc spre Domnul. Uneori intervenea, bîlbîindu-se cumplit, băiatul contelui care, pasionat încă de pe atunci de buruieni, îl obliga pe părinte să ducă la nas planta cea mai urît mirositoare sau cea mai țepoasă din mănunchi, destăinuindu-i numele atribuit de un dialect, din fericire necunoscut chiar și de el :

— *Questa la-la xe pópóska jója, st'altra i la ciama pe-pel de mona*[1].

Contele tată se prăpădea de rîs, iar don Ferdinando îl dojenea cu blîndețe pe vlăstar, atribuindu-i o excesivă vioiciune mintală și, în acest timp, își lua hotărît la revedere, gîndindu-se deja ce minciună să tragă, punînd de acord credibilitatea și nevinovăția.

Ea, Pierina-gîtuie-pui, îl aștepta prefăcîndu-se că citește la lampă istoria sfintei Genoveva, după ce optase, în defavoarea stăpînului, între a se duce la culcare, ca să-i arate cît era de tîrziu, și a rămîne pentru a-i sugera cum

[1] Ouă de popă. Este o buruiană rău mirositoare, care crește numai în vii, și al cărei fruct sugerează imaginea unui testicul.

trebuia să-și petreacă seara, ca un preot ce era. Nu se limita să-i dirijeze conduita, ocupîndu-se tot timpul de sănătatea lui, de tovărășia în care se afla, de economiile care se duceau pe apa sîmbetei; văzînd că nu o lua în seamă, avea grijă să evidențieze consecințele pe plan profesional.

— *Stamatina picavimo dal sono ala santa mesa*, se hazarda ea, sau: *La predica lasava un tantin a desiderar.* [1]

El reacționa ca un preot imperturbabil și ca un tovarăș mai mult decît credincios, ridicînd ochii la cer și murmurînd:

— Sfîntă răbdare!

Liniștea și cucernicia domneau numai în sincronie cu tăcerea din biroul parohial, întreruptă de un scaun mutat din locul lui și subliniată de pendulă, în timp ce din bucătărie venea tot mai ademenitor mirosul de friptură. Aici se concentrau pentru ea și biserica și sacristia; în cele două sedii adevărate se ducea numai de ochii lumii sau în control. În podeaua de lemn a camerelor aflate sub jurisdicția ei puteai să te vezi ca în oglindă, mult mai bine decît în lespezile mele de marmoră pline de noroiul adus de bocancii anonimi și încredințate unor mîini la fel de grosolane, și ca atare pline de păcat. Îi trata cu neîncredere și disprețuitor pe toți cei care puteau să fie mai aproape de „domnul preot" și să-i in-

[1] Azi dimineață cam picam de somn la slujbă... Predica lăsa olecuță de dorit. (în dialect, cu grafia specifică) (*n. tr.*)

fluențeze purtarea; mica mea familie, căsuța noastră din spațiul sfînt, cu un horn disproporționat de mare, erau ținta atacurilor ei.

Eu miroseam și a pivniță și a grajd, pe Antonio nu-l învățase nimeni cum să se poarte, iar Palmira era tot ceea ce poate fi pentru o fată bătrînă înăcrită și bățoasă, o femeie încă tînără și plăcută, soție și mamă destul de fericită. În izbucnirile ei pline de mînie, ca și în plînsul pe ascuns, menajera părea că se înverșuna împotriva a două posibilități, care însă nu se adevereau niciodată: ca nevasta mea să se ascundă după vreun tufiș cu alți bărbați și, mai ales, să ajungă să tulbure somnul viril al stăpînului ei. Dacă nu reușea, gîndea ea, nu însemna că nerușinata nu încerca cu orice chip și în oricare ocazie; dar nici în privința asta nu dispunea de probe. Atunci nu-i rămînea decît să și-o închipuie contaminată de un fel de murdărie, rod al desfrîului continuu la care mă obliga, și care spurca totul, mai ales stiharele, fețele de masă și ștergarele de pe altar, spălate în copaie, laolaltă cu lenjeria de corp.

A ținut să se ocupe personal de aceste obiecte, dezvelind demonstrativ altarul în prezența lui don Ferdinando care, mut de uimire, lăsa impresia că se simțea vinovat. În schimb, părintele a încercat să protesteze împotriva interdicției de a veni să bea un strop de vin negru lîngă jeraticul din vatra noastră. Neavînd un motiv plauzibil ca să-l oprească, femeia a recurs la cea mai hazardată minciună: obișnuitele limbi ascuțite din sat insinuau că

„domnul preot“ nu era total indiferent la cochetăria frumoasei neveste a paracliserului. Nu a profitat de nici o altă ocazie ca să schimbe o vorbă ca de întîlnirile sporadice cu două prietene din Verteneglio, care coborau din cînd în cînd ca să-și golească sacul cu răutăți și să și-l umple cu altele noi.

Don Ferdinando se arăta mîhnit, dar și întrucîtva măgulit, de răutatea care parcă-i mai scădea din numărul anilor, grație cărora, poate, pentru prima oară chipul lui căpătase un aer mai plăcut. Se ferea să aibă de-a face cu Palmira, iar cînd nu avea încotro îi ocolea privirea, ceea ce mă înfuria și totodată mă făcea să-l compătimesc, iar pe menajeră să se considere îndreptățită în reaua ei credință. Palmira trebuie să fi apărut drept o nerușinată atît în ochii lui cît și ai ei, cînd îi reproșa preotului că nu agrea ospitalitatea primei lui enoriașe, iar ei că nu o mai invita să brodeze. Fără să-i dau vreo explicație, ca să n-o văd că-mi pufnește în nas și că dă fuga să se fîțîie sub ochii lunganei, am sfătuit-o să nu mai urce în casa parohială decît cînd era neapărată nevoie. A ridicat din umeri și în rarele momente de răgaz și-a reluat drumurile spre ai ei. Dar ca să vedem pînă unde ajung unele femei, ne-am pomenit că menajera a început să o caute pe nevastă-mea cu mișcări și adulmecări de vulpe : deschizînd larg ferestrele, o chema și-i reproșa că o neglija. Mai mult curios decît surprins, eu îi urmăream toanele.

— Ce-are cu tine ? o întrebai într-o bună zi pe Palmira.

— Știu și eu ?! femeia asta nu-i tocmai zdravănă. Tot timpul îmi vorbește despre „domnul paroh“, de vremea cînd era preot tînăr înconjurat de cele mai frumoase fete din sat. Că și azi dacă l-ai vedea învîrtindu-se prin casă fără anteriu, ai spune că e un bărbat bine...

Trebuie să ajung astăzi la concluzia că, în felul ei, baba, mai în vîrstă decît el, era îndrăgostită ? Acum, cînd număr mai mulți ani decît avea ea pe atunci, spun da, fără doar și poate, adăugînd imediat cu regret că orice legătură dintre un bărbat și o femeie se numește iubire și că orice iubire respectă aceleași reguli, chiar dacă leagă doi oameni, un om de un animal, un om de o plantă, un om de un obiect, și că femeia, ca să mă întorc la ale noastre, nu cunoaște decît iubirea posesivă, iar închipuirea ei, mereu trează, nu lasă să-i scape nimic, numai ca să-și satisfacă instinctul. Dar poate că eu sînt cel care o ia razna din pricina regretului de care vorbeam. Mai degrabă ar trebui să subliniez faptul că schimbarea vremurilor, consolidarea puterii italiene în zonă și, în paralel, prezența celor doi din Veneto în biserică, au adus un vînt nou prin părțile noastre.

Aveai impresia că oamenii ardeau de nerăbdare să iasă din casă și cătunele risipite să se unească într-un singur sat mare înclinat să se învîrtă în jurul scuarului din fața bisericii. Un rol important a avut învățătorul ; a știut să se facă respectat, înainte de a fi iubit, creînd un grup de fideli care s-au ocu-

pat de timpul liber al elevilor, punîndu-i să facă lucru manual, să recite poezii și fragmente din comedii, să sufle, cu rezultate mulțumitoare, în clarinete și în trompete. Drept răspuns, don Ferdinando, cînd împins, cînd tras înapoi de tovarășa lui, a format două coruri transformînd slujba de duminică în oră de repetiție, de sfidare și așteptare, care stîrnea fiori și smulgea chiar și lacrimi de emoție. Erau ținute toate sărbătorile : dimineața la noi, după amiaza și seara la Pàvlovich și în sala de la parterul școlii. Nu mai exista o a doua școală : clădirea alăturată, vopsită în roșu, ca o casă de țară, fusese cumpărată de un triestin care a instalat acolo o familie de arendași și de atunci i s-a spus casa lui Ferluga.

Tîrgurile din luna august erau aidoma celor din satele italiene, cu călușei, tir, tarabe, vînzători ambulanți de înghețată, toți meridionali, gata să înfrunte îndărătnicia oamenilor de la noi, care, dornici să fie luați în seamă, să fie tratați confidențial, sfîrșeau prin a-și vîrî mîna în buzunare după bani, ca și cum și-ar fi căutat batista. Se adăugau cîteva cărute de la noi cu pepeni verzi și galbeni și băncuța mătușii Mena, care vindea covrigi la comuniune ; atunci se vedea care era cel mai înstărit naș după numărul de covrigi pe care finul și-i trecea pe braț, adeverind o zicală dragă acestor oameni care simțeau mai ales nevoia să fie ocrotiți : „Ai naș, ai covrigi" (ceilalți, săraci din născare sau cu duhul, n-au decît să rabde).

Simțind în cele din urmă atmosfera bine cunoscută care aducea cu cea din parohiile italiene, Pierina putea să se dispenseze de cumetrele din Verteneglio și să o lase în pace pe Palmira mea. Fete înfloritoare veneau în casa preotului să repete pentru slujba îngerilor și se strîngeau în jurul lui în biserica înghețată și întunecată ca să cînte *Crăciun drag*. Le însoțea cîte o mamă invidioasă pe cea mai îndrăzneață, care făcea pe solista ; și dă-i cu vorbele, cu insinuările și cu bîrfa... Aveai impresia că pînă atunci menajera cunoscuse o perioadă de segregare. Acum răutatea ei se lățise pierzîndu-și din intensitate și cleveteala luase o altă întorsătură ; femeile cu broboadă neagră au fost făcute părtașe la supărările ei. Trăncăneau pe seama micilor păcate, curtări, intenții încredințate unei urechi care nu se dovedise de încredere (greșeala adevărată la noi este un lucru deja consumat, care nu mai ridică suspiciuni : este comunicată sec și comentată prin tăcere, tot așa cum anunți o nenorocire, care se poate abate asupra oricui). Trebuie să mai adaug că, spre deosebire de noi, tinerii care mergeau să-și petreacă timpul liber la clubul învățătorului și la slujbele religioase ale lui don Ferdinando și care, din fericire, reprezentau o minoritate, izolîndu-se pe perechi, se certau cu adevărat, despărțindu-se și împăcîndu-se de ciudă, sau numai ca să-și facă unii altora în necaz. Se logodeau cu ușurință, rupeau logodna cu aceeași repeziciune, iar cînd își țineau cuvîntul o făceau recurgînd la minciună. Toate fetele și-l disputau

pe cel mai bun trompetist sau pe cîntărețul căruia îi revenea aleluia de Paște și toate aveau pretenția să se mărite cu vălul alb. Tinerii o ștergeau noaptea să-și primenească sîngele cu vreo biată toantă sau cu cele două profesioniste din sat, dar cînd se însurau, țineau să-și găsească grădina neatinsă.

În afara serbărilor în costumele închiriate de la Umago și, în parte, scoase din cuferele familiilor Bonifazi și Làzarich, în afara celor două coruri înghesuite în spatele amvonului, a recitărilor de poezii, care invocau patria și iubirea, pe tineri trebuie să-i fi impresionat cursul firesc al legăturii discrete dintre învățător și fiica mai mare a lui Pàvlovich. Ce nuntă! Mirele, în uniformă militară, cu sabia strălucindu-i la șold, ca a lui Franz Iosef, Argia cu ochii ca albăstreaua, cu vălul ținut de două fetițe îmbrăcate ca la comuniune; la nași, primarul din Umago și un ofițer triestin, am văzut primele cămăși negre. A fost servită cacao în biroul bisericii sub comanda Pierinei gătită toată, invitată la sugestia lui don Ferdinando (eventual în locul lui, spusese); a urmat defilarea cu fotografii care mergeau pe de lături pe drumul spre Radovani, măturat și presărat cu flori ca de Înălțare, apoi cele două învîrtituri de dans tradițional la cîrciumă (în parte proprietatea miresei) și versurile alese de conte. După aceea, un spectacol-concert pentru domnul învățător; miresei i-a fost oferit un trandafir și iar au urmat versuri alese de conte. Banchetul

s-a dat în sala de repetiții bătînd în roșu de atîtea inscripții, lozinci și flori de cîmp, unde au fost înșirate toate mesele în bună stare din sat. Mai multe familii s-au pus de acord să sacrifice un purcel sau un miel; celelalte au adus curcani, găini, rațe, iepuri, damigene cu vin tare și sticle cu vin strecurat, ouă, urdă și migdale pentru torturile preparate (ca și supa, tăițeii și friptura) în bucătăria lui Pàvlovich, sub comanda unui bucătar de bord, care tot desfăcea sticlele de bere.

După ospățul, dansul și vecerniile solemne, s-au așezat din nou la masă, dar de data aceasta fără miri. Un taxi, de altfel singurul cu care se mîndrea comuna, i-a luat la primul orăcăit al broaștelor. Au sosit după aceea vederi cu gondole, cu Arno, cu Tibrul și Vezuviul, care au fost expuse în vitrinele prietenilor mai apropiați, ca un atestat de origine italiană.

Nunta aceea, care a înfierbîntat mințile fetelor de vîrsta la care treceau la ciorapii de mătase, pentru cei mai mulți enoriași a fost semnul unor vremuri noi, care impuneau mai multă precauție și un fals devotament, dar nu față de autoritățile bisericești. Numai în zilele de lucru viața se scurgea ca pe vremuri. Era luna mai, cu nopți vaporoase; logodnicii rămași credincioși obiceiului de dinainte de război se întîlneau în lanul de secară sau de trifoi cu de-ale gurii și o sticlă de vin, adusă de ea, în timp ce în culcușul de paie al păzitorului de pepeni se strecura ca o jivină vreo

nevastă fără noroc, vreo femeie nemăritată sau o văduvă cu mulți copii de crescut, care se tocmea pentru cîțiva litri de ulei și două-trei bucăți de slănină, pe care bărbatul, fustangiu sau burlac, le sustrăgea din propria casă.

Odată, cînd mă întorceam cu don Ferdinando de la obișnuita vizită la conte, ne-a oprit în loc, cam în dreptul primelor case din Radovani, un zgomot cum nu mai auzisem de ani și ani. Rîzînd, i-am explicat tovarășului meu de drum alarmat că ni se pregătea o nuntă pe marginea căreia satul avea ce broda. Ne-am adus aminte că în sîmbăta următoare urma să asistăm la a doua căsătorie a Màlizei, exact la un an și o zi de la moartea lui Gàspare Ràdovan. Era un amestec de zgomote discordante produse de tot soiul de obiecte din metal care-ți pot cădea în mînă în toiul nopții : sape vechi, cutii de gunoi, cercuri de butoi, pietre de ascuțit coasa, oale de tot felul, inclusiv cele găurite care nu se mai țin în noptiere, ci se aruncă la gunoi. Obiceiul fusese suspendat din pricina războiului și nu pentru că toate căsătoriile erau considerate ca bine venite (tot respectul pentru miresele cu burta la gură, dar trecerea cu acte în regulă la alt bărbat nu era iertată) ; trebuie adăugat că văduva în discuție căutase gîlceava cu lumînarea.

Scundă, cocîrjată, cu fire lungi de păr pe față, tatonase reacția femeilor, care-și țineau capetele plecate, chiar la priveghiul lui Gàspare al ei :

— Știți, eu nu pot să stau fără bărbat.

Trecînd cu sticla și paharul în partea cealaltă, a bărbaților, nu-l slăbea din ochi pe Pasqualin Muscat, pe care-l acuzase, fără să poată să dovedească vreodată, că i-a furat porumb de pe ogorul din fața fîntînii.

— Eu unul mă duc, spusese Pasqualin, de cum golise al doilea pahar.

Ea îl privise în ochi :

— Du-te, cin' te oprește ?

El salutase și ieșise în noapte. De la fereastra camerei unde se făcea priveghiul, Màliza îl văzuse luîndu-și sacul de sub umbrar. Așa că a lăsat și mort și lume venită să vegheze, și s-a strecurat pe ușa dinspre grajd. În goană, ca să ocolească satul, a sărit peste zidurile dintre grădini, a tăiat spre pădurea din Tabor și s-a ascuns după un *vencher*[1] din mijlocul ogorului în așteptarea hoțului. Cînd acesta a ajuns la cîțiva metri de ea, a ieșit din ascunziș în lumina lunii : pînă și cerceii erau îndoliați.

După înmormîntare, a înhămat măgărița la șaretă și a bătut drumurile în căutarea unui bărbat. În afara faptului că acesta nu trebuia să se atingă de băutură, nu trebuia să fie nici tînăr, nici frumos, ca să nu aibă obligații matrimoniale (*barba* Gaspare, și pentru că era un înțelept, ne asigurase că nu se atinsese de ea), nici prea bogat, ca să nu fie forțată să-l servitorească, nici prea bătrîn și nici sărac lipit, pentru a nu fi nevoită să-l îngrijească și pen-

[1] Răchită.

tru a nu da ocazia să se spună că-l cumpărase. De cînd se măritase cu cel mai mare dintre fiii lui Jure, tot ce făcea era în necazul cumnatei Bonifazi, atît de nerușinată și atît de superioară că nu catadicsea să-i răspundă la insulte. Și ei anume, văduvă, sau cel puțin declarată astfel de cîțiva ani, curtată de negustori și de samsari din Buje, care de dragul unei ore petrecute cu ea veneau cu automobilul, pe care-l găseau adesea cu roțile dezumflate, Màliza intenționa să-i dovedească că dacă ții poți să-ți găsești un bărbat cu actele în regulă și fără atîtea voalete și gentuțe, dacă restul e cum trebuie (și într-o bună zi își ridicase poalele în mijlocul satului).

Mîna măgărița prin Buje-de Sus cu pretextul că vindea purceluși de lapte, care-i mureau pe drum și, între timp, bătea la porți, întreba, se informa. S-a înțeles cu un văduv din Castagna, de aproape șaptezeci de ani, care-și însurase de puțină vreme singurul băiat și care, la rîndul lui, a coborît să se intereseze de situația efectivă a viitoarei mirese, despre care știa sigur doar că avea o scroafă prolifică și o măgăriță neobosită. Ca să nu-l scape din mînă, Màliza i-a promis că-i aduce ca zestre casa și cele trei ogoare din Radovani, deși făcuse deja testament în favoarea nepotului Ludovico, pe care-l crescuse, și care se îmbarcase de curînd ca să scape de rușinea abătută asupra familiei lui adevărate. Cu nunta mătușii prin alianță, bunul Ludovico urma să rămînă cu un adăpost sigur și curat, chiar dacă ridicat pe o aripă de grajd iar ea, care nu-i

era rudă de sînge, se ducea să-și riște bătrînețile într-o familie de străini, căreia îi sustrăsese dota.

Consătenii erau la curent cu toate acestea și începuseră să zdrăngăne fiarele ruginite, fiecare cum îl tăia capul. I-am găsit după căpițe. Don Ferdinando, la un kilometru de Pierina lui, se simțea ca un leu : s-a grăbit să înainteze, dornic să cunoască un obicei care-i dezvăluia un aspect necunoscut al parohiei. A pus mîna pe un țucal și a început să lovească în el ca un copil. Amintirea nunții pompoase a învățătorului era încă proaspătă, dar cîtă spontaneitate în zgomotul acela alandala, care înnebunise cîinii din sat! I-au atras atenția să fie gata să o ia la sănătoasa, pentru că puteau să apară pe negîndite rudele miresei batjocorite și să pună mîna pe furci.

La un moment dat, s-a întredeschis poarta și a ieșit iute Màliza, care ne venea în întîmpinare făcîndu-și drum cu felinarul. Toți am dat înapoi înspre gardul viu, gata să sărim peste el, dar am zărit-o oprindu-se și a lăsat să se vadă la lumina felinarului cu gaz o sticlă cu vin. Așa ceva încă nu se mai întîmplase. Nu numai că nu avea pe nimeni care să o apere de batjocura publică, dar atît de puțin probabilă i se părea a doua căsătorie, încît vedea un semn de bun augur chiar și în hărmălaia noastră răutăcioasă. Rareori în viață m-am simțit atît de umilit și de încurcat ca atunci. L-am sfătuit pe preot să rămînă în umbră, avînd în vedere prestigiul pe care trebuia să și-l păstreze și, mai ales, de frica me-

najerei. Eu am fost primul care i-am ieşit Màlizei în întîmpinare:

— Ah, tu erai paracliser trăznit ? mă recunoscuse ea în timp ce-mi umplea paharul. Privindu-mă în timp ce beam, bărbia i-a tremurat uşor. O fac pentru Ludovico al meu, credeţi-mă, mai strigase ea cu vocea sugrumată înspre grupul împietrit în întuneric.

Pe obraji îmi alunecau două lacrimi, cine ştie de ce : noaptea era cristalină şi aerul tare, viaţa noastră se schimba, trecuseră şi pentru mine cei mai buni ani. Ajuns lîngă ceilalţi, l-am împins pe unul înainte. Am plecat pe cînd ei se descopereau unul cîte unul în lumină şi se îndepărtau, nu înainte de a goli paharul.

Vestea despre isprava noastră a ajuns la urechile Pierinei : la numai cîteva zile după aceea, don Ferdinando a murit de pneumonie şi... pentru că nu fusese ascultător. Întinzîndu-i ceaşca cu lapte, miere şi salbie, menajera îl tot întreba cum avea să justifice în faţa episcopului participarea la o petrecere păgînă şi voia să afle cu orice preţ numele vrăjitoarelor care-l orbiseră pînă şi pe el.

— Femei nu erau, suspina preotul pe cînd mai avea puterea să vorbească.

— Eh, replica ea indignată. Că doar nu erau să se strîngă noaptea bărbaţii, sub cerul liber, ca să ridice osanale prea sfîntului !

Dacă ar fi putut să o facă, de data aceea preotul ar fi ridicat tonul. Ne-am privit în ochi : am schiţat un zîmbet, dar el suferea cu adevărat. Pierina, aplecată să scoată demonstrativ din dulap mai multă lenjerie decît era nevoie, m-a luat în primire :

— Aţi luat-o şi pe frumoasa nevestică, nu ?

S-a ridicat de parcă numai în clipa aceea m-ar fi văzut şi s-a repezit ca o viperă :

— Ce căutaţi în camera părintelui ?

Don Ferdinando mi-a făcut semn cu mîna să o las în pace şi, în acelaşi timp, să-mi amintească de rugămintea de a mă duce după sanitarul nostru.

Gabriele Pàvlovich m-a urmat pe bicicletă. S-a închis cu bolnavul şi după o vreme a apărut pe palier negru la faţă.

— Fir-ar să fie, omul acesta se duce, îmi spuse.

M-am dus în goană la Umago după doctor, care mi-a confirmat verdictul sanitarului cu diplomă de la Viena, dar calm, ca medic, în timp ce se ştergea pe mîini şi numind boala cu termenul ei exact : pneumonie galopantă. Văzusem murind fete desculţe infectate de tetanos, copii sufocaţi de viermi, tineri zdrobiţi sub un car cu lemne : putea să se ducă şi un preot de treabă care mergea spre şaptezeci de ani.

Amicul conte, care se apropia de optzeci de ani, a ţinut cu tot dinadinsul să vină la căpătîiul lui.

— Mereu spuneaţi : toţi murim într-o bună zi, chiar şi eu şi uite că a venit momentul, îi consola izbucnind în hohote.

M-am dus după preotul din Verteneglio şi tare mi s-a părut curios să asist un preot care dădea împărtăşania altui preot şi îl miruia,

atribuinud-i toate păcatele muritorilor. Pentru oamenii din sat moartea parohului a fost un eveniment cu adevărat neobișnuit. Mulți, chiar și din împrejurimi, au venit să-l stropească cu agheasmă ; nimic mai mult. Menajera era prea doborîtă ca să pretindă condoleanțe, dar celor care-i strîngeau mîna, trecînd peste teama de a se arăta indiscreți, le dădea de înțeles că așa se cuvenea.

L-am îngropat în rîndul dinspre miazănoapte, ca să-i separăm osemintele atît de ale plebei cît și de ale preoților slavi.

Înainte de a pleca singură cu lucrurile ei, Pierina a ținut să planteze doi chiparoși, care acum concurează cu clopotnița și de departe te pot face să crezi că este vorba de un cimitir în toată regula.

V

AU URMAT DOUAZECI DE ANI TRIȘTI, suficienți ca să-i schimbe pentru totdeauna gîndirea și sufletul unui om, să-i strice nu numai acea parte bună din viață, ci să-l facă chiar să creadă că toată existența lui a fost irosită, ratată, zadarnică. Eu, care am văzut rude apropiate acuzîndu-se prin tribunale, năpustindu-se unii asupra altora în plină zi și uneori dîndu-și în cap pentru un petic de pămînt, un colț de casă, nu aș avea ceva anume de imputat lui don Angelo Berton, dar atitudinea lui față de mine a echivalat cu o distrugere lentă, implacabilă. Din cauza lui am pierdut iremediabil credința, exact ceea ce un preot ar fi trebuit să-mi dea și să facă să se întărească în mine, într-atît că urîndu-mi moartea, aș fi preferat să sfîrșesc în orice văgăună, numai în rai nu.

N-aș putea spune cu precizie cînd și cum a început relația noastră : asemenea simpatiilor, antipatiile sînt imediate și reciproce. Îmi amintesc că de la prima vedere, silueta lui prelungă, osoasă și neagră, cu un cap mai curînd mic și rotund, mi-a provocat o reacție de respingere. Îmi repugnau mai ales buzele răsfrînte a scîrbă, care atunci cînd se deschideau lăsau să se vadă gingia palidă și numai apoi

un şir de dinţi mari, gălbejiţi ; evitam privirea lui severă, întunecoasă, înceţoşată, parcă imobilă, în umbra sprîncenelor foarte groase. Ciuful cenuşiu al părului scurt, despărţit de o cărare devenită aproape spontană cu trecerea timpului, împreună cu pasul hotărît, cu obiceiul de a-şi freca mîinile lungi, trădau o viaţă însingurată, precisă în frugalitatea ei, aşa cum probabil că se întîlneşte în internate şi cazărmi. Din cînd în cînd putea să-l facă mai atrăgător singurul lui viciu bărbătesc, acela de a priza tabac, care implică un mic ritual de răbdare şi un fel de abstragere din real. Numai că recurgea la el tocmai cînd era mai mîniat şi gestul repezit cu care-şi scotea cutia metalică, zvîcnirea degetului mare ca să o deschidă, priza luată şi cascada de strănuturi care urma în batista imensă, colorată, în loc să lase loc unei caricaturi bonome, cum se întîmpla cînd o făcea pentru băieţii de biserică (în care caz el zăbovea puţin, chiar exagerînd), pentru mine şi pentru îngrijitoarea lui erau trăznete şi fulgere, care urmau să se descarce şi mai cumplit decît pînă atunci din înaltul sprîncenelor.

Lăsa impresia că s-a despărţit cu mare părere de rău de nişte enoriaşi cu suflete pioase din zona natală, padovană, şi că venind la noi, în loc să găsească o parohie deja schimbată şi pe cale de a semăna cu precedenta, se exilase într-o insulă păgînă care trebuia creştinată. Ca o dovadă de netăgăduit era graiul barbar al necredincioşilor, care confirma, dacă nu chiar provoca, o existenţă nedemnă, pro-

miscuă, lipsită de orişice simţ moral. Mîinile mele au redevenit murdare, limba blasfemă. În timpul slujbei, corectîndu-mi răspunsurile, îşi lua tonul de predică. Era şi mai rău dacă rămîneam fără martori : clătina capul a compătimire, privirea mă aţintea batjocoritor. Spre deosebire de don Ríbari, reacţiile lui erau tăioase şi violente, ca de la bărbat la bărbat : ciuda, de data aceasta, se numea acreală.

M-a dispensat aproape imediat de obligaţia de a-l ajuta să-şi pună vestmintele sacre : îşi înnoda şireturile de la patrafir sub braţul drept, ajutîndu-se cu dinţii. Mi se părea că oficia cu intenţia exclusivă de a-mi găsi pricină : nici nu sfîrşea de golit cupa la cuminecătură că şi ciulea urechea să se convingă că sunam clopoţelul, în loc să recit rugăciunea de pocăinţă, în timp ce-i dădea anafura unei bătrînele ivită la balustradă ; dacă greşeam, vîra cheia în tabernacol şi o răsucea ca şi cum ar fi deschis un seif să scoată şi să pună bani înăuntru. Într-o dimineaţă la slujba în doi, am spus cu glas tare rugăciunea de pocăinţă, dîndu-i de înţeles că intenţionam să mă împărtăşesc. În gestul meu timid de împăcare, poate nu lipsit de şiretenie, el a văzut o provocare ; m-a lăsat să termin şi apoi a turnat împărtăşania la loc, în sticlă. Alte ori, tot la început, încercam să mă concentrez cît puteam, silabisind răspunsurile, ca pe vremea lui don Stipe, poate şi mai pătruns, pentru că descurajat, îl căutam pe Cel de Sus pe crucea cea mare de pe altar, dincolo de el. Don Angelo mi-o tăia scurt, făcîndu-mă să

înțeleg că nu avea rost să fac pe istețul și că oricum nu așa ceva aștepta de la mine.

Nu scăpa niciodată din ochi traista cu danii. Se întîmpla chiar să mă oblige să tatonez rudele defunctului și acestea se prefăceau pur și simplu că nu mă vedeau sau, ca între săteni, să scuture cu hotărîre din cap, în semn că slujba fusese plătită anticipat. La sfîrșitul slujbei, strîngea în pumn săculețul gol ca scrotul vitelor. Mă privea fix : băgasem banii în buzunar ! Dacă îmi întorceam buzunarele pe dos, riposta spunîndu-mi că aveam eu vreun colțișor unde-i ascundeam ca să-i iau după aceea. Nu credea nici el ce spunea : era doar o cale, ca atîtea altele, să mă rănească ; de aceea mă simțeam nu numai jignit, ci pur și simplu călcat în picioare. Într-o dimineață, nu m-am dus să strîng daniile și ca să-i fac în ciudă, mi-am scos mărunțișul din buzunare și l-am vîrît în trăistuță. A răsturnat-o zornăind pe podea și la ora aceea monedele chiar lăsau impresia că fuseseră furate ; arătîndu-le cu degetul, silabisind, mi-a spus că așa se comportă numai cineva care nu are cugetul curat.

În schimb, clocoteam tot de mînie cînd mă punea să cîntăresc pentru a doua oară jumătatea de grîu, partea bisericii, pe care-l seceraseem și-l treieraseem și să golesc butoiul cu strugurii striviți, a căror greutate, firesc, nu putea să corespundă întru totul cu cea stabilită pe cîmp : cîțiva litri tot intrau în lemn sau se pierdeau pe drum. Aceste verificări penibile, umilitoare, în prezența Palmirei și eventual a unui vecin, mă mîhneau de moarte ; plecam ca

să nu-i arunc în fața ceea ce merita. A doua zi, se scula cu o jumătate de oră mai devreme și cînd intram în sacristie slujba era pe sfîrșite, lumînările fuseseră aprinse de el, și acum se ducea să le stingă, fără ca măcar să-și fi scos patrafirul.

Palmira venea să mă ajute, intuind că munca în biserică devenise apăsătoare. Într-o zi, preotul s-a întors de la cafeaua lui cu lapte, surprinzîndu-ne tocmai cînd ea, aplecată să curețe noroiul de sub bănci aștepta ca eu, care eram îngenuncheat, să-i dau cîrpa ; fiind la un pas de ea, îi zîmbeam. Țipînd cum nu-mi mai fusese dat să aud, ne-a făcut animale, acuzîndu-ne de sacrilegiu ; tremura de furie și vocea lui avea un timbru ca la judecata de apoi. Îi arăta ușa, dar continua să mă fixeze pe mine : să plece și să nu mai pună piciorul decît la slujbe, ca oricare altă femeie.

Nu a mai privit-o niciodată în ochi și, întîlnind-o pe drum evita să o salute, ceea ce mă făcea să cred că ea era pricina aversiunii lui față de mine. În parte așa și era. Nu suporta ideea a ceea ce se poate presupune că se întîmpla între noi în momentele de mare intimitate, la un pas de biserică, de casa parohială și probabil că tovarășa mea de viață îi reamintea aceasta ori de cîte ori se apropia de obiectele de cult. Vina nu îl cruța nici pe fiul nostru, Antonio, exclus cu perseverență din grupulețul celor foarte credincioși, pe care avea ambiția să-i trimită mai tîrziu la seminarul teologic. Într-o după amiază, Antonio s-a întors de la catehism cu lacrimi în ochi

pentru că preotul îl lovise. Știam că acesta, mai ales la ora de religie de la școală, îi aducea la ordine pe copiii mai neastîmpărați cu o lovitură precisă dată cu poala anteriului, de care nu se despărțea niciodată. De data aceasta pe obrazul copilului am văzut semnul lăsat de mîna lui lungă.

L-am găsit în biserică îngenuncheat pe perna roșie de pe prima treaptă a altarului. Cum să-l ataci în casa Domnului, cum să i te adresezi tu mai întîi ? Simțeam cum clocoteam de mînie și m-am apropiat hotărît, cu pasul apăsat. Am simțit că-l urăsc pînă și pentru cutele de la gît și pentru ciuful de păr care, la furie, i se zbîrlea pe ceafa rotunjită, ca păsările lacome de viermișori și ca cele mai veninoase vipere din munții noștri ; dar trupul unui preot, carnea lui, probabil lăptoasă sub anteriul negru, erau intangibile pentru mine ca și prescura, deși eu o pregăteam cu apă și făină. Zăbovea cu rugăciunea nemișcat, concentrîndu-se ; cînd s-a ridicat, s-a îndreptat spre sacristie, unde l-am ajuns din urmă. Vocea mi s-a frînt ca într-un hohot :

— I-ați dat o palmă copilului meu.

În încăperea ca și sfîntă era gata să treacă la atac :

— I-am adus aminte de frica lui Dumnezeu și că trebuie să fie ascultător, avînd în vedere că dumneata nu ești în stare să o faci.

— Să nu vă mai atingeți de el, am șoptit cu glasul sugrumat, ca într-o implorare pe care tot mie mi-o adresam.

Antonio nu a mai fost atins, dar ca și mama lui, nici ascultat, nici învrednicit cu vreo privire. Eu comunicam cu preotul prin monosilabe, lăsînd ura să răbufnească numai pe jumătate și să se amplifice prin tăceri și gesturi. Ce schimburi de binețe și amabilități puteau să puncteze slujbele noastre din zorii zilei ? Ce gînduri de înălțare spirituală și de adîncă pioșenie ne însoțeau cînd înaintam unul în spatele celuilalt la cîte un muribund ? Ogorul nu mai avea nici culoare nici sunet ca să mă îmbie ; Dumnezeu și toți sfinții se dăduseră deoparte ca să asiste la duelul nostru fără sfîrșit.

Am crezut că aversiunea lui era inspirată de o repulsie fizică, dar mi-am dat repede seama că nu era privit cu ochi buni de enoriași, care, adaptînd titlul pompos de arhiereu la silueta lui, îi ziceau Arhichiparosul. Am dedus apoi că toți în bloc îi făceam sînge rău pentru că fusese detașat aici și pentru un regret, care n-avea nimic de-a face cu noi, dar pe care, cu firea și purtarea noastră, le accentuam. Exista însă o ființă pe care o năpăstuia cu și mai mare îndîrjire, dacă așa ceva este de conceput, trădînd o ură veche, nestăvilită și parcă metodică : adusă de pe meleagurile natale, îngrijitoarea lui nu făcea nimic care să-i fi fost pe plac, nici mîncarea, de care adesea nici nu se atingea, nici curățenia, la care contribuia personal, sau pe care o întrerupea cu un ordin, nici felul ei de a se purta cu ceilalți, calificat drept flecar și deplasat. Ca să-și iasă din minți, era suficient să vadă chipul sărmanei femei, care șchiopăta cu picioarele

aproape țepene, făcînd să i se salte șezutul proeminent sau să-i surprindă privirea care exprima docilitate, uimire și totodată teamă. Obișnuită să-l vadă răbufnind și poate complăcîndu-se să asiste la ieșirile obișnuite în familie la colerici, ea nu scotea o vorbă. Nu s-a plîns niciodată de stăpînul ei, limitîndu-se să spună în prezența mea că era o fire cam irascibilă și scuzîndu-l imediat invocînd oboseala și scrupulul de care dădea dovadă în muncă și în studiu. „Închipuiți-vă că i-am întors o singură pagină, cînd am făcut curățenie, și dînsul a observat!" Aservirea ei, aproape tîmpă, trebuia să fie pentru noi și pentru toți ceilalți un exemplu. Sînt tentat să mă întreb dacă familiaritatea cu faptele de conștiință ale celorlalți nu-l îndemna să se ocupe și de ale lui; dacă nu cumva, ființa aceea nefericită, pe care o tîrîse după el ca s-o tortureze, nu s-a transformat nici măcar odată, în răstimpul dintre somn și veghe, în imaginea obsedantă a propriei strîmbăciuni sufletești. Cred că nu, cel puțin la nivelul gîndului bine conturat.

Nu era cult și nici nu ținea să fie. Îi era de ajuns să știe că avea de-a face cu adevărul, și adevărul era cuprins exclusiv în ceaslov și în breviar, singurele cărți pe care l-am văzut răsfoindu-le. În plus, își îndeplinea fără greș îndatoririle care țineau de condiția lui. Cele care îl priveau direct se numeau castitate, sărăcie, obediență și erau respectate cu strictețe. Ce-ar fi avut atunci să-și reproșeze? Și de ce să nu fi combătut animalitatea care domnea în lume și se concentrase în parohia lui, dacă

găsea un îndemn tocmai în textele sfinte, în propria-i cumpătare și disciplină, calități care le lipseau aproape cu desăvîrșire celorlalți? Se adăuga, pentru liniștea conștiinței lui și ca o nouă confirmare a justeței propriei poziții, deși, dimpotrivă, ar fi trebuit să-i atragă atenția cît de lipsit de caritate era față de ceilalți, faptul că era cu totul altfel în raporturile cu prichindeii de la catehism. Cu ei era zîmbitor, tandru, chiar nemulțumit dacă era prea brusc; își parodia năravurile și, uneori, batista imensă ștampilată de strănuturi, urca pînă în umbra sprîncenelor pentru a șterge cîte o lacrimă. El, care — trebuie să recunosc — nu punea preț pe plăcerile mesei și nu admitea păcatul lăcomiei, pentru ei punea deoparte perele cele mai frumoase din grădină, își frigea degetele ca să le coacă dovleac la cuptor și se amuza văzîndu-i cum se îndopau, imitînd pleoscăitul și gesturile lor.

Mie nu-mi plăceau copiii aceia și nu pentru că Antonio, de altfel cu cinci ani mai în vîrstă, nu se simțea în largul lui cu ei; dimpotrivă, eram chiar mulțumit că se întîmpla așa. Dar prea creșteau anapoda, purtînd amprenta educatorului lor, pe care o afișau cu totală nevinovăție: rîdeau de latineasca mea pronunțată în manieră nemțească sau slavă *(ezze anzilla Domini)*, ba pînă și de mersul meu greoi și nesigur. Pentru prima oară creșteau la noi copii palizi și teribil de bisericoși; în timpul liber, acasă, improvizau un altar ca să se joace de-a episcopul, de-a preotul și de-a țîrcovnicul mustăcios, maimuțărindu-i cu toată

convingerea pe cei pe care îi văzuseră în aceste posturi ; pînă și la păscut se rugau în genunchi, în noroi, așteptînd să apară Fatima. Puteau să se declare, și în parte erau, fiii oamenilor fideli lui don Ferdinando, în timp ce elevii fruntași ai învățătorului toscan, ținteau în geamuri, inspirîndu-se din gestul lui Ballila.[1] Și într-un caz și în celălalt aparțineau familiilor înstărite de cînd lumea sau înavuțite după război, pentru că știuseră să se orienteze la timp. Era cazul polițistului Andreassi, care avea o leafă (deși fiii lui mai mari continuau să lucreze pămîntul), al fraților Pàvlovich care obținuseră autorizația necesară pentru a ține o tutungerie și mai contau și pe leafa de învățător adusă în casă de sora lor, al lui Toni Jèlenich, care-și păstrase serviciul la Poștă sau al lui Ludovico Ràdovan. Acesta din urmă, după ce se întorsese în sat și se însurase în casa mătușii Màliza, deschisese la parter o prăvălie bine închegată, ceea ce i-a permis să cumpere încetul cu încetul pămînturile familiei Bonifazi, complet ruinată, ca să-i facă în necaz sau, mai știi, ca să o îmbuneze pe mama lui.

Probabil că Arhichiparosul nu aflase de orientarea noastră politică anterioară și nici de cele trei locuri ocupate la primărie de *prezentanții* croați. Dar uneori cele mai neașteptate întîmplări se dovedesc strîns legate între ele ; puștanii cu pantalonii nici scurți nici lungi, pe care-i binecuvînta cu mîinile lui osoase, erau aproape toți din familii sărmane, slave, care puteau să părăsească pășunea și vitele numai cînd ploua. La școală ei figurau între veșnicii repetenți puși în bancă alături de băieții bisericoși și de urmașii lui Ballila, care ar fi putut să le fie nepoți. Fie că învățătorul se adaptase disciplinei colegului de la singura materie pe care nu o preda — religia —, fie că după nuntă, în locul idilei găsise un sat nămolit mai bine de șase luni pe an, iar în Argia o Pàvlovicka veselă pe cît era de iute la socotit, cert este că foarte curînd și fostul ofițer toscan a devenit de nerecunoscut : în locul poalei de la anteriu el folosea, chiar și pentru lunganii clasei, bățul din bambus de lîngă harta Italiei. La urma urmei, cei doi se conformau unor vremuri pe care noi nu voiam să le considerăm prea mult schimbate față de perioada lui don Ferdinando. N-au aderat la fascism, ba chiar, într-o oarecare măsură și din motive deosebite, au arătat de mai multe ori că-l detestau, dar în realitate îl reprezentau, obligîndu-ne să-i simțim atmosfera în zilele lungi de lucru.

Din Umago veneau fasciști pe motociclete ; se opreau să facă tărăboi la crîșma lui Gabriele, mai ceremonios ca oricînd ; ei lăsau sticlele de bere pe jumătate pline, umilindu-i pe obișnuiții bețivani ai locului și obligîndu-i pe cei care stăteau deoparte să le golească, sau pretindeau friptură de pui, deși în cotețe cîntau

[1] Porecla unui băiat, G B. Perasso, care, în 1746 aruncînd cu o piatră, a declanșat revolta genovezilor împotriva ocupanților austrieci. În timpul fascismului, era numele dat băieților între 8 și 12 ani, organizați în formațiuni paramilitare.

greierii. Învățătorului, care-și cumpărase totuși o cămașă neagră de mătase pentru uniforma de ofițer (tribut adus modei), nu-i plăcea să se amestece cu ei și se ducea la culcare, lăsînd-o pe nevastă-sa să dea o mînă de ajutor în bucătărie. Dar a adoptat de la colegul lui mijlocul cei mai eficient de a-i pedepsi pe elevi cu propria-i mînă și a introdus o metodă proprie, presărînd sare pe un colț din spatele tablei.

Odată, în sat, a apărut un camion cu fanfaroni și cu unii din Buje puși pe fapte mari, tocmai pentru că erau în contact strîns cu zona populată masiv de slavi. Aflaseră sau poate știau precis că în clădirea roșie din fața cîrciumii fusese o școală croată. Au intrat convinși că aveau să găsească table și inscripții murale pline de blestematele consoane accentuate și s-au dezlănțuit asupra copăilor cu făină, a damigenelor cu ulei, a butoiașelor cu vin, reducîndu-l la tăcere pe țăranul îngrijorat la culme de ce avea să spună stăpînul lui, în timp ce nevasta-sa, în lacrimi, întreba în slavă : „Ăștia cine mai sînt ?"

În predica de duminică, Arhichiparosul a zăbovit mai mult asupra cruntei pedepse care avea să se abată cînd îngerii vor anunța prin trîmbițe judecata de apoi. Ca să fim pregătiți pentru momentul acela, a condamnat serbările cu dans, care se înmulțeau vara, și a fixat pentru săptămîna în curs procesiunile sacre.

Cu don Ferdinando le făcusem în mod solemn și le modernizasem cu acompaniamentul de fanfară, iar muzicanții treceau prin sate ca să capete vin și șuncă în schimbul cîtorva valsuri. Arhichiparosul nu a admis decît chivotul agnețului, pe care-l ținea strîns în mînă de parcă statuetele din ipsos și crucifixul din fier n-ar mai fi putut regăsi drumul spre biserică. Nu s-a mîncat și nici nu s-a băut. A fost un fel de marș punitiv, pelerinajul unor nefericiți din naștere. Nu voia decît să ajungem cît mai repede la o nouă răspîntie năpădită de pomi, la un nou tăpșan printre casele îngrămădite și poate comunicînd între ele, și să ridice de-asupra capului ostia transparentă care șterge, trăznește și purifică totul. Mă gîndeam că dacă am fi fost în relații confidențiale, n-ar fi dezaprobat cu totul goana mea din anii copilăriei, în cele patru colțuri ale ținutului cu resturile din sacristie, asupra cărora un subaltern zelos putea să aibă puteri depline, dacă le presăra pe pămînt cu intenția precisă de a-l face sterp și de a îndemna oamenii la cumpătare exagerată.

Într-o zi am dat fuga la Crasti, cătunul cel mai îndepărtat din partea sudică, să ducem ultima împărtășanie unei lehuze amenințate cu moartea. Am urcat în cameră și moașa, în genunchi, cu un lighean în față, ne-a cerut să ne retragem, ridicînd brațul plin de sînge și acoperind goliciunea sărmanei femei. Arhichiparosul a înaintat țanțoș, sigur pe el, cu artoforul ținut sub șervețelul din damasc. Moașa ne-a implorat să așteptăm, arătînd spre cel care se năștea, într-o poziție mai mult decît gravă, dar mama s-a simțit ușurată de întrerupere ; privea mută și năucită spre preot

Tocmai cînd acesta era gata să-i dea ostia, a strîns din dinți urlînd. A fost prima oară cînd Arhichiparosul a avut o clipă de rătăcire și neputință. M-a chemat lîngă el, a fost cît pe ce să-mi întindă artoforul, și-a adus aminte că nu putea fi atins de o mînă nebinecuvîntată, darămite de a mea, și l-a lăsat pe noptieră, continuînd să țină ostia cu două degete. Cu stînga, rămasă liberă, a încercat să-i deschidă gura acelei nefericite, a reușit să-i vîre un deget între dinți și a apropiat repede ostia. O bucată a intrat, restul a rămas lipit de dinți și de buzele care se și strînseseră la loc. Preotul a intervenit cu amîndouă mîinile, acum libere, trăgînd de maxilarele femeii. Asuda mai mult din pricina atingerii decît a efortului ; eu și moașa înlemnisem. Încercînd să scape din strînsoare, lehuza și-a întors cu hotărîre fața. Strîngînd din fălci, el și-a reprimat o exclamație de mînie, dar nu s-a dat bătut. Lupta cu diavolul pentru sufletul păcătoasei, care ceruse ultima împărtășanie și se pregătea să o primească. A sprijinit un genunchi de marginea patului, a întors la loc fața femeii, care brusc, la un nou val de durere, a deschis gura într-un țipăt. Aducînd pe degetul îngălbenit de tutun ostia mozolită, i-a vîrît-o pînă în gît. În locul țipătului, femeia a dat drumul pe pernă unui lichid vîscos, cenușiu. Dintr-un salt, Arhichiparosul s-a dat înapoi, dezarmat pentru o clipă ; a luat apoi de la moașă un ștergar curat, a acoperit amestecul acela, în parte întinat, într-un fel sanctificat, și mi-a cerut sticluța cu ulei, întinzînd mîna.

— Care ulei ? l-am întrebat năucit.

— Dobitocule ! mi-a strigat, ieșind glonț ca să-l aducă.

— Ieși și dumneata, s-a năpustit moașa la mine.

Pe sală așteptau două femei cu un lighean în mînă și cu ștergare ținute pe braț. Cea mai în vîrstă m-a însoțit pe trepte, vorbind de una singură :

— Măcar copilul, n-am mai avut alții. Unde a fugit sfinția sa ?

Am ridicat din umeri în chip de răspuns.

Am rămas afară, așezat pe o buturugă, nu știu cîtă vreme, în țipetele tot mai răgușite ale femeii. Un vecin mi-a adus un pahar de vin, pe care la început l-am refuzat, apoi l-am băut dintr-o suflare. Am sărit în picioare cînd am auzit țipătul noului născut. Puțin după aceea, tatăl ieșea din pivniță cu o carafă plină, care-i tremura în mînă.

— E băiat, n-a putut să se abțină.

L-am împins înapoi : peste gorunii de pe drumul lăturalnic se vedea venind în goană moțul zburlit al preotului.

M-a fulgerat cu privirea și a intrat pe ușă plecîndu-și capul. Cînd am ajuns sus, l-am găsit îngenuncheat pe podea și ștergînd perna și cearceaful cu o bucată de in adusă din biserică. În fața luptei dintre el și necuratul pentru sufletul ei, femeia se dăduse bătută, lăsîndu-le amîndurora trupul.

Casa răsuna de plînsete și de țipete care încercau să se armonizeze cu viața ; penumbra coridoarelor și a scărilor avea străluciri de

lacrimi, dar și cîte un zîmbet necontrolat. Ieșind din camera bîntuită de destin, Arhichiparosul a pretins ca noul născut să fie botezat pe loc. S-au pornit din nou pe plîns, de data aceasta în cor, de durere și de bucurie, cum ar trebui să se întîmple la nașterea fiecărui om. Împreună cu moașa am fost naș, făcîndu-mi rude și în Crasti în mai puțin de o jumătate de oră.

La întoarcere, superiorul meu era atît de încîntat de ceea ce făcuse, că a renunțat să mă mai împungă pentru mirul pe care uitase să-l ia. Două zile mai tîrziu, după înmormîntarea femeii, a scris în registrul de decese: „Cu ajutorul Domnului, am smuls un suflet din ghearele Necuratului și am încredințat Sfintei noastre Biserici un nou prozelit" (subliniat de două ori).

Acesta era cîmpul lui de bătaie, favorizat de sărăcie, de înapoiere și nefericire. Dar în alte părți, în satele prin care trecea șoseaua pe care circulau tot mai multe camioane, motociclete, automobile și de două ori pe săptămînă cursa, acolo unde pînă și mizeria părea că ridica creasta, el era mult mai precaut. Veselia duminicală care mai întîi se revărsase în cîrciuma Elvirei, de mult închisă, se deplasase după aceea de la cercul școlar din Radovani la un club pentru petrecerea timpului liber deschis de unul Gigi Donis din Lazzari și se îndepărta tot mai mult de biserică în direcția Umago. Proprietarul Donis, reparator de deșteptătoare și de alte ustensile domestice,

îmbogățindu-se și ridicîndu-se social pînă la punctul de a-și permite zilnic cămașa neagră, își făcuse un radiogramofon enorm și cumpărase un maldăr de discuri cu muzică la modă, de pe tarabele din Civitavecchia la Triest. Nici fanafara din Seghetto n-ar mai fi putut să țină pe loc tineretul și nu puținii curioși, care alergau la fostul grajd asurzitor de note muzicale și de voci închise într-o cutie, ca supele concentrate, care otrăveau lumea încă de pe atunci. Veneau în grupuri compacte și tinerii din alte parohii, în timp ce fasciștii noștri (Ludovico, de-alde Pàvlovich, Jèlenich) aveau prilejul săptămînal să-și arate cămășile negre, pavăză bună pentru autorizațiile și aprobările pentru vînzări.

Nelipsite erau primele muncitoare cu salariu fix din istoria noastră, așa zisele femei din fabrică; ele lucrau la Umago la conservarea sardelelor în ulei; tonul îl dădea însă o categorie superioară lor, a femeilor de serviciu plasate în familiile bune din burghezia triestină, care veneau duminica să etaleze noile maniere și ultima modă. În așteptarea balului, ele și muncitoarele schimbau prin ferestrele deschise, la apusul soarelui, rujuri, pudriere, bigudiuri, ba chiar și reviste ilustrate. Infecția în loc să se ascundă, spunea Arhichiparosul, trăznea a parfum; bietul om, nu putea să suporte decît mirosul de tămîie și numai pentru că era binecuvîntată sîmbăta seara. Ce i-ar mai fi plăcut să se năpustească cu toată greutatea bocancilor lui încheiați pînă la gleznă în cuibul acela de prostituate! Și sfinția sa nici nu știa

că două dintre ele părăsiseră casele stăpînilor ca să se mute într-una deschisă pentru toți bărbații ; una se oferise cu generozitate unui recrut de la noi, sperînd că nu avea să fie recunoscută („ti son Maria Bilusa, ti ?“ „Fa et tasi“) [1], iar cealaltă se trădase refuzînd să urce în cameră cu un alt soldat de-al nostru care o voia pe ea ; codoașa ridicase prețul și apoi o amenințase că o dă afară. Mi-ar fi plăcut să-l zgîndăr povestindu-i despre găștile tinerilor noștri care lucrau pe șantiere și-i aduceau pe colegii din oraș în căsuțele care comunicau cu ale domnișoarelor pe tocuri. Își treceau unul altuia obiecte de care nici eu nu avusesem idee : un fel de capișon mai subțire decît pielea, ca să nu aibă urmași și ca să evite contagieri rușinoase, unguente ca să reziste mai mult, chiar și o sticluță cu un lichid ca să verifice dacă femeia care se oferea cu atîta ușurință nu era cumva contaminată : în momentul în care se expunea, i se turnau două picături ; dacă avea bubulițe, ea strîngea din dinți ; a vrut să încerce și un *pàmplele* [2] la prima lui experiență cu eterna Tina din Rupa, dar nu avea decît oțet și femeia, în vîrstă, care nu se prea spăla nici pe părțile exterioare, l-a apucat de păr, adunînd tot satul.

Superiorul meu adulmeca probabil a suta parte din toate acestea, dar era de ajuns ca să bată din picior, începînd cu slujba de vecernii ; și într-o duminică, după ce a închis ar-

[1] „Tu, ești tu Maria Bilusa ?“ „Fă și taci“.
[2] Prostănac.

toforul, mi s-a adresat de-a dreptul amabil, dîndu-mi totuși de înțeles că numai unul de teapa mea ar fi putut să-l însoțească într-o inspecție prin iad.

Ne-am dus și am descoperit cu surprindere că era altfel de cum mă îndîrjisem să-l descriu, de eram gata gata să mă căiesc ; apoi l-am găsit atît de jalnic, încît preferam felul lui obișnuit de a fi. Muzica aceea susținută de o singură voce feminină, catifelată, insinuantă, de care mă temeam că îi va întoarce stomacul pe dos, probabil că nu îi suna cu totul străină : mieunături de acest soi, amplificate la maximum de pîlnie, vor fi entuziasmat probabil serile de duminică mult mai urbane din parohia lui. A vrut să arunce o privire în sală : Gigi Donis, care bloca intrarea stînd cu teancul de bilete în dreapta, s-a dat la o parte, făcînd o plecăciune stîngace :

— Lăudat fie Domnul nostru Isus Cristos.

— Amin, i-a răspuns încîntat de salutul introdus de el, cu un slab ecou la ceilalți, care-l bănuiau de amorul propriu care clocește în fiecare. La invitația repetată de a intra, a zîmbit, clătinînd din cap :

— Nu-s distracții potrivite pentru un preot.

Donis, în cămașă neagră, a deschis larg brațele :

— Dar ce-i rău în asta, părinte ? Sînt tinerii care vor să danseze și ei un pic, duminica.

Arhichiparosul, pe care dracul îl schimbase în părinte înțelegător, și-a luat rămas bun pe un ton patern :

— Totul cu frica lui Dumnezeu, te rog.

— Absolut totul, i-a ținut isonul Donis cu vocea aspră.

Credeam că avea el un plan : că se prefăcea tolerant ca să cîștige teren și la o adică să dea buzna, să răstoarne totul, ca Isus în templu. S-a îndreptat apoi spre terenul de popice. Ludovico, unul dintre frații Pàvlovich și Jèlenich s-au grăbit să-i strîngă mîna. El, care nu saluta aproape niciodată altfel decît verbal, alergic parcă la căldura sîngelui celorlalți, care îi amintea de al lui vlăguit și rece, de data aceasta își însoțea strîngerea de mînă cu o bătaie pe umăr. În dreptul mesei cu pahare, a rămas cu mîna întinsă pînă ce s-au făcut prezentările de rigoare secretarului federației fasciste din Buje. Au șopocăit ceva, încuviințînd cu capul, apoi l-am văzut pe superiorul meu în centrul unei dispute din care încerca să scape. S-a dat bătut și hotărît, în fața mea, care nu-mi credeam ochilor, și-a scos anteriul cu guler de catifea, l-a împăturit cu grijă și mi l-a pus pe braț, cum de multă vreme nu se mai întîmplase nici în sacristie. S-a dovedit cel mai bun jucător de popice, pe care aveam să-l văd vreodată. Nu pierdea nici o lovitură : închidea ochiul drept și nimerea mingea adversarului, care sărea într-o parte fără să le atingă pe celelalte, ca o schijă de proiectil. Dacă abilitatea lui mă surprindea, deși nu-mi dezvăluia nimic în plus în ceea ce privea caracterul impetuos, ucigător în ieșirile lui, prudența și calculul perfect în a apropia mingea de primul popic îmi arătau latura opusă, nebănuită, a naturii lui, în legătură cu care aveam

numai o mostră anticipată. De neegalat s-a dovedit apoi în lovitura tot lentă, dar pe diagonală, care-i permitea să evite celelalte popice, țintind spre un punct anume din marginea terenului, ca să fie singurul care ajungea la linia de sosire. Cu ce fel de om trăisem pînă acum ? Întrebarea mă punea pe gînduri și mă făcea să sper într-un viitor mai puțin ingrat, de la care mă distrăgea în clipa aceea mirosul anteriului său decolorat sau insinuarea cîte unuia că stăpînul meu știa și alte lucruri, nu numai să împartă ostia și să-și vîre nasul în treburile altora.

Ludovico Ràdovan, care ținea teribil de mult să se aibă bine cu toți, mi-a întins o halbă cu bere. Îmi amintii că sora lui mai mică, nemăritată, urmînd exemplul mamei (și poate pentru a sfida lumea întreagă și mai ales pe fratele idolatrizat, cine știe, tocmai datorită aversiunii comune față de mamă) sfîrșise prin a pierde un copil din flori în luna a opta. Eu am fost și l-am luat într-o lădiță pe care Arhichiparosul a binecuvîntat-o în poarta cimitirului, îngăduindu-mi să-l îngrop în rîndul celor nebotezați. Însemnă în registru ce era de însemnat, dar nu mai scoase un cuvînt despre asta. Să fi fost din respect pentru ultimul Ràdovan, care muncind din greu, zi și noapte, în prăvălia lui și făcînd comerț en gros, reda un nume familiei, întotdeauna generoasă, mai ales cu biserica ? Sau era pentru cămașa neagră și insigna de la butonieră ? Parcă trezite de loviturile popicelor și de rostogolirea măsurată a bilei, îmi veneau în minte și alte întîmplări

asemănătoare, dar cu totul alt deznodămînt; ele făceau acum să-mi apară drept prudență și calcul, inadmisibile la un om atît de nemilos, ceea ce eu considerasem un fond de pioșenie înrădăcinată în inima unui preot, chiar dacă înăcrit de ani.

Secretarul care, datorită inspiratei alegeri a coechipierului cîștigase o lădiță cu sticle de bere, încerca în fel și chip să-l mai rețină. Arhichiparosul clătina din cap, salutîndu-i pe ceilalți. Îndoii genunchii ca să-i pun anteriul. Lăsînd de o parte faptul că trebuie să-și fi adus aminte că nu mai făceam asta nici în exercițiul funcțiunii, îmi repugna pur și simplu să mă apropii de umerii lui asudați. Se prefăcu că nu observă îndărătnicia mea și apucă haina fără să mă privească, zîmbind înspre camarazi.

— Lăudat fie Domnul nostru Isus Cristos.

— Amin! și o pornirăm.

Gigi Donis tocmai voia să-l pălmuiască pe un băiat care intrase fără bilet, ce se apăra ridicînd coatele, spre hazul tovarășilor lui.

— Lăudat fie Domnul nostru Isus Cristos, se distrase Marconi[1] al nostru și tînărul o zbughi.

— Amin, răspunse preotul, de data aceasta îngîndurat; se opri apoi și-mi spuse cu obișnuitu-i ton:

— Du-te și cheamă-ți odrasla!

[1] Proprietarului sălii de dans cu gramofon îi spune Marconi, folosind numele fizicianului și inventatorului italian. *(n. tr.)*

L-am privit surprins, pentru că nici măcar nu știam dacă Antonio era în sala de dans.

— Altfel, ce-o să zică lumea? replică el, că am venit cu tine să-l vedem cum dansează?

Am intrat în mirosul de pudră, într-un vîrtej de brațe goale, de sîni scoși în evidență, de fuste lipite pe corp. Cît de puțin avusesem de la viață! Dar regretam ceea ce aveam să pierd de atunci înainte, dacă rămîneam cum eram. Am ajuns lîngă băiat, care stătea pe margine și i-am spus că era timpul să vină acasă.

— Nici nu s-a întunecat, mi-a răspuns cu sinceritatea timidă și serioasă a ochilor lui limpezi, uitîndu-se la ceasul de mînă.

— Te mai las o jumătate de oră, nu mai mult.

Încuviință din cap. Băiatul acesta, care mă punea puțin în încurcătură, făcîndu-mă să nu mă simt la înălțimea rolului de tată, pentru că-mi lipsea autoritatea necesară, în ultima vreme era pentru mine un motiv de grijă continuă și de discuții cu mumă-sa. Terminase de doi ani clasa a cincea, dar nu mă hotăram să-l îndrum spre o meserie, pentru că munca la țară nu i se prea potrivea, iar mie nu-mi surîdea deloc să-l văd urmînd destinul meu și al tuturor primilor născuți din familie. Dacă eu unul nu voiam și nu eram în stare să mă răzvrătesc, măcar el să fi sfîrșit odată pentru totdeauna cu pomenile, cu tămîierile și, mai ales, cu popii. Era mai bun de carte decît de trudă, lucru confirmat nu numai de notele foarte bune pe care le luase întotdeauna, cît mai ales de felul lui reflexiv și tăcut de a fi.

La ieșirea din sala de dans, parohul îl trăgea de ureche pe băiatul din Muscati scăpat de Donis, care, revenindu-și, îl acoperea de injurii fără să cruțe pe vreunul din neamul lui.

— Ține pentru bilet, i-am spus, punîndu-i în mînă o monedă.

El a crezut că am vrut să-mi plătesc intrarea, dar preotul a înțeles perfect: Cum ne-am îndepărtat m-a și luat în primire:

— Trebuia neapărat să te amesteci ?

— Dumneavoastră v-ați amestecat, i-am răspuns sec.

În satul Radovani a intrat să arunce o privire în cîrciuma mai mult goală a lui Pàvlòvich. La cîteva mese bătrînii satului jucau cărți.

— Monseniore, îl salută Gabriele.

Aici domnea atmosfera din alte timpuri (mirosul de închis, de birou de Poștă, pe care sifonul și apa minerală îl făceau înțepător), deși portretul din spatele tejghelei se schimbase: reprezenta o fată sangvină și vulgară. Frumoasa crîșmăriță purta cercei lungi, iar o împletitură bogată din fire de aur îi dădea ocol gîtului, căzîndu-i pe piept. Un mic semn distinctiv și o ținută decentă avea și slujnica, deși îi reveneau muncile grele din local și de la bucătărie; Aldina avea părul prins pe frunte cu o bentiță colorată. Aceasta m-a salutat numai pe mine, prefăcîndu-se că nu observă privirea piezișă a tovarășului meu. Înainte de a intra în serviciu la Pàvlovich, pe vremea cînd își cîștiga pîinea muncind cu ora în diferite familii, și ea își pierduse copilul în primele luni

de sarcină (*Me son alzada del letto e me vigniva tuto zo: lo go fato nel vaso de note* [1], se destăinuia ea). Și fără să o numească, pentru a face și mai usturătoare acuzația, sfinția sa o făcuse de două parale spre sfîrșitul predicii.

— Ce mai faci Aldina ? mă adresai pe tonul ei voit jovial.

— Servim stăpînii, nu se vede ? rîse ea arătîndu-și dinții stricați.

Tocmai cînd Gabriele îl invita pe părinte la tejghea, întinzîndu-i un pahar de mentă, pe ușa dinspre bucătărie se strecurau Elvira și Giuseppe, clipind din pricina luminii și pentru că dăduseră cu ochii de preot. Ei reprezentau de acum eternii logodnici din serile de duminică, cînd probabil, se vedeau chiar și pe ploaie. Rămasă văduvă, trecută de cincizeci de ani, ea revenise la ideea fixă a unei singure iubiri, îndrăgostită de acest bărbat de-un leat cu mine, care nu se apropiase niciodată de altă femeie. Legătura lor se reducea la a se tot căuta prin terță persoană și odată găsiți, să-și vorbească îndelung pe întuneric, ea mai ales, care avea de povestit o viață de om. Erau pretutindeni și nicăieri. Coborau vocea pînă la șoaptă și își schimbau tot timpul locul, dînd un aer și mai secret întîlnirilor. Brusc însă, ea simțea nevoia să le facă publice și reapărea pentru scurt timp în lume, tîrîndu-l adesea și pe el, care se arăta stînjenit, dar și ușor măgulit. În felul acesta își petreceau noaptea de

[1] M-am sculat din pat și mi-a venit cu totul, în jos: l-am făcut în oala de noapte.

vară, împărțind-o cu privighetorile, cu bufnițele și cu ciocîrliile. Dacă te retrăgeai după un tufiș trebuia să fii cu băgare de seamă unde puneai piciorul; altfel te trezeai strigat pe nume, iar pe vreme rea, bîjbîind noaptea pe lîngă ziduri, riscai să-ți înghețe sîngele în vene dînd de o mînă rece: a ei, nehotărîtă între dorința de a păstra secretul și nevoia de a se destăinui. Ce tot or fi avut să-și spună, sfidînd toate vechile perechi, cărora întunericul le stingea pînă și zîmbetul de pe buze? Viața Elvirei ajunsese în punctul în care nu voia să se oprească la narațiune; în ultima vreme ridica tonul învinuind familia lui că nu voia să-l lase să se însoare și își înșira meritele, spunînd că nu i se puteau reproșa la nesfîrșit aventurile din trecut. Giustino, pe jumătate chel, o asculta intervenind cu cîte o monosilabă însoțită de gesturile măsurate ale brațelor lui scurte, care făceau ca timiditatea să treacă drept finețe — o trăsătură irezistibilă în ochii ei.

Preotul a reacționat de parcă cei doi i-ar fi apărut în pielea goală înaintea ochilor:

— Voi de colo! izbucni în tăcerea care se așternuse între jucătorii de briscolă. Continuați să vă purtați în mod scandalos!

Elvira tot crîșmăriță rămăsese și, în plus, era în bodega altuia. Cu un bărbat alături și un altul care o încuraja aproape rînjind, îi răspunse punîndu-și mîinile în șold:

— Părinte, azi-dimineață n-ați ținut predica?

Arhichiparosul nu suporta cuvintele cu dublu înțeles și nici întorsăturile de frază, ochind, ca întotdeauna, cînd nu era la popice, drept la țintă.

— Nu pentru de-alde voi! se încurcă el.

— Dacă n-am fi noi, nici n-ați avea despre ce să vorbiți. Ar trebui chiar să ne mulțumiți și așteptă zîmbitoare răspunsul.

Urmară un rîs scăpat printre dinți și un pumn dat cu convingere în masă. Preotul lăsă lichiorul, fulgerîndu-l pe hangiu, de parcă i-ar fi dat otravă:

— Ați face bine să curățați puțin localul acesta! îl amenință cu arătătorul înainte de a traversa încăperea din cîțiva pași și de a ieși pe ușă.

În urma noastră se aplauda și se rînjea și datorită unui gest al mîinii pe care nu m-am abținut să nu-l fac cînd am ieșit, în urma lui.

Despărțindu-ne în fața casei parohiale, scuipă tot amarul pe care trebuie să-l fi înghițit și pe care, în parte, el singur și-l făcuse. Vorbindu-mi iar cu dumneavoastră, îmi spuse sec:

— Începînd de mîine, considerați-vă concediat.

— Cum doriți, chiar și din clipa aceasta, i-am ținut piept.

Măcar de-ar fi fost adevărat, să fi primit de la el impulsul ca să o apuc, în sfîrșit, pe altă cale! A doua zi dimineața avea să vină să bată la ușa mea îngrijitoarea și mai încurcată decît mine:

— Domnul preot este deja în biserică pentru sfînta slujbă.

O amenințase că o dă afară dacă refuzam să mă duc. Se mai întîmplase și în alte dăți. Oare de ce rămîneam? E greu să răspund astăzi, cînd poate nu mi s-ar da crezare. Aveam impresia că slujeam biserica și prin ea colectivitatea și nu popii, oricum în trecere pe la noi. Mă însurasem cu slujba, mai înainte chiar de a o fi făcut cu Palmira, și tot restul, inclusiv ea, veneau după aceea. Dar eram hotărît să-i croiesc un altfel de drum băiatului nostru și această hotărrîe mă răscumpăra chiar și în ochii ei.

Cel mai apropiat gimnaziu se afla la Capodistria, o oră de drum cu vaporașul de la Umago. Ultimul orășel de pe coastă, înspre Triest, avea un singur internat pentru elevi, care, de fapt, era un seminar teologic. Acolo nu puteai pătrunde decît dacă dădeai dovada unei vocații certe, confirmate în scris de propriul paroh care, în cazul nostru, cred, ar fi ținut să intervină personal ca să-și spună părerea. Nu era cazul nici măcar să fac o aluzie la preotul nostru. Am pornit la drum chiar în ziua în care mă amenințase cu concedierea, fără ca să se producă vreo schimbare, nu înainte de a-mi fi îndeplinit o parte din obligațiile care-mi reveneau la slujbă; la sfîrșit, el obișnuia să-mi încredințeze o nouă treabă numai ca să-mi arate că mă păstra ca ajutor pentru a mă pedepsi și mai rău.

Seminarul eparhial din Capodistria se înălța în spatele domului, pe drumul larg, prăfuit care duce în cartierul pescăresc, unde și astăzi se văd ușile din fier. M-am sfătuit cu portarul, un laic cu chica mare, care moțăia afară, i-am lăsat sticla cu vin pe care o luasem pentru mine. Traversînd prima curte cufundată în tăcere și coborînd în a doua, și mai liniștită, unde ajungea parcă vătuit un cîntec pe două voci dintr-una din cele două clădiri cu multe ferestre egale, ca de cazarmă, mi-a trecut prin minte că pentru a-mi smulge băiatul din ghearele popilor trebuia să-l duc tocmai în cuibul lor. Mi-am făcut curaj, strîngînd din dinți și gîndindu-mă că nu toți ieșeau de acolo pentru ceea ce intraseră, că mulți aspiranți se pierdeau pe drum, sfîrșeau în alte institute sau se întorceau acasă.

Chipul rectorului m-a dezarmat de tot: oglindea perfect acel plus de bunătate sau de sfințenie, pe care toți i-l atribuiau. Despre el știam doar că fusese medic la Pola, că provenea dintr-o familie ebraică, fusese căsătorit și avea moștenitori; rămas văduv, îmbrățișase religia noastră, urmînd cu perseverență drumul ales pînă ce a ajuns la sacerdoțiu și s-a ridicat firesc, fără să facă ceva în acest sens, deasupra întregului cler din dioceză. Comparîndu-l cu toți preoții pe care-i cunoscusem, nu puteam să nu mă opresc la don Stipe, care însă era puternic marcat de originea lui țărănească. Spre deosebire de el, monseniorul L. lăsa să se vadă că nu avea nimic de apărat și nici o țintă spre care să se îndrepte; mi se

părea ca un puișor golaș ținut în palmă. Niciodată nu întîlnisem un om dispus să mă asculte pe îndelete, fără să se grăbească să tragă concluzii. Am ajuns să mă întreb cum de putea să se mențină în funcția pe care o avea și cine se încumetase să i-o încredințeze. Unui asemenea om nu era cazul să-i înșir gogoși, și cu toate acestea aveam grijă să o întorc bine din condei.

— Ceea ce mă surprinde, reflecta el cu glas tare, este că parohul nu și-a asumat el o asemenea inițiativă. Oricum este vorba de un enoriaș de-al lui și fără doar și poate vocația nu se găsește pe toate drumurile...

— A fost tare prins în ultima vreme, obiectai eu prostește, vrînd să cîștig teren, atît de mare era intimitatea la care mă îmbia.

— Nu că acest fapt ar putea avea o importanță hotărîtoare, continuă el. Cuvîntul dumneavoastră e cuvîntul unui tată și al unui creștin, ba chiar mai mult, avînd în vedere profesiunea pe care o aveți. Oricum pot oricînd să văd băiatul.

Îl privii drept în față :

— Este posibil ? Pot să vi-l aduc ? Pentru el, mă simt în stare să garantez, deși nu i-am spus nimic parohului de această vizită.

Zîmbi : trebuie să fi citit mai multe în cugetul meu.

— În acest caz, cel care contează este tînărul, nu găsiți ? Aduceți-l, aici va găsi o nouă familie, familia *lui,* dacă intenționează să intre în sfîntul ordin. Și-a luat rămas bun de la mine încredințîndu-mă directorului de studii

care a grăbit într-atît mersul lucrurilor, încît a ajuns să-mi dea nici mai mult nici mai puțin matricola pentru a fi cusută pe fiecare obiect vestimentar al noului elev. Dacă acolo am fost nevoit să mă strecor, acasă a trebuit să mă port ca vulpea care nu se încrede nici măcar în semenii ei.

Palmirei i-am cerut să pregătească lucrurile fără să sufle o vorbă, preotului nu i-am spus nimic, iar lui Antonio i-am ținut un discurs numai pe jumătate sincer.

— Eu, preot ? o luă în rîs, ca să mă consoleze, punîndu-mă apoi în încurcătură.

— Nu înseamnă că ai să și devii, încercam să mă apăr. Nu există alt colegiu, iar posibilitățile noastre sînt cele care sînt. Tu trebuie numai să înveți, să te porți frumos și restul vine de la sine.

— Dar au să-mi pună întrebări, au să vadă și singuri...

— N-au să aibă ce să vadă, dacă-ți vezi de treabă. Și la urma urmei, nu-i ultimul lucru de pe lume să devii preot, mi-a scăpat.

Nu eram mulțumit de mine și fără să-i las timp să se gîndească, l-am apucat de umeri și l-am privit în ochi.

— Mă bizui pe tine, descurcă-te cum crezi că-i mai bine. Tot ceea ce pot să-ți spun e că rectorul este un om deosebit și deja a mirosit ceva. Obstacolul cel mare e aici, dar cu parohul văd eu cum o scot la capăt.

Fusese întotdeauna un copil închis ; a dat din umeri și a plecat privirea. Eram amîndoi în grădină, între biserică și căsuța noastră cu un

cat. M-am gîndit la don Stipe copil, plecînd la studii și la tatăl lui care-i pretinsese și diploma de doctor. Aveam deja vîrsta și mai ales puterea să hotărăsc soarta băiatului. Nu-mi venea însă să cred și de altfel nu mi se părea tocmai drept, deși mergeam și eu pe cincizeci de ani. Antonio a ridicat ochii din pămînt :

— Tată, o să reușesc ?

Era un spin pe care eu însumi mi-l vîrîsem în inimă.

— O să reușești, minții, sperînd din răsputeri, ca atunci cînd îl duceam pe brațe la lazaret.

M-am întors cu spatele ca să pot continua :

— Și dacă nu, nu-i nici o nenorocire. Casa noastră îți este mereu deschisă.

Palmira a venit de la Triest cu lenjerie și pînză să îmbrace toți copiii de la orele de catehism și mai multe nu ; mă intriga mai ales panglica lungă care reproducea la nesfîrșit un număr tipărit în roșu, ca pe cartonașele de la tombolă.

Cosea pînă noaptea tîrziu ; cînd ieșeam, auzeam țăcănitul vechii mașini Singer împrumutate de la cumnata ei, și-l vedeam pe preot cum scotea nasul pe fereastra camerei lui : puneam la cale o fugă colectivă ? În zilele acelea eram blînd cu el ; țipetele abia de mă atingeau, alunecînd peste mine ca pe o bucată de marmoră.

— Ce-ascundeți de mine ? se opri într-o dimineață de septembrie, în primele raze de soare, în dreptul casei noastre.

— Antonio pleacă la școală, îi răspunsei.

— Și mă rog unde ? se întoarse brusc.

— La Capodistria. Am găsit o familie, cel puțin pentru început.

— Vreți să-l nenorociți de tot ? Într-o familie !, sări el.

Pe vremea aceea reacționa tot mai imprevizibil : dacă i-aș fi spus de seminar, ar fi fost poate în stare să mă ajute în scopuri necunoscute mie.

— Nu-i el de trimis la carte, mă dezumflă. Și-apoi ai și partea de pămînt a socrului.

— Pridídesc eu și cu aia, îi răspunsei țîfnos.

— Prididești cu toate și nu ești în stare să faci nimic ca lumea.

— O să mă străduiesc de acum înainte.

Nu, hotărît nu, era mai bine să nu-i spun.

Ludovico mi-a împrumutat calul și șareta.

— Primul licean din parohie ! a observat el de îndată, măgulindu-mă și punîndu-mă în același timp în încurcătură, ținînd seama de condiția noastră atît de diferită. Înveți de la popi și cu timpul ajungi să le furi meseria.

Dacă ar fi spus-o altcineva putea să treacă drept o jignire, dar el nu era răutăcios ; se bucura de bucuria și mulțumirea celorlalți. Poate din cauza trecutului mamei lui se simțea parcă obligat față de noi toți : era în largul lui cînd îi cereai un serviciu, deși trebuia după aceea să se socotească cu nevastă-sa, o zgîrcită. La rîndul lui, mi-a mărturisit cu mîndrie :

— În curînd o să-l urmeze băiatul meu mai mare.

Sărac cum eram, îi sfidasem pe toți din parohie ; nici măcar tînărul conte, de mult la

vîrsta însurătorii, nu făcuse mai mult de cinci clase.

Am plecat cu bagajul și cu băiatul așezat pe capră, ca toți preoții cu care avusesem de-a face. Dar îndepărtîndu-mă de parohie și apucînd-o pe văile mai apropiate din munți, orgoliul mi se preschimba în chin și remușcare. Odată cu primii lui pantaloni lungi, de zile mari, făcuți din cel mai bun costum al meu, probabil că devenea conștient de locurile natale, tocmai în momentul în care le părăsea, poate pentru totdeauna. Vedeam cum tremură și nu numai pentru că soarele întîrzia să se ridice peste arcul dealurilor pe unde treceam. În piept, și nu în urechi, îmi răsuna întrebarea lui : „O să reușesc ?" Am început să vorbesc cu glas tare, de teamă că putea să o repete.

Trecuse o lună de așteptare chinuitoare, de tăcere și lipsă totală de vești. Nu aveam curajul să mă duc să văd ce se întîmpla de teamă că vizita mea ar fi putut compromite cursul lucrurilor rămase în suspensie. După sărbătoarea tuturor sfinților [1], preotul m-a chemat pentru prima oară în biroul lui.

— V-ați ferit de mine, mi-a spus, fluturînd o scrisoare. Acum ce figură fac eu ? De paroh care nu vede nici sub nasul lui ? Și toate sînt niște născociri ! a exclamat dînd drumul plicului.

---

[1] Sărbătoare catolică, de 1 noiembrie.

Am priceput că era de la rector și n-am fost în stare să mă stăpînesc :

— Ce noutăți sînt ?

— Numai născociri de-ale tale, în cazul acesta de-a dreptul nelegiuite.

Cu cît se întuneca mai rău, cu atît eram mai mulțumit, închipuindu-mi că, spre necazul lui, lucrurile mergeau bine. Dar îl iertam, l-aș fi lăsat să-mi facă orice numai să nu intervină cu o părere negativă, sau, și mai rău, cu vreo vizită. M-am apucat să-i mulțumesc și i-am amintit cu ipocrizie că seminarul era un loc de formare și numai după aceea de studiu. Am dat fuga la Palmira, strigînd de pe scări :

— L-au admis, l-au admis !

Ardeam de nerăbdare să iau vaporașul sau cursa care făcea un foarte lung ocol prin sătulețele din jur, dar stăteam pe loc să spionez mișcările adversarului : fiecare zi în care rămînea în sat să ne chinuie, pe mine și pe îngrijitoare, o consideram cîștigată. În cele din urmă m-am dus la rector, fără să trec pe la băiat.

M-a primit cu un zîmbet care îi lumina fața suptă, ferită probabil din totdeauna de soare.

— Promite, promite, băiatul. Și părerea parohului e încurajatoare.

— A scris, m-am repezit eu, de parcă aveam înainte vreun turnător de la noi. Am roșit tot și el s-a arătat curios să afle care erau raporturile mele cu cel care, într-o oarecare măsură, îmi asigura existența.

— Cum este preotul vostru ? m-a țintuit pe scaun.

M-am uitat la el, susținîndu-i privirea:
— Puțin cam nervos, i-am răspuns și eu ca îngrijitoarea.
— Trebuie să-i înțelegem și pe sărmanii preoți, nu? mi-a spus cu blîndețe, în timp ce se ridica. Cine știe, poate Antonio va fi mai bun.
— Asta și sper, m-am încurcat de tot.
Îl așteptam pe băiat într-o cămăruță semiîntunecoasă și rece, cu o laviță lungă și o masă veche în mijloc. Cînd a apărut în prag, nici nu l-am recunoscut din primul moment: șorțul negru îi trecea de genunchi peste picioarele goale și îi sporea paloarea feței, încadrată de un guler alb, rotund, în partea de jos, iar în cea de sus de părul negru ca al mumă-si. M-a îmbrățișat și s-a desprins imediat de mine. La întrebările mele, o grămadă, puse una după alta, răspundea monosilabic, asigurîndu-mă că totul era în ordine. Îmi scăpa printre degete și cînd îl întrebam ceva, nu reușea să-mi susțină privirea mai mult de o clipă. Vedeam că era încurcat, că voia să plece și că suferea. După aceea mi-am dat seama că trăgea cu coada ochiului la traista de lîngă mine.
— Vrei să mănînci? l-am întrebat?
— Da, se lumină el, redevenind pentru un moment cel din totdeauna.
Palmira îmi învelise în ștergar o jumătate de pîine cu felii subțiri de slănină. El și-a tras masa mai aproape, cum văzuse probabil că făceau colegii lui cînd le veneau părinții. A devorat totul.

— Cum e aici mîncarea? l-am întrebat, făcînd pe curiosul.
— Așa ș-așa, mi-a răspuns, lăsîndu-mă cu un nod în gît.
La toate mă gîndisem, numai la hrana lui nu.
— Aș putea să-ți aduc ceva de acasă, să-ți trimit prin poștă..., am adăugat repede.
— Cînd vii, adu-mi o bucată de pîine de la noi, atît. E interzis să primim pachete.
Cine știe cîte alte lucruri erau interzise acolo! Nici n-am apucat să încep o explorare prudentă, că o umbră de dincolo de ușă a ciocănit în geam. Am avut impresia că am recunoscut vocea directorului de studii:
— Antonio, e ora de binecuvîntare; el sări în picioare, își scutură firimiturile de pe șorț și se ghemui pentru o clipă la pieptul meu.
— Trebuie să mă duc.
L-am urmărit cu privirea în timp ce se îndepărta de-a lungul porticului, alăturîndu-se celorlalți care întrerupseseră joaca din curte la sunetul unui clopot mic, foarte insistent. Nu s-a întors să vadă dacă mă uitam după el sau dacă plecasem. Îi cerusem sacrificiu și ascultare și el îmi răspundea după dorință: ce mai voiam?
Palmira a început să mă descoasă din drum și a ținut-o așa pînă m-am așezat.
— Ar trebui să mergem la el mai des, îi răspunsei, în timp ce-mi scoteam pantofii; și să-i ducem ceva de mîncare.
— Nu primește destulă? se alarmă ea.

— Ba da, dar îi place mai mult pîinea ta, o luai peste picior, ca să-mi dea crezare.

Aş fi vrut să mă duc imediat la preot, dar eram prea obosit. Cu toate acestea, în pat nu-mi găseam locul de curiozitate şi de nevoia de a-mi arăta recunoştinţa ; la un moment dat mă şi hotărîsem, dar era trecut de miezul nopţii. Am aşteptat dimineaţa, cînd e bine să nu ai de a face cu oameni ca el.

Privea grămada de pietre devenită acum o movîliţă acoperită de goruni şi buruieni.

— Părinte, trebuie să vă mulţumesc, începui eu.

Mă privi bănuitor aşteptînd urmarea.

— Să vă mulţumesc pentru scrisoarea pe care aţi avut bunătatea să o trimiteţi monseniorului.

Ridică arătătorul, întorcîndu-se cu totul.

— Gogoşi după gogoşi. Dar, bagă de seamă, n-am de gînd să-mi pătez conştiinţa pentru de-alde tine. De acum înainte ai să faci ce-ţi spun !

Şi, de atunci, m-a avut la mînă.

Nu-l mai interesa cum îl ajutam la slujbă (duminica, viitorii seminarişti se întreceau în devotament şi promptitudine, iar în zilele de lucru şi el o făcea între un căscat şi altul) şi nici dacă pregătisem fiecare lucru ca la carte pentru ceremoniile deosebite şi pentru vizitele în casele oamenilor. Pentru prima oară, un preot îmi pretindea cu totul altceva : să fiu reprezentantul lui, apărînd punctul de vedere al bisericii, în faţa familiilor refractare sau ostile, unde el avea din ce în ce mai puţine motive să se ducă. Am pierdut ceea ce eu consideram că reprezenta independenţa mea, care înclina oricum spre o complicitate, fie şi tacită, cu oamenii din locurile natale şi mai puţin spre o mediere între ei şi preotul venit de aiurea. Soliile pentru care am fost înaintat în grad, în realitate, sunau ca un ultimatum sau ca un şantaj asemănător celui la care eram supus eu însumi : băiatul să se prezinte regulat la lecţia de religie din clasele elementare, altfel părinţii aveau să dea socoteală în faţa autorităţilor superioare din învăţămînt ; să termine odată cu muncitul pe cîmp duminica, zi sfîntă, că ei putea să facă totul praf şi pulbere, pînă şi viţele lor, iar cei care continuau să trăiască în concubinaj să nu aştepte să fie trataţi creştineşte.

Transmiteam toate acestea stînd sub bolta de vie, ca şi poştaşul Jèlenich care le citea neştiutorilor de carte scrisorile de la primărie şi de la tribunal, cu deosebirea că eu trebuia să duc şi un răspuns înapoi şi nu puteam să mă prefac la nesfîrşit pe ambele fronturi. Cei interpelaţi nu ştiau cum să se poarte cu mine. Cîte unul îmi spunea : „Acum te mai bagi şi tu !" sau : „A ajuns să-ţi sucească şi ţie capul !" Alţii, mai ales, cei ce rămăseseră slavi, precum cei trei delegaţi care ziceau nu, mă priveau bănuitori, replicînd că nici o lege nu le interzice cutare sau cutare lucru. Chert a ajuns să mă trateze ca pe un servitor dispus să se dea de partea celui mai generos : îmi vîrî în buzunar un cîrnat şi făcîndu-mi cu ochiul îmi spuse : „Pentru deranj !" Şi mai rău era cînd dam din ce în ce

mai des tîrcoale casei unei femei care își lăsa iubitul să doarmă pe umărul ei și păstra copilul. Niciodată nu-l considerasem un bărbat adevărat pe cel care-și vîra nasul în treburile altuia ; acum sau trebuia să intru ca un ipocrit, cu un pretext oarecare, sau să o înfrunt pe acuzată direct, scuipînd totul de la început :

— Preotul vrea să știe numele tatălui.

N-am pus niciodată piciorul la poliție, dar îmi închipui că interogatoriile curente din acele locuri triste nu diferă de cele la care eram supus în biroul parohiei.

— Vreau răspunsul exact, nu palavre ! Jură pe ceaslov că i-ai spus ! Sînteți cu toții niște porci și niște mincinoși !

Era de ajuns să-l văd scriind pe o coală de corespondență că mă și credeam pierdut.

Toate astea ca să-l țin pe Antonio la studii, plătind o taxă trimestrială destul de modestă, dacă ținem seama că salariul mic pe care mi-l fixase deja don Ferdinando îmi ajungea ; ca să aibă mai multă mîncare, pentru îmbrăcăminte și cheltuielile de drum, munceam în plus. Niciodată ca atunci nu a prisosit mîna de lucru. Puținii stăpîni rămași (tînărul conte Làzarich) și cei parveniți (Ludovico) își aveau dijmașii lor ; proprietarii mai înstăriți își puneau copiii și femeile la muncă numai să nu plătească. Vinul se acrea în butoaie, grîul era aruncat la găini, pentru că din vînzare scoteai nimica toată. Contrar a ceea ce se întîmplase în timpul războiului, în general, alimentele nu lipseau dar te încăierai pentru o liră. Nu mă simțeam în stare să fur zilele de muncă flăcăilor mai

petrecăreți, care săpau toată săptămîna ca să se poată bucura duminica seara ; și nici să-l înduioșez pe unul care cu greu descifra datele din calendar numai pentru că eu voiam să am un băiat cu carte.

După ce terminam cele două ogoare ale mele, pe ale bisericii și via lăsată de socrul meu, acceptam cea mai ingrată muncă (să cosesc pe întuneric hectare interminabile de fîn, să fac *pastino* [1] pentru resădirea viei), pentru care nu toți erau dispuși să se încovoaie, chiar dacă erau mai tineri și mai săraci decît mine. Primeam în schimb ulei și carne de porc, pe care Palmira le vindea prin case în Capodistria. La întoarcere, mă anunța :

— S-a îngrășat !

Economisea banii de drum venind pe jos cu traistele goale și adesea cu un foc care o apăsa mai mult decît cei treizeci de kilometri de drum desfundat. Mi se destăinuia în pat, înainte de culcare :

— Parcă n-are nici un chef, parcă-i absent. Data viitoare o să întreb dacă n-au un doctor.

Antonio s-a întors numai în vacanța de vară, în iulie, sleit de puteri pentru că, fără ca noi să știm, ținuse să dea examenele și pentru anul doi, recuperîndu-l pe cel pierdut și ajungîndu-i din urmă pe cei de seama lui. Acum eram în trei la slujba de fiecare zi, eu tot mai retras, lăsîndu-l pe băiat să participe direct alături de Arhichiparos, temîndu-mă totuși că va obosi și va sfîrși prin a-l izgoni. Mă înșelam. La în-

[1] Săpătură adîncă.

ceput am crezut că-i plăcea să se lase servit chiar și în rarele momente cînd i se adresa Celui-de-Sus, ale reculegerii și împărtășaniei ; după aceea am priceput că se temea de el, avînd în tînărul seminarist primul judecător și observator din ziua în care picase printre noi. Nu înțelegeam care era mobilul, știind că preotul trebuia să dea referințe despre purtarea tînărului în timpul lunilor petrecute departe de institut. Vorbindu-mi de rector, care-l cucerise, Antonio îmi dezvălui din întîmplare că acesta avea o mare influență asupra episcopului ; se încredințase singur în timpul unei discuții cu eminența sa.

— Tu ai vorbit cu episcopul ? nu m-am putut abține să nu-l întrerup.

— Odată pe lună, ca toți ceilalți, mi-a răspuns de parcă ar fi fost vorba de Nini Fràiar. În zilele de reculegere spirituală rămîne cu noi.

Știrea m-a zăpăcit, neștiind dacă să mă bucur sau nu. Băiatul își făcea mai mult decît datoria, chinuindu-se din pricina mea, pentru că îmi promisese să nu-mi înșele truda și așteptările. Se ducea în biserică și cînd ușile erau închise de două ori cu cheia, urca des în casa parohială, așa cum făceam eu pe vremea lui don Stipe, iar duminica după-amiaza o petrecea sub măslinul din grădină cu o carte în mînă. Prea mult pentru un tată care se simțea deja ocolit și privit pe de-asupra capului. Buna lui înțelegere cu Arhichiparosul mă rodea și într-o bună zi i-am spus-o deschis :

— Știi tu ce fel de om e ăsta ? Ce n-a făcut din bietul tău tată !

Îmi răspunse serafic :

— Tocmai de aceea trebuie să-i arătăm mai multă iubire.

Mi-l schimbaseră de tot. Ca dovadă erau întîlnirile tot mai frecvente în casa preotului cu alții ca el, capelani și diaconi din alte parohii, în timpul cărora, cu urechea lipită de zidul pivniței auzeam glasul seminaristului care îi imita întru totul pe cei mai ciudați superiori de la seminarul teologic. Se oferise apoi să-l înlocuiască pe titular la cîte o lecție de religie, asudînd zdravăn, ca să se facă ascultat de elevi el, ai cărui pantaloni largi, îi ajungeau pînă la genunchi. În unele după-amieze îi învăța pe aspiranții seminariști cum să slujească pentru o liturghie pontificală, obligîndu-mă la sfîrșit să mai fac odată curat și să pun lucrurile la loc.

— Îți place că Antonio este așa ? am pus-o la încercare într-o zi pe Palmira.

— Mai bine decît așa, cum ai vrea să fie ?

Avea perfectă dreptate, poate că eu eram cel care dintr-o dată nu mai pricepeam nimic sau mă apăsa un trecut, deși recent, care îmi condiționa părerea.

Îi inițiase pentru slujbele publice pe băieții lui Ludovico, ai unui Pàvlovich și Jèlenich, dornici să se facă remarcați ; îi învățase cum să-i tămîieze pe credincioși, de la balustradă, făcînd o plecăciune mai înainte și după aceea, cum să schimbe între ei semnul împăcării, el neprimindu-l direct de la cel care oficia, de nerecunoscut pentru mine. Stăteam în mijlocul

enoriașilor sprijinit în bățul lung cu punguța de danii, nemișcat, cu gîndul la proiectele de viitor : fiul meu subdiacon în anteriu și dalmatică psalmodiind după *Evanghelie*, făcîndu-și semnul crucii și obligîndu-i pe toți cei de față să se închine ; fiul meu preot, în cine știe ce parohie, cu haruri, merite sau defecte, pe care unul ca noi i le-ar fi descoperit din prima zi ? Ce mîngîiere pentru mama, care nu avusese parte decît de necuviințe din partea popilor, deși îi venera ; ce răzbunare pentru tata, convins probabil, că preoții sînt fabricați în cer, lăsîndu-se apoi impresia că au fost crescuți într-o familie oarecare.

Mă aduceau la realitate nu atît comentariile depănate în spatele meu, cît cele pe care bănuiam că le făceau cei care duminica nu se simțeau obligați nici măcar să se radă :

— Uite de ce ținea să ne-aducă aminte de biserică și de sfintele îndatoriri !

Peste toate cele, tînărul, care dădea ordine scurte în latină, avea și o voce grozavă... Arhichiparosul se arătase de multă vreme nemulțumit de vocile zbierate ale femeilor din rîndul întîi și de mormăitul neuniform al bărbaților și adesea îi întrerupea la jumătate ; acum, la prelungitul aleluia al băiatului, rămînea nemișcat în mijlocul altarului, ca un ofițer în poziția de drepți cînd trompeta anunță înălțarea drapelului. Unii îmi căutau privirea ca să-mi facă semne de încuviințare, iar Ludovico Ràdovan, elegant ca și părintele lui dispărut, sau probabil rămas în Rusia, venea anume înainte de Tatăl Nostru ca să savureze dinainte

satisfacția proprie, dar, ca un emotiv ce era, sfîrșea prin a o anticipa în batista cu monograma brodată.

În septembrie, odată cu al meu, au plecat și băiatul lui mai mare și alți doi mai mici, care văzînd cursa au pălit imediat.

Brusc pe Arhichiparos l-a apucat dorul de drumeție. S-a dus la Triest, în vizită la episcop, apoi pînă la Padova, să se întrețină cu sfîntul[1], în sfîrșit, a ajuns la Roma, unde a fost primit de fratele ducelui. În timp ce el ne prezenta prin locurile acelea ca pe niște nefericiți, noi ne mînjeam la cules de struguri, liberi, ușurați de absența lui.

S-a întors într-o duminică dimineața parcă să vadă dacă biserica ne mai spunea ceva fără el. Mi-a poruncit să sun îndelung toate cele trei clopote și i-a întins îngrijitoarei o coroniță binecuvîntată de papa.

— E pentru mine ? îl privea cu ochi tîmpi, închipuindu-și probabil că sfîntul părinte i-o trimisese personal și temîndu-se de furia stăpînului ei obligat să facă pe intermediarul. Acesta, în schimb, bătea darabana în masa din bucătărie radios în anteriul nou, cu pălăria de catifea cu o cascadă de franjuri și mărgele la bentiță.

Lumea venea ca la tîrg, care închipuindu-și că sosise episcopul, care că s-a schimbat preotul. Lîngă ostia pentru sfințit pusese în ziua aceea,

[1] Sfîntul Anton, ale cărui moaște sînt depuse în biserica din Padova, care îi poartă numele.

pe potir, un teanc de bancnote pe care, după ce a terminat de citit din *Evanghelie*, a început să le vînture întors spre publicul, care nici nu sufla. Dumnezeu vede şi tot el dispune, Dumnezeu ascultă rugămintea celui umil şi ştie să înduplece inima celui puternic, cînd acesta este în graţia lui, Dumnezeu ştie să-şi aleagă cîrmuitorii buni, spre propria Lui glorie. Benito Mussolini, prin evlaviosul său frate, avusese bunăvoinţa să dea ascultare rugăminţii unui umil preot, oferindu-i din propriul buzunar atît cît trebuia pentru terminarea clopotniţei şi pentru lărgirea bisericii, convins că aveau să o frecventeze şi mai multe suflete credincioase. Cam acesta a fost preambulul uneia dintre cele mai incediare predici ale lui, în timpul căreia nu a prididit cu acuzaţiile şi ameninţările, ca să-şi sporească propriile merite şi mărinimia acelui om mare, numit pe latineşte, căruia părea să-i fie dedicată întreaga slujbă. Nu avea voce, dar, ca în cunoscuta fabulă, lăsă să-i cadă bucata de brînză ca să croncăne de unul singur după *sanctus : Benedictus qui venit in nomine Domini, osanna in excelsis*[1].

Au început lucrările pentru înlăturarea materialelor îngrămădite lîngă clopotniţa ciuntită, în spatele căreia bărbaţii veniţi la slujbă se ascundeau pentru o anumită nevoie, în cazul în care, forţaţi de o altă şi mai şi, nu se serveau de şopronul unde erau clopotele. Au venit fiii şi nepoţii meseriaşilor din Umago, un arhitect

[1] Binecuvîntat cel ce vine întru numele Domnului, osana întru cei de sus (lat., *n. tr.*).

triestin, cu primul automobil decapotabil pe care-l vedeam, şi care s-a instalat la Pàvlovich, otrăvind nopţile învăţătorului cu acul geloziei. Evident, munca prestată de enoriaşi era gratuită şi obligatorie : roţile carelor ce transportau iar piatră, var şi nisip scîrţîiau într-un urcuş nesfîrşit, încetinite de animalele care simt întotdeauna în ce ape se scaldă stăpînul şi care se înţeleseseră parcă să-şi elibereze pîntecul pe rînd. Ludovico, Gigi Donis, Jèlenich şi Pàvlovich, neavînd grajduri şi nici obiceiul să-şi suflece mînecile, au intrat în contact direct cu ducele, adăugînd bancnotele lor celor care trecuseră prin mîinile lui. Arhichiparosul însemna contribuţiile şi absenţele, catalogîndu-le după mărime şi durată. Şi nu superiorul ecleziast venea să admire creşterea tardivă a mutilării lui Gincastra', luat probabil de vreun sfînt în zilele acelea din purgatoriu şi preschimbat în înger, de două ori lipsit de sex, ci urcau pînă la noi secretarul federaţiei fasciste din Umago, colegul lui din Buje şi cîte un funcţionar în civil din Pola, cu mai mare greutate, din moment ce îşi permitea să poarte pălăria cu borurile pleoştite în locul fesului. Aşa încît ultimatumul meu, îndulcit sau atenuat pe ulicioarele din coastă, lăsa să se întrevadă mai degrabă pericolul uleiului de ricin decît pe acela de a nu primi ultima împărtăşanie, iar refuzul mîrîit pe care-l primeam în schimb mă sfida şi pe mine personal.

Mi s-a poruncit să-i pun la punct şi pe băieţii din Radovani, care, în grup, se adunau seara să rîdă şi să cînte pe ziduleţul de la

Poștă, în fața noului apeduct din cărămizi cu stema fascistă pe el (singura lucrare a regimului pe care am recunoscut-o și pe care aș recunoaște-o oricînd, dacă unii nu ar mai glorifica-o și astăzi, cînd toți avem apă trasă în casă). Nici aici nu pătrundea credința, după cum nu pătrundea politica : erau băieți sub douăzeci de ani, ieșiți din mîinile învățătorului, care după zece ore de sapă veneau să se bucure de răcoare intonînd chiar și *Faccetta nera* [1], dar în necazul brunetei din partea locului care asculta de după fereastra trîntită în ciudă ; erau mulți, cum numai mizeria putea să-i aducă pe lume, și pe care numai războiul avea să-i rărească, plasîndu-i pe fronturi diferite. Parcă presimțindu-l, nu s-ar fi mișcat de acolo, decît dacă ar fi găsit sticla cu vin mereu plină și fete gătite servind cozonac.

Mai cu amenințări, mai cu ajutorul scripeților și al cablurilor din oțel, plus daniile destul de substanțiale, care asigurau plata săptămînală a lucrătorilor din Umago, construcția ajunsese mai înaltă decît chiparoșii lui don Ferdinando. Acolo lucrul a fost oprit ; așa proiectase șeful nostru spiritual sau se aștepta sosirea arcelor și micilor coloane cizelate în pietrării ; și șantierul s-a deplasat la cîțiva pași, vizînd de data aceasta biserica. A fost dată jos mica loggie de la intrare, de parcă credincioșii ar fi fost somați : „ori înăuntru ori afară". Apoi a fost nivelată partea din vechiul cimitir din

[1] *Fetișoară neagră*. Cîntec fascist din perioada războiului din Abisinia.

spatele sacristiei, unde fuseseră probabil îngropați primii morți și din care nu mai rămăseseră nici osemintele. Au ieșit la lumină, în schimb, lespezi încrustate cu uneltele și scrierea glagolitică, atît de dragi lui don Stipe. Succesorul lui, convocat la fața locului, cerîndu-i-se sfatul, a îndepărtat cu vîrful pantofului pămîntul de pe ele, după care a dat ordin să fie încorporate în zidul împrejmuitor, ca vestigii ale unei alte religii. Cum se știe, nimic nu-l poate frîna pe un zidar cînd îi intră în mînă o piatră deja atinsă de daltă. Unele lespezi au fost tăiate exact în două, din altele era luat numai un colț, doar una a fost plasată întreagă, așa cum era, și expusă cu partea frontală, fie pentru că așa se potrivea, fie în semn de omagiu pentru basorelieful reprezentînd un potir cu ostie care răscumpăra măzgălelile ilizibile. Fremătam tot în fața distrugerii barbare, dar am stat locului, temîndu-mă mai mult de iritarea pe care o puteam provoca decît de suspiciuni, atîta apă cursese de pe vremea credinței și a entuziasmului tineresc.

Cînd au început lucrările pentru lărgirea bisericii, care trăgeau altarul înapoi pînă la marginea vechii sacristii, iar pe aceasta pe terenul primului cimitir, a trebuit să golim biserica de toate podoabele sacre. Fără să-și spună o vorbă, preotul și paracliserul au împărțit lucrurile, el ducînd acasă tablourile și mobilierul de cult, eu odăjdiile și statuile deteriorate, pe care nimeni nu îndrăznea să le arunce. Părea o diviziune de bunuri la care se ajunsese după certuri furibunde și un aranjament găsit de o a

treia persoană. Nu aveam vreme să ne întoarcem la neînțelegeri, chiar dacă Arhichiparosul, sub cerul liber, fără anteriu, numai în stihar, își freca mîinile, așteptînd să-i duc patrafirul pe umeraș. Urmînd pas cu pas altarul, care tot da înapoi, și poziția lui mereu schimbată, slujea pentru mierlele din smochin, pentru zidarii încovoiați deasupra pietrelor, pentru rudele mele, aduse să sape în stufăriș, iar cînd se întorcea spre mine, singurul lui reper, vedeam că un strop de tencuială îi rămăsese în gene. Neștiind dacă să le impună tăcere lucrătorilor, riscînd să-i vadă cum își lăsau lucrul pentru slujbă, scrîșnea din dinți, încercînd să-l coboare pe Domnul în haosul pe care amîndoi îl voiseră. Rostite de unul ca el, crescut în mijlocul tăcerii și al mirosului de tămîie din biserică, rugăciunile sunau deplasat ; mă reculegeam mai mult acasă, mîncîndu-mi macaroanele sub privirile unui sfînt Petru, care își pierduse cine știe unde cheile, sau în dormitor între patru ochi cu un sfînt Ludovic, pe care numai după crin îl mai recunoșteai.

Rînd pe rînd au fost închise uși și ferestre și a fost pus la loc acoperișul. Era din nou o biserică, dar goală, tristă, ca o hală imensă : fuseseră răzuite pentru totdeauna de pe pereți rugăciunile, lacrimile, suspinele, urmele de tămîie și volutele de fum de la lumînări. În mijlocul naosului central rămăsese lespedea de mormînt a Ràdovanilor cu inscripția în italiana-venetă ; altarul înălțat cu cîteva trepte se potrivea mai bine figurii celui care sugerase schimbarea, iar eu aveam o sacristie disproporționat de mare pentru meritele care îmi erau recunoscute și pentru vechiturile rămase neschimbate. Credincioșii se dumireau cît de cît fixînd imaginile sfinte, care nu-și găseau nici ele locul după mutare, și pe care Arhichiparosul le-ar fi înlocuit bucuros dacă ar fi fost mai puțin superstițios și dacă ar fi dispus de fonduri mai mari.

Odată cu zugravii a angajat și un pictor, care a venit cu o valijoară plină cu vopsele și pensule ; spînzurat de tavan, (ceafa îi atîrna în jos), cînta și fluiera cît îl ținea gura, obligîndu-mă să mă rog cu voce tare, ca să-i amintesc unde se află. Perpendicular pe tabernacul a pictat un porumbel de mărime potrivită cu aripile întinse ca de uliu ; pe cele două părți ale zidului cu balustrada din marmoră (unde mai înainte era altarul) a schițat în dublu exemplar, imitînd un mozaic, un chip de femeie cu botișor de pisică, încadrat de o claie de păr care cobora cam pînă unde ar fi trebuit să-i fie picioarele : pentru cel care le comandase, figurile au rămas în veci de neînțeles, legate mai curînd de o imagine necunoscută a creaturilor cerești. Opera cea mai importantă a ocupat mare parte din tavan : o madonă cu o mantie albăstrie ieșea din norii luminați de o lună ca o seceră, ca să se agațe de o ghirlandă de îngeri cu aripioare la fălcuțe. A sărit imediat în ochi faptul că figura ei aducea uimitor cu fața rotundă și rozie a Zeziliei, o cerșetoare săracă cu duhul, pe care artistul nu avusese nici măcar ocazia să o vadă (confirmînd ideea că noi, oamenii, sîntem atîția și totuși atît de pu-

țini pe pămînt). Cele două rînduri de bănci ale corului lui don Ferdinando au fost lipite de peretele altarului ca să ia loc acolo Ludovico, Gigi Donis, de-alde Pàvlovich, Jèlenich (doar dăduseră bani) și care-și zîmbeau nas în nas putînd să audă atît ce spunea cel care oficia cît și o parte din public și avîndu-și sub ochi odraslele care ajutau preotul.

Au fost reluate lucrările la clopotniță ; ultima arcadă era în sfîrșit gata, exactă și albă ca o proteză dentară. Au urcat-o și au montat-o cu grija cuvenită unei pietre scoase din inima altei pietre. Apoi a fost rîndul celor trei clopote ale mele, care nu se prea lăsau urcate într-un loc și pentru un rol care obliga cam mult. Acoperișul de lemn care le adăpostise s-a prăbușit, comprimîndu-se ca o cutie de carton sub loviturile de ciocan ; scîndurile putrede au fost arse. Intrarea în cimitir a devenit mai largă.

Sub porticul de marmoră prin care se zăreau clopotele a fost îndepărtat cam un metru pătrat de tencuială. Au fost formulate cele mai ciudate ipoteze asupra obiectului sau imaginii pe care parohul avea de gînd să le încadreze în pătrat. Un ceas rectangular care să indice și sfertul de oră ? bustul sfintei al cărei hram îl purta biserica sau propriul portret ? Nimeni nu reușea să-i dea de capăt. A sosit o placă împachetată și sigilată ; Arhichiparosul i-a pus pe zidarii care au despachetat-o sus să o acopere cu o pînză albă. Timp de două zile a umblat o vorbă : cum clopotnița se ridicase pe rușinea lui Gincastra', natural, își avea și batista de rigoare.

La inaugurarea ambelor lucrări, cu participarea episcopului, a autorităților civile și militare, plus o telegramă de la Roma, care-i frigea degetele celui ce avea monopolul Poștei, cearceaful alunecă umflîndu-se într-o parte, și puțin mai sus de mijlocul clopotniței apăru un mănunchi alb de fascii cu data la care fusese pus să se decoloreze în vînt și ploaie.

Pentru prima oară luat prin surprindere la mine acasă, m-am gîndit că oricît părea de ciudat semăna mult cu desenele reprezentînd uneltele agricole pe care mi le arătase don Stipe, cu deosebirea că mănunchiul avea ceva afectat, greoi și chiar amenințător, ca și profilul celui care dezvelise placa. Mulțimea amuți, fanfara din Seghetto, căreia i se alăturaseră clarinetele noastre, intonă un imn tot mai la modă, întrerupt de aplauze timide ; episcopul binecuvîntă în dreapta și în stînga ba chiar și în sus, unde este știut că se află raiul cu stolul lui de îngeri. Arhichiparosul îl urma ținînd căldărușa și cădelnița, revizuindu-și pe neașteptate poziția față de îndeletnicirea mea și descalificîndu-mă mai mult ca oricînd. Accentuă actul de umilință îmbrăcînd numai stiharul copiilor din cor, pe care l-a păstrat și la banchet, într-un nou acces autoritar sau din dorința de a face paradă de credință.

Ca să evit eventualele proteste jenante, m-am așezat și eu la masă ; cu cît unul e mai mare, cu atît arată că se interesează de cei umili. Printre femeile care serveau se afla și Palmira, cum se întîmplă cu surorile și cumnatele, care în prezența unui oaspete străin

lasă impresia că s-au împăcat, ținînd totuși să-și manifeste adevăratele sentimente cînd își trec farfuriile. S-a mîncat sobru, aproape numai zarzavaturi și garnituri, care reprezentau hrana parohului în zilele obișnuite : de ce să riște să formeze o altă idee despre el în fața unor asemenea martori ? Episcopul, pe care-l sorbeam din ochi, pentru că se întreținuse cu băiatul meu, într-o pauză, se plecă să mă întrebe, pe un ton părintesc, cum merg lucrurile. La ce se referea ? La masă, la raporturile cu preotul, la seminarul teologic al lui Antonio sau la părerea mea despre opera abia binecuvîntată ? Derutat de atîta cinste și avînd rezerve serioase în privința tuturor celor patru probleme, am deschis larg brațele :

— Ar putea fi mai bine...

Ridicînd arătătorul, lăudă severitatea de care dădeam probabil dovadă cu mine însumi, în timp ce vecinul lui, secretarul federației fasciste, izbucni în rîs, văzîndu-mă încurcat și remarcînd că la țară se mai găsea sămînță de inteligență. Amîndoi au ținut cîte un mic discurs, în timp ce preotul s-a mărginit să scoată lista lui secretă numindu-i pe cei mai merituoși, care erau salutați cu scurte aplauze de către oaspeți și de aplauzele insistente ale celor deja menționați sau care urmau să fie citați. Secretarul a ținut să ia lista, promițînd premii și diplome ; apoi toți s-au ridicat pentru vecernie.

Tabelul cu nume marcate prin diferite cruciulițe și semne de întrebare, în afara faptului că preciza starea civilă și economică din parohie, echivala cu o consultare electorală smulsă cu forța, într-o vreme în care alegeri directe și secrete nu se mai făceau. Și, firesc, a avut consecințe. Cîtorva familii le-a fost micșorat sau ridicat complet ajutorul fascist dat sub forma unor produse alimentare distribuite în prăvălia lui Ludovico, considerat imediat responsabil pentru respectivele suprimări și reduceri. Din nou sfîntul Nicolae a fost cel tradițional, înarmat cu un sac și un băț, care îți pune dulciuri și fructe în ghete. Preotul a refuzat pentru prima oară să-i unească formal pe doi tineri, care de mai multe luni își mîngîiau copilul, rod al legăturii lor, și să-i acorde asistența religioasă unui bătrîn din Montura, care nici nu o ceruse personal. Capii de familie rămași croați, cu riscul de a-și pierde credința dobîndită în lunga perioadă de evanghelizare venetă, au început să-și arate colții, tocmai cînd fasciștii din cele două capitale de județ apropiate au lăsat puștile și peste tot se vorbea de război. Nu pot să jur că aceștia din urmă, în căutarea oricărui pretext pentru a-și afișa aroganța agresivă, nu s-au inspirat din lista neagră a Arhichiparosului ; sigur este că le-a parvenit știrea că acesta s-a dus de-a berbeleacul într-o seară cînd se întorcea, din fericire singur, din Muscati.

Preotul nu folosea nici măcar bicicleta, avînd mai multă încredere în picioarele lui lungi. Coborînd pe lîngă fîntînă și pe lîngă lacul de sub ea, căzuse rostogolindu-se mai mulți metri pe pietrele de rîu. Era arhicunoscut că nu bea ca și faptul că drumul, în punctul acela, nu era

bun ; dar era o noapte cu lună și preotul nu folosea ochelarii nici la cititul ceaslovului și nici să supravegheze via bisericii, jos, spre Tarsina. Nu a acuzat pe nimeni, el care o acuza pe îngrijitoarea lui și pentru ceea ce nu făcuse ; și tocmai din tăcerea lui plină de repros și poate temătoare s-a ajuns la concluzia că i-a întins cineva o sîrmă din tufiș, cum se întîmpla acolo unde oamenii nu puteau lovi pe față, și cum s-ar fi putut întîmpla și aiurea, persoana preotului fiind considerată inviolabilă. Din cea mai adîncă rană din frunte îi ieșea sîngele închis la culoare, aproape violaceu, ca vinul făcut în mai din *zache*[1]. Îi țineam tifonul muiat în oțet, simțindu-mi buzele uscate și crispate, nicicînd atît de aproape nu numai de el, cel din totdeauna, dar și de cel care era cu adevărat în clipa aceea, un om îmbătrînit, fără o mîngîiere, pentru durerea căruia numai maica lui ar fi plîns, ajutat de mîinile mele care-l uram și de ale îngrijitoarei care se temea de el. Mă răscolea mila și scîrba ; acasă m-am spălat de mai multe ori pe mîini, apoi mi-am răcorit fața.

De data aceasta, ticăloșii au coborît cu un camion dinspre Montura ; la curba dinspre Rupe s-au oprit în fața casei lui Stòcavaz pentru a admira panorama, care lor nu putea să le spună nimic. Drept răspuns, familia a dat de înțeles că nu agrea prezența lor și s-a baricadat în spatele ușilor și ferestrelor. Șeful

---

[1] Struguri negri, cu boabe mărunte și dese, care colorează puternic.

lor a ciocănit și a bătut cu vîrful cizmei. Dinăuntru, bătrînul *barba* Ive, fostul delegat, i-a întrebat în italiană ce voiau.

— Să stăm de vorbă, a răspuns căpetenia.

— N-avem ce ne spune, a replicat Mir, fiul mai mare, dintr-o cameră de deasupra bolții.

— Rămîne de văzut, au răspuns mai multe voci.

După mai multe încercări, au spart ușa, năvălind în golul răcoros al bucătăriei, în care zumzăiau muștele. Pentru ei nu era decît adăpostul porcilor de croați, cu iz de brînză și de lapte de capră, care se ridica parcă din pardoseală.

— Aha, sînteți din ăia care sabotează guvernul, lăsînd să putrezească produsele, numai ca să nu le predea !

Barba Ive a încercat să blocheze cu propriul lui trup înalt și uscățiv intrarea dinspre pivniță, dar a fost zvîrlit la perete cu un cot dat în coaste. Mir s-a ales cu o lovitură de bîtă peste mîna dreaptă, întinsă instinctiv spre secera prinsă în brîu. După obiceiul slav, femeile urlau, îndemnîndu-și bărbații să reziste, îndîrjindu-i și mai mult pe intruși ; cu țipetele lor ascuțite, copiii le imputau adulților rușinea de a-i vedea încăierîndu-se. Doborîndu-i la pămînt pe cei doi frați și împingîndu-le pe nevestele lor într-un colț, cei rămași mai în spate i-au ajuns din urmă pe cei mai îndrăzneți, în pivniță, să dea și ei șuturi în damigenele cu ulei și să străpungă cu baionetele sacii cu făină și griș.

Auzind gîlgîind vinul din butoiul mare, bătrînul s-a dezmeticit. În mai multe rînduri a povestit ceea ce i-a fost dat să vadă : doi pungaşi ţineau un sac şi presărau pe jos făina cu pumnii, un al treilea, cu pantalonii descheiaţi, încerca să încrucişeze cele două jeturi.

— O s-o plătiţi scump, murmura Ive, îngrozit mai mult de privelişte decît de pagubă.

— Ce să plătim, ce ?! i-a spus individul postîndu-i-se dinainte, fără să-şi acopere ruşinea.

— O să vă piardă propria voastră sălbăticie, i-a răspuns bunicul croat şi din nou a fost lovit de mîinile murdare ale aceluiaşi ins.

Parohia a fost zguduită de întîmplare şi în faţa violenţei exercitate de cei veniţi din afară a reacţionat ca un singur suflet. Vinul, deşi provenea din butoaie diferite, a fost pus la loc în zăcătoare, uleiul în damigene, făina în saci. Nu s-a dat îndărăt nici Ludovico, criticat de Donis ; a trimis lucrurile de soi din prăvălie pe care nu le vindea decît ca marfă de contrabandă şi a plîns cînd a aflat că-i fuseseră primite. Am pornit şi eu la drum cu o damigeană mică pe umăr. Era prima oară cînd plecam cu ea plină din pivniţa mea. Palid, cu plasturele în frunte, preotul a deschis obloanele de la birou şi m-a oprit :

— Unde te duci ?

— De data aceasta e rîndul nostru să dăm, i-am răspuns, întorcîndu-mă pe jumătate.

— În numele cui ? a lătrat.

— Al meu, şi m-am îndepărtat sub ochii lui care continuau să mă măsoare.

Ajuns lac de sudoare sub boltă, am lăsat damigeana pe masa din piatră. *Barba* Ive, am strigat, e din pivniţa mea.

Bătrînul, care tot mai zăcea în pat, a întrebat-o pe noră-sa cine eram. Femeia i-a spus în şoaptă numele meu şi capul familiei Stòcavaz mi-a răspuns dintre perne :

— *Huala, sine.* [1]

Antonio mi-a scris să mă duc imediat la Capodistria pentru că noul rector voia să-mi vorbească. Am plecat alarmat de schimbarea neprevăzută şi de tăcerea încăpăţînată a parohului. De data aceasta am ţinut să-mi văd mai întîi băiatul, ca să fiu pregătit pentru discuţie. Acesta a continuat să ţină ochii în jos, umilit în sinea lui, aproape gata să plîngă. Pentru prima dată l-am văzut bărbat, tocmai în felul stîngaci de a se ascunde în spatele unei atitudini copilăreşti ; tonul şi cuvintele erau însă hotărîte :

— Îmi pare foarte rău că te dezamăgesc, dar m-am înşelat. Nu mai vreau să mă fac preot.

Era cît pe ce să-l îmbrăţişez, dar i-am văzut privirea rătăcită, întrebîndu-mă ce avea să se aleagă de viitorul lui. M-am interesat ce se întîmplase cu vechiul rector, fără să bănuiesc că-i ofeream imediat ocazia să se descarce de tot ce-l apăsa. În urma aplicării legilor rasiale îndreptate împotriva evreilor, îl privaseră de parohia lui triestină, şi-l puseseră să conducă seminarul, dar de cîteva luni fusese ne-

[1] Mulţumesc, fiule.

voit să se ascundă, sub nume fals, într-o mînăstire din Italia.

— Popii au fost cei care au făcut tot ce le-a stat în putință ca să fie îndepărtat și de aici ! se încinsese el. Niște canalii demne de Arhichiparosul dumitale, aveai dreptate !

Satisfacția mi-a fost blocată de mînia lui, care mă măgulea și-mi convenea, dar mărea responsabilitatea care-mi revenea ca părinte.

Noul rector, îndesat, cu fața pistruiată, cu buzele groase și părul creț, m-a tratat de la început cu oarecare asprime.

— Preotul dumneavoastră v-a informat probabil pentru ce v-am chemat.

— Nu.

— Atunci v-o fi spus băiatul.

— Nici el.

A zîmbit cu amărăciune.

— Asta dovedește că nu-i sincer.

Nu i-am răspuns, pregătit din clipa aceea să încasez.

S-a ridicat, mai puțin scund decît crezusem, ca să se apropie de un dulap înțesat cu dosare ; și-a adus aminte că pusese documentația băiatului meu în sertarul de la birou. Nici n-a deschis bine și m-a izbit caligrafia cu bine cunoscuta cerneală verde de pe certificatele parohiale de la noi.

— Nici dumneavoastră, se codea să-mi spună, ascunzîndu-se după tonul ironic, nu sînteți un exemplu tocmai bun pentru credincioșii din sat.

Am strîns din dinți, ca să-mi reprim o ieșire mînioasă.

— Ce-a mai scris parohul meu ?

Calm, cu un ton îngăduitor, m-a informat că ei se consultau periodic cu preoții de acasă ai elevilor și că el însuși se adresase celui de la noi, asumîndu-și greaua răspundere acceptată în semn de supunere față de episcop. Ținuse să discute cu seminaristul și să se consulte cu părintele spiritual, căruia tînărul i-a mărturisit că își pierduse vocația. Din păcate, vremurile erau de așa natură încît nu permiteau seminarului teologic să-i găzduiască în continuare pe studenții credincioși și foarte buni la carte, lipsiți însă de vocație, cu o influență fără doar și poate negativă asupra celor care intenționau să se consacre cu totul Domnului. Fără îndoială, vocația poate înregistra stagnări bruște și o perioadă de criză de-a dreptul salutară. De aceea porțile seminarului rămîneau deschise tuturor celor care-și regăsiseră vocația întărită în contact cu lumea în zilele întunecate ale îndoielii. Se simțea îndreptățit să-l excludă pe Antonio Crusich, sperînd cu toate acestea să fie dezmințit. În ultima vreme băiatul se apropiase prea mult de un grupuleț de tineri mai mari ca vîrstă din Pisino, preocupați de aspecte și sentimente care nu aveau nimic de-a face cu credința. Aceștia se întorseseră deja în sînul bietelor lor familii, din care parohul, cu multă generozitate, ținuse să-i scoată. În același fel se vedea constrîns să-mi încredințeze băiatul, cu urarea să răspundă pe deplin destinului hărăzit de Cel de Sus.

— Anul e pe sfîrșite, sîntem în mai... am intervenit eu calm.

— Asta nu schimbă lucrurile, a răspuns imediat, ridicîndu-se. Oricum la vară băiatul trebuie să dea examenul de clasa a treia medie într-o școală laică. Va putea să se pregătească și acasă, dacă o să dea dovadă de bunăvoința pe care a manifestat-o pînă acum.

Toată această discuție ca să ne spunem la revedere, lucru de care Antonio era informat. Mă aștepta sub portic, așezat pe pachetele cu îmbrăcăminte și cărți de parcă ar fi fost un leneș sau un recalcitrant exmatriculat din institut. A ținut să-l salute numai pe portar, care văzîndu-mă cît de amărît treceam, își desfăcu brațele, sporindu-mi umilința care mă ardea pe dinăuntru. De cum am ajuns în stradă, n-am mai putut să mă stăpînesc :

— Oi fi făcut-o lată !

— Ba nu, s-a oprit, holbînd la mine ochii sinceri sau, poate, obișnuiți iremediabil cu minciuna. Seminarul este arhiplin de triestini și în perspectiva războiului, care va izbucni în curînd, noul director trebuie să facă loc.

M-am gîndit la ce mi-a spus și războiul mi-a absorbit toate gîndurile. El mai avea pînă să fie luat la oaste, eu eram, fără îndoială, dincolo de vîrsta cerută, dar cît avea să dureze ? Din nou foamete, tristețe, nici un chef să mai trăiești !

— Răbdare, încheiai eu, impunîndu-mi să revin măcar la problema seminarului. Să luăm cursa.

Cu o însuflețire neașteptată pentru el, mi-a făcut o propunere :

— Hai să ne întoarcem pe jos, ajungem pe înserate. Tare am chef de o plimbare, dacă te simți și tu în stare. Dar pot să mă duc și singur.

Nu era chiar nesincer, dar voia să mă scutească de rușinea din stație, unde se adunau toți consătenii din Radovani.

Plimbarea era de aproape treizeci de kilometri, luînd-o pe drumul cel mai scurt, printre dealuri. De cum am intrat în valea Montetoso mi-am dat seama că abia își stăpînea bucuria. Numai acum cobora primăvara în strîmtorile răcoroase cu tufișuri înflorite și cu tufe neatinse de primule și violete. Băiatul mergea cu un pas înaintea mea, cu pachetul în spate, grijuliu să nu mă simt jenat pentru pasul meu greoi, dar era nerăbdător să ajungă acolo unde anotimpul învestmîntase pădurea lăsînd o dîră albă ca să se distingă potecile înecate de salcîmi și goruni. Ocazia neașteptată de a se bucura de o zi întreagă însorită îl făcea să se simtă din cînd în cînd stingherit ; ciripind mărunt, ca privighetorile ascunse în umbră, mă asigura că avea să învețe și mai bine la noi în grădină și mi-a vorbit de posibilitatea de a continua gimnaziul, în octombrie, la Pisino.

— E departe, am obiectat îndepărtîndu-mă de el și urmînd firul unor gînduri încîlcite : din părțile acelea coborîseră în valuri restrînse, dar continue, oamenii noștri cei mai oropsiți, eternii umiliți ai lui don Stipe, care tot acolo se hrănise cu dorința de dreptate și de credință, în etern dezacord. Era o zonă expusă dintotdeauna oprimării și brigandajului ; în ultima

vreme, fasciștii făceau tot mai multe și mai îndîrjite incursiuni tocmai pentru că erau mai puțini italieni și se ciocneau de rezistența a sate întregi de croați, legate între ele ; un tînăr din Beram (la doi kilometri de Pisino), fusese judecat și împușcat pentru un atentat împotriva regimului.

— E prea departe, am replicat sec.

Băiatul a început atunci să mă asigure că nici nu trebuia să mă duc după el pentru că avea prieteni, că îi cunoștea pe părinții lor, că avea să contribuie la cheltuielile pentru internatul laic, meditîndu-i vara pe cei mai mici. M-am așezat pe o piatră de hotar, găsită pe pămîntul acela sterp, vălurit, unde cel mult caprele ar fi putut să pască.

— Pe ceilalți seminariști din sat nu i-au trimis acasă, m-am trezit gîndind cu glas tare, încă supărat.

Antonio bea apă din rîu, îngenuncheat în iarbă.

— Nu sînt decît în anul întîi, e prea devreme să ia o hotărîre. Și-apoi, continuă el, ștergîndu-se la gură, ei știu să-și joace rolul.

Ne-am reluat marșul și în gîndul meu, acum, eram pentru Pisino. Nu mai aveam chiar nici o rudă de-a mamei, la care să recurg la nevoie ? Sigur, copiilor lui Ludovico, Jèlenich sau Pàvlovich li se potrivea orășelul cochet de la mare, înconjurat de ziduri străvechi, „perla Istriei", cum îi ziceau poeții, iar băiatului meu capitala de județ din interior, cunoscută numai pentru rîpele ei. Dar cărui alt om aș fi vrut să-i semene dacă nu lui don Stipe ?

Partea de șes se terminase și trebuia să urcăm prin trecătoarea dintre dealuri, o fîșie gălbuie. Mergeam mai repede și simțeam sub talpă bolovanii. La încrucișarea cu un drum care ducea spre o coamă, pe care casele lipite de biserică păreau suspendate ca și clopotnița de-asupra noastră, i-am propus să ne oprim ca să mîncăm la han.

— O să mîncăm și mai cu poftă acasă, mi-a schimbat el hotărîrea.

Nu voia să mă împovăreze cu nimic. Din dreptul răscrucii se zărea plaiul de pe Kars, tare și alb ca un dinte.

Am înfruntat urcușul cu sîrgul ultimului efort din zi : vîrful ascuțit ne devenise familiar ; Antonio a rupt un băț dintr-un *scodino* [1] ca să sperie gușterii ascunși în iarba din șanț și eventual vreo viperă căzută de pe pietre.

Cînd am ajuns pe creastă, s-a oprit ca să admire panta întinsă care pornea de la stîncile din Montura și ajungea pînă la haturile roșiatice deasupra cărora se profila, distonînd întrucîtva, clopotnița noastră prea nouă, parcă, retezată și fără creneluri. Văzînd-o pentru prima dată, el mi-a spus :

— Nu-mi place ; parcă nu-i făcută de noi.

Cu fața scăldată de soarele care apunea, își plimba privirea pe cîmpia ondulată pînă în dreapta, la fîșia de mare.

---

[1] Oțetar, copac din ale cărui frunze roșii, care colorează toamna munții Kars, se scoate o substanță pentru argăsirea pieilor.

— Ce pămînt frumos! observă încetișor. Nu-ți dai seama decît cînd te întorci. Îți mulțumesc, tată, și s-a lipit de brațul meu.

Ce să-mi mai pese de studiile întrerupte, de viitorul lor nesigur, de tot ce înghițisem în viață, dacă după atîta amar de vreme de la acea dimineață îndepărtată de Paște, printre aceiași bolovani, mă însoțea un fiu mai matur decît mine și în măsură să aprecieze și să exprime mai bine decît puteam s-o fac eu tot ce-mi clocotea în piept? Nu eram mai puțin emoționat decît în anii din copilărie și am încercat să-mi revin, apelînd la complicitatea care-i apropie pe bărbați dincolo și de legăturile de rudenie:

— Va trebui să îndulcim pilula pentru bătrînă.

N-a fost nevoie, datorită unei replici pe care am dat-o, încrederii pe care ea o avea în noi și, mai ales, datorită atitudinii noi față de preoți, la care ajunsese și singură. Ne-a privit mirată cum ne-am strecurat în bucătărie, apărînd din beznă ca doi hoți, dar și-a revenit imediat văzîndu-ne teferi și zîmbitori.

—Tatăl lui don Stipe a pretins și titlul de doctor, i-am spus, lăsînd pachetul pe masă. Noi va trebui să ne mulțumim numai cu acesta din urmă.

Antonio nu era ca mine: nu arăta nici ranchiună, nici ciudă și nu era furios. Le înlătura pe toate cu o judecată așezată și cu un zîmbet, sfîșind prin a le tempera și la cei din jur. L-a exasperat pe Arhichiparos ducîndu-se să-l salute a doua zi, prezentîndu-se punctual la slujbele de duminica printre ceilalți și urmărindu-le după cartea de rugăciuni de seminarist. Acum părintele avea în băiatul meu un inspector și nu pe tinerelul bucuros să fie cît mai aproape de el, pe treptele altarului. Era singurul dintre cei prezenți în măsură să-i înțeleagă și să-i judece predicile, fără să fie însă de partea lui. Îngrijitoarea a avut parte de zile negre și eu nu puteam să i le ușurez, întrucît superiorul nostru încerca să se stăpînească față de mine, acum cînd relațiile noastre erau mai fragile ca oricînd. Din casa lor răzbătea nu atît larmă de glasuri cît un hîrșîit ca de mobilă mutată din loc. Auzindu-i, Antonio se distra stînd sub smochin, unde se lupta cu exercițiile de latină și cu algebra, întrerupt adesea de mumă-sa, care nu găsea niciodată că mîncase destul.

A ținut să se ducă singur la Pisino pentru examenele din iunie și în săptămîna în care a lipsit mă neliniștea nu atît teama unei noi adversități a sorții cît grija pentru felul în care avea să privească un nou insucces. Îngrijitoarea preotului a cunoscut zile de tihnă.

— Acum o să vadă el ce înseamnă examenele la o școală obișnuită. Nu mai e ca la seminar unde sfințiile lor, profesorii, sînt gata oricînd să închidă un ochi.

Am sărit ca ars:

— Și, mă rog, cine l-a scos din seminar?

Cu o privire aproape albă mi-a spus că și-ar fi stricat slujba dacă ar fi trebuit să-mi răspundă și s-a îndreptat singur spre altar.

M-am dus să-mi aștept băiatul la gara din Buje, ca pe vremuri, la întoarcerea lui don

Stipe de la Viena. M-a luat cu leșin văzîndu-l apropiindu-se, la celălalt capăt al trenului, fără să întoarcă privirea. Cînd a sărit jos, a rămas în loc mirat de prezența mea. Mi-am revenit :

— Hai, să mergem, i-am spus.

— Nu mă întrebi cum a fost ?

— Eh, cum a fost ? am repetat întrebarea marcînd cuvintele.

— Eu unul, cred că bine, mi-a răspuns sincer, convins.

A fost singura dată cînd aș fi ridicat mîna să dau în el.

Atestatul de promovare i-a venit prin poștă și imediat și-a luat vacanță. Se întîlnea cu alții de seama lui, alăturîndu-se tinerilor din Radovani care stăteau seara pe micul zid din fața apeductului ; duminica dădea fuga la balurile ținute ici și colo făcîndu-ne, pe mine și pe Palmira, să petrecem tot într-o ceartă jumătățile de noapte, asemenea tuturor părinților cu băieți ajunși să se radă și care nu sînt închiși într-un seminar teologic.

În vara aceea a cunoscut probabil focul care te înfierbîntă tot mai mult cu trecerea timpului și te face să-l tot cauți ; ce-i drept, cărticica de rugăciuni zăcea printre manuale, spre satisfacția Arhichiparosului bucuros să-l vadă cum mergea pe calea pierzaniei, ca toți ceilalți, convins pe semne, că în sinea mea sufeream. În august a acceptat, contra unei sume după mine fabuloase, să-l mediteze la latină pe băiatul mai mare al lui Ludovico Ràdovan, care apelase în zadar la învățător : elegantul ex-ofițer, acum un bătrînel cu ditamai chelia, declarase cinstit că era „puțin cam ruginit“ după douăzeci de ani în care mînuise linia cu muchie și se îndîrjise să impună regulile elementare de bună-creștere.

Băiatul bogătanului suia treptele casei noastre, intrînd în cea mai arătoasă încăpere, iar sfinția sa, nesolicitat, nefiind în stare să-i învețe pe alții decît religia, știindu-l pe seminaristul cel mai promițător în spațiul sacru, venea și se ducea pînă la clopotniță, trîntind ușile bisericii și poarta de la cimitir, de parcă s-ar fi stîrnit bora în plină vară. Ca urmare, Antonio s-a hotărît să se ducă el cu creionul lui roșu la Ràdovani. Faptul i-a adus și alte meditații, cadouri date pe ascuns de generosul Ludovico, deși știa de frica nevestei, intimitatea cu fata din casă și, ceea ce a fost și mai surprinzător, o invitație la nunta ultimului conte Làzarich.

Rămas singur cu mama lui, la vîrsta cînd el însuși ar fi putut să aibă copii cu examenele amînate în toamnă, contele Ulderico, care, pentru a evita bîlbîiala, se prezenta Ri-Rico, se lăsase convins să facă totul ca să nu dispară odată cu el titlul rămas nu se știe cum, cel puțin de pe vremea lui Carol al V-lea (unii ziceau chiar că de pe a lui Barbarossa). Nunta lui a fost poate evenimentul care a făcut cea mai mare vîlvă din istoria parohiei ; în alte timpuri ar fi rămas pe buzele multor generații, dar astăzi puțin mai au idee de el. Oameni precauți ca ai noștri s-ar fi bucurat să vadă confirmată credința că destinul nu trebuie niciodată forțat. Gîndindu-mă la anii aceia găsesc

că întîmplarea poate fi interpretată și drept o manifestare inedită a fascismului, deturnat în tabăra femeilor, și atît de bine camuflat încît pentru cei mai mulți era de nerecunoscut.

Totul era răsturnat, atît față de obiceiurile curente, cît și față de tendințele și manifestările cele mai trainice. O profesoară de sport, înaltă, înzestrată cu bărbia victoriei, venea cînd și cînd să-l curteze pe conte, care, de felul lui, îl evita pînă și pe bărbați. Mama, legată de acel fiu unic, ar fi trebuit să fie cel mai mare obstacol, în schimb, i-a fost singurul aliat. Pămînt aveau acum atît cît să le ajungă să trăiască rămînînd la Làzari, deci cu totul insuficient pentru o sportivă care voiaja într-o mașină decapotabilă, roșu aprins. Avînd în vedere felul ei brusc, hotărît, de a fi, ba chiar și brațele mușchiuloase, în stare să descarce singure strugurii, mulți întrezăreau vremuri grele pentru dijmașii care adăugau găleți de pămînt în butoiul cu strugurii culeși. Alții făceau comentarii asupra sînilor și asupra a tot ceea ce fusta lăsa să se ghicească, dîndu-și cu părerea că pentru contișor era cam mult.

Plecau cu mașina să culeagă din poieni coșulețe cu fragi și mure, și nu ciuperci, pentru că logodna se perfecționase în decursul unei veri, timp de altfel suficient ca legătura lor *să se prindă*. Mireasa s-a căsătorit însă în rochie albă și abdomenul ei de gimnastă părea de-a dreptul scobit, dînd și mai mult relief șunculițelor. Toți ochii păreau că se întreabă : care contișor ar fi putut să facă să înflorească așa un boboc ?

Ceremonia a fost scurtă, cu Arhichiparosul tuns chiar în dimineața respectivă și printre alții și fiul meu, cu garoafa la butonieră, avîndu-și locul lui la masă, cu un pahar pentru apă și altul pentru vin. Timp de mai multe săptămîni acesta a trebuit să relateze și cel mai mic amănunt, seara, în fața apeductului, ajuns brusc la rangul de vorbitor principal, ba chiar și prin pivnițe și în casele care acum i-au fost deschise, ca și cum comunitatea l-ar fi delegat să spioneze mișcările străinei. Nefiind malițios, nu prea avea fantezie, dar îl ajuta spiritul de observație specific timizilor, dublat în momentul în care s-a trezit între o doamnă din Triest și o domnișoară din Pola. A putut să redea totul, cu o precizie plină de zel, de la supă pînă la cafeaua cu frișcă, inclusiv replicile spuse în urma mirilor, cînd o apucaseră pe scara de lemn.

— Și ea ?

— Liniștită, ca întotdeauna.

— Mergea înaintea lui ?

— Nu, îl urma la o distanță de trei trepte.

— Și voi ați mai rămas ?

— Nu mai mult de o jumătate de oră ; unul a cerut vișinată.

— Și deasupra, nici un glas, nici un zgomot ?

— Nimic.

Golul celor trei ore pînă la ieșirea pe fereastră fără funie sau cearceafuri înnodate, saltul în mașină, pornirea motorului și fuga fără întoarcere, cu titlul în buzunar, a fost umplut de închipuirile noastre, de la cele mai modeste

pînă la cele mai îndrăznețe. Contișorul o fi moștenit, cine știe de la ce strămoș, un defect din naștere, știut numai de mama codoașă ; de fapt, contișorul nu moștenise nimic și defectul, în cazul lui, însemna lipsă ; sau : contișorul era perfect normal, dar făcuse o propunere jignitoare. Contișorul, tot normal, se speriase, iar ea tot încerca să-l ajute. În sfîrșit, contișorul nu avea nici un amestec, profesoara își făcuse planul punct cu punct. A amînat, invocînd somnul, calendarul lunar, oboseala sau băutura. L-o fi acceptat parțial sau total, numai să-l audă cum sforăie. Căzuseră de acord să nu facă nimic în noaptea aceea, limitîndu-se să se uite în ierbar și el adormise încîntat, după ce-l sărutase pe frunte. Sau : ea își aruncase masca amenințînd că avea să-l facă de rușine pentru ce avea sau nu avea, pentru ceea ce pretindea și nu știa să ducă la capăt.

Închizîndu-se în casă timp de o săptămînă, mirele a făcut ca totul să fie în defavoarea lui ; ieșind din grădină, și-a pierdut răbdarea cu primul venit în cale și a făcut o singură mărturisire directă, deși sibilinică : „Ce-a căutat, a găsit !“

Venind mai întîi la preot, ducîndu-se apoi la doi avocați din Buje, la tribunal, mama lui a lăsat să se înțeleagă că o îngrijora nu atît rușinea, cît titlul. Popa, luat pe departe de vărul Ludovico, a răspuns sec că era validă căsătoria întrucît avusese loc acolo unde trebuia și mai că era gata să spună că profesoara din Triest s-ar fi legat și mai mult dacă s-ar fi urcat la volan chiar la ieșirea din biserică. Învățătorul, care spre deosebire de el făcuse un asemenea pas și nu mai putea să dea înapoi, a dezmințit, citind un paragraf din codicele canonic, care a adus într-o singură zi mai multe merite Domnului, bisericii și slujitorilor ei decît adusese păstorul sufletelor noastre în douăzeci de ani de apostolat : așa cum bănuiam și ne străduisem să dovedim, căsătoria avea loc cînd totul *se prinsese* și nereușita ultimului Làzarich confirma ideea că pentru mai multă siguranță era bine *să se prindă dinainte.*

Discutam despre evidența acestui fapt cînd a izbucnit războiul, care, în curînd, a ajuns și pe buzele copiilor.

De data aceasta nu a adus foamete, ci groază și chiar de la început, presimțind că avea să ajungă pînă sub ferestrele noastre, ținînd seama de cele petrecute pînă atunci și de neînțelegerile tot mai fățișe din sînul comunității. În schimb, dușmanul efectiv rămînea nepreсizat și total necunoscut, ca și cum nu se mai afla pe acest pămînt cîmpul de luptă, care îi aștepta pe recruții resemnați la ceremonia reală de adio. Pentru prima oară de cînd exista parohia, în fața unui război care cuprindea tot pămîntul, implicîndu-i pe toți în egală măsură, nu era mai puțin riscant să te prezinți la cazarmă, cu ordinul de chemare în mînă, decît să încerci să te sustragi. Cînd nu au mai ajutat nici mita și nici alte forme tradiționale de corupere și de umilire, unii s-au prefăcut bolnavi și chiar au reușit să devină astfel pen-

tru totdeauna (încît au primit și pensie de război); alții au forțat echilibrul mintal, și așa destul de precar, ca să dea în nebunie; unul — mă refer numai la excepții — a ajuns pînă acolo încît și-a grăbit moartea, iar un tovarăș de-al lui și-a pierdut controlul nervilor de la prima împușcătură: și-a legat batista albă la baionetă, și a căzut răpus de un glonte de pistol, venit, natural, din spate.

Printr-o reacție ciudată, tocmai atunci parohia era punctul de a se italieniza de tot. Constat astăzi, uitîndu-mă în registrul cu botezuri, multe nume de familie schimbate; unii s-au convertit total ca să nu trezească bănuieli: un Coslovich a ținut cu tot dinadinsul să se numească Soprano. Copiii, vrînd să-l consoleze pe învățătorul prea bătrîn ca să mai scoată de la naftalină uniforma de ofițer, care, de altfel, nici nu mai era în vigoare, smulgeau smocurile de lînă lăsate de oi pe sîrma ghimpată și strîngeau fier vechi la loc ferit, după casă. De bună voie, preotul a sacrificat cele două clopote mai mici, care păreau tot mai impunătoare pe măsură ce coborau pe aceleași funii care le ridicaseră numai provizoriu; nu s-a gîndit că astfel micșora truda mea, și condamna biserica la un declin lent.

Seara se alătura lui Ludovico și celorlalți în cămăși spălăcite ca și anteriul lui, la clubul lui Donis, ca să asculte în picioare buletinul de război. La întoarcere, auzeau grupul de tineri de la apeduct, restrîns substanțial, fredonînd cîntecele popularizate de gramofonul acum mut. Dimineața așteptam întoarcerea lui Jèlenich de la Umago cu scrisorile cu timbru oficial și ziarul învățătorului. Se vorbea de Stalingrad, de Bengasi, și Tobruk, nume obscure și totodată familiare de parcă ar fi fost cîmpurile noastre de la Tarsina, Kakich și Jezka, provenite din cine știe ce dialecte și inspirate dintr-o însușire, pe care nu o mai aveau. Înmînarea lunară a ajutorului acordat familiei combatanților, introducerea cartelelor, consumul acelorași produse alimentare, tot mai puține, raționalizate din Sicilia pînă în Piemont, soarta identică a soților și fiilor, pe diferite fronturi, transformau parohia noastră într-una italiană, făcută pe măsura Arhichiparosului atotstăpîn. Pentru el, orice război era pedeapsa periodică inevitabilă a lui Dumnezeu, obosit să se tot vadă ultragiat. El personal coborîse în arenă făcînd distincțiile de rigoare și, evident, se situase de partea celor care combăteau ateismul agresiv al rușilor, profiturile anglicanilor, moravurile scandaloase din America. La sfîrșitul slujbei de duminică, parohul se oprea pe perna de catifea roșie, invitîndu-i pe credincioși să se roage pentru mulțimea de bieți tineri care apărau cu viețile lor credința, dreptatea și onoarea patriei; fără vestmintele sfinte, ca și cum ritualul sacru s-ar fi dovedit de acum insuficient, apelul lui direct suna ca un semnal de alarmă și provoca, după cîte îmi amintesc, un răspuns departe de așteptările lui.

Din costisitorul colegiu cărămiziu, avînd aerul unui castel, situat mai sus de Pisino,

Antonio protesta euforic că nu trebuia să ne facem griji din pricina lui. Ca să ajung la el, am mers cu trenul ,cu o cursă și pe jos. Orășelul nu-mi inspira încredere ; acolo simțeam mai mult decît în alte părți războiul : prea mulți soldați și fasciști amenințători, cu sfidarea și ranchiuna în priviri, vorbind ostentativ tare. Îmi venea să-i spun să vorbească mai încet și fiului meu, care mă informa cu multă înflăcărare despre prietenii lui, în timp ce pe alții îi saluta, făcîndu-le cu ochiul.

L-am convins să mă însoțească într-o vizită la rudele mamei. Pentru o clipă aceasta mi-a apărut în carne și oase, tînără, cum nu aș fi putut să mi-o amintesc, cu ochii de același albastru pal, încadrați de părul vaporos și blond, sub înfățișarea unei verișoare îndepărtate. I-am spus-o și a trebuit să repet în croată, pentru că tînăra trăise tot timpul în Beram și înțelegea prea puțin italiana ; o ajuta soțul ei, care găsise de curînd de lucru în oraș. Iată unul din motivele uimirii mele : auzisem din nou conversîndu-se pe stradă în slavă și faptul mi se părea ciudat și îngrijorător cu toți militarii aceia italieni și cu fasciștii înarmați pînă-n dinți.

Antonio s-a simțit imediat în largul lui cu stăpînul casei, îndesat și negricios, cu ochii puțin oblici, cum au mulți dalmațieni; îl întreba despre fabrica în care lucra, dar mai ales despre Beram, satul lui Vladimir Gortan, împușcat în '21 ; dacă apucase să-l cunoască. Era chiar rudă cu el.

— Mai mult decît cu voi, spuse zîmbind și deodată a început să vorbească liber, cum la noi se pierduse obiceiul pînă și în familie.

Constatam că exista altă poziție față de război decît în sat, iar veștile și aprecierile asupra evoluției conflictului se deosebeau total. Antonio vedea destul de apropiată înfrîngerea armatei italiene ; verișoara ne-a asigurat că servitoarea unui căpitan îi spusese în secret că trupa era într-un tot mai mare dezacord cu fasciștii ; vărul Dušan găsea că nemții erau încercuiți din toate părțile. A întins pe masă o hartă a Europei, arătînd cu degetul punctele vulnerabile. Arătătorul lui gros fixă Jugoslavia, urcă încet din Bosnia pînă în Dalmația, mai adînc, pînă la Monte Maggiore, la cîțiva kilometri de bucătăria întunecoasă în care ne aflam, însoțind înaintarea partizanilor lui Tito, pe care îi numea simplu *naši* [1]. Luîndu-și rămas bun, cei doi s-au privit în ochi ; apoi mîna grea a muncitorului s-a lăsat pe umărul studentului.

Ne-am grăbit spre colegiul unde îmi lăsasem traista ; un tren pleca nu peste mult timp spre Triest și după cîteva opriri aveam probabil să găsesc o cursă. Eram mîndru, dar și mai alarmat și nu știam cum să deschid vorba ; Antonio însă mă împiedica să încep. Pe unul din cele două paliere ale colegiului nu mi-a rămas altceva de făcut decît să dau din cap, arătînd în direcția de unde venea un zgomot ca de fierărie, ce se întindea peste tot orașul.

---

[1] Ai noștri (în croată).

„Fiule, fii atent!“, apucai să-i spun, și de data aceasta eu am fost cel care nu a vrut să asculte răspunsul.

M-am dus acasă însușindu-mi punctul lor de vedere, confirmat tot mai mult de evenimentele bine cunoscute astăzi, asupra cărora nu mai este cazul să mă opresc. Aceeași voce metalică, impersonală, care dăduse asigurări de victorie pe toate fronturile, l-a informat pe Ludovico și pe ceilalți despre căderea lui Mussolini și apoi despre continuarea războiului. Pe chipurile palide ale fasciștilor naivi, singurii care nu numai că nu deveniseră astfel din conformism, dar și vorbeau între ei în dialectul italo-slav, revenea mereu aceeași întrebare: *„Sad za?*[1]. Între preot și învățător însă, a avut loc un schimb de injurii nu foarte deosebit de cel care ar fi putut fi auzit între Führer și regele Italiei, dacă în clipa aceea s-ar fi căutat la telefon. Războiul continua, iar ducele era ținut prizonier de servitorii lui de pînă atunci; în permisie, soldații noștri profitau ca să se ascundă în fînare.

Butoaiele fuseseră scoase și puse la umflat cu apă în vederea culesului, cînd au început să se întoarcă, de nerecunoscut, în uniformele rupte sau desperecheate în timpul fugii, însoțiți de alții, care rămîneau niște străini pentru noi, dar erau prea jalnici ca să le refuzi o farfurie cu macaroane, un pat pentru o noapte și o haină. Găinile încă își mai muiau ciocul în coifurile din primul război mondial și de sfîn-

[1] Și acum? (În croată).

tul Ion, inima porcului era străpunsă cu baionetele de pe vremea aceea, cînd în curți au început să fie îngrămădite căști metalice în culori aprinse, uniforme de preț, ranițe, bidoane de benzină, puști și bombe, pe care nimeni nu le atingea, cu excepția cîte unui elev din sat, care așa se trezea fără mîini. Războiul venise să-și răstoarne sacul la noi: tot de aici avea să reînceapă?

Pe cînd domneau nesiguranța, confuzia și euforia, cîțiva, întorși de pe front, cu baticuri roșii la gît, trecuseră peste rezistența fostului învățător și se instalaseră în școală. Erau băieți la mijloc de drum între un fascism autocritic și un vag comunism, așteptînd deznodămîntul evenimentelor; își făcuseră rost de o ștampilă cu steaua roșie și o inscripție bilingvă.

Îi aprovizionau în același timp cu mîncare și băutură, pe de o parte, Ludovico și Gabriele Pàvlovich, *barba* Ive Stòcavaz și croații lui, pe de alta. Nu pricepeam prea bine dacă tinerii rămîneau înarmați pentru că mai bine de o treime din cei de vîrsta lor erau prizonieri în Corsica, Algeria, Rusia, Germania, Anglia, ba pînă și în America, sau pentru că războiul îi deprinsese cu această meserie, cu atît mai mult cu cît lor li se alăturaseră mulți băieți spre șaisprezece ani, rușinați să tot ducă vitele la păscut. Indiferent de motiv, a fost pentru prima oară cînd în sat au coexistat postul de jandarmi, detașamentul de carabinieri, cazarma cu soldați și un nucleu de partizani, sprijiniți, mai ales, de fiul meu.

Palmira pretindea să mă duc, cu orice risc, să-l dezarmez și să-l aduc acasă.

— Sînt copii, o calmam, și în curînd el va trebui să se întoarcă la studii.

Foarte punctuali în a schimba garda în fața porții de fier, îndărătnici la întrebările și replicile trecătorilor, au rezistat exact opt zile, în timpul cărora Arhichiparosul aștepta cu valizele făcute o provocare cît de neînsemnată ca să plece cu prima cursă de dimineață, fără să-și piardă autoritatea. Îl liniștea tocmai prezența lui Antonio printre „derbedeii eretici și desfrînați", cum mi-a rezultat dintr-un schimb obișnuit de amabilități în zori de zi :

— În sfîrșit, odrasla ta și-a scos masca, arătînd ce clocea în el. Stau aici și-l aștept cu fruntea sus.

Eu, deși știam cîte parale dădeau tinerii aceia pe el, i-am replicat, inventînd pe loc :

— Vă transmite că nimeni nu se va atinge de dumneavoastră.

Numai atunci cămășile și izmenele lui și-au reluat locul în sertare, iar anteriul de schimb în dulap. Într-o duminică însorită de octombrie tot cerul din Buje și dinspre Montura bubuia. Niciodată nu se auziseră alte împușcături în afara celor de la vînătoare ; numai cîteva caravane obosite de țigani ocupaseră șoseaua de la un șanț la altul. Apărătorii noștri au fugit aruncînd puștile pentru a se da, la nevoie, drept pădurari, îndrăgostiți, culegători de ciuperci ; femeile țipau ca niște nebune, vîrînd ce aveau mai de preț în geantă ; cîțiva

bărbați și-au reluat lucrul în bătătură și în grajd, alții s-au dus să-l continue pe cîmp.

Nemții au trecut nepăsători, trăgînd cu mitraliera o rafală în salve : fețe dure, uniforme severe, da, murdare, ca în război. O singură dată, pe vremea lui Napoleon, o trupă străină mai trecuse pe cele două drumuri ale parohiei. Dar acum, atotstăpîn era fierul : pe membrele lor, pe carnea și îmbrăcămintea lor, ca și cum i-ar fi învelit într-un strat uniform, plumburiu, de nepătruns. Războiul se ducea cu aceste pachiderme blindate contrapuse altora la fel de mari și de aceeași grosime și nu cu ideile băiatului meu, fugit și el în pădure, după ce mi-a dat toate asigurările că puțin mai tîrziu avea să o ia pe drumul dinspre Pisino.

Grosul armatei — trupa dintotdeauna mergînd pe jos sau întinsă în căruțe — a ajuns a doua zi și în loc să se încartiruiască în școală, a ales un cătun departe de șosea și puțin vizitat, precum Boni. Un bărbat, nu mai tînăr decît mine, burlac, Bengiamin, tocmai se întorcea de pe cîmp cu un braț de fîn proaspăt. Ajuns în dreptul lacului, în care se oglindea drumeagul alb și primele case, privirea i s-a împăienjenit. Încotro se îndrepta șirul acela interminabil de bărbați, cai și care, din moment ce satul nu avea alt drum de ieșire ? Și cine erau soldații aceia care vorbeau limba jandarmilor austrieci ? Moartea se vestește printr-un salt înapoi, de patruzeci de ani, care tîrăște după sine aparențele cele mai hazardate ale realității de astăzi și străfulgerări din vremile trecute, ca în vise ? În mintea lui totul

s-a învălmășit, ca borhotul de struguri în must. Dar dîndu-se înapoi, aproape de-a bușilea, cu furca tîrîtă pe jos, se mai simțea în viață : poteca, tufișurile, via erau aceleași, dar parcă îi dansau înaintea ochilor, improbabile, de parcă ar fi fost văzute dincolo de un foc fără flacără. A intrat printre șiruri și s-a apropiat de un butuc de vie cu struguri negri ; a desprins o boabă și a băgat-o în gură. Se uita cu o privire tot mai vicleană la ramurile abia tăiate de struguri albi, cu frunza încă verde. Spuse : „Mă luați de prost ?“ și izbucni în rîs. Dar amuți imediat : făcuse un lucru inadmisibil. Înainte de toate, ca tuturor morților, îi era interzis să vorbească, pentru a nu atrage atenția asupra lui. El nu mai exista sau continua să existe numai parțial, în sinea lui ; era vai și amar dacă se arăta. Poate ceilalți își închipuiau că mai exista, și întreg pe deasupra, dar el trebuia să-i păcălească și să-i convingă că nu exista nici măcar parțial, pentru că asta-l privea numai pe el.

Fratele, cumnata și surorile au pus jandarmii să-l caute, cu un cal și cu o pătură ca să-l prindă și să-l înfășoare pe loc, fără să mai poată opune rezistență pe drum, pînă la închisoarea din Buje. El s-a strecurat făcîndu-și loc printre sîrme și frunzele viței. După ce a trecut de mai multe șiruri s-a întors să privească. Cele patru santinele austriece se opriseră pe ridicătura din capul viei, unde se ard vreascurile. Tăiau ramuri groase de corn, de carpen, prefăcîndu-se ocupați cu lucrul. Le tăiau cam de un metru, iar cîte una rămînea cît era de

lungă ; apoi le înfigeau în pămînt. Era ca o joacă și oricine altcineva s-ar fi apropiat să se uite. Întindeau prelata de parcă ar fi cules dude, o fixau de părul cel mai înalt, din mijloc. Își făceau un adăpost din pînză ca țiganii, așteptînd ca el să se predea, să cadă în cursă : ce proști, ce nebuni ! El cunoștea vizuinele vulpilor de unde nu ieșeau nici cînd le afumau bine cu sulf. Și el era o vulpe : avea o intrare obișnuită pentru ceilalți și o alta secretă, pentru sine ; se hrănea noaptea, cînd ceilalți nu știu că se vede mai bine decît ziua, pentru că totul e nemișcat.

Bengiamin a decăzut mai rău decît cea mai nenorocită ființă născută din femeie, care a existat vreodată prin părțile noastre, pentru că a trebuit să se limiteze la roadele crude ale pămîntului : în plus, nu s-a lăsat văzut de vreun suflet viu.

În decurs de două zile parohia a fost în două rînduri supusă raziei : prima, din casă în casă, căutîndu-se pînă și în grajd, în șopron sau în cuptorul de pîine ; a doua, prin păduri, în peșteri, în adăposturile din pietre și de paie, cărora li s-a dat foc. Numai după aceea o parte din nemți a prins curaj și s-a instalat în școală.

Ducîndu-mă să bat clopotul la amiază, m-a surprins foșnetul unuia din chiparoșii lui don Ferdinando. În el își făceau de multă vreme turturelele cuib, dar freamătul se ridicase pînă spre vîrf, plecîndu-l, de parcă s-ar fi stîrnit dinspre mormîntul preotului o pală de vînt.

Am tras clopotul și iar am privit cu coada ochiului, întors cu fața spre biserică : în desișul ramurilor de jos se contura o porțiune mai închisă la culoare, cît un stat de om. Acum era suspectă imobilitatea absolută a copacului, în contrast cu tremurul stufărișului care împrejmuia gardul, în exterior.

Nu i-am spus nimic Palmirei, dar nu puteam să mănînc cu gîndul la omul care scăpase de raziile nemțești, epuizat probabil de cît stătuse lipit de trunchiul copacului. Orice mișcare a mea în jurul bisericii era supravegheată de ochiul mereu treaz al celui care la noi nu mai era chemat decît cu porecla, luată de la pomul cu pricina. M-am hotărît să-mi iau sapa și m-am îndreptat agale, tocmai pentru a mă face observat. Cum era de așteptat, oblonul a fost crăpat ușor :

— Unde te duci ?

I-am răspuns răstindu-mă :

— Părinte, acuși acuși vine sîmbăta morților și dacă nu sap mormintele cît e uscat...

Oblonul a fost închis la loc. De obicei începeam cu mormîntul ultimului preot, al doilea în șir, dar la ultima comemorare, succesorul și compatriotul lui înălțase un fel de sarcofag, fie că-i mai rămăseseră bani din fondul ducelui și nu știa cum să scape mai repede de ei, fie că voia să le sugereze puținelor suflete credincioase ce aveau să-i supraviețuiască schița viitorului său monument. De jur împrejur mai era iarbă, dar nu voiam să trec drept un băgăcios, dacă nu chiar mai rău. Săpam mormîntul, și acesta deosebit de celelalte, al preotului Jugo, cînd din chiparosul, pe care mă străduiam să-l ignor, a pornit o șoaptă. Am văzut o fată negricioasă, foarte tînără, dar chinuită de lipsuri și efort.

— *Stride,* m-a chemat zicîndu-mi unchiule cînd, de fapt, puteam foarte bine să trec drept bunic, au plecat nemții ?

M-am întors cu cel mai patern zîmbet cu putință, dar foarte îngrijorat :

— Nu, fiule, abia s-au instalat în școală.

— Hm, am auzit glasul, iar au să facă razii.

Pentru prima oară de cînd îmi exercitam îndelungata meserie, aveam impresia că stăteam de vorbă cu o nălucă. Chiar că îmbătrîneam și ca să înlătur impresia deplasată i-am propus să se dea jos.

— Nu-i riscant ? am avut impresia că se tînguia.

— Să așteptăm atunci să se întunece, cînd o să-ți aduc ceva de mîncare.

Vocea a răsunat ca un clopoțel :

— Da, mulțumesc, dar mai ales de băut. Mor de sete.

Am considerat că terminasem treaba, ca și Ludovico Ràdovan care, puțin după aceea, cobora în grădina de lîngă casă, pe care nu o lăsase în seama dijmașilor. Înainte de a pleca, am profitat de încrederea tipic tinerească a celui din chiparos întrebîndu-l, dacă nu cumva îl cunoaște pe un anume Antonio Crusici. Mi-a spus că nu, dar a ținut să adauge, ca să mai mă încerce odată :

— E de-ai noștri ?

— Da, i-am răspuns, picurîndu-i din amarul meu, e de-al vostru și e băiatul meu.

Cotind spre casă, am înghețat cînd l-am auzit pe Arhichiparos :

— Dar ai trudit ceva !

Mi-am revenit cu greu, dar după aceea i-am răspuns cu o urare :

— Am săpat mormintele preoților.

Acasă nu-mi găseam locul și nu mă puteam aduna. Palmira mă tot amenința că dacă nu mă hotăram, avea să plece ea la Pisino să se convingă că băiatul se prezentase reglementar la colegiu.

— Mîine o să mă duc, i-am promis și am ieșit.

Mă apucasem să fac curat la vacă, în grajd, cînd o umbră a trecut prin fața ferăstruicii dinspre drum. Înalt, țeapăn, cu țeasta parcă ușor deșurubată pe gîtul plin de cute și plecat spre stînga, bătrînul Ive Stòcavaz se îndrepta spre ușa mea. L-am oprit înainte să ridice bastonul ca să ciocăne.

— *Barba* Ive, pe mine mă căutați ?

S-a plecat și mai mult spre stînga, prefăcîndu-se că se încrunta, ca toți din neamul lui, și s-a apropiat de mine. În mînă ținea un fel de batic multicolor înnodat, pe care cei mai mulți bătrîni obișnuiți cu haina țărănească fără buzunare, chit că nu o mai aveau, îl luau cu ei punînd sau nu tutun în el.

— Pe tine te căutam, *studacandele.* [1]

[1] Stinge-lumînări.

De pe vremea serilor din biroul plin de fumăraie al lui don Stipe rareori îl mai văzusem în spațiul popilor și niciodată de cînd venise ultimul, care ne urmărea uluit de apariția lui neașteptată.

— Hai înăuntru, că-i mai cald, m-a împins cu bastonul.

Mi-a lăudat vaca, a pipăit vițelul ; el, care avea o limbă dezlegată mai ceva decît un avocat, nu știa cum să înceapă și în sinea mea mă amuzam.

— Știi, trebuie să dai o mînă de ajutor, a tăiat-o el scurt, vorbindu-mi la ureche.

M-am uitat la el și i-am răspuns pe același ton :

— Mi-a și comandat masa de seară. Mămăligă cu pește.

Drept răspuns, m-a atins cu bastonul peste fluierul piciorului, care mai că m-a durut.

— Atunci, ce să mai pierdem vremea ? A plecat înalt și ușor ca o trestie.

Preotul ieșise pe trepte ca să se convingă că era chiar el.

— Ce puneți la cale contra mea ?

— Părinte, astea-s vremuri să pui ceva la cale ? am replicat, lăsînd brațele în jos, doar o pricepe.

Mămăligă a fost, dar cu sos de pui. I-am spus Palmirei să-mi umple bine o farfurie și la privirea ei întrebătoare am răspuns.

— Un biet orfan.

Treceau tot mai rar acum, pe vreme de război, mormăind rugăciuni și cîntece bisericești pe ulițele satului, bărboși ca niște sfinți, tîr-

știind picioarele sau luînd-o brusc la goană, în voia unui gînd obsedant al lor, izvorînd însă întotdeauna din frică : de femei, de bătrîni, de insecte, de cîini, în ultima vreme, de împușcături. Și într-un caz și în celălalt, se opreau lîngă o biserică să mănînce și să-și petreacă noaptea într-o căpiță, așa încît erau într-un continuu pelerinaj din biserică în biserică.

— Unde-i ? m-a întrebat Palmira.

— După clopotniță.

— Adu-l în casă, nu ?

— Spune că i-e frică de preotul nostru. De unde o fi știind ? am început să rîd ca să-i distrag atenția și să iau și sticla de care, de obicei, orfanii vagabonzi nu se atingeau.

Era întuneric, dar m-am temut să o iau pe drum. Am mers o bucată pe scurtătura dinspre Crusici, apoi am cotit la dreapta, tăind peste ogorul cumnatului Ernesto ; am pus sticla și farfuria învelită în ștergar pe zidul scund, am sărit peste el în punctul în care se întîlnește cu cealaltă latură, ca un hoț. Hoți existau pe vremea tatei, cînd femeilor li se lăsau cerceii de aur în mormînt, pentru a arăta că morții tot de vii trebuie să se teamă. Mă punea în încurcătură mirosul mîncării care înainta odată cu mine, nepotrivit printre morminte, de parcă ar fi putut să se contamineze reciproc.

Mi-am revenit cînd am zărit partizanul atîrnat de o creangă și apoi sărind jos. Era atît de slab de credeai că alesese chiparosul din pură simpatie. Mi-a mulțumit prezentîndu-se :

— Vojko Màndica, dalmațian.

Scuzîndu-se, s-a dus mai încolo să ude îndelung zidul.

Am întins masa pe lespedea de curînd boltită a lui don Ferdinando. Tînărul a apucat imediat sticla și în timp ce bea, cu stînga, îmi lăuda prin gesturi vinul. Mă uitam la el în tăcere, mai întîi uimit, apoi mișcat de masa lui cu adevărat hoțească, de animal tînăr. Era cît pe ce să înghită și oasele.

— Încet, fiule, încercam să-l domolesc. Aici ești în siguranță.

A negat clătinînd din cap și arătînd spre pădure mi-a spus că trebuia să-și ajungă din urmă tovarășii. Mai rămăsese mămăligă și mi-a dat de înțeles că voia să o termine, dar brusc, a zîmbit și a hotărît să ducă restul celui care nu găsise, ca el, un unchiaș cu suflet. Am protestat : puteam să dau fuga pînă acasă. S-a opus, dar mi-a cerut o țigară.

— Îmi pare rău, dar eu nu fumez. Dar acasă, fiule, trebuie să am de la băiatul meu

— Antonio ?

— Antonio, i-am întors zîmbetul.

Poate numai de focul tutunului s-a lăsat convins să mă însoțească pînă la zidulețul din partea opusă, unde m-a ajutat să sar.

Am domolit-o pe Palmira :

— Nu mă întreba nimic, vorbim după, acum n-am vreme.

S-a uitat cum luam pîinea din bufet, apoi a venit ca năucă după mine în pivniță, unde am tăiat o bucată de slănină și am luat ce mai rămăsese din șuncă.

— Caută țigările lui Antonio, parcă am văzut pe undeva.

Am adus din bucătărie altă sticlă.

— Ce te duci la treierat ? m-a întrebat întinzîndu-mi cîteva pachete de țigări începute, de mărci diferite, dovadă că studentul nostru era la primul contact cu viciul, în cazul în care nu-l căuta tocmai atunci.

— Partizanii, i-am șoptit și ea și-a dus mîna la gură.

Nu știa cum să mă ajute și n-a găsit altceva mai bun decît să ia felinarul ca să-mi lumineze calea. Înfuriindu-mă cumplit, am trimis-o înapoi.

Tînărul sărise zidul și mă aștepta în livadă. Hotărîse să pornească înainte de răsăritul lunii și s-a amuzat de bocceluța mea, refuzînd sticla, care l-ar fi încurcat. Mi-a întins din nou mîna.

— Și eu sînt student.

M-au năpădit toate grijile, înlănțuindu-se între ele și mi-a venit pe buze o întrebare prostească.

— Și școala ?

A izbucnit în rîs, dar imediat a răspuns cu o voce gravă la întrebarea probabil obișnuită :

— Școala poate să aștepte. Acum altceva e mai urgent, nu credeți ?

— Da, fiule.

— O să-mi aduc mereu aminte de mămăliga cu pui și mai ales de vinul nou de la dumneavoastră.

— Mergi sănătos, fiule.

— S-a îndepărtat pe lîngă zid, înainte de a intra în porțiunea descoperită, a ridicat un braț. Nu m-am mișcat pînă nu l-am văzut dispărînd în umbra pădurii.

Am fost trezit de o împușcătură ; o auzise și Palmira.

— Cîți erau ? m-a întrebat.

— Numai unul, dar trebuie să-și fi avut tovarășii nu prea departe.

A urmat o rafală de mitralieră care ne-a făcut să sărim în picioare și să dăm fuga la fereastră. Lumina zorilor se ridica parcă din pămîntul uniformizat de prima brumă. Am ciulit urechile înspre Crasti. A răsunat o a doua rafală, mai aproape de Orehi decît de primul cătun.

— S-or fi înfruntat, spuse Palmira cu glas tremurător.

— Nu, numai prima împușcătură părea deosebită.

Nu reușeam să-mi stăpînesc bărbia.

— Îmbracă-te, îmi spuse nevasta. Mă paraliza o presimțire. Par atît de mulți, dar, de fapt, numai unul este iepurele care își face curaj să vină pînă aproape de sat ; dacă auzi o împușcătură pe neașteptate, poți fi sigur că cel care cade e tocmai el.

Beam cafeaua în bucătărie, dar am rămas cu ea în mînă, uitîndu-ne unul la altul. Din sacristie se auzeau glasuri puternice, străine. Am întredeschis ușa : soldați nemți veneau dinspre drumeagul ce duce la Orehi, de-a dreptul printre gardurile vii și stufărișul din dreapta cimitirului, mimetizați cu frunze de gorun, cu su-

flarea vizibilă în aerul rece al dimineții. Parcă nu erau cei instalați în școală și nici la Boni, care se distingeau deja prin aerul lor supărător de familiaritate; se vedea chiar și după îmbrăcămintea cu desen în pete. Unii inspectau clopotnița pe dinăuntru, alții zgîlțîiau ușa bisericii și poarta cimitirului.

Doi înaintau spre noi. În așteptarea lor, am închis. Palmira abia de apucă să șoptească:

— Or fi găsit mîncarea și ștergarul nostru.

Băteau cu patul mitralierei în ușa de la bucătărie. S-au făcut auzite voci amenințătoare, urmate de lovituri mai insistente.

— E mai bine să nu-i facem să-și piardă răbdarea, murmurai și ieșii afară.

— *Bandit! bandit!* îmi striga unul de pe prima treaptă arătînd cu gura puștii în stînga, spre pădure, și ordonîndu-mi să cobor.

— Sîntem oameni ai bisericii, *kirche,* îndrăznii eu, în sumara mea nemțească uitată, în timp ce i-o arătam.

— Kirche? Der Pastor?

— *Nein, Glocke,* și făcui gestul de a trage clopotul. *Nein,* ce clopot! Voia să dea ochii cu pastorul, iar colegul lui să ne percheziționeze casa. Auzii vocea Palmirei care dădea asigurări că nu ascundeam nimic, deși nimeni nu o întrebase. Am arătat spre casa preotului: „schlafen" și mi-am culcat obrazul peste mîinile împreunate, sugerîndu-i că Arhichiparosul era în plină conversație cu îngerii.

Aceasta tocmai cobora precaut, ba chiar zîmbitor, ținîndu-și poala anteriului de parcă ar fi descins de pe un altar înconjurat de nouri.

N-aveau decît să rămînă între ei, eu unul m-am întors să-i vin în ajutor Palmirei, obligînd-o să nu vorbească.

Soldatul răscolea peste tot; a intrat în camera lui Antonio. A întrebat a cui era. A băiatului meu, student. Din fericire, pe măsuță se vedea o fotografie făcută cu cel puțin trei ani în urmă, în faza mult mai liniștitoare, cînd se ocupa numai de ale cerului.

M-a întrebat dacă studia ca să se facă preot.

— Da, i-am spus, la seminarul din Capodistria și eram gata să-i scot bietei Palmira mîna asudată din încheietură.

Străinul a făcut semn că voia să iasă. I-am deschis larg ușa.

— *Bandit, kaputt,* s-a întors să-mi mai amintească odată.

— Da, da, știam. *Cafè? Schnaps?* i-am propus. Ar fi acceptat, dar... și mi i-a arătat pe camarazii lui. Am intrat din nou, am înșfăcat ibricul aproape plin și sticla cu țuică.

Tinerii se zvîntau în soarele care bătea în clopotniță.

— Schnaps? și-și treceau sticla cu țuică foarte veseli. Au sărit în picioare la întoarcerea comandantului urmat de preot. Au primit ordine, s-au aliniat și au pornit spre șosea. Arhichiparosul îi saluta strîngînd încet pumnii și devenind deodată lapte și miere, mi s-a adresat pentru prima oară direct, spunîndu-mi tare:

— Iar noi, Martine, să mergem să ne facem sfînta noastră datorie.

Slujba de pomenire a unui Giovanni, din cei o sută care trecuseră dincolo de poarta de fier, a fost în dimineața aceea aproape mută ; cel ce oficia trecea dintr-un capăt în altul al altarului și se întorcea spre naosul gol ca un somnambul care-și pierduse graiul în clipa în care părăsise patul. Numai spre sfîrșit mi-a spus răgușit :

— Du-te, slujba s-a terminat.

M-am întors : biserica se umplea de tot solul de consăteni în haine de lucru, unii cu pălăria pe cap. Au ieșit și s-au îngrămădit lîngă ușa sacristiei. Îi aduceau preotului vestea că un partizan fusese împușcat în pădurea de la Orehi.

— Un bandit, preciză preotul. Nu-i din parohia noastră, nu ne privește.

Cu toate acestea s-a hotărît să ne însoțească.

L-am recunoscut de departe, eu, singurul, care știam că fusese viu cu adevărat. Apucase probabil să dea mîncarea și să scape de ștergar ; el își păstrase o pîine, care zăcea pe jos și nu putea fi decît pîinea ieșită din mîinile Palmirei, anonimă și totuși personală, tot așa cum pictorul, dînd un chip Madonei din tavan nimerise fără să vrea pe cel al Zeziliei. O tăietură adîncă și lată îi lărgea gura pînă la ureche, de unde sîngele închegat tot mai picura cu stropi palizi. Avea o carnație și mai închisă la culoare decît îmi închipuisem ; nemaiavînd de ce să se teamă ni se dezvăluia pe de-a întregul în moarte. Bietul băiat : credea că zguduie și el lumea veche, condusă după reguli fixe, imuabile, care-i favorizau pe cei

puternici, fapt confirmat chiar de împrejurarea care-l obligase să se ascundă, cu prospețimea anilor lui, într-un loc neștiut, presărat cu morminte ; cînd, dimpotrivă, i-a fost permis să vină să vadă cimitirul, în care avea să sfîrșească, a fost alungat imediat ca să-și dea sufletul pe pămîntul pe care i-l hărăzise soarta.

— Ca niște animale, auzii glasul sumbru al parohului și, într-adevăr, nu a întins mîna și nici nu a murmurat vreo rugăciune, de parcă băiatul răpus ar fi fost o jivină ; a rămas să-l privească la fel ca toți ceilalți, coborît de la condiția de preot investit cu puteri divine, la aceea de om de rînd care și-a lăsat plugul pe ogor. După ce i-a întors spatele, ne-a lăsat deplină libertate să ne ocupăm de el.

— Nu vreau să mă amestec, le spuse tutuŕor și mie, în mod deosebit.

După ce am obținut autorizația de la forurile civile din Umago, care de mai multă vreme împărtășeau atitudinea superiorului meu, am transportat partizanul în capela în care nu avusese încredere să se ascundă. A fost spălat și îmbrăcat în hainele strîmte aduse în basmaua lui Ive Stòcavaz, Palmira și cu mine înțelegîndu-ne tacit să nu deschidem dulapul lui Antonio. Cînd sicriul era în marginea gropii, a apărut și preotul cu anteriul de plimbare pe umeri, cel mai despotic dintre parohii noștri devenind un curios în plus la înmormîntare. A binecuvîntat mormîntul, reconsacrînd parcă dreptunghiul de pămînt și molfăind rugăciunea latină care impunea răspunsul meu ; privirea lui le-a surprins pe cele uscate ale lui

Stòcavaz, Oblak și Chert, aplecați să lase funi-ile care petreceau cel mai sărăcăcios coșciug din cîte stropise și tămîiase vreodată. I-am ci-tit în ochi rătăcirea în fața evidenței că paro-hia îi scăpase din mînă. După aproape o sută de ani, primul trecător străin de loc a fost co-borît în pămîntul nostru roșiatic, nu cu o milă inertă, ci, dimpotrivă cu un simțămînt aparte, insuflat de certitudinea revanșei apropiate.

Ca să mă calmez și ca să-i fac pe plac și Pal-mirei, am pornit pe jos, indiferent la trecerea curselor arhipline cu adepții republicii din Salò [1], aleși dintre foștii fasciști, trenul fiind redus cine știe unde la o grămadă de fier, ca și linia ferată care, pe alocuri, sugera ideea unui tîrg de țară rămas ca proiect. Mergînd din sat în sat, prin munți, dîndu-mă drept un pelerin sau un samsar din împrejurimi, am fă-cut în călătoria aceea tot atît cît făcuse cape-lanul Stipe venind la noi.

M-am adresat unui student pe treptele Co-legiului.

— Ar fi trebuit să știți de care parte s-a si-tuat fiul dumneavoastră, mi-a răspuns dispre-țuitor, împiedicîndu-mă să mai merg la supe-rior, care m-ar fi tratat și mai rău. Era un tî-năr cu o atitudine și chiar cu o înfățișare inacceptabile, pînă și pentru unul ca mine.

Orașul mi s-a părut mai întunecat, mai apă-sător decît în iarnă, cu mai puțină lume, care

[1] Republica fascistă proclamată în 1943 de Musso-lini, după fuga din fortăreața în care fusese arestat.

trecea grăbită și tăcută. Am căutat-o pe veri-șoara Zdenka și pe bărbatul ei. Niciodată și nicăieri nu văzusem atîția nemți și, spre deo-sebire de cei de la noi, nici unul nu era des-tins. Ea a apărut pe străduță tocmai cînd îmi pierdusem nădejdea de a o mai vedea ; de data aceasta vorbea foarte încet. Totul lăsa impre-sia că o mină era gata gata să sară în aer. Nu-mai în bucătărioară mi-a vorbit de Učka, Monte Maggiore, unde amîndoi se alăturaseră alor noștri *(naši)*. Dar în curînd aveau să fie lîngă noi. „Ah“, se scuturase ea, măturînd cu un gest toți dușmanii. M-a poftit să-mi pe-trec noaptea la ea, dar îmi mai rămîneau două ore bune de lumină, în care puteam să ajung la șoseaua asfaltată Triest-Pola, un fel de de-marcație între teritoriul nostru și al lor, mult mai accidentat.

— Prin urmare, băiatul meu este într-un continuu pericol, ca tînărul din chiparos, a fost gîndul care m-a obsedat tot timpul drumului ; ca și el, era în voia soartei, momentan școala putea să aștepte. O bănuială mi-a înghețat sîngele în vene : ca pe vremea cînd era la Ca-podistria, pe căi ocolite și cu o gîndire de om deja matur, și de data aceasta, el urmase calea pe care i se părea că avea datoria față de mine să meargă. În parte, acesta era adevărul, chiar dacă tinerii, fie ei și cei mai buni, pornesc de la o constatare de fapt și o duc pînă la ulti-mele consecințe, legînd-o de infatuarea mo-mentului.

Eram mai obosit ca oricînd și am cerut o cameră la hanul lui Tizian, care dădea în șo-

seaua principală dinspre Istria; am fost deranjat și în acele două ore de trecerea necontenită a convoaielor militare.

Am ajuns acasă la timp ca să iau parte la slujbă.

— Antonio al nostru cum o mai duce? m-a luat prin surprindere Arhichiparosul.

— Își continuă studiile, i-am răspuns sec.

— *Deo gratias.*

— *Amen*[1], i-am răspuns dinadins anapoda.

Cu Palmira a trebuit să dau dovadă de mai multă fantezie.

Da, se ducea la gimnaziu, dar stătea la rudele noastre.

— El, bărbatul, nu-i cumva vîrît în politică? s-a alarmat ea în fața celui mai mic pericol care ne păștea.

— Treaba lui, n-are decît să și fie! m-am înfuriat din senin, nemaiștiind ce să-i spun.

Cît să fi trecut de la călătoria aceea pînă la următoarea? Poate un an de zile, dacă mă uit la mugurii din via de dincolo de șosea. Exact patru anotimpuri, în care, în sat, nemții ajunseseră la o atît de mare familiaritate încît erau strigați pe nume de copii, se așezau la masă în numeroase bucătării și riscau să fie molipsiți de perechea noastră de tîrfe refugiate de la Triest și regenerate cu usturoiul și ceapa de acasă. Îmblînziți de prietenia căpitanului lor cu Gabrile Pàvlovich, mîndru să facă paradă de nemțeasca lui, îngrășați cu su-

---

[1] Har cerului. Amin *(lat.) (n. tr.)*

tele de kilograme de cartofi rechiziționați de prin case sau oferiți de Ludovico, de Jèlenich și de Donis, fără să știe, ei făceau posibilă cu prezența lor zgomotoasă șederea precaută a partizanilor în fînarele mai izolate, demne de încredere.

Gata să-și taie beregata și să-și mănînce unul altuia mica proprietate prin tribunale, dacă o vacă din grajdul altuia intra pe pășunea lor, enoriașii mai modești se domoliseră brusc într-o întrecere de generozitate cum nu se întîmplase nici printre foștii bogătani și cu atît mai puțin între rude apropiate. Schimbau între ei cîrnați, brînză, femeile ouă, puici și chiar mostre de tort, recent importat, sau la prepararea căruia asistaseră pe vremuri pe la dealde Làzarich sau Bonifazi. Țineau legătura, iar traistele erau duse de băieții de zece ani, care ar fi trebuit să repete clasa întîi, dar acum erau deja maturi. Se știa cine ascundea un partizan, așa cum pe timpul variolei se știa cine ținea în casă un contagios.

Arhichiparosul era ținut în afara ambelor fronturi: nemții nu veneau la slujbă și, ca o dovadă a mîrșăviei lor, lăsau în urmă, pe tufișurile fără spini, viermi mari, albicioși, răsăriți din mizeria războiului; slavii uneltea cu tot mai mare îndrăzneală pentru a termina odată cu el și cu Domnul. Dacă soldații aceia ar fi dat dovadă de mai multă reținere și credință, s-ar fi dus personal să le înmîneze o nouă listă. Dincolo de dezamăgirea și amărăciunea lui, observase că Ludovico însuși, ducîndu-le daruri ocupanților, o făcea în așa fel încît să

poată da imediat îndărăt, asemenea copiilor crescuți anapoda, obișnuiți să vadă că e luat în nume de rău ceea ce pentru ei nu era decît exces de zel. Cînd au înhămat din nou carele și au aliniat camioanele, redevenind pe de-a-ntregul soldați, nu s-a emoționat nici măcar el, ultimul dintre Ràdovani, care de obicei nu rezista nici la cel mai formal rămas bun.

Se spunea că războiul era pe sfîrșite; cîte un partizan mai îndrăzneț se hazarda pînă în bătătură. Antonio ne-a trimis un bilet scris cu creionul pe hîrtie de împachetat: era bine, în curînd aveam să ne îmbrățișăm, fericiți și uniți pentru totdeauna. La orice zgomot de mașină, dădeam fuga în drum.

În sat, la Crusici, a venit verișoara mea și au recunoscut-o cele două bătrîne sprijinite în cîrje, care confundau zilele cu lunile și anii cu secolele. Mama îmi trimitea propria ei imagine la umbra migdalilor, pe care ea îi plantase, ca lovitura să fie și mai cumplită. De ce nu a apărut ea, cu adevărat, dacă se spune că mama reapare înaintea fiului cînd își dă ultima suflare? De ce mă adusese pe lume, obligîndu-mă să fac dintr-altă femeie o mamă?

Am convins-o pe Palmira că ar fi fost riscant să mergem toți trei sau numai ele două. Tot de la Ludovico, care plîngea și pentru mine, am luat șareta și calul. Verișoara mă asigura că băiatul fusese deja pus în sicriu. Am așternut în șaretă un braț de paie. Uite ce rămîne pînă la urmă: niște paie! Ce n-aș fi dat să fi putut rămîne așa, cu pieptul și cu fața ascunse în nimicul paielor!

Pe tot parcursul drumului nimeni nu ne-a întrebat nimic; numai pe șoseaua națională a trebuit să lăsăm să treacă o coloană dezlînată, care se retrăgea spre Triest. De data aceasta am apucat-o prin valea paralelă cu primul curs al rîului Quieto, pe sub sate cocoțate pe stînci, avînd în vîrf o biserică, clopotniță, un preot și vreun coleg de-al meu. Acum verișoara își făcea, pe bună dreptate, griji pentru Dušan al ei, scăpat din încercuirea de pe Učka, nimerind cine știe unde.

Am ajuns la Beram venind dinspre munte fără să fi intrat în sat: capela cimitirului, celebră pentru frescele din secolul al XV-lea și, mai ales, pentru grupul „Dans macabru", se afla la vreun kilometru. Acolo fuseseră depuse două coșciuge înalte și scurte, două lăzi mari, în jurul cărora stăteau mai multe femei și un bătrîn în lacrimi; al meu, probabil, era cel golaș, lipsit pînă și de întristare. Verișoara mi-a făcut semn că acela era și m-am îndreptat încet. L-am mîngîiat, de parcă voiam să încerc lemnul proaspăt dat la rindea și ruda mea a izbucnit în hohote. Am vîrît două degete prin crăpătură, am dat să forțez, dar mîna ei m-a oprit. Clătina din cap. Și alte capete s-au ridicat ca să mă îndemne să renunț; alți ochi înroșiți cu strălucirea lumînărilor în pupile m-au asigurat că și ei se resemnaseră. Aveau dreptate: sfîșierea mai avea nevoie să fie căutată sau sporită?

Pe un perete, de-asupra ușii, pînă în tavan, cortegiul macabru al omenirii, cu cele mai reprezentative tipuri ale sale, defila de cinci sute

de ani pe celălalt tărîm : un negustor cu o pungă de bani însoțit de un schelet, urmat de un soldat în armură, un moșneag devenit inutil prin însăși bătrînețea lui, un copil gol, cu rușinea nevinovată, hangiul cu un butoiaș, regele și regina încoronați și cu sceptru, episcopul cu mitra, cardinalul cu pălăria de călătorie, iar în fruntea tuturor papa în persoană, cu tiara imensă, egali între ei, datorită aceluiași însoțitor, fără pic de carne pe el și de aceea zîmbitor. În acele vremuri, de demult, era mai mare libertatea sau artistul autentic putea să-i arunce adevărul în față chiar și sfîntului Părinte ? Nu, și el fusese plătit ca să propage principiul atît de drag catolicismului, încît nu i se puteau sustrage nici cei mai sus-puși slujitori ai lui. Într-un fel, și eu trăisem din cadavre. Căsătoriile și botezurile se celebrau numai pentru a mări numărul cadavrelor. După ce de sute de ori vaietele îmi intraseră pe o ureche și-mi ieșiseră pe cealaltă, între momentul în care smulgeam capacul coșciugului din mîna rudelor și cel în care aruncam pămîntul cu lopata, pentru ca o moarte anume să nu mă lase indiferent, fusesem luat prin surprindere prin neobișnuitul ei, fie și prin faptul că mă aflam în fața unei cutii aproape pătrate, care cerea o altfel de groapă.

Privirea îmi aluneca peste figurile scunde, acoperite cu vestminte, cu excepția moșneagului inutil și a copilului fără prihană, pentru a fixa imaginea obsedantă a zîmbetului Arhichiparosului, care-i dezvelea dinții mari, gălbejiți, cum văzusem de cîteva ori. Care ar fi

fost cea mai bună cale să pun capăt zilelor unui preot ? Dacă i-aș fi sfîșiat trupul, sufletul i s-ar fi înălțat la ceruri, dacă i-aș fi damnat sufletul, carnea lui ar fi jubilat.

Ajutat de verișoară și de bătrînul și mai prăpădit decît mine, mi-am luat coșciugul meu sărăcăcios. Am înhămat din nou calul care-și ținea urechile ciulite din pricina locului necunoscut, sălbatic, îndulcit în mod surprinzător tocmai de micul cimitir, în care părea firească prezența prunilor și a altor pomi fructiferi. Voiam să mă întorc pe drumul mare, pe care l-aș fi dorit și mai lung decît era.

La Beram m-am lăsat îmbrățișat de verișoară. Rudele ei au ținut să pună peste sicriu un braț de fîn. „Sare mai puțin în ochi“, se scuză unul și ceilalți au adăugat prin priviri ceea ce niciodată nu ar fi îndrăznit să spună prin viu grai, deși nimic nu m-ar fi putut răni : așa puteam să trec drept un vînzător de purcei de lapte.

Pe șosea, lăsînd Pisino în urmă, am mînat calul în galop pînă unde începea urcușul ; apoi am coborît și am mers alături de el, cu hățurile ținute cu două degete trecute pe sub căpăstru, în contact cu pielea-i asudată. Mi s-a arătat recunoscător, potrivindu-și mersul după al meu. Am urcat din nou ; panta care urma părea atît de abruptă, încît a trebuit să strîng frîul. L-am tras aproape de tot : șareta se hurducăia cu mișcări și zgomote insuportabile.

M-am dat din nou jos, apucînd căpăstrul și împingînd animalul în așa fel încît să blocheze vehicolul cu propriul lui corp. Un nor de colb alburiu se ridica în spatele nostru în amiaza

aproape primăvăratică. Și prin părțile acelea anotimpul venea cu întîrziere, în ciuda dealurilor mai line, care permiteau unele culturi modeste ; frunzele uscate încă mai rezistau pe goruni, în văi grîul se chinuia să dea în spic, în viile tăiate și legate încolțeau primii muguri. Să-l fi văzut măcar pentru o clipă pe picioarele lui lîngă mine, ca atunci cînd ne-am întors de la Capodistria...

Coboram în goană spre adîncul văii, cînd din vîrful urcușului a apărut o cabrioletă trasă de o pereche de măgăruși. Am putut să disting un bărbat pe capră și o femeie în spate, probabil întinsă pe o mînă de iarbă. El se întorcea brusc, parcă amenințător, dar revenind la poziția dinainte, cu fața ferită de ea, redevenea zîmbitor. Pe măsură ce se apropiau, el mi se părea tot mai tînăr, aproape un copil iar ea să tot fi avut vreo cincisprezece ani, în ciuda baticului negru înnodat sub bărbie. Cînd ne-am întîlnit pe podeț, în semn de salut, băiatul a ridicat biciul. Am răspuns cu același gest. Cu coada ochiului am văzut cum ea, așezată pe brațul de iarbă pusă peste niște vreascuri, întindea mîna și, iute ca o libelulă, îl ciupea de șold.

Umbrele noastre deveneau tot mai lungi : seara ne lua prin surprindere printre pinii de la curbe și la coborîșurile mai abrupte, ca să se retragă spre pădure de cum ne apropiam de vîrful scăldat de soare. Foarte dotata șaretă pentru transportul de mărfuri mărunte a lui Ludovico, încredințată celui mai credincios și mai zelos servitor (mai că nu voise să mi-o împrumute cu cal cu tot), avea la spate un felinar cu gaz, care se legăna aproape atingînd pămîntul. L-am aprins ca să ardă în lumina amurgului.

La Scorpeti m-am oprit sub salcîmii din fața bodegii. Am legat hățurile de un pom și am intrat în fumăraia făcută de patru țărani care-și povesteau ceva de zor, ținîndu-și hainele de iarnă pe umeri. O fetișcană, înăcrită înainte de vreme de purtarea lor și de insinuările obositoare, mi-a servit un sfert de vin alb, pe care l-am băut dintr-o suflare. Oare de ce nu-l convinsesem atunci pe Antonio, fie și forțîndu-l, să mănînce cu mine la hanul de la răscruce ? Raftul din spatele tinerei era plin cu pachete de țigări. În ultimul timp el parcă prefera Macedonia. Pe acelea le-am ales și-am cerut și două cutii de chibrituri. Cînd să ies, unul din clienții așezați mai aproape de prag m-a măsurat de sus pînă jos. Mă urmărea din ochi în timp ce dezlegam hățurile :

— Ai avut o zi bună ? m-a întrebat în italiană.

— Bună, i-am spus.

— Atunci noroc și mai departe.

— Mulțumesc.

Am urcat pe capră și am dat bice calului ; voiam să mai fac o bucată de drum. Cînd am auzit zgomotul de pe șoseaua națională, am profitat de un loc împrejmuit, acoperit cu lucernă, din dreapta, cu o poartă mare, deși aș fi preferat să trec drumul.

Am dat la o parte poarta din uluci întărită cu scaieți, am intrat cu șareta și am închis la

loc. Era o noapte cu lună nouă ; la capătul pășunii, tufișurile de muri se detașau de cele de dumbeț, mai puțin dese, prelungindu-se înspre masa compactă a pădurii neatinse. Am apropiat șareta de gardul viu din spatele șoselei, am dezlegat calul, l-am lăsat timp de cîteva minute să pască iarbă, ca să-i taie și setea, apoi am fixat hățurile la jumătatea lungimii lor de un stîlp de la poartă, ca să nu ajungă la trifoi și să-i plesnească burta. Mi-am ales o piatră potrivită, m-am așezat în fața șaretei și am deschis pachetul cu țigări.

Atunci, la cincizeci și doi de ani cîți aveam, am deprins viciul, fumînd țigară după țigară, cum văzusem că făcea la o nuntă tatăl zgîrcit al unei mirese care voia să afișeze abundență și veselie. M-am ridicat să mă uit la încărcătura din șaretă, am dat fînul deoparte ca să-l lumineze luna, am apropiat felinarul și m-am dat cîțiva pași îndărăt să privesc. Nu era bine : am rămas cu felinarul în mînă neștiind dacă să-l leg la loc, în spatele șaretei, cu riscul de-a atrage atenția trecătorilor, și am sfîrșit prin a-l ascunde în gardul viu, după ce micșorasem flacăra : nu lumina mai mult decît un licurici.

Mi-am scos haina, am pus-o sul pe piatră și m-am întins pe jos.

Mi-am amintit de fuga spre lazaret, dispus să dau viața lui pe a Palmirei, pe atunci proaspătă și mlădioasă ca o trestie. Era frig, simțeam cum mă cuprindea umezeala de la picioarele care-mi amorțeau. „*Neka*“ se spune în croată. N-are decît, atunci vrînd să însemne,

n-avea decît să mă cuprindă umezeala ; îmi era total indiferent. Și-am adormit.

Trecuse o oră sau numai cîteva minute ? După beție, noaptea, sub cerul liber, îți revii repede (pe cît de greu poți să măsori cît a durat mai înainte mahmureala) ; uneori ajunge o boare de vînt.

Cel mai înalt vîrf din spatele nostru se profila clar deasupra celorlalte, cuprins încetul cu încetul de văpaie. Era chiar Učka, Monte Maggiore, teribil de aproape, ca să-mi arate că ziua începea reînnoită și în dimineața aceea. Am acoperit lada cu fînul umed ca să o apăr de frigul care acum îmi pătrundea în oase. Calul, uitat în picioare, ciulea urechile, urmărindu-mi fiecare mișcare, nerăbdător să se dezmorțească. L-am bătut ușor pe spinare și drept răspuns a nechezat. I-o fi fost foame, sete sau frig ? A mai nechezat odată, iar cînd l-am înhămat la șaretă, și-a scuturat vesel capul. Am ieșit din nou în drum și am închis poarta la loc.

Șoseaua națională mi s-a părut teribil de aproape. În zorii zilei distanțele se scurtează, lumea pare mai mică, iar treburile care ne așteaptă mai puțin apăsătoare. Drumul larg șerpuia pustiu, dar capătul lui vizibil părea minat. Am început urcușul și o bucată bună m-am simțit de parcă m-aș fi aflat înaintea puștilor țintite spre mine de părțile dușmane într-un război care pentru mine se sfîrșise. Numai cînd am străbătut Visinada m-am mai relaxat, văzîndu-i pe gospodarii matinali intrînd și ieșind pe poartă cu vreascuri și gălețí

de apă. Aș fi vrut să beau ceva cald la hanul luminat electric, dar în plină zi riscam cel puțin să mi se pună o serie de întrebări.

Coborînd spre San Giovanni, am ajuns din urmă o femeie care se grăbea, ducînd o oală cu lapte pe cap. Mi-a făcut semn cu mîna s-o iau în șaretă.

— Animalul e tare obosit, i-am strigat.

Am auzit-o în urma mea.

— Dar e la coborîș.

M-am întors :

— E coborîș și pentru dumneata și-am scuturat hățurile.

Cît de diferiți putem să fim după împrejurări și ce impresie greșită îți poți face despre cineva și să o ții de bună toată viața !

Încetul cu încetul oamenii ieșeau la cîmp, pe jos sau în căruțe ; viața obișnuită mă prindea din nou în vîrtejul ei. Nu-mi era deloc la îndemînă să străbat porțiunea din Buje în care în ultima marți din lună se ținea tîrgul. M-am apropiat la pas, apoi am dat bice calului și i-am depășit în goana mare pe toți : trecători, căruțe și animale. Pe drumul spre Umago am încetinit și-am lăsat calul să coboare în voie spre parohia noastră.

De pe panta Radovanilor din pădurea cîndva lazaret, vedeam cum străluceau în soarele înălțat pe cer, în dreapta mea, clădirea sfîntă și casele de alături. La rîndul ei, Palmira trebuie să fi zărit șareta de la prima cotitură : ne aștepta la răscrucea dinspre Crusici. De-aș fi putut să-i dau ceea ce mai aveam de dat : ceasurile care pentru mine deja trecuseră ! Am

oprit calul. Biata mea bătrînică ! Am luat-o pe sus și i-am făcut loc să stea pe paie. Mergeam pe de lături ; calul știa și singur drumul. Toți oamenii din Crusici ieșeau din case, ne veneau în întîmpinare, se separau în două șiruri, ținîndu-se cu mîna de marginea șaretei.

Ernesto m-a ajutat să-l duc în casă, dar m-am oprit din drum, întors spre casa popii ; aș fi vrut ca Arhichiparosul să mă vadă cu povara mea în brațe.

— A plecat de-aseară, a mormăit cumnatul.

L-am așezat pe pat, în camera lui.

— Nu deschidem, i-am spus cum nu se poate mai blînd și mai hotărît Palmirei, mîngîind sicriul.

Am ieșit, m-am oprit puțin să mă uit la obloanele verzi bine închise și pornind ca un automat, m-am trezit în clopotniță atîrnat de funii. Aveam impresia că în dimineața aceea clopotul refuza să scoată vreun sunet : atît de împuținate îmi erau puterile ; apoi s-a mișcat încet, scoțînd parcă un geamăt. Sunetele lente, cadențate, punctau oboseala mea, traduceau singura imagine și singurul gînd care-mi stăpîneau mintea : băiatul meu se întorsese acasă, mama lui îl veghea și eu îl legănam. Mi-am adus aminte că atunci cînd renunțasem la perspectiva de a-l vedea preot sau episcop, în adîncul sufletului meu, nu știusem să-l plasez în alt loc decît în biroul avocatului Martinelli din Buje. Acum plăteam pentru ambițiile mele. Dar era nedreaptă moartea lui și era inuman ca unul care toată viața îngropase morți să nu-și vadă fiul la față. Am smucit

funia, am tras-o cu toată puterea, lăsîndu-mă purtat în sus, apoi am slăbit strînsoarea : o vedeam răsucindu-se pe jos ca un șarpe ; o prindeam din nou din zbor, în timp ce, deasupra, clopotul parcă înnebunise. Însoțeam fiecare mișcare cu o exclamație, cum se întîmplă la efort. Era și aceea o trudă : auzeam clopotul izbindu-se de grindina care-l împiedica să se dea peste cap. De cînd eram om în toată firea, era pentru prima oară cînd încălcam regula și atunci am inaugurat, pe contul meu, clopotnița făcută pe timpul fasciștilor. Ieșeau tot soiul de sunete, un amestec de cadențe festive și de doliu, insistente, suprapuse sau numai îngînate. Zăream umbrele bărbaților și femeilor prin bolta de la intrare, care, din colțul meu, părea o crăpătură îngustă. Am slăbit funia și am izbucnit în hohote, cu fața ascunsă în mîini, ghemuit într-un colț. Sunetul se limpezi, apoi se frînse în bătăile inițiale. Cînd s-a oprit de tot, am ieșit în mijlocul unui grup de oameni din cătunele vecine, care au făcut cerc în jurul meu.

— *Huale judi*[1], le-am spus și m-am tîrît anevoie în casă.

O lună mai tîrziu șoseaua era plină de partizani. Cîntau, ridicau brațele și ne trimiteau sărutări celor de pe margine : o procesiune de disperați care-și recăpătaseră parcă sănătatea în floarea vîrstei. Smulseseră arme, insigne și uniforme de la toate armatele, în dorința zadarnică de a trece drept soldați în toată regula.

[1] Mulțumesc, oameni buni.

Dar erau ei înșiși tocmai în peticele lor, în hainele desperecheate, cu capul neacoperit : atîrnaseră mai mult în balanță brațele, carnea, ochii, zîmbetele lor decît armele pachidermelor care îi precedaseră. Probabil că nu semănau cu nici o trupă în trecere pe șoseaua pietruită. Tot așa îmbrăcați, cu fețele scobite, chiar și desculți, cu talpa piciorului obișnuită să ocolească pietrele colțuroase, coborîseră și de-alde Rusgnak, Levàkovich, Magdalenele Nepomùcene, ca să sfîrșească de lipsuri și rușine prin șurele de paie. Fiii strănepoților lor, rămași pe meleagurile acestea, înaintau acum spre mare, strigîndu-și victoria printr-un cîntec aspru și solemn adresat conducătorului lor, care contase tocmai pe setea lor de eliberare totală :

— *Druže Tito, l,ubičica bijela*[1].

Plîngeam și murmuram :

— Partizani, unde l-ați lăsat pe Antonio al meu ?

Din mers, o fată m-a mîngîiat pe față, iar un tînăr din urma ei a ieșit din grup :

— De ce plîngi, bunicule ?

— Antonio al meu, i-am strigat.

— Unde-i Antonio al dumitale ?

— Trebuia să fie cu voi ! i-am strigat și mai tare și mai răgușit.

M-a îmbrățișat.

— O să se întoarcă, bunicule, o să se întoarcă, și m-a strîns din nou în brațe, plîngînd alături de mine.

[1] Tovarășe Tito, violetă albastră.

Ultimii partizani care treceau erau întorși cu fața spre mine : oamenii din sat mă arătau cu mîna și toate privirile mă mîngîiau. Tînărul continua să plîngă pe umărul meu. L-am bătut ușor pe spate :

— Du-te, fiule, Domnul să te aibă-n pază. Du-te să-i prinzi din urmă pe ceilalți.

IV

LUDOVICO RÀDOVAN ALES PREȘEDINTE al comitetului local de eliberare prin ridicare de mînă la școală, nevasta lui care continua să fure la cîntar în singura prăvălie din comună, copiii ajunși, odată cu ceilalți seminariști, la vîrsta cînd se duceau la baluri și care nu se dădeau în lături să-l tutuiască pe preot, (un băiat de treabă născut aici, la San Lorenzo, care aștepta și predica întoarcerea unei Italii ne-fasciste), învățătorul la cuțite cu partenerul croat din Gimino, instalat în cele două caturi de de-asupra... O asemenea stare de lucruri nu mai putea continua. Trebuia să cunoști non-istoria noastră, așa cum o știam eu din cărți ca și din unghiul meu aparte de observație, și nu numai din rănile avute, ca să-ți dai seama că noii veniți nu aveau să mai plece vreodată, că administrația lor nu avea să fie provizorie, suprapunîndu-se atîtor altora : veniseră să zdruncine și să dezrădăcineze însuși principiul vechi al binelui și al răului.

Trecuse un an de conviețuire acceptabilă, favorizată de sentimentul de ușurare resimțit la sfîrșitul războiului și de confuzia care domnea peste tot ; dar dijmașii aduceau o treime, și nu jumătate, din produse stăpînului, iar acesta era uneori atît de optimist încît protesta,

ba chiar și amenința. Nu trecea zi să nu se facă, cînd ici cînd colo, cîte o festivitate, cu piețe înțesate ca stupii, cu tribuna oficială acoperită cu drapelele croate și italiene unite pe neașteptate sub o aceeași stea roșie ; pe clădiri, portretele lui Tito, Stalin și Lenin erau de dimensiuni cum nici unuia dintre sfinții mei nu i-ar fi trecut vreodată prin gînd să pretindă. Veneau grupuri de muncitori triestini cu drapele roșii, ca să-și sprijine echipa de fotbal, și rămîneau apoi să danseze și să se îmbete pe pajiști. Cîntecele partizane balcanice se alternau cu *boogie-woogie*, vorbitorul croat îl aplauda pe cel italian, cînd îi ceda microfonul, și mulțimea îi aclama pe amîndoi, în timp ce pe șoseaua națională treceau șiruri de camioane anglo-americane din Pola și Triest. Erau zile pline de exaltare, de entuziasm ; lipsea doar un dușman, care să ia locul celui împotriva căruia se vocifera acum vesel și care sfîrșise strivit de toți sub picioare...

Și la noi se organizau excursii și, într-o bună zi, am fost dus într-un camion descoperit la Pisino, localitate pe care nu aș fi vrut să o mai revăd, și aliniat împreună cu alți bătrîni, sub o tribună înecată în flori. Mareșalul Josip Broz Tito se afla în fața mea în carne și oase ; coborî cele cîteva trepte și începu să strîngă mîna fiecăruia dintre cei așezați în șir. Pe măsură ce se apropia, simțeam cum îmi tremură picioarele, mai abitir ca pe vremea cînd episcopul catadicsise să mi se adreseze. Încercam o senzație vagă, de demult, ceva ce-mi amintea de teama copilărească de tata. Eram de

același leat, dar ce împrejurări făcuseră să ne întîlnim noi doi ? De parcă mi-ar fi ghicit gîndul, zîmbi și îmi atinse brațul. Nu avea privirea încruntată din portrete ; o licărire proaspătă, albastră ca a apelor de munte îmi învălui fața și mă făcu să plec bărbia ca un copil. Din ziua aceea, în sat, mulți mi se adresau ori de cîte ori se vorbea la radio de el : „Amicul dumitale" : care în derîdere, care compătimindu-mă și care cu o invidie plină de respect.

S-a ținut un festival al tineretului la Radovani. Manifestele lipite pînă și pe trunchiurile duzilor reproduceau scrierea glagolitică de pe lespedea zidită pe o latură a bisericii. Venise să o copieze un profesor tînăr din Fiume, negricios, subțirel, cu ochelarii aburiți. L-am ajutat să tamponeze deasupra caracterelor maldăre de sugativă muiată în apă, surprins (don Nino era chiar bănuitor) de faptul că inscripția trezea interesul unui laic, probabil comunist. M-am bucurat grozav văzînd-o închisă într-un cerc mai mult sau mai puțin regulat, lipită pe ușile și ferestrele caselor boierești din Umago, unde întotdeauna fusesem tratați ca niște sclavi. Dar exact cei care s-ar fi indignat mai mult se refugiaseră la Triest, intuind probabil înaintea mea că rolurile erau pe punctul de a se inversa.

Radovani s-a pregătit pentru un festival de parcă ar fi fost vorba de procesiunea pentru recoltă condusă de papa : gardurile vii fuseseră tunse, drumul curățat fusese acoperit cu petale de trandafir și frunze de brusture ; ghirlande de iederă atîrnau între case, drapele

croate erau arborate la toate ferestrele, cu excepția celor ale lui Ludovico : el scosese patru drapele alb-roșu-verde, [1] ce-i drept cu semnul distinctiv sovietic. În toate bătăturile găseai chioșcuri cu răcoritoare și hrană rece ; tribuna fusese ridicată în piața centrală, sub privirile unui singur portret, al lui Vladimir Gortan, proclamat erou popular tocmai atunci. Niciodată parohia noastră nu văzuse atîta lume strînsă la un loc : noi, localnicii, cu toți morții noștri reînviați din cimitir, nu am fi putut să egalăm numărul acela. În zadar încerca să-și croiască drum o mașină cu ziariști, a căror grabă să se vîre unde era înghesuiala mai mare nu puteam să o înțelegem. Strigau și suduiau de după portiere că redacția se închidea peste un ceas ; au chemat în ajutor miliția, care a făcut uz de patul puștii și în cele din urmă au plecat înjurînd și căinîndu-ne, nu înainte de a insinua că puteam să devenim liberi, dar tot niște ignoranți rămîneam.

După discursurile oficiale, cărora pe aici tot predici li se spune, i s-a dat cuvîntul unui reprezentant local. Printre vorbitori există unii plini de har, care din nimic scot o broderie și pe care nu te saturi ascultîndu-i ; dar sînt alții care în loc să vorbească țin conferințe pînă și la gustarea de pe cîmp. Nu spun nimic, atenți cum sînt numai la sunetul vocii și la cadența aleasă, pe care o punctează prin gesturi, la frazele lipsite de sens legate anapoda între ele. Spre deosebire de primii, te plictisesc de moarte, ei fiind convinși că publicul îi urmărește. Nini Oblak, pe care don Stipe cu greu se hotărîse să-l includă în lista terțetului trimis în consiliul comunal, era unul dintre aceștia, care nu luau seama nici măcar la ce beau și ce mîncau și pe care îi evitai cu riscul de a face un lung ocol.

El a luat locul în tribună, creîndu-ne emoții celor care îi cunoșteam prea bine defectele. A început să vorbească confuz despre vremurile cînd mergeam desculți la păscut și cînd eram nevoiți, ca să ne astîmpărăm foamea, să furăm acel nimic care le prisosea și celor mai săraci dintre noi, chiar fără să știm, în timp ce existau alții care aveau, nu glumă, și, natural, erau perfect conștienți de aceasta pentru că ei furaseră cu adevărat. Dialectul slav presărat cu expresii italienești stîlcite *('i se jo a gambe levode* [1]*)*, de data aceasta nu-i era de prea mare ajutor ; nu era potrivit nici felul în care gesticula, cu arătătorul ridicat, nici genuflexiunile și nici tonul amplificat cu cruzime de megafoane. Din fericire, ziariștii plecaseră, dar autoritățile înșiruite în spatele lui începuseră să schimbe priviri mai întîi amuzate, apoi tot mai îngrijorate, ba chiar piezișe. Ive Stòcavaz s-a simțit obligat să intervină : l-a tras de mînecă și i-a cerut la ureche să ajungă la *stuor.* [2]

Oblak i-a răspuns la microfon, admițînd că nu fusese spus tot ceea ce trebuia spus, că nu

[1] Culorile drapelului italian. *(n. tr.)*

[1] Și a fugit mîncînd pămîntul.
[2] Esență. În croată *stuor*, lucru.

fusese demonstrat tot ceea ce era de demonstrat. La o nouă smucitură a lui Ive a modificat discursul, transformîndu-l într-o suită de acuzații deloc mascate, ca de la amvonul celui mai înveninat preot, care au fost imediat aplaudate. Avea în față casa lui Ludovico, ridicată cu două nivele tocmai în timp de război, cu drapelele italiene aplecate de siroco (de nici nu se mai vedea steaua) în direcția construcției întinse, cu scările din piatră, ocupate de mama lui, o Bonifazi (rămasă numai cu două încăperi) și de dijmașii care se răscumpăraseră pe seama datoriilor ei.

Arătătorul lui Nini Oblak rămăsese întins în direcția clădirii vopsite în galben, cu streșinile încă noi. Toate capetele se întorseseră ca floarea soarelui și la aluzia lui mucalită la bogătașul și păduchele care se îngrașă cu sîngele săracului, s-au făcut auzite strigăte și aplauze. Acum vorbitorul emitea cîte o monosilabă reluată de mulțime, dar eu vedeam că nu era deloc mulțumit de stilul străin lui care, împăcîndu-l cu autoritățile, îl salvaseră de la eșec.

Drapelele italiene care fluturau pe fațada luată drept țintă au fost retrase de o mînă iute și peste strigătele de „trăiască“ și „jos cu“ s-au suprapus fluierături ; aproape în același timp ferestrele au fost închise. Deși s-a dezlănțuit imediat în dans și în numeroasele coruri din jurul chioșcurilor cu băuturi, puteam spune că serbarea fusese stricată : a marcat ultima întîlnire a parohiei nedezbinate la o

întrunire anunțată în ziare, care în sfîrșit, o menționau.

A doua zi au plecat definitiv învățătorul, jandarmul Andreassi, Jèlenich și Donis. A refuzat să plece tocmai Ludovico Ràdovan, bazîndu-se în sinea lui pe generozitatea nedezmințită și deloc vinovată, deși mai riscantă decît avariția.

La noile alegeri (vechea poveste !), cei care-l aleseseră pe el au ridicat mîna în favoarea celor care îl acuzaseră toată seara de fascism, exploatare și de a fi avut legături cu nemții. Unul era băiatul pe care don Stipe îl îngrijise de variolă în casa parohială : un bărbat din Crasti, mai întîi grăjdar, apoi dijmaș, în sfîrșit, mic proprietar agricol, ca majoritatea dintre noi, care se ținuse departe și de biserică și de cîrciumă. Era chemat cu numele și prenumele legate : Cheto-Prodan ; nu îți dădeai seama imediat care era nevasta lui și nici nu se știa cîți copii avea. Cîtă ranchiună, cîtă hotărîre și cîte vorbe nu a clocit el săpînd pămîntul, de-a lungul anilor, dintre propriile rînduri cu viță și ducînd turma la păscut în marginea viei. Înalt, robust, cu părul tăiat scurt, albit înainte de vreme, cum se întîmplă cu cei cu pielea tuciurie, cu mersul agale, cu vorba domoală, nu știa ce este zîmbetul ; se născuse comunist fără să fi aflat nimic despre comunism. Prin el, semianalfabet, am învățat să-i cunosc pe comuniști ; îi deosebesc de cum apar la televizor și prevăd răspunsul indiferent de problemă, chiar dacă sînt luați prin surprindere. Noile autorități din Buje și Umago, vor-

bitorii care se succedau pe podium și ale căror gesturi, uneori și ticuri, erau imitate inconștient de șefii mai mărunți de la noi, găsiseră omul potrivit, la momentul potrivit, după un an de euforie.

Schimbările rapide din țările aliate, care transformau harta lumii, își aveau reflexele lor și la noi : dușmanul vag era identificat cu trupa anglo-americană care ridicase două poduri de fier ca să treacă peste cele două rîuri dintre Triest și Pola, poduri controlate de patrulele iugoslave, ce supravegheau și cele două poduri civile ; adevăratul rival — urît nu atît la vedere, cît auzindu-l și simțindu-l în alte manifestări ale sale — continua să fie atît italianul din Triest, dispus să dezlănțuie un nou război, ca să recucerească hinterlandul pierdut, cît, mai ales, cel rămas între noi ca să incite la alipire printr-o rezistență pasivă sau printr-o speranță neloială, care încrîncenau spiritele. Pentru cei de dincolo de graniță, slavul venit în oraș în primele patruzeci de zile de la eliberare și care s-a retras apoi pe Kars, stabilindu-se în Istria, dovedise încă odată că era un sclav necivilizat, împuțit, violent, căruia nu i se putea acorda nici o încredere ; între hotarele noastre, mare parte dintre aceste adjective se potrivea perfect celor care refuzau să colaboreze cu noul regim dovedind că preferau să se întoarcă la exploatarea rușinoasă din secolele trecute, poziție care te obliga la un spor de acuzații și mai pătimașe și, mai ales, te împingea la acțiune.

Faptele grave s-au petrecut aiurea ; în parohia noastră contrapunerea, cu un număr considerabil de persoane fluctuante între cele două tabere, se concretiza, pentru moment, într-o acreală mocnită : nu se mai schimbau formulele de binețe, omiterea salutului era comentată cu mare susceptibilitate în case și în aripa fostei școli croate recuperate de comitetul local. Noi am preferat dintotdeauna tăcerea și nu vorbele, eclipsarea și nu punerea în evidență, pentru simplul motiv că e mai ușor să te porți așa. Participanții la miting predicau că pămîntul e al celor ce-l muncesc ; Cheto-Prodan aproba dînd din cap și dijmașii păstrau totul pentru ei, chiar dacă în sinea lor, unii dintre ei erau pro-italieni sau dacă stăpînul le era rudă ; în șoaptă spuneau că erau obligați să facă așa și-și duceau degetul la buze. Odată cu pămîntul le reveneau în stăpînire vitele și uneltele, casa și grajdurile, banii împrumutați și obiectele de nimic pentru care se indignau creditorii, răsplătiți cu o ură egală menită să se extindă și asupra urmașilor și a celor mai îndepărtate rude.

Se ajunsese la situații extreme și la scene ciudate, de o cruzime cutremurătoare sau jalnice : fii ridicați contra părinților, frați gata să se taie cu coasa, familia nevestei asmuțită împotriva celei a soțului. Tot așa, dijmașii marilor proprietari din Seghetto și-au împărțit conacul, au aprins focul cu cărțile legate în piele, pe care le rupeau ținîndu-le între genunchi și l-au obligat pe domnul Marco să se ocupe de cotețe, dacă voia să rămînă în viață ; la fel

țăranii aflați în slujba contelui nostru, rămas singur pe lume, l-au obligat pe ultimul Làzarich să locuiască într-o cămăruță sub scară, condamnîndu-l la înfometare.

Acesta era prea nepregătit pentru viață ca să se mai apuce de creșterea puilor, iar aerul aristocratic, care se degaja cu naturalețe de pe figura lui, după ce ocolise mai multe generații de strămoși, îl împiedica să se ducă să vîndă ouă la Umago cu pantalonii peticiți, tot așa cum îl oprea să întindă mîna. Se hazarda cel mult să facă o vizită la persoanele de mare încredere, dar dacă îl țineau aproape cu forța la masă, mînca puțin și a doua oară nu mai punea piciorul pe acolo; dacă insistau să-i pună în geantă o sticlă cu ulei și carne de porc, contișorul alegea o pîine abia scoasă din cuptor și lăsa pe masă cel puțin un pachet cu țigări.

Făcea curse cu stropitoarea în mînă de la conacul din piatră, al cărui ceas solar rămăsese fără ac, la grădina de peste drum, ca să ude două ridichi, care în cele din urmă îi erau furate, fie și de dragul unei glume. Cu o zdreanță de batic la gît, cu părul tăiat scurt, ca o perie, cu nasul coroiat și limba scoasă pentru a evita bîlbîiala, ceva între un cocoș jumulit și un grifon, era stema vie a unui neam care, practic, se stinsese de mai bine de o jumătate de secol. Cînd tușea închis în dugheana lui umedă, unde ronțăia pîine uscată, de sus îi strigau: „N-ai decît să crapi!“ Dacă deasupra era zgomot și el întredeschidea ușa de la scări cerînd „puțină liniște, vă rog“, i se răspundea „Rahat!“ Spre rușinea noastră a tuturor, a murit încetul cu încetul de foame, prea nobil sau poate prea copilăros pentru a ceda brusc disperării.

Disperat era, în schimb, vărul lui, Ludovico. Nu-și găsea tihna pentru că tocmai cei cărora el le astîmpărase foamea se puseseră de acord să termine cu el. În Cheto-Prodan, care-l saluta cu o politețe sobră, așa cum făcea cu toți și între timp aduna acuzațiile ca să-l bage în închisoare, vedea noile autorități și totodată omul care nu-i ceruse niciodată nimic. Îl iertase pînă și pe vechiul dijmaș, puțin cam ciudat, care-și oprise șareta și calul, dar își făcea sînge rău numai auzind numele vărului Bonifazi; acesta împrejmuise cu gard viu ogoarele scăpate de el de la ipotecare, lua cuvîntul la adunări ca să-l acopere cu injurii, numindu-l lipitoare, pentru că-l salvase de la foame, dar cînd îl întîlnea pe drum, îl înconjura cu atenții și-i amintea de strînsa lor legătură de rudenie, exprimîndu-și regretul cînd fiul mătușii căsătorite cu un Ràdovan își vedea de drum. În felul acesta se stingea și această familie de bogătani plecată din Bergamo pe vremea ciumei celei mari, devenită a doua din toată comuna pe vremea lui Napoleon, din care mai rămăsese un reprezentant, pe jumătate dement, care-i distra pe cei mici dînd din buze ca iepurii, iar pe adulți la ședințe, susținînd că Isus fusese comunist, pentru că în cărți era mereu arătat înveșmîntat în roșu. (Avea să sfîrșească în balamucul din Pola).

Între timp, Ludovico a fost arestat ca dușman al poporului de niște străini îmbrăcați în uniformă, care luptaseră pentru o cauză dreaptă. Cînd îl tîrau după ei, bătrîna, bolnavă de cancer, apăruse pe treptele din piatră în cămașă de noapte :

— Luați-mă pe mine ! le-a strigat. Sînt mama lui.

Alb ca pînza de in care acoperea trupul, cîndva cel mai frumos din parohie, ajuns acum ca un spectru al vechii familii, Ludovico i-a șoptit unuia dintre militari :

— Băgați-o în casă !

Stòcavaz, Chert și ceilalți croați dintotdeauna rămași în arenă ca să mai îndulcească intransigența lui Cheto-Prodan, n-au mișcat un deget în apărarea lui. Dar se simțeau vinovați și într-o bună zi bătrînul Ive m-a întrebat ce părere aveam.

— E o nedreptate, i-am spus iritat.

— Era fascist.

— Au fost și alții.

— Se îmbogățise, m-a provocat, privindu-mă pieziș.

— Muncise, i-am replicat prompt.

Mi-a vîrît bastonul în fluierul piciorului, apropiindu-și de mine ochii îndrăciți :

— Și noi am muncit și tot săraci am rămas.

M-am dat un pas înapoi :

— Munca lui era mai aparte, puteați să v-o alegeți și voi.

Ne aflam în fața clădirii roșii a fostei școli croate, ocupate pe jumătate de dijmașul devenit stăpîn, iar cealaltă de noua băcănie și de

cele două birouri ale comitetului. În ușă s-a arătat Cheto-Prodan :

— Dar dumneata, mi s-a adresat, tot mai lucrezi pentru popi ?

M-am uitat la el : era atît de mic și de lipsit de apărare cînd mumă-sa îl ținea într-un șal, iar eu și don Stipe nu știam cum să i-l smulgem din brațe ! Fără să vreau am zîmbit.

— Treaba mea ce fac.

A luat-o drept o sfidare și a ridicat tonul :

— Doar ești tatăl unuia care a căzut luptînd, te-au și decorat.

Am simțit cum păleam, dar am avut tăria să mă stăpînesc și să-i spun răspicat :

— Sînt meritele noastre, băiete, pe care tu nu le ai, și care nu contrazic ceea ce fac.

Am plecat supărat pe mine însumi pentru că folosisem vorbe pe care nu aș fi vrut să le rostesc vreodată pentru că nu se refereau la mine. În tăcerea care sporea impresia de eșec și datorită prezenței lui Ive, mi-a strigat în urmă :

— Spune-i popii dumitale să se mai potolească.

Am dat din umeri bombănind :

— N-ai decît să-i spui tu.

Don Nino era un tînăr lipsit de răbdare și un preot năvalnic. Poate mi se părea așa și din cauza vîrstei mele înaintate. Abia de mă mai țineam de el. Dar îmi arăta respectul cuvenit unui tată. Era primul paroh din părțile noastre, născut la San Lorenzo, printre tufe și vii la fel cu ale noastre, o lume cunoscută numai în

copilărie și în răstimpul scurt al vacanțelor de vară, pe care, deci, nu sfîrșise să o exploreze și după care se dădea în vînt. Alesese seminarul ca să se întoarcă printre ai lui ca preot și să-și vadă oglindită propria satisfacție în mîndria mamei lui, față de care, tocmai pentru că o iubea, avea ieșiri bruște, copilărești, foarte pe placul ei.

Era mai mult plecat cu motocicleta decît în biserică și prin bucătăriile altora decît la el, lăsînd-o pe îngrijorata *siora*[1] Maria într-o continuă stare de agitație, nu prea apăsătoare. Ținea liturghia și îndeplinea celelalte obligații cu o grabă febrilă, răscumpărată de o mare bunătate sufletească și de o totală lipsă de malițiozitate. Tovarășii lui, mai tineri ca el, erau foștii seminariști care organizau petreceri cu cele mai arătoase fete în casa lui Ludovico și în tinda lui Pàvlovich. El se ocupa de plăci și tușea ușor cînd o pereche dansa prea strîns înlănțuită. Sau se zbenguia seara prin vie, cu fetele cîrd după el, ca să scape de mîini mai îndrăznețe. Ziua se duceau să grebleze pajiștea vreuneia din ele, să secere grîul, zgîndărindu-se cu spicele, și erau răsplătiți pe înserat cu mîncarea fumegînd, adusă într-o traistă ca să fie consumată pe iarbă.

Era prima generație de tineri instruiți care-și vîrau fața în ciorchinii de salcîmi, se rostogoleau pe ciuful de cimbrișor înflorit, se adunau în nopțile cu lună în jurul lacului ca să asculte orăcăitul broaștelor : miresme, culori și sunete

[1] Formă regională pentru signora (doamnă) *(n. tr.)*

dragi și nouă, dar pe care ne mulțumeam să le salutăm ca manifestări specifice acelei luni. Dar bucuria le era stînjenită sau frînată de evenimente neprevăzute, intervenite tocmai cînd venise vremea lor. Numai Italia stadioanelor asurzitoare duminica, a festivalurilor muzicale, a mitingurilor organizate de diferite partide, a firmelor luminoase, — acea Italie oprită la Triest, unde noi continuam să ne ducem săptămînal — ar fi putut readuce toți țăranii pe ogoare și zîmbetul blînd și respectuos pe chipurile lor. Ei nu s-ar fi mărginit să le arate bunăvoință, ci le-ar fi dat întîietate față de colegii de la gimnaziul laic, cum în fapt se întîmpla, și chiar față de dascălii, care rămîneau în continuare niște venetici ; preferîndu-i la început pentru mai marea lor familiaritate cu limba corectă și cu tocul, apoi pentru competența lor în diferite profesiuni. Don Nino ar fi fost parohul tolerant și generos al unei comunități de oameni apropiați, care văzuseră cum se succedaseră la biserică preoții care „își trăiseră traiul“.

Deja dădeau măsura instruirii și informării lor în casele de încredere, comentînd tratatul de pace, care încredința mare parte din Istria Iugoslaviei, dar încorpora zona noastră într-un viitor Teritoriu Liber în frunte cu orașul Triest ; se adăugau promisiunea celor trei țări aliate occidentale de a încredința această zonă Italiei, condamnarea lui Tito de către Rusia stalinistă, favorabilă acestei ultime soluții, precum și noile propuneri de diviziune făcute de Națiunile Unite. Tinerii polemizau între ei, încălziți de

vinul bun și măguliți de gazda care îi asculta fără să clipească și conchidea plină de încredere : „Gata, ceva tot o să se întîmple, nu se poate continua cu ignoranța și amenințările". Veneau să-i ia acasă părinții palizi, acuzîndu-l de inconștiență fie pe cumătrul care îi reținuse, fie pe cel mai în vîrstă dintre ei. Don Nino se arunca pe motocicletă rîzînd : „Curaj, răul este numai în trecere".

La zgomotul crescînd al motorului, mama lui se descotorosea de lucrul de mînă, dîndu-i-l Palmirei, și sărea în picioare, luîndu-și un aer sever. „Unde-ai fost ?" îl lua ea în primire. „Unde vrei să fiu ?" făcea el pe plictisitul, salutîndu-ne și ducîndu-se repede la crătiți. „Ai mîncat ?" îl lua la întrebări mama. „Am mîncat ceva, dar tot mai am o gaură în stomac". „Dar din ceaslov ai citit ?" : „Da", răspundea el, apucînd un hartan de pui, dar nu rezista cu minciuna : „o să termin de citit în pat". O luam de braț pe Palmira mea și le uram noapte bună.

Cu cîți preoți nu avusesem de-a face : preoți cu mame, cu surori, cu menajere și singuri ! În nopțile de insomnie îmi jucau înaintea ochilor ca într-un caleidoscop care mă arăta și pe mine și, în același timp, situația politică din vremea lor. Îmi dădeam cu părerea pe întuneric gîndindu-mă că fiecare dintre ei ar fi putut să-mi apară mai bun sau mai rău, după cum erau timpurile, dar și în funcție de felul meu diferit de a fi și de a-i aprecia. Cum mi s-ar fi părut, de pildă, această mamă la locul ei și acest copil bun, într-o altă etapă din viața

mea ? Sînt presupoziții care uneori se strecoară în mintea unui bătrîn în nopțile de veghe și-l leagănă apoi în somnul de cîteva ore.

Duminica trebuia să-mi fac loc prin mulțime ca să strîng daniile : generoase și pe față pentru că biserica nu avea nici un fel de subvenții, iar oferta era un gest de credință politică. Numeroșii credincioși dădeau buzna în naos pentru două motive independente unul de altul. Izolarea Iugoslaviei, ieșită victorioasă dintr-un război dezastruos și îndreptată spre o experiență socialistă autonomă, în mijlocul a mii de dificultăți, renegată recent de ruși și curtată pe departe de americani, dusese la o criză economică îngrijorătoare, iar în părțile noastre la înăsprirea supravegherii și a mijloacelor de represiune din partea organelor de poliție omniprezente în uniformă și în civil. Cu alte cuvinte ne aflam pe teritoriul cel mai disputat (ba chiar numai administrat) al unei țări practic încercuite și în parte străbătute de forțe ostile, gata să intervină sau cel puțin bucuroase să salute un eventual eșec. Au fost introduse cote precise asupra venitului privat : atît pentru vin, atît pentru grîul evaluat pentru anul în curs. Pentru prima oară autoritățile își vîrau nasul în pivnițe, în grajduri și în pod și o făceau prin persoana unuia de la noi, neînduplecatul Cheto-Prodan, care știa prea bine cît producea o vie și, mai ales, nu ținea seama de nimeni.

Niciodată cineva nu a fost atît de nepopular și, în același timp, atît de temut, pentru că la cea mai mică jignire sau observație, el

schimba cu creionul prima cifră din cotă. Cînd apărea în mijlocul unei serbări cu dans, orchestra amuțea sau, uneori, relua muzica cu un brio ostentativ ; perechile se potoleau, iar bătrînele cu broboada pe umeri, așezate pe margini, se simțeau nelalocul lor și oarecum de prisos. La lumina lampionului era salutat chiar și de cei care stăteau în umbră. Îmbina intoleranța celui mai cumplit preot și intransigența celui mai meschin stăpîn ; mai mult, nici nu se pomeniseră preoți atît de despotici și nici proprietari atît de inflexibili. Nu-i era iertat cu deosebire faptul — fel țărănesc de a gîndi, tipic locului — că din asta nu scotea un ban pentru el, că nevasta și copiii lui rămîneau neștiuți la Crasti, iar el se agita pentru alții, ba, nici mai mult nici mai puțin, pentru guvern ; și prin ricoșeu, era detestat regimul incapabil să se folosească de oameni mai buni decît el.

Al doilea motiv al unui atît de mare atașament religios era legat de mai buna organizare a primelor asociații de transfugi în Triest, finanțate de stat și de alte țări prin intermediul diferitelor societăți de prevederi sociale și într-ajutorare. Spre marea ușurare a *siorei* Maria, acum don Nino petrecea tot mai des serile acasă, aducîndu-și prietenii la el. Palmira o ajuta să prăjească *crostoli*[1], iar eu eram chemat să furnizez date privind condiția materială a unor familii. Nu știu cît preț puneau pe răspunsurile mele, cît mai obiective cu putință, și niciodată n-am fost interpelat asupra numelor care figurau fățiș în cealaltă tabără. Lista pe care a trebuit să o întocmească a fost lungă și plină de lacune, încă o dovadă a tinereții lor optimiste și naive. Puțin după aceea, etalînd haine care, evident, nu ieșiseră din fabricile socialiste și zîmbete insinuante, oameni mai mult sau mai puțin compromiși în ochii regimului instaurat, au început să mă curteze, în timp ce alții îmi aminteau — lamentîndu-se indignați — de amenințările și pagubele suferite pe vremea primelor incursiuni partizane.

Iată de ce mă cocoșam strîngînd danii, mergînd după don Nino care, ajutat la slujbă de prietenii lui, nu mai înalți decît el, și îmbrăcați obișnuit, își asuma pentru cei de față și puterea laică absentă. Cînd începea predica, veneau să se îngrămădească la intrare, scoțîndu-și căciulile și aruncînd chiștocurile de țigară, bărbații care preferaseră pînă atunci să stea la umbra clopotniței. Nu se auzea nici musca; îl ascultau în cel mai încurajator mod, încuviințările și luminița din priviri dînd toate asigurările că fusese sesizat adevăratul tîlc al discursului ; cîte unul dădea de înțeles că deja știa care va fi sfîrșitul. Nu era parabolă sau îndemn explicit din *Evanghelie* care să nu fi avut o legătură cu situația lor. Tînărul paroh, subțirel, cu o figură plăcută, care primea mult mai mult decît se așteptase și decît ar fi meritat într-o parohie italiană, ridica glasul cinstit,

[1] Minciunele. *(n. tr.)* Fundulițe din cocă dulce prăjite în ulei, care, de obicei, se mănîncă de carnaval. La Veneția se numesc *galani*, la Milano *chiacchiere* etc.

lăsîndu-i Domnului cuvîntul. Exact ceea ce așteptau ceilalți : o sfidare la adresa lui Cheto-Prodan, care parțial să-i disculpe. Și dacă, nemulțumit, don Nino se bătea cu pumnii în piept, precizînd că zîzania, neghina și buruiana sîntem adesea noi înșine, inclusiv el, unii vedeau în aceasta un îndemn la prudență, alții o invitație să vină și mai des la biserică, fie și pentru a se deosebi de ceilalți. Corul se ridica slab din rîndurile femeilor : „Sîntem niște păcătoși" și răsuna mai tare, la cuvintele următoare : „Dar copiii tăi", ca să redevină slab, și din nou să-i antreneze pe toți în finalul reluat și cadențat ca o declarație publică : „Noi îl vrem pe Dumnezeu, părintele nostru, noi îl vrem pe Dumnezeu, regele nostru". Italia cunoscută de ei fusese nu numai fascistă, ci și papală și monarhică. Ar fi fost prea mult să li se pretindă să-l accepte și pe Mussolini alături de ceilalți doi, ca în tabloul cu cele trei capete, care nu mai era la modă, dar găseau fără îndoială că merita să renunțe la el acceptîndu-i pe ceilalți doi, indiferent de ce anume proclama Italia republicană.

Acolo, gîndeau ei, în avanpostul occidental din Triest, la care ajungeai după un control meticulos în baraca de la graniță, odată cu cinstea, dreptatea, decența și teama de Dumnezeu rămăseseră și uneltele agricole, îmbrăcămintea, produsele alimentare care nu se făceau pe ogoarele noastre, precum orezul și cafeaua, chiar și sulful și piatra vînătă pentru vie, insecticidele de tot soiul, jucăriile și mărunțișurile pentru pomul de Crăciun, care pe

aici lipseau cu desăvîrșire sau erau primitive. Toate acele lucruri dădeau strălucire și mireasmă locuințelor, înverzeau ogoarele, rafinau aspectul exterior al celor care beneficiau de ajutorul pe care-l primeau în niște birouri rămase total necunoscute pentru mine. Ca urmare, cele două tabere opuse se distingeau și după înfățișare ; cea condusă de Cheto-Prodan, chiar dacă nu a sporit, s-a îndărătnicit și mai mult pentru umilințele și invidiile încercate de fiecare în parte și manevrate cu asprime de el.

Ludovico, în închisoare la Istria, a fost acuzat de a-i fi intimidat, împreună cu Gabriele Pàvlovich, pe copiii lui Chert și ai lui Oblak, pentru că vorbeau în slavă. Faptul s-ar fi petrecut pe vremea primelor mișcări fasciste, al căror ecou nici nu ajunsese la noi și pe cînd acuzatul naviga pe mări mult mai îndepărtate ; al doilea inculpat, cunoscut pentru darul de a media lucrurile și de a fi pe placul tuturor, deși pe vremea aceea era la o vîrstă mai matură decît tînărul Ràdovan, nici măcar nu a fost chemat la interogatoriu. Au fost convocați, în schimb, cele două victime și confruntate cu acela care, chipurile, îi intimidase și care, de fapt, folosea el însuși dialectul cu pricina și pe cînd purta cămașa neagră. Spiritul parohiei cu obișnuitul sentiment de jenă, complicitate și lașitate a avut cîștig de cauză în fața judecătorului din Lubiana : „Noi ? Cînd ? Cine-a zis ? Ludovico al nostru, care n-ar face rău nici unei muște ?" Enervat, magistratul i-a trimis acasă împreună cu consăteanul lor care, așteptînd

cursa, i-a vîrît într-o cîrciumă din port și i-a tratat ca pe doi *fiozzi*. [1]

Nici ușurarea resimțită la eliberarea din închisoare nu i-ar fi dat ghes lui Ludovico să urce treptele din piatră ale casei părintești. Și totuși a făcut-o, cu pachetul de lenjerie sub braț : mama lui murise în timp ce el împărțea farfuria cu ciorbă de burtă cu cei care-l denunțaseră. Mă aflam de față cu don Nino și tocmai spuneam rozariul : n-am văzut niciodată o fată mai răvășită. Nu i-a păsat de soție și nici de copiii pe care nu-i mai văzuse de trei luni. Palid din pricina lipsurilor și a interogatoriilor neîntrerupte, cu hainele care atîrnau pe el largi și mototolite, mirosind a mîncare, omul cel mai bine crescut din parohie, ajuns mai rău decît ultimul servitor din casa aceea veche, a rămas o clipă împietrit la picioarele patului. Nutrea pentru mama lui un sentiment atît de puternic de ranchiună, de rușine și idolatrie încît căsătoria, prestigiul redat familiei, nașterea copiilor și bucuriile pe care i le aduseseră rămăseseră mereu în planul al doilea, dacă nu chiar îl mîhniseră, știind că ea ignora toate acestea cu o nedezmințită prefăcătorie. Între ei nu exista posibilitatea nici unei comunicări: un cuvînt direct le-ar fi ars amîndurora buzele, pentru că el știa că era primul rod al unei căsătorii încheiate dintr-o ambiție care se dovedise de prisos, că ea îl avusese de la un bărbat incapabil, care aproape că o îndemna să-l însele și mai puțin să-l disprețuiască. Peste vă-

[1] Fini.

lul uitării și al milei, întins de boală și de bătrînețe, se așternuse și cel al morții. Fiul s-a aplecat și s-a prăbușit peste mamă într-o primă îmbrățișare după atîția amari de ani, numai pentru că rămînea fără răspuns.

După trei ani, Ludovico Ràdovan a fost arestat pentru a doua oară, pentru niște acuzații atît de mărunte, de muierești, de au zîmbit pînă și asesorii populari, și pentru altele atît de grave încît se devediseră incredibile încă din faza instrucției. A fost condamnat la șase luni de închisoare, deja făcute, și eliberat în dimineața procesului. La patruzeci și cinci de ani era un om sfîrșit. Nevasta lui l-a convins să treacă granița. În orașul zgomotos și tensionat, înconjurat de transfugii mai vechi care-i tot reproșau că acceptase funcția de președinte și că rămăsese atîta vreme cu gloata, nu-și găsea locul. După ce a rezistat cîteva luni, izolat într-un apartament mic, subînchiriat, care dădea spre o curte interioară, s-a apucat de băutură ca și tatăl lui, care sfîrșise dincolo de Carpați, și ca unchiul, care voise să se însoare cu Elvira și nu s-a împăcat niciodată cu gîndul că a trebuit să o ia pe Màliza. A contractat boala de plămîni pe care servitorii din casă și-o transmiteau fără să fie înrudiți și fără să fi venit în contact unul cu altul. A fost adus în agonie în patul lui, dar nu putea să-și dea sufletul, poate și pentru că îl îngrijea cumătrul Gabriele Pàvlovich, care, în asemenea situații, recurgea la ceaiul de măghiran și pusese pariu pe propria-i viață pentru însănătoșirea celui mai bun prieten al lui. Pînă cînd, într-o după-

amiază de mai, tîrziu, a fost văzută coborînd cu pași grăbiți dinspre Buje o femeie cocîrjată.

Fără să-i pese de pericol, aproape surdă, Màliza stătea aplecată peste el, în genunchi, pe pat, umezindu-i încontinuu buzele, încheieturile și fruntea.

— Termini odată? bombăni el pe tonul pe care numai cu ea și-l putea permite.

Și ea, recunoscătoare, i-a răspuns cu obișnuitul „Jà, jà, jà", gutural și înciudat, trăgîndu-și capul între umeri. Mîinile și tîmpla ei stîngă lăsau să se vadă vînătăile de la loviturile de vătrai primite de la fiul vitreg, pentru că îi lăsase nepotului cele trei ogoare și casa. Accentuînd nepolitețea, Ludovico a vrut să-i întoarcă spatele, dar a căzut pe pernă cu ochii larg deschiși. După trei secole, în parohia noastră nu mai existau bogătani.

Situația s-a înrăutățit și mai mult. A doua zi după nota tripartită prin care guvernele Angliei, Franței și Americii promiteau restituirea zonei noastre Italiei, la Buje au reînceput manifestațiile de masă, la care erau sfătuite să participe toate satele, cu orchestra în frunte, urmată de care împodobite cu ramuri și înțesate de oameni, care urlau, fluturînd de data aceasta un singur drapel. O amenințare molipsitoare plana în aer, de la primul discurs oficial pînă la sfîrșit, cînd s-a destrămat cortegiul. În pauze, oamenii beau ca să-și facă și mai mult sînge rău și se descărcau prin scene batjocoritoare, grotești : în mijlocul pieții, într-o horă balcanică — șoferi și vînzători de bilete de pe curse, în uniforma lor albastră, muncitori în salopete, bucătărese și cameriste cu bonețică, vorbitorii cu cravată, coborîți de la tribună — dădeau foc unor manechine din paie și cîrpe, care reprezentau autoritățile italiene și triestine, printre care și episcopul care se întreținuse cu Antonio și mi se adresase chiar și mie.

Adesea serbarea ținea pînă în sat la Radovani, ca să se încheie în fața școlii, unde vînzătorii trăgeau într-un șir de saci umpluți cu paie, deosebiți între ei doar prin cartonașele pe care erau trecute numele lui Donis și ale altor enoriași fugiți la Triest. Balurile au fost boicotate după ce un grup de bătăuși îi molestase pe filfizonii care afișau maniere și obiecte vestimentare de import ; mulțimea credincioșilor s-a subțiat cu o jumătate bună, iar, la îndemnul privirilor neliniștite din jur, don Nino și-a moderat tonul și a scurtat predicile.

Dacă ar fi fost un preot din teritoriul central croat, cu haina și pantalonii de culoare închisă, care în alte parohii luau locul titularilor mai temători strecurați peste graniță, ar fi fost un preot al așa-zisei biserici a tăcerii. Fiind din părțile noastre, ținea piept situației duplicitare cu fraze lăsate în suspensie, cu semne făcute cu ochiul, așa cum obișnuiau credincioșii care-i mai rămăseseră. Neliniștea datorată imposibilității de a-și exercita pe deplin funcția sporea pe măsură ce raporturile cu forurile eclezistice din Triest se rarefiau pînă la anulare, din lipsa unui contact direct, după ce granița a fost închisă. A început și el să

poarte sub anteriu pantaloni lungi cu manșetă, ca preoții slavi din tinerețea mea. Lipsit de prietenii care plecaseră la studii la Capodistria (fiii răposatului Ludovico se stabiliseră cu mama lor în Italia), mă lua pe motocicletă să mergem după danii, dar nu aveam la mine nici măcar un sac.

În fața anumitor porți, îl opream eu: „Părinte, aici nu!“ și scuturam cu hotărîre din cap. În familiile mai credincioase era tratat cu tot respectul, dar comentariile la divagațiile lui politice erau evazive. În vremurile acelea de încordare era de preferat să nu atingi coarda sensibilă; unii, în schimb, nu aveau încredere în mine. Dinadins interveneam: „Parohul vă cere o ofertă pentru biserică“. Mărinimoși în a umple pahar după pahar, încasau greu lovitura sub centură: „cu plăcere, dar luna aceasta...“

Alergînd spre casă, îi strigam motociclistului în ureche:

— Ce enoriași de treabă aveți, părinte.

Se întorcea ca să-mi replice:

— Le e frică.

Îi rînjeam tot la ureche:

— Sigur că da, frica păzește pepenii!

În toate casele vizitate s-a abătut furia din ajunul primelor alegeri ținute în zona încredințată provizoriu administrației socialiste iugoslave. După atîția ani trebuia să ne alegem *prezentanții* noștri pentru adunarea comunală, dar consultarea pe baza unei liste unice dobîndea o semnificație deosebită atît la noi cît mai ales la Triest: oamenii puteau să refuze să se

prezinte la urne, transformînd sufragiul într-un plebiscit tacit sau, participînd în masă, să accepte situația de fapt.

Bărbați necunoscuți cutreierau de mai multe zile satele și seara se adunau în sala de conferințe ca să-i instruiască pe șefii noștri. Aceștia colindau din casă în casă cu vorbe bune și priviri mute:

— Oameni buni, știți ce aveți de făcut duminica viitoare. V-am avertizat. Să nu ziceți că nu v-am avertizat.

— N-o să zicem, li se răspundea sec sau cu un zîmbet forțat.

Polițiștii în civil, pierzîndu-și răbdarea văzînd întortochelile exponenților locali, au priceput că era mai nimerit să treacă de la vorbe la fapte; cu mii de șiretlicuri însă, ai noștri au ajuns la un compromis și i-au însoțit numai în familiile mai îndărătnice. Numai cîteva femei și-au suflecat mîinile pînă la cot pentru o răfuială tipic muierească; bărbații îi lăsau pe străini în voia lor și interveneau numai cînd li se părea că se întreceau cu firea. S-au făcut auzite țipete și plînsete mai întîi într-un cătun, apoi de la mai multe, amestecate într-un cor neuniform de mi se făcuse pielea de găină. În cele două uși apropiate, au apărut în același timp, Palmira, care mă căuta, și don Nino, care încerca să-și liniștească mama.

Eram în război, continuam să fim în plin război pentru eterna problemă: eram italieni ori slavi, cînd în realitate nu eram decît niște corcituri.

L-am ajuns din urmă pe preot, am luat-o de braț pe mama lui și am tras-o spre casa noastră. L-am împins și pe el înăuntru și am închis ușa.

— Nebun ce ești, unde te duci ? a apucat Palmira să mă ia la rost.

— La dracu ! i-am răspuns și am trîntit ușa. Mînia îmi ardea măruntaiele. Am traversat piațeta și cu o lovitură de picior am deschis ușa clopotniței ; am început să bat des, cu venin, blestemînd printre dinți :

— Ajunge, pentru Dumnezeu, ajunge !

Dumnezeu și mai marii de pe pămînt, care au avut întotdeauna grijă ca glasurile lor să ajungă pînă la noi fără să se mai întrebe dacă ajungeau deformate, ne-au dat ascultare. A murit Stalin. Cei care i-au urmat la putere au venit în vizită la Belgrad și oprind mașina în fața unui lan de grîu, au descoperit că erau liberi și că era primăvară ; s-au îmbrățișat și s-au rostogolit prin spice ca niște copii.

Iugoslavia lui Tito, în fruntea țărilor sărace, dar autonome, care se hrăneau ca și ea cu speranță și cu mîndrie, începea să tindă spre locul deosebit pe care îl ocupă astăzi în lume. Numai acum începea adevărata reconstrucție, fără să lase răgaz pentru manifestări, fie ele de bucurie sau de amenințare : mult mai important era să muncim. S-a renunțat la cote ; țăranii puteau să se asocieze în cooperative punînd la un loc bunurile lor.

La noi cooperativa s-a constituit în jurul gospodăriei lui Flaisar, care rămăsese în fosta școală croată : stăpînul triestin își înzestrase proprietatea cu o pivniță și un grajd unde puteau fi tescuiți toți strugurii de pe terenurile asociate și unde puteau fi ținuți boii, vacile și viței aduși de ceilalți ca zestre, așa cum făceau pe vremuri miresele mai înstărite de prin munții lui don Stipe.

Au aderat membrii comitetului, ca să dea exemplu, și alții împinși de nevoie : de la bun început se pornea în condiții de inegalitate. Niciodată nu fuseseră văzuți atîția bărbați pe un singur ogor, nici atîtea femei în jurul unei vetre. Mă uitam la ei, stînd în fața bisericii cum săpau în șir oprindu-se, trecîndu-și unul altuia sticla și reluînd lucrul cu toții odată, fără să fi primit ordin de la cineva. În via celui mai sărac era cîte unul de butuc ; pe pajiștea lui Kakich, femeile cu greblele în mînă formau un stol multicolor ca de sticleți și parcă trăgeau să se strîngă laolaltă lîngă un stog de fîn. Aveam impresia că parohia noastră ajunsese la o lume a celor drepți, rămînînd totuși pe acest pămînt ; sub ochii mei se contura comunitatea pe care o visasem de copil. Secerau și semănau pe ogoarele lui Ràdovan, Làzarich sau Bonifazi, poate acum tot atît de populate ca pe timpuri cu argați și lucrători cu ziua, care se speteau și își dădeau sufletul în mansardele lor pentru două mese pe zi. Aceștia, în schimb, împărțeau totul în părți egale, în ciuda vîrstei și a prestației și a ceea ce aduseseră. Nu reușeam să scap de nodul care mi se pusese în gît : oricînd mi-aș fi dat și sîngele pentru acest pămînt pe care obosisem să-l tot

cercetez și pentru acești oameni care, de fapt, n-o meritau.

Surprins și umilit, a apărut în umbra clopotniței și don Nino. Tabloul pe care îl avea înaintea ochilor se suprapunea perfect peste cel al parohiei ideale, pe care și-l făurise în copilărie, cînd tatăl, veterinar, colinda gospodăriile ca să castreze tăurașii și să vindece porcii de pestă. În aceeași oleografie, bărbații stăteau încovoiați de la primul la ultimul dangăt al clopotului ca să îngrijească micul ogor, cu toată dragostea lor, băieții pășteau vitele prin pădure, încrustînd fluiere cu un cuțitaș, iar femeile erau îmbujorate cînd de flacăra din vatră cînd de aceea de la cuptorul de pîine; toți veneau duminica la biserică în hainele de sărbătoare pentru slujba mare. El era preotul căruia îi reveneau primii porumbei în luna mai, perele de sînt Petru, muscatul în august, mielul de Paște, iar de mucenici curcanul, pe care mama lui avea să-l jumulească în poală, opărindu-și degetele și împănîndu-l cu stafide. Avea să fie nașul tuturor noilor născuți și, grație răbufnirilor, acuzațiilor și căințelor de la spovedanie, avea să fie mediatorul imparțial al perechilor învrăjbite, al familiilor ajunse la cuțite, al prietenilor otrăviți de invidia altora.

Acum totul se redimensionase, se complicase, ba chiar se răsturnase. Foarte des botezul se făcea cu ușile închise, uneori fără știrea tatălui, milițian sau ofițer în garnizoana de la periferia orașului apropiat: cununia trebuia făcută neapărat la primărie și cel mult era întărită cu o binecuvîntare grăbită în biserică, cu omagiul obligatoriu al bomboanelor oferite în sacristie. Contrar chiar și vremurilor recente, cînd duminica dădeai fuga la slujbă ca să te vadă preotul, acum, după liturghie, toți o apucau grăbiți pe scurtături, ca să nu fie văzuți, (femeile își țineau vălul în mînă) și să nu trebuiască să urce o clipă în casa parohială. *Siora* Maria se arăta dezamăgită, chiar îmbufnată, trădînd ambiția nerealizată de a reprezenta centrul de gravitație al micii lumi încredințate fiului ei, pe care voia să-l sfătuiască, să-l oprească de la anumite lucruri și, mai ales, să-i deschidă ochii. Uneori, seara izbucnea:

— La noi, la San Lorenzo, era altfel. Îmi amintesc de bietul meu bărbat atît de respectat de toată lumea; nu venea niciodată acasă fără o atenție, cît de mică, care era cu atît mai plăcută, pe cînd aici... deschidea ea larg brațele, făcîndu-ne să plecăm capul, încît era nevoită să adauge:

— Dacă n-ați fi voi... și mîngîia părul alb al Palmirei, care i se adresa cu doamnă.

— Of, mamă, intervenea don Nino, tu crezi că mai trăim boierește. Ești mama unui biet preot, pe vremurile astea cînd se pun altfel problemele.

Îl simțeam alături, cu respirația tăiată, atît de tînăr și năvalnic, încît credea că era tot timpul supravegheat, chiar și de unul ca mine.

— Ce părere aveți de cei de-acolo? l-am întrebat, arătînd cu bărbia spre bărbații din cooperativă înșiruiți în semicerc pe cîmp.

— Lucrează, nu glumă, a comentat în spatele meu.

— Au să obosească repede, i-am spus fără să mă întorc, dar la biserică tot n-au să mai vină.

Partea centrală a satului s-a lărgit și mai mult. Lîngă școala italiană unde se preda numai croata, a fost făcută fundația celei mai impozante clădiri ridicate în parohie după casa Ràdovanilor. Nu avea să aibă scară și nici pridvorul de piatră cu șirul de coloane îndesate, nici cele patruzeci de ferestre identice sub ferăstruicile pătrate ale nesfîrșitei mansarde prin care, se spunea, străbătea glasul capului de familie, care striga deșteptarea pentru copii, gineri și nepoți cînd mergeau la arat ; și nici suita de console din lemn care susținea jgheabul. Au fost răsturnate stive de saci cu ciment, dar zidurile laterale tot din piatră s-au făcut, drept care împrejurimile au fost din nou asurzite de cunoscutele zgomote la care eu, mereu dornic să văd cum sporesc și nu cum se distrug lucrurile, nu puteam rezista.

Membrii cooperatori au întrerupt munca pe cîmp ; de altfel, sub ochii vigilenți ai lui Cheto-Prodan, înarmat cu un caiet și un creion, au pus umărul cu toții, aducînd căruțe cu piatră scoasă din carieră sau desprinsă din zidurile de acum inutile care separau ogoarele, așa încît cea din urmă construcție din parohie a fost parțial ridicată cu lespezile expuse secole de-a rîndul la soare. Zidarii din satele îndepărtate, amestecați cu fiii lui de-alde Trevigin (care odată cu meseria își transmiteau și chica deasă, aurie, ca știuletele de porumb) lucrau voluntar ; descărcați în fiecare dimineață din camioane, hrăniți de două ori pe zi, cum era și firesc, neprimind o altă compensație, ei își recăpătau plăcerea de a vorbi și cînta, pe înserat, în propria localitate. Ochii mi se desfătau din nou cu acest spectacol, prevăzînd probabil că pentru ei nu avea să se mai repete ; se familiarizau cu mașini și unelte noi : macarale foarte înalte, tractoare care se mișcau cu ușurință în orice direcție, armături de țevi montate cît ai bate din palme, betoniere care amestecau singure tencuiala și betonul ; aflau, prin urmare, că se inventaseră meserii noi : de instalator, de faianțer, de parchetar, de sudor cu flacăra electrică.

Nici nu sfîrșiseră să acopere căldirea care dădea spre șosea, că în spate, o alta, identică, a prins să se ridice și treptat să o ajungă din urmă, orientată spre dealuri și legată de prima printr-un zid scurt, dînd întregii construcții forma unei cutii enorme, fără fund. Se lucra și duminica, făcîndu-se apel la grupuri de elevi și muncitori din Buje și Umago, pe care, lăsîndu-l baltă pe don Nino (lipsit și de ajutorul prietenilor), eu îi trimeteam în sunete de clopot să mănînce de prînz la cantina cooperativei. Puțini dintre cei potrivnici regimului încercau să nege importanța construcției, care dădea un lustru fără precedent parohiei ; cei mai mulți preferau să nu vorbească despre ea, lăsînd să li se citească în priviri amărăciunea pentru acest reviriment neașteptat. Blocuri identice sau și mai arătoase, se înălțau și în alte sedii ale comitetelor locale, ca să nu mai

amintesc de școlile, fabricile și hotelurile deja inaugurate în localități mai mari. După întrebarea : puteau fi oare părăsite aceste construcții costisitoare, urma firesc o alta : revenind, cum putea Italia să ia în stăpînire sedii, pe care niciodată nu se gîndise să le facă pentru popor ?

Prima clădire găzduia la parter o bodegă, o măcelărie, băcănia flancată de un pavilion pentru fierărie, produse chimice și îngrășăminte ; la etaj, patru apartamente și o sală de lectură. Clădirea din umbra ei avea numai o sală imensă de dans cu scenă pentru orchestră, pentru conferințe și pentru spectacolele ansamblurilor artistice în trecere. Inaugurarea s-a făcut cu participarea secretarului județean de partid, care, îndoctrinat de Cheto-Prodan, a înșirat metrii cubi de material folosit, numărul de ore de muncă prestată zi și noapte și le-a înmînat insigne primilor cinci fruntași, toți de prin alte părți.

S-au folosit de magazine sau de sală și puținii care nu aduseseră nici măcar o cărămidă și pe care, altădată, șeful nostru i-ar fi oprit la ușă ; dar steaua lui începea să apună. Dincolo de șosea, un tăpșan cu lucernă a fost amenajat ca teren de fotbal. Echipa, antrenată de învățătorul Gimino, era compusă din tineri din tabere diferite, dar toți îmbrăcau tricoul cu steaua roșie pe piept. Zeloși în apărare, cu teama tipică locului, de a nu se lăsa luați în rîs, neglijau cu totul poarta adversarilor, ajungînd cel mult la egalitate. Se prăvăleau ciorchine peste minge, ascunzînd-o sub ei și făcînd

gropi adînci în pămîntul care, hrănit cu iarba seculară și obișnuit cu duhoarea vitelor, la prima ploaie înverzea din nou și se acoperea de ciuperci de cîmp.

Pe bolovanii rostogoliți la margine stăteau rudele de gen masculin ; fetele, greu acceptate, se arătau dispuse să asiste și ele, strîngîndu-se în jurul lui don Nino, microbist cu adevărat.

A fost reînnoită și orchestra. La funeraliile lui Ive Stòcavaz, primul dintre noi înmormîntat fără cruce și popă, instrumentiștii au înaintat pînă în spațiul sacru, dîndu-i un aer solemn după decenii în care nu avusese parte decît de discuții, mai ales politice ; un marș lent a trezit sfinții, care au hotărît atunci să nu mai meargă la procesiunea pentru depunerea Domnului decît cu muzică.

Un al treilea fapt a contribuit în mod decisiv la reinstaurarea principiului după care „fiecare e stăpîn la el acasă și pe cît posibil în înțelegere cu toți“. Printre bărbații din cooperativă apăruseră primele frecușuri în ziua în care Bonifazi, membru și el, cu pămînturile luate de la Ludovico, a început să se declare bolnav o zi da și una nu, moștenind numai viclenia în trîndăvie a unui neam care prosperase pe spinarea altora. În acest caz, îi revenea tot atît cît și celorlalți membri ? Reducîndu-i-se din venit, cum se încăpățîna să ceară Cheto-Prodan, se crea un precedent, care ar fi stricat armonia și, mai ales, ar fi lovit în familia lui care nu avea nici o vină și nici un alt venit : să-l excludă, echivala cu a le face pe plac celorlalți, care și așa numărau zilele în-

drăznețe experiențe și cu un act antipolitic. Munceau și pentru el, cum făcuseră întotdeauna pentru codașii din familie și pentru strămoșii lui, dar l-au privit chiorîș și i-au curățat via cu graba disprețuitoare cu care îngrijești ogorul unuia la care nu ții.

Era nevoie de decenii, dacă nu de secole, ca să-i convingi pe țărani că tot al lor era pămîntul care figura în dreptul altor nume. Fiecare apăra de furia celorlați ogorul care-i aparținea legitim, dar la ce bun dacă la recoltă se amesteca totul, strugurii din Muscati cu cel din Tarsina și, în schimb, primeai un vin ca la cîrciumă ? Cum au luat amploare dezertările sub pretextul bolii (și uneori chiar în zilele cu pricina absentul săpa de zor în grădina din spatele casei), s-a hotărît ca remunerarea să se facă după numărul orelor prestate, nu după cantitatea și calitatea muncii. Pe de o parte, ajunseseră la un regim asemănător întrucîtva cu al muncitorilor, pe de altă parte, se reîntorseseră la condiția de zilieri care primesc oricum de mîncare. Bani nu vedeau, pentru că era nevoie de investiții pentru mașini, sămînță selecționată, îngrășăminte și chimicale și pentru că nici măcar acum nu toți anii erau buni.

Pierduseră plăcerea să-și mănînce macaroanele acasă sau sub propriul cireș, să se ocupe de o treabă și nu de alta și chiar să le amîne pe amîndouă pe a doua zi. Vița tăiată și udată neglijent rodea odată la doi ani, grîul dădea mai puțin de jumătate la hectar, cartofii rămîneau în mare parte să înflorească din nou în brazde.

Primul care a protestat, spunînd că se săturase, a fost Flaisar obligat să împartă totul cu cei care fuseseră declarați proprietari peste tot ceea ce aparținuse vechiului său stăpîn. Ori, reforma agrară trebuia să-l aibă în vedere și pe el, dîndu-i casa, grajdul și pivnița. Proprii, cumpărate cu banii lui, erau numai oalele, în jurul cărora trebăluiau nevasta și fetele, mult mai mult decît celelalte femei obișnuite să culeagă via, dar nu și să aibă grijă să adune boabele căzute pe jos ; de altfel și el, desemnat să vadă de vite, cînd era vremea fătatului, veghea nopți de-a rîndul.

Așa stînd lucrurile era firesc să se ajungă la reproșuri, refuzuri, alianțe secrete și la izolarea celor care mîrîiau. Între timp, cum taxele pe venit fuseseră desființate, iar ușile noilor magazine, tot mai bine aprovizionate, deschise tuturor (cu deosebire celor cu bani), ceilalți, adversarii politici mai ales o duceau parcă mai bine, iar în unele cazuri lăsau impresia că nici nu cunoscuseră perioade mai prospere.

Cînd s-au făcut socotelile cinstit, a rezultat că pasivul cooperativei era atît de mare că numai după alți zece ani, dacă recoltele aveau să fie toate bune, s-ar fi putut vorbi de profit și de cîștig. Colhozul din parohia noastră s-a dezmembrat. Spre ușurarea lui Flaisar, fiecare și-a luat vaca sau boul și l-a dus în propriul grajd, năpădit de pînze de paianjen. Și Cheto-Prodan a fost destituit din funcție : comunistul îndesat, cu părul albit, s-a întors la rîndurile lui de viță din Crasti cu dezinvoltura cu care, cînd-

va, coborîse la Radovani ca să rămînă timp de opt ani, să taie și să spînzure.

Dar puterea populară, acum în mîna croaților de veche dată și a cîtorva din copiii lor, nu putea să admită ca oamenii cei mai credincioși și mai expuși să suporte, în afara pagubelor, batjocora celor care abia așteptau să-i vadă cerșind. Pămînturile confiscate și în mare parte distruse au fost împărțite foștilor membri cooperatori ; stimulați de un termen de comparație care, pe de o parte, îi umilea, iar pe de alta, îi îndărătnicea, și-au revenit repede și, ceea ce contează mai mult, au făcut să înverzească din nou ogoarele și pajiștile.

În zilele de lucru toți erau din nou pe peticul lor de pămînt, așa cum dorea și don Nino ; duminica jucau fotbal, popice și dansau. Cît s-a mai dansat în anul acela ! În ritm de polci și mazurci, de vechi valsuri și de foarte noi cantonete adaptate pentru orchestra noastră, așa încît sfîrșeau prin a semăna toate între ele ; iarna în sala din cel de-al doilea edificiu nou, vara pe pista dintre cele două clădiri, compensînd anii din timpul celor două războaie, posturile mari impuse de Arhichiparos și serbările religioase, care nu s-au bucurat de recunoașterea lui Cheto-Prodan.

Tacita reconciliere la care s-a ajuns și datorită căsătoriilor puse la cale în timpul tangourilor, de data aceasta, probabil, a ajuns la urechile celor mari de la Belgrad și Roma. Obosiți de tensiunea fără ieșire, minată de cursele reciproce pe care și le întindeau, au căzut de acord pe neașteptate asupra celei mai la îndemînă soluții : teritoriul nostru rămînea Iugoslaviei, cel din Triest revenea Italiei : populația avea libertatea să opteze pentru unul sau celălalt stat în decursul unui an. Nu puteai lovi mai tare în acești oameni decît punîndu-i în fața unei opțiuni libere și irevocabile.

Trebuie să amintesc înainte de toate mirarea, suspiciunea și chiar orgoliul, nu lipsit de teamă, al oamenilor cînd s-au văzut timp de mai multe zile în centrul atenției ; apoi căutarea unei rațiuni și suferința încercată orișice hotărîre ar fi luat. În cele din urmă a precumpănit spaima. În general, se făcea bilanțul ultimilor zece ani petrecuți sub administrația provizorie, pe punctul de a deveni definitivă, în lumina promisiunilor italiene demne de încredere, cum se dovedise deja, și în perspectiva revenirii la vremurile dure pentru că granița urma să se închidă și zona să fie inclusă într-un stat aproape necunoscut, care continua să graviteze în orbita comunistă. Pentru ca spaima să fie și mai mare, se adăuga cea mai temută dintre consecințe : ruperea totală de Triest, singurul oraș din zonă și capitală de județ, a unei porțiuni mult mai mari de teritoriu, care cunoscuse tot soiul de guvernări.

Toate aceste împrejurări și altele care se tot iveau — pensia primită pentru celălalt război mai substanțială și mai sigură dincolo decît aici, copiii pe care trebuia să-i pui sub protecția unuia mai favorizat de soartă, hotărîrea deja luată de familia viitoarei soții — au făcut în așa fel încît în afară de Cheto-

Prodan şi a unei părţi din şefii croaţi, numai eu şi Palmira să nu ştim ce era viermele îndoielii ; noi pentru simplu motiv că ceea ce aveam mai scump rămînea aici. Aceasta nu înseamnă că, spre deosebire de ceilalţi, eu aveam nopţile liniştite. Îmi spuneam în sinea mea şi deschis celor care făcuseră o cerere în acest sens : „Oameni buni, unde plecaţi ? Rămîneţi unde sînteţi. Orişice guvern de pe pămînt va trebui să ţină seama de voi sau, cel puţin, să ia act de ceea ce sînteţi, dacă rămîneţi pe pămînturile voastre". Nu mă ascultau, cuprinşi de o frenezie care, risipindu-le incertitudinea de fond, se intensifica febril, contaminîndu-i şi pe ceilalţi sau îi făcea să scormone lucruri reale, dar deja depăşite.

Între şaizeci şi şaptezeci la sută din populaţie a plecat în camioane supraîncărcate cu mobilier şi cu recolta de peste vară în căruţe trase de boi, ca şi cum oamenii ar fi ieşit pe cîmp sau pur şi simplu luînd cursa, de parcă se duceau la dentist sau mai ştiu eu unde. Lăsau casele vraişte sau, dimpotrivă, băteau bine în cuie uşile şi ferestrele, de parcă ultima molimă nu ar fi cruţat nici un membru al familiei. Erau fiii şi nepoţii unor oameni care numai în tinereţe aflaseră că erau italieni, sau slavi, şi pe care o încîlceală de animozităţi şi instigări (pornite tocmai din această descoperire forţată şi din opţiunea de asemenea impusă) îi obligase să reconfirme sau să nege prima credinţă. Dumnezeu mă lăsase în viaţă pentru ca ochii mei, mai atenţi ca ai unui pui

de vulpe rătăcit în sat, să vadă cum vechea fisură a continuat să se lărgească.

Într-una din zile stăteam rezemat de zidul bisericii şi priveam un şir de care urcînd pe drumul pietruit dinspre Buje, acolo unde Palmira mă zărise venind cu povara noastră trasă de cal. „Oameni buni, încotro vă duceţi ?" murmuram zguduit de plîns. Am rămas locului, fără să dau curs impulsului încă tineresc, care în momente la fel de grave, mă scosese din lîncezeală. Acum clopotul meu ar fi fost de prisos : n-ar fi făcut decît să le sfîşie inimile.

La mai puţin de doi kilometri, un alt bărbat, ceva mai tînăr decît mine, stătea ca împietrit după gardul viu, cu ochii larg deschişi. Deşi îi jucau necontenit înainte pomii, viile şi potecile, el fixa trei care încărcate cu mobilă şi copii veseli. Cunoştea prea bine boii din jug, fiecare alb în felul său şi cu coarne atît de diferite : Gajardo, Bachin, Boscarin, degajînd parcă mai multă gravitate. De obicei cu aceste care se transporta gunoiul după ce era bătut cu dosul furcii, fînul mai înalt decît dulapurile acelea, cocenii îngrămădiţi la mijloc, care se vedeau printre scînduri. Îi mînau Nini, Jacomo, Salvadore, îmbrăcaţi de parcă s-ar fi dus la biserică. Ori se duceau cu toată familia şi cu lucrurile la scăldat, să se cureţe şi să se recreeze la mare ?

Probabil că soldaţii plecaseră : se mărgineau să alerge în maşini de toate culorile în sus şi-n jos pe şoseaua dinspre Buje şi Umago. Dar ceilalţi, unde se duceau după ce goliseră

casele de tot? Erau propriii lui vecini, îmbătrîniți încît semănau mai mult cu părinții și cu unchii lor; oare aveau să-i urmeze și fratele lui, cumnata, cele două surori, ca să-l constrîngă să se întoarcă, după ce-i lăsaseră la dispoziție tot satul? Sau vecinii obosiseră să trăiască în apropierea unei familii ajunse de ocară?

Bărbatul a așteptat să dispară convoiul după curba lacului și a coborît în șosea. A trecut pe lîngă primele case părăsite ca într-o zi de înmormîntare. În schimb, obloanele de la casa lui erau închise; brusc s-a deschis ușa și sora lui, Virginia, a ieșit să arunce apa din lighean. Văzîndu-l, a tresărit și fără să se întoarcă, a intrat iar.

S-a oprit și el. Și în bătăturile caselor părăsite grămezi mari de grîu străluceau în soare. Simțea mirosul apăsător al recoltei prea coapte; paiele, la mijloc, începeau să fermenteze; în fund, către conacul familiei Bonifazi, s-a auzit un cocoș. Acum nimic nu mai tremura înaintea ochilor lui: gardul viu, plantele, casele îi apăreau nemișcate în lumina de vară, fără o boare de vînt. Ușa s-a deschis din nou: mai multe priviri îl urmăreau și instictiv el și-a pus mîna peste crăpătura pantalonilor prinsă cu o răchită.

În prag, între ușorii albi au apărut cele două surori în vîrstă, nemăritate, și cumnata, în rochia lucioasă de văduvă încă tînără. Au făcut cîțiva pași, au înaintat foarte încet, parcă fără să atingă pămîntul, cu mîinile petrecute peste gură. Lui, barba i se amestecase cu părul; o blană de capră îi acoperea pieptul lăsîndu-i brațele goale ca sfinților ciumați; prin pantaloni îi ieșeau genunchii acoperiți cu noroi; avea picioarele învelite în obiele din pînză de sac. „Bengiamin...“, murmurau femeile cu gurile căscate, ca în vis.

În vara plecărilor, un bărbat considerat mort sau oricum irecuperabil pentru cei vii s-a întors în parohie. Era de acum un bătrîn într-o casă plină cu femei, dar nu puține familii au sfîrșit prin a le invidia.

VII

FAMILIILE RĂMASE S-AU EXTINS MUtîndu-se în casele rudelor și ale vecinilor, dacă erau mai trainice; în caz contrar, le-au transformat în magazii, fînare, ba chiar și în grajduri — vatra fiind folosită din nou ca să încălzească mîncarea pentru porci sau lăsată cu hota plină de funingine, ca adăpost pentru bufnițe și lilieci. Mutările urmau ritmul exasperant al zilelor de iarnă, cînd în mijlocul rafalelor umede de vînt orice gest e dictat parcă de ranchiună și mai puțin de alt motiv; la fel s-a întîmplat și cu unele familii din cătunele periferice care s-au cuibărit în casele trainice din Radovani. Migrațiunea internă, rotativă, a fost însoțită de eterna infiltrare din afară. Nu mai coborau la noi tinere tuberculoase, cu pruncul în brațe sau în pîntec să se milogească să fie lăsate o noapte în șură, și nici tineri partizani aproape desculți și numai pe jumătate înarmați, gata să deschidă gura și să cînte: de pe dealurile nămolite ale lui don Stipe coborau muncitori, meseriași, contabili, născuți sau crescuți într-un regim care niciodată nu fusese provizoriu pentru ei.

Avantajați și de cunoașterea limbii oficiale, și-au împărțit posturile în prăvălii și în birouri; au pus din nou în funcție moara din Lăzari, s-au angajat în întreprinderile de construcții din Umago, ridicîndu-și în bătătura noii locuințe mici ateliere de tîmplărie și de tinichigerie, unde să meșterească în după-amiezile libere. Au adaptat locuințele meseriei și obiceiurilor proprii, împrejmuindu-le cu plase metalice îmbrăcate în plante agățătoare și adesea ridicînd înspre strada bolovănoasă o poartă de fier cu sonerie. În locul pelinului și al urzicilor, între case creșteau roșii și ardei udați la apus de soare; pe fundalul grămezilor de pietre adunate pentru construcții mereu amînate, au plantat cîte un pin, un chiparos, doi piersici sau caiși. Grupurile de case lipite fără discernămînt de grajduri își schimbau înfățișarea, pentru a șterge amintirea celor care le locuiseră și pentru a-i îndemna pe noii locatari să se adapteze.

În același timp, la Umago se ridicau noi hoteluri, iar impunătoarea fabrică de ciment, al cărei fum gălbui și dens ne arată de mulți ani direcția vîntului, a fost pe nedrept considerată cauza lipsei prelungite de rod a măslinilor; pînă cînd florile au început din nou să se arate și fructele să ajungă și în proporție de douăzeci la sută. Cîțiva soldați din Bosnia, Serbia și Muntenegru au rămas în orășelul maritim după serviciul militar să administreze bodegi sau să-și continue meseria întreruptă. Centrul turistic destinat să se întindă pe o suprafață de zece kilometri de-a lungul coastei a atras vreo sută din consătenii lor și a sfîrșit prin a ademeni o parte însemnată din tinerii de pe la noi; cu salariul încasat,

aceștia și-au cumpărat unelte agricole ca să iasă la cîmp în tura liberă și în concediile de vară.

S-a schimbat și înfățișarea parohiei : întinderilor nesfîrșite cu brazda răsturnată sau acoperite de grîu, li se contrapun terenuri înțelenite, acoperite cu tufișuri încurcate pe deasupra potecilor redeschise aiurea, pe pămîntul mănos. Și astăzi mai rezistă petice de vie și cîte o livadă de măslini, încredințate bătrînilor care consideră, ca și mine, că omul trebuie să aibă cîte un pic din toate : și ulei, și vin și mămăligă. Dar viile sînt înconjurate de terenuri sălbăticite, care atrag mistreții sau, dimpotrivă, atît de modernizate de au fugit din preajmă toate păsărelele.

Au coborît și țărani mai în vîrstă, pe tipicul nostru, dar atît de obișnuiți să-și apere cu dinții peticul de ogor, încît nu renunță de la o zi la alta la suspiciuni și certuri pe un pămînt unde poți să semeni și să culegi fără să plătești nici măcar chirie.

Fluctuația populației a făcut să avem parte și de lepădături, pe care a trebuit să ni le ținem. Fume, epileptica, inimă de aur, gata să se dea pentru un pahar de rachiu ; Dinko zidarul, care s-a alăturat pe dată celor trei bețivani patentați ca să se lege de cei ce intrau în cîrciuma de stat sau ieșeau din aceea a foarte vîrstnicului Gabriele Pàvlovich, apoi un sîrb periculos care făcea caz că fusese partizan uitînd că se afla într-o țară în care mai fuseseră mulți alții și cobora la Umago ca să le sufle la ureche politicienilor cînd politica

pierdea din interes ; cei care mai deunăzi făceau pe anchetatorii au fost dați deoparte sau ajunseseră să dirijeze circulația ; o dalmațiană de nici patruzeci de kilograme, s-o dai jos dintr-o suflare, s-a măritat cu un bărbat mai tomnatic de la noi, la vreo patruzeci de ani, și și-a exilat socrii în coteț.

Cazuri izolate în măsură să dea naștere la alianțe între noile și vechile familii, întărite fie și împrumutînd puțină pîine sau sare și, mai ales, după vizita timidă și adesea rezervată a emigrantului venit cu pașaport italian.

Un fapt grav a răscolit țara de care țineam de vreo douăzeci de ani : cutremurul de la Skopije cu miile sale de morți și un număr neprecizat de sinistrați. Comitetul local a adunat hrană, bani, îmbrăcăminte ; m-am dus și eu să donez sînge la clinica anume improvizată în noul spital din Umago.

După cîteva săptămîni a sosit la noi un grup de oameni care aduceau a țigani : mai tuciurii, cu ochii umezi ușor bulbucați, femeile cu șalvari colorați, iar bărbații cu o basma care le atîrna pe urechi lăsîndu-le descoperită ceafa. Nu vindeau covoare și nici nu se ofereau să-ți ghicească în palmă ; întindeau mîna cu disperarea celor neobișnuiți cu munca asemenea celor care, cîndva, sfîrșiseră prin colibele de la noi și fuseseră îngropați fără o cruce. Mă aflam cu vreo zece din ei (copiii erau legați în spatele mamelor) în scuarul din fața bisericii. Am arătat în direcția ei, ca loc tranzitoriu, pentru o clipă de odihnă, dar femeile și-au întors fața, ridicînd brațele. Am

dedus că erau musulmani. Dominîndu-mi tulburarea constatînd că un lucru sacru pentru noi poate fi profan și hulit de alții, am făcut apel de cunoștințele mele de istorie și i-am recunoscut în ei pe frații noștri de demult, care nu fugiseră din fața năvălirii turcești, ci rămăseseră pe loc, așa cum se întîmplase de curînd cu cei mai săraci dintre noi, pe meleagurile noastre. Uneori, parcă înțelegîndu-se între ele, istoria, întîmplarea și soarta individuală te îndreaptă spre același punct. Și uite cum după mai bine de trei secole și la o distanță de o mie de kilometri, cîțiva pribegi, într-o stare de neimaginat, ajunseseră lîngă o biserică ridicată de capul unei familii din părțile lor.[1] Mi-am adus aminte și de proclamația încredințată vestitorului din Umago, dată împotriva oricui ar fi îndrăznit să profeseze public sau în particular religia lui Mahomed. I-am băgat în curtea mea îngustă și i-am hrănit cu te miri ce : pîine și apă, pentru că văzînd vinul și carnea de porc au dat îndărăt, așa cum făcuseră în fața bisericii.

O familie s-a oprit în satul Montenudo, complet părăsit, ca și alte cătune izolate pe dealuri, lipsite de lumină electrică și de apă curentă. Trecusem pe acolo cînd m-am dus după ciuperci și am rămas înmărmurit văzînd casa vraiște, în vînt și în ploaie ; iarba înaltă din curte năpădise masa din piatră, iar iedera se

[1] Sinistrații de la acest cutremur erau de la granița cu Albania.

împletea cu corzile uscate ale viței căzute la pămînt. Am intrat : pereți goi, dărîmați de indivizi în căutare de cărămizi, de faianță, de tot ceea ce mai putea fi refolosit, moloz, excremente de om și măslinele de neconfundat ale iepurilor. În dreptul scării m-am oprit în fața unei piei de viperă.

M-am întors acolo după o lună de la instalarea familiei de macedoneni. Numai sărmanii sărmanilor, care văzuseră cum le cade tavanul în cap, ar fi putut să o curețe, să o repare, să ducă înăuntru lavițe și saltele, să cosească iarba, să se ocupe de cei trei butuci de vie. Bărbatul stătea nemișcat în bătătură, sprijinit într-un toiag : din nasul coroiat îi atîrna o picătură de rouă ; avea un batic cu franjuri pe urechi și își ținea ochii ațintiți la oile risipite printre jnepenii de pe povîrnișuri. A fluierat cîinele care a pornit în goană să le întoarcă spre casă și mi-a zîmbit timid. Să fi avut treizeci de ani ; toți îl știau în sat pe Sefer. Mă intriga baticul de pe cap și imediat l-am zgîndărit :

— Dumneata nu ești de religia noastră ?

S-a apropiat cu o expresie ștrengărească descoperindu-și dinții albi și puternici.

— Și biserica voastră, care e ? am insistat. Unde vă rugați ?

A zîmbit larg, a schițat cu bărbia un semicerc, cu privirea devenită îndărătnică, dar susținută de o lumină interioară hotărîtă și mîndră, dacă nu chiar agresivă. Puteam să-i fiu de două ori tată și am continuat să-l descos,

pradă unei curiozități de care nu mă știam în stare.

— Voi, cînd vă rugați, vă îndreptați spre un punct anume. Dar aici cum faceți să-l găsiți ?

Ne înțelegeam anevoie în croata noastră, care se inspira din două limbi diferite. Sefer a închis un ochi pe jumătate, a întins palma pieziș și a tras-o puțin mai la răsărit de biserica din vale, cam între casa mea și clădirile din Crusici. Și din parohia noastră, întoarsă spre nord, puteai să privești spre Mekka : m-am rușinat de credința mea tot mai palidă și lipsită de continuitate.

Conducîndu-mă în casă, am aflat că la Pola se construise de curînd o moschee. L-am bătut pe umăr pentru încrederea pe care mi-o acorda și el a apreciat gestul meu ; s-a grăbit să-mi deschidă ușa.

O femeie tînără cu pomeții proeminenți și ochii migdalați, îmbrăcată normal, dar în culori vii, ca și papucii ciudați (un fel de ciorapi groși din lînă care-i ajungeau pînă la jumătatea pulpei) s-a ridicat de pe scăunel și a făcut mai multe plecăciuni, invitîndu-mă să intru. Bucătăria era învăluită în fumul scos de ramurile verzi care sfîrîiau în vatra descoperită sub un ceaun din care se ridica mirosul dulceag de seu topit. Se mai găseau acolo o masă cu două scaune scobite în cîte un ungher și un divan mare acoperit cu o cuvertură de damasc. Acolo înăuntru își petreceau probabil și noaptea ; ca să mă conving, am arătat spre camerele de deasupra, al căror

acces era blocat de o ușă improvizată, în capul scării. Prin semne, Sefer mi-a dat de înțeles că lipseau treptele, în timp ce nevasta lui mă întreba dacă nu doream o cafea.

— Nu vin, nu rachiu, clătina din cap bărbatul, cu mîna la piept, mîndru și totuși dezolat.

— Mai bine, l-am liniștit eu.

Numai atunci am văzut-o pe fetița lor ghemuită într-un colț, care tăia cu foarfeca o împletitură din lînă.

— Ia te uită, m-am bucurat eu.

Era cel mai frumos copil pe care-l văzusem vreodată : cu părul negru, cu ochii mari ca murele, cu buzele de un roșu delicat, bine marcat pe pielea măslinie. M-am dus să o mîngîi și ea mi-a umplut mîna cu fîșiile colorate, făcîndu-i pe părinți să izbucnească în rîs.

— N-ai și tu o păpușică ? am întrebat-o în italiană și ea a privit îngîndurată, aș spune aproape speriată de limba pentru ea necunoscută. Am revenit lîngă vatră și am învățat-o pe femeie cum să obțină o flacără bună cu jneapănul nostru verde, încrucișînd ramurile și apăsîndu-le pe jăratec ; am văzut în ceaun fierbînd grăsime de vită pusă la topit în locul celei de porc de la noi.

Femeia a apropiat de foc un ibric cu apă și, așezată pe marginea de piatră, a început să învîrtă încet o rîșniță cilindrică. Între timp îmi descria satul lor din Tètovo, frumos, săr-

bătoresc, cu multe *giámie*[1], unde toţi trăiau uniţi ca într-o familie ; acum era totul ras — mătură în faţa ei cu mîna. Soţul confirma dînd uşor din cap. Arătînd spre casa mare care-i găzduia, i-am asigurat că aveau să se aranjeze, erau tineri, plini de iniţiativă şi de curaj, cumpăraseră oi. Sefer mi-a dat de înţeles că acesta era oful lui, pentru că făcuse datorii. „Înţeleg", replicam, dar în curînd vor fi şi alte păşuni, primii miei, vara cu turiştii în căutare de brînză şi urdă.

Cafeaua măcinată, foarte aromată, a fost turnată în ibric ; cînd a dat în clocot, femeia a luat-o de pe foc, a mestecat bine şi mi-a pus-o într-o ceaşcă împreună cu două bucăţi de zahăr. Am băut prima mea cafea turcească, cu un gust delicios, care-mi aducea aminte de alte vremuri. Am mulţumit ; m-au însoţit toţi trei în bătătură, salutîndu-mă îndelung ; eram probabil primul om care le venea în vizită.

— Să fie într-un ceas bun, le-am urat eu.

Urarea mea nu a fost luată în seamă şi sîrgul lor nu a fost răsplătit ; viaţa refuză să revină în locurile unde a fost umilită. Într-o zi din aceeaşi vară, soţul şi soţia coborîseră la Umago să se întîlnească cu nişte consăteni abia reveniţi de prin părţile lor. Fetiţa închisă cu cheia în bucătărie, în loc să se joace cu foarfeca, dăduse în dimineaţa aceea peste cutia cu chibrituri pusă într-o ceaşcă pe masă. Nimeni nu putea să-i audă ţipetele şi nici să

[1] Moschee. Se scrie *džámije*.

zărească flacăra care i-a ars trupul îmbrăcat în lînă. Un fum înţepător l-a izbit pe Sefer de cum a deschis uşa. Au găsit-o pe lespezile răcoroase de piatră care i-au lăsat neatinsă spinarea. La strigătele mamei, au dat buzna oamenii din Gorinzi. Au fost îngroziţi, dar coborînd poteca din pădure şi-au spus că nenorocirea se datora ignoranţei, iresponsabilităţii şi sălbăticiei ; eu am aflat de nenorocire numai a doua zi.

Cît de deosebită îmi apărea natura în comparaţie cu după-amiaza primei mele vizite. Oile păşteau scuturînd smocurile de iarbă deasă, închisă la culoare, punctată de scaieţii albăstrii ; în zadar mieii, ridicaţi pe gardul ocolului, le chemau : ele zăboveau ca să se hrănească anume pentru ei.

I-am găsit pe cei doi soţi ghemuiţi lîngă un coşciug în care se vedea un fel de idol necunoscut mie, aducînd prea puţin cu o mică Madonă neagră. Văzîndu-mă, hohotiră amîndoi : ascuţit şi întrerupt ea, încet şi prelung el. S-au agăţat de mîna mea, adresîndu-mi-se dulce cu un diminutiv — *ciale ? ciace ?* — care trebuie să fi însemnat tată, bunic sau unchiaş. Am spus în tăcere şi cu ochii închişi rugăciunea din religia mea ; nu puteam să privesc profilul acela carbonizat cu aerul a ceva străvechi, dezminţit de o bucăţică de piele neatinsă nici de flăcări, nici de vreme. Aşezaseră fetiţa înfăşurată într-un cearceaf alb, cu obrazul pe pernă, după ritul lor, care în cazul acesta venea în întîmpinarea unui

orgoliu absurd : acela de a arăta că nu fusese complet arsă.

M-am ridicat în picioare întinzîndu-le mîinile și trădîndu-mă :

— Ce vreți, copiii.

După aceea le-am explicat că nu aveam preot, dar că aș fi putut să recurg la decanul colegiului ecleziastic de la Umago, cum mai făcusem și eram obligat să fac. Sfer a ridicat din umeri, soția și-a prins capul în mîini, refuzînd cu hotărîre. Am profitat ca să apuc capacul și să-l pun peste coșciug. Tatăl m-a înțeles și s-a apropiat de femeie, cuprinzîndu-i umerii. A dus-o să se așeze pe pietrele de lîngă vatra stinsă. S-a întors și mi-a întins cuiele și ciocanul. La primele lovituri ea scosese un muget care pornea din rărunchi, dar a rămas nemișcată, fără să-și întoarcă privirea. Numai cînd a fost luată pe sus și invitată să ne urmeze, s-a pornit pe un bocet sfîșietor. Era un *joohò* care se întrerupea brusc, ca să fie reluat pe o notă și mai înaltă.

Mieii continuau să behăie, oile și-au ridicat botul să ne privească trecînd cu micul coșciug din lemn negeluit pe care-l țineam cu o mînă, eu în față, el în spate, urmați de femeia care își smulgea părul, în timp ce soarele, ca o prescură însîngerată, rămăsese atîrnat deasupra furnalului de la fabrica de ciment. Preferam să nu am de-a face cu alții și în loc să cobor pe drumul de la Montura, am luat-o pe scurtătura dinspre Vrh cu cele

trei case ale sale, acum vraiște în briza de vară.

Le-am propus să poposim la umbra gorunului imens, de mai mulți ani atins de boală, pe banca lungă din piatră, care mergea din poartă în poartă, spălată și limpezită de ploi. În tăcerea desăvîrșită (și păsările se duc din locurile în care nu mai pulsează viața), un oblon aplecat scîrțîia în adierea ușoară cu un sunet sinistru. Am aprins o țigară și i-am oferit una și lui Sefer, care a acceptat-o ; femeia, așezată pe jos, o legăna în gînd pe micuța ei. Ar fi fost oare diferită soarta lor, dacă și-ar fi ales cu o jumătate de kilometru mai încolo una din aceste trei case, mai spațioase, de altfel, și cu o vedere mai bună ?

Am coborît, tăind satul Muscati și am ajuns la ultimul urcuș, care ne ducea spre spațiul sacru. S-a auzit clopotul : mama și-a prins tîmplele în mîini, ca un ultim refuz al unui ritual străin, care accentua doliul ei. Din clopotniță a ieșit Palmira încovoiată și fără dinți, cu un moț de păr alb ieșit de sub baticul negru.

— Du-te și adu din capelă sapa și chingile, îi spusei tare, în italiană.

Nu mi-a răspuns ; s-a apropiat de coșciugul micuț abia dat la rindea (și acesta !), de data aceasta clătinînd ea din cap și alăturîndu-se femeii tuciurii, pe care a îmbrățișat-o și a însoțit-o în cimitir. Fratele ei, Ernesto, și el cocîrjat și cărunt, ne aștepta sprijinit în sapă, cu gleznele înfășurate în bucăți de sac ; în rîndul nebotezaților, groapa era petrecută de

două chingi puse la distanță egală. Sefer a intervenit lucid și sec, cerînd ca poziția corpului să fie inversată. Oaspete în trecere prin ținutul nostru, fetița s-a întors în pămînt lăsînd în spate biserica și îndreptîndu-și fața spre Mekka.

A doua zi, la apus, mama a traversat scuarul aproape în fugă, strîngînd un pachet la sîn, de parcă ar fi lipsit ceva de pe mormînt. A apărut, tot în fugă, după o jumătate de oră și a dispărut pe șosea.

Mai erau cîteva minute pînă să bat clopotele și m-am dus să arunc o privire. Pe mormîntul încă proaspăt și înalt, chiar sub zidul împrejmuitor dinspre răsărit, pusese trei roșii, o mînă de caise și de prune, o felie de pîine. Am privit în jur, cu un fior de gheață care preceda orice rudiment de gîndire sau iz de amintire. Și cu toate acestea, nu eram surprins văzînd roadele pămîntului pe țărîna răscolită a unui cimitir ; distona numai albul pîinii, accentuînd tulburarea mea, transformînd-o chiar în repulsie. M-am întors cu gîndul mai întîi la casele din Vrh părăsite de păsări și de orice formă de viață, în afara celei sălbatice, apoi la cimitirul din Beram, umbrit pe margini de pomi fructiferi ca să se deosebească de pădurea din jur ; în sfîrșit, limba de foc pe care am simțit-o în piept m-a dus cu șaizeci de ani în urmă, în ziua în care, copil fiind, îngropam în pămîntul comunei cîteva nimicuri luate din biserică. Acum asistam la o contaminare contrară, răsturnată, dar, la urma urmei, identică ; roadele pămîntului în contact cu țărîna sfințită. Primul impuls a fost să le iau și să le arunc peste gard. Dar le-am acoperit ușor, cu mîna. Pîinea însă nu ; nu aș fi putut : poate pentru că era dospită și muncită, poate pentru că ar fi putut atrage cine știe ce animal, vreun șoarice, poate, în sfîrșit, pentru că era un simbol religios. Am fărîmițat-o, lăsînd-o pentru păsărelele de peste zid.

Am coborît la Umago luînd cursa. Trecea din jumătate în jumătate de oră venind dinspre Pola, Capodistria, Fiume, Spalato, Sarajevo, oprind în fața fostei cîrciumi a Elvirei țintuite în pat de o criză de sciatică. Gemetele ei se auzeau din șosea.

— Curaj, Elviro, îi strigai.

— Care ești ? îi tremură glasul.

— Al de l-ai învățat să tragă clopotele.

— Ah, diavole, o auzii întorcîndu-se în pat, n-ai putea să-i spui blestematului ăluia să vină să mă vadă ? Acum nu-i mai sînt de folos ?

— O să-i spun.

La șaizeci de ani, Giustino se însurase și el cu o dalmațiană frumoasă, zdravănă, care continua să i se adreseze cu dumneavoastră. A venit și cursa.

M-am dus la poștă, am plătit taxele — o nimica toată — și am luat pensia de pe urma lui Antonio, pe care nu o meritam. După aceea m-am prezentat la decanul colegiului ecleziastic, în dom, pentru un botez pe care urma să-l stabilim în funcție de programul lui.

Tocmai se apropia de sfîrșitul slujbei. M-am așezat într-o bancă. Pe vremuri, domul mă intimida prin mărimea și aerul lui impunător, cu coloanele care împărțeau naosul, cu altarele laterale și vitraliile multicolore deasupra celui mai mare, unde erau depuse moaștele unui sfînt ; spre deosebire de bisericuța noastră curată și însorită, unde, intrînd, aveai impresia că tu ești cel care aduceai ceva, aici te simțeai privit de fiecare lucru în parte, nu numai de Cel-de-Sus. Dar în ultima vreme era aproape gol și de aceea mi se părea mai restrîns. În primul rînd stătea o bătrînă ; în stînga, un tînăr mă privea circumspect. M-am gîndit că putea să fie un capelan, poate un misionar, pe care bunul decan îl găzduia și îl instruia înainte ca episcopul din Pisino, de care depindeam acum, să-i fi încredințat un post. Gras, îmbrăcat aproape decent, părea să fi ieșit mai curînd dintr-un orfelinat decît dintr-un seminar. Mă fixa cu ochii lui strabici deformați de lentilele perfect rotunde ale vechilor ochelari cu braț, dar mă izbea mai ales o rană adîncă pe fruntea lui convexă.

Don Zìtarich, rubicond, jovial, cu părul alb, tuns scurt, bun vorbitor al limbii italiene (studiase la Capodistria), a ieșit din sacristie și m-a ajuns din urmă în naosul principal, la un pas de necunoscutul care acum se ruga absorbit. I-am comunicat motivul vizitei ; el a consultat o agendă micuță și mi-a fixat ziua. Înainte de a pleca, mi-am luat inima în dinți și i-am adus aminte :

— Merităm și noi un preot, nu, monseniore ? Avem zece cătune, toate departe de alte biserici.

A deschis larg brațele :

— Și noi sîntem trei preoți în toată zona.

Am adăugat :

— Nu trebuie să știe neapărat italiana, o să ne descurcăm noi cu el și încetul cu încetul și el cu noi.

A zîmbit și m-a lăsat să plec.

Trebuia să fac tîrguielile pentru Palmira la magazinul universal, așa că n-am luat cursa de la capăt, din piața domului, ei de la prima stație, în fața benzinăriei, unde, pe vremuri, don Kuzma coborîse să se ușureze. În mașină se afla tînărul gras, cu tăietura în frunte. De cum m-a văzut, și-a schimbat locul, așezîndu-se lîngă ieșire. Din cînd în cînd se întorcea să se uite la mine ; nu mai înțelegeam nimic : parcă îmi urmărea orice mișcare. Era cît pe ce să se scoale în Làzari și la Radovani ; cînd m-am dat jos, m-am trezit cu el în urma mea.

Venea după mine pe drumul albicios la o distanță de aproape zece metri. M-am hotărît să mă opresc și l-am privit cu atenție în timp ce se apropia încet, teribil de încurcat. Nasul ascuțit pe fața-i mare, gura, o tăietură subțire ca aceea din cutia daniilor, trupul chinuit în pantalonii gri și în cămașa albă de nailon, îmi provocau o aversiune fizică, total nouă.

— Ce dorește domnul ? l-am întrebat puțin cam răstit.

— Trebuie la voi preot, mi-a spus într-o italiană chinuită. Eu preot, vorbește puțin italienește.

Urmărea efectul propriilor cuvinte, dar continua să gîfîie.

— Dar decanul nu mi-a spus nimic, am obiectat sec.

Și-a dus o mînă la piept dezolat și mi-a spus :

— El nu cunoaște la mine.

Mă agitasem atîta să avem un preot și acum mi se înfățișa ca o persoană inacceptabilă și care nu mă convingea cîtuși de puțin.

— De unde veniți ?

Mi-a spus sincer :

— Pažin, Pisino.

— De la seminar ?

A holbat ochii fără să ezite :

— Da.

Ajunsesem în dreptul casei parohiale, pe care sau nu o observase sau, mai știi, nu îl interesa în clipa aceea. În schimb, făcea foarte des mătănii și semnul crucii în direcția bisericii. L-am pus la încercare :

— Vreți să țineți slujba ? dar vocea mă trăda de parcă i-aș fi propus un sacrilegiu.

L-am văzut cum pălea și răspunsul a fost o exclamație mai mult murmurată :

— Oh, da !

De sub o lespede am scos cheia de la sacristie, am deschis și am intrat. În răcoarea neașteptată, îmbibată de miros de tămîie și luminări, tînărul a început să tremure din tot corpul ; broboane de sudoare îi acopereau

fruntea înaltă, bombată, brăzdată de tăietura oribilă. La rîndul meu, mă mișcam de parcă eram pe sîrmă deasupra unei prăpăstii, cu un picior gata să-l pun pe pămînt. Din primul sertar al dulapului, cu vestmintele albe, am tras anteriul, dar am lăsat înăuntru vălul, pe care îl îmbracă preotul după ce-l sărută, înfășurîndu-și umerii și gîtul. El și-a împreunat mîinile și s-a aplecat să-i pun anteriul. Cu mîna cealaltă am apucat vălul dinadins uitat și i l-am pus sub ochi :

— La dumneavoastră nu se obișnuiește și așa ceva ? l-am luat în primire pe un ton ridicat.

S-a dat înapoi, apărîndu-și instinctiv fața cu brațul. Brusc mi s-a risipit și tensiunea și mînia neașteptată : era un nevolnic speriat, obișnuit probabil să încaseze. Tremura ca un cîine plouat și suspina.

— Eu învățat pentru preot, eu vrut face preot, murmura printre lacrimi, lipit de ușă.

Oftînd, am pus cele două piese vestimentare la loc. De cum m-am apropiat de el, a ridicat și celălalt braț ca să se apere.

— Nu-ți fac nimic, fiule, l-am liniștit cu blîndețea de care mă simțeam în stare în clipa aceea. M-am uitat la el cu milă : cicatricea ar fi trebuit să mă pună în gardă. L-am întrebat ce era cu ea.

— Nu știe, nu aduce aminte, clătina timid din cap ; eu învățat preot la Pažin.

Nu mă simțeam în stare să-l duc la Palmira să-i dea de mîncare.

L-am însoţit pînă la staţie şi cînd să se urce în cursă, i-am pus în mînă două bilete de o mie, spunîndu-i în croată :

— Întoarce-te de unde-ai venit, fiule, şi nu face lucruri care-l supără pe Cel-de-Sus !

A clătinat încet din cap şi mai speriat de dojana care i se adresa în propria lui limbă. S-a aşezat şi de cum a pornit maşina şi-a făcut semnul crucii.

Această întîmplare m-a făcut să-l primesc cu o neîncredere făţişă pe adevăratul paroh.

Omul, nu foarte înalt de stat, în pantaloni de culoare deschisă şi tricou gri, cu părul castaniu ciufulit, a urcat treptele casei parohiale, a apăsat pe clanţă, a încercat să forţeze uşa şi s-a uitat nehotărît în jur. Ascuns pe jumătate după o bîrnă din pridvor, îi urmăream mişcările.

A coborît, a împins portiţa de la grădină şi s-a aşezat pe buturuga pe care spărgeam lemnele. A scos un pachet de ţigări, şi-a aprins una, aruncînd apoi chibritul pe jos. Trăgea cu sete din ţigară privind concentrat spre Radovani ; stătea cu spatele la biserică. Îmi lăsa mai curînd impresia unui muncitor trimis să repare sau să ia ceva din casa parohială.

Am ieşit în drum, îndreptîndu-mă spre clopotniţă. El m-a lăsat să-mi continui drumul, dar la întoarcere m-am simţit obligat să mă apropii mai mult de grădină.

— Sînteţi paracliserul ? m-a oprit o voce joasă, aspră.

— Da, domnule, m-am întors eu.

S-a ridicat, a aruncat mucul de ţigară şi s-a apropiat de poartă.

— Sînt noul paroh.

— Iar eu episcopul, n-am putut să nu-mi zic în sinea mea.

Mi se părea imposibil ca omul acela să fie preot : cu barba neîngrijită, mai închisă la culoare decît părul şi punctată de fire cărunte, cu ridurile unui om care trudeşte afară, în concordanţă cu ochii albaştri uscaţi, de mare băutor.

— Îmi pare rău, dar nu pot să vă dau cheia, l-am prevenit hotărît.

S-a mirat, ridicînd uşor din sprîncene, în timp ce faţa îi rămăsese încordată :

— Şi, mă rog, de ce ?

— Nu mi s-a comunicat nimic, am replicat, simţind că-mi dădeam importanţă.

— Trebuia să fiţi informat ?

Expresia feţei lui şi, mai ales, intonaţia plină de respect, aproape îngrijorată, cîtuşi de puţin ironică, m-au făcut să roşesc.

— Înţelegeţi, în situaţia de acum, şi aşa... pe neaşteptate... mă apăram gîndindu-mă deja să repet formula pe care o aplicasem nu demult cu succes, deşi nu voiam să fiu provocator ; dar mă simţeam împins de o curiozitate crescîndă.

— Azi nu ţin slujba, mi-a răspuns în italiană. Mîine, că-i duminică.

— Doriţi, desigur, să vedeţi biserica, am continuat cu îndărătnicie, înghiţind anevoie răspunsul lui.

— După. Acum trebuie să-mi potolesc foamea. Nu-i nici un birt prin părțile acestea ?

— Jos, la Radovani, dar dacă binevoiți, putem găsi cîte ceva la mine.

M-a urmat fără fasoane. Cum să-l prezint Palmirei ? S-a prezentat singur :

— Don Miro Ivàkovich.

Palmira s-a uitat la mine și el s-a simțit obligat să adauge cu un zîmbet deschis :

— Noul paroh.

Femeile, fie ele credincioase și în vîrstă, știu să cîntărească din ochi un bărbat și pe loc se comportă conform concluziei trase. Bătrînica mea își netezea șorțul, își potrivea părul, apoi a curățat masa și un scaun : nimic de spus, popă sau nu, era un bărbat bine.

— Doriți puțină șuncă, eventual două ouă ?

— Sigur, a răspuns oaspetele luînd loc, fără să mai adauge altceva. Tăcerea era apăsătoare. Am vrut să-i torn vin în pahar, dar el l-a întors cu o grabă nefirească :

— Mai bine apă, a silabisit.

Mă descumpănea și nu mă simțeam în stare să-i pun nici măcar o întrebare. A mîncat încet, degustînd fiecare dumicat, dar abținîndu-se de la comentarii. După ce a terminat, s-a sculat în picioare.

— Acum o să-mi dați cheia ? m-a întrebat de data aceasta cu un zîmbet ușor batjocoritor.

— De la biserică ? m-am grăbit să-i țin isonul.

— De la casa parohială, a spus răspicat. Biserica trebuie să rămînă oricum mereu deschisă.

I-am întins-o, înghițindu-mi veninul.

În pridvor s-a întors.

— Atunci, pe mîine. La ce oră ?

I-am răspuns fără să mă uit la el :

— Slujba mare o făceam de obicei la unsprezece, cea mică la opt. Dar ultimul preot o sărea pe aceasta din urmă.

— Atunci la unsprezece, a răspuns, dar s-a întors și conștient de curentul de simpatie creat între el și Palmira, i-a spus din ușă :

— Doamnă, vă mulțumesc.

— Se poate, a răspuns ea, care, evident, se așteptase.

Cînd am rămas singuri, ea a comentat :

— E simpatic.

Încercam acum să o descos pe ea :

— Chiar crezi că e preot, noul paroh ?

— Dar ce-oi vrea să fie ? a replicat surprinsă, aproape indignată, lăsîndu-mă cu îndoielile mele și cu reacțiile tot mai contradictorii.

Am fost trezit de zgomotul unui motor. Am dat fuga la fereastra dormitorului ; abia de l-am zărit aplecat peste ghidonul unei motociclete de mare cilindraj, pe care nici nu o observasem. Același zgomot, în crescendo, m-a trezit și în toiul nopții ; de data aceasta eram în pat.

A doua zi dimineața, de teama unui anunț fals, m-am dus să văd dacă mai era. Își săpunea bărbia în picioare, în fața ferestrei de la bucătărie.

— Intră, m-a poftit el, lăsînd pensula jos. E abia zece, a precizat uitîndu-se la ceas.

— E timpul să anunț oamenii.

Apucînd iar briciul, a dat din cap : mîna îi tremura.

Băteam clopotele prelung, cu îndărătnicie și înveselit, închipuindu-mi mirarea și comentariile pe care fiecare dangăt le trezea în casele oamenilor.

Împinși de curiozitate, au venit destui de-ai noștri și o parte din familiile proaspăt instalate, legate deja între ele și, mai ales, cu unele din partea locului, conform legilor firești ale conviețuirii și a celor neștiute ale atracției. Oricum, prin voia Domnului, dispăruseră deosebirile vestimentare, care mai înainte indicau locul de naștere, defectele și calitățile fiecăruia. Cele două dialecte contrastau mult : al lor era mai apropiat de croată, al nostru bogat în italienisme sălbăticite cu sunetul ț. Noul venit s-a îmbrăcat cu un respect detașat față de ritual. Vestmintele preoțești îl dezavantajau, iar fața osoasă, încrustată în timpul rasului puțin cam nervos, refuza să se armonizeze cu ținuta. Nici n-a apucat bine potirul și mi s-a părut deodată timid, încurcat, deloc în largul lui, de parcă s-ar fi aflat în fața unei îndatoriri ingrate, a unei trude peste puterile lui.

Prea era dintr-o bucată și, așa cum mi se păruse de la început, ușor neliniștit, poate nefericit, ca să se ascundă în spatele unei false dezinvolturi sau a grabei. Spunea rugăciunile pe un ton grav și neutru, de parcă le pescuia, spre propria-i surprindere, din memorie sau, dimpotrivă, lăsa un răstimp mult prea mare, exagerat, pentru ale mele, cu o participare plină de respect și în același timp îngrijorată, obligîndu-mă să-i răspund ca lui don Stipe în momentele de adevărată grație. Niciodată nu simțisem în spatele meu atenția atît de încordată, și culmea, era o slujbă oficiată mai mult de mine.

Cînd ritul îl privea numai pe el, limita la minim gesturile sau se sustrăgea cu totul : parcurgea rugăciunile din ceaslov fără să miște buzele și nici nu își muia mîinile ; a citit, în schimb, scrisoarea cu voce tare, rămînînd cu spatele ; s-a întors să scandeze din *Evanghelie*, dar a renunțat să țină vreo predică.

Aveai impresia că făcea slujba pentru ceilalți, că-i punea pe ei (și mai ales pe mine, oricum mai implicat) să o facă atît dintr-un fel de respect, cît și din imposibilitatea de a proceda altfel. Că nu se simțea în mare culpă, am observat la „spălatul" mîinilor, pe care l-a redus la un gest pur simbolic, respingînd vasul cu apă, tot așa cum mă împiedicase să-i torn vin în bucătărie. Dar fusese sobru și în folosirea celuilalt vas, turnîndu-și în potir numai cîteva picături de vin. Consacrația a destinat-o credincioșilor, contrar tuturor celorlalți preoți care, eventual, numai atunci se concentrau și aveau un moment de reculegere. S-a ridicat un cîntec croat puternic, intonat de morarul din Mlun și reluat imediat de glasuri care nu-mi erau familiare. Nici în timpurile îndepărtate nu se cîntase în slavă ; în plus, acum vocile aveau un timbru și un ac-

cent diferit, evident străine. Cel ce oficia a rămas nemişcat în faţa artoforului pînă la nota înaltă finală. Era acesta parohul lor? Sau unul din preoţii dalmaţi ceruţi cu insistenţă de străbunii noştri la Umago şi ajuns la noi cînd vremurile se schimbaseră? Poate şi una şi alta. Dar dacă luai bine aminte, aveai impresia că el făcea o singură distincţie, care, în mod ciudat, îl separa net pe el de toţi cei prezenţi în biserică.

Auzind paşi apropiindu-se de balustradă, de cum a ridicat potirul, am sunat clopoţelul. Clinchetul mi-a murit în mînă: se oprise o clipă înainte de a duce potirul la buze, ca şi cum mîna ar fi refuzat să-l asculte; închise ochii ca să-şi ia inima în dinţi şi să bea vinul, de parcă ar fi fost otravă. Nu reuşea să vîre cheiţa în broasca artoforului şi am urcat să-l ajut, dar pînă la urmă s-a descurcat singur. În timp ce eu, ca să-mi justific prezenţa, căutam farfurioara pe altar, el s-a întors cu artoforul în mînă, a scos o bucată şi a dat să mi-o întindă. Am clătinat încet din cap; el mi-a zîmbit cu ochii, închizîndu-i o clipă în semn de încurajare şi de aprobare; şi aşa m-a împărtăşit. Cu ostia pe limbă l-am urmat la balustradă.

Cît de atent şi apropiat de fiecare era în timp ce împărţea pîinea sfinţită! Privea trăsăturile fiecăruia, ca şi cum ar fi vrut să şi le întipărească în minte, şi poate că intenţia lui era să se prezinte şi să-i cunoască pe toţi membrii noii parohii, pentru că, ajuns la celălalt capăt al şirului de coloane, a rămas pe loc. Întîrziaţi şi nehotărîţi se găsesc întotdeauna şi

pretutindeni, dar nici un zgomot nu se făcea auzit din bănci. Încet, încet s-au ridicat două femei, apoi un bărbat din rîndul din dreapta, alte două femei, alţi bărbaţi: toţi cei care nu primiseră cuminecătura s-au dus pe rînd pe treapta de marmoră.

În timp ce, revenind la altar, curăţa potirul şi-l acoperea, cîntecul s-a făcut auzit în italiană. Vocilor bine cunoscute li se adăugaseră multe din cele auzite puţin mai devreme; cînta şi el, cu o voce foarte joasă şi cu gîndul aiurea.

În sacristie eram agitat, năucit, incapabil să-i adresez vreun cuvînt: aveam nevoie de o vorbă de-a lui, ca să mă simt scăpat de povara împărtaşaniei primite fără să mă fi spovedit, aproape cu forţa; de a celorlalţi nu-mi păsa cîtuşi de puţin. După ce şi-a scos vestmintele, m-a întrebat:

— Cum să vă spun?

— Martin, am reuşit să îngaim.

— Atunci, *barba* Martin, mergem la masă?

— Să mergem, părinte.

A clătinat din cap:

— Eventual, don Miro.

— Atunci, să mergem, don Miro, am spus aproape vesel, luînd-o înainte.

În faţa uşii de la sacristie se adunaseră toţi credincioşii. A ieşit în faţă morarul, un bărbat la vreo cincizeci de ani, voinic, cu părul complet alb şi cu ochii foarte negri; a fost primul care s-a prezentat, întinzînd mîna şi făcînd o reverenţă, urmat de consătenii lui şi apoi, pe rînd, învingîndu-şi timiditatea, de toţi

ai noștri, care, pentru a se distinge și a se lăuda ca localnici îi întindeau amîndouă mîinile și și-l disputau la masa de prînz, la cină, la gustare, ceremonioși și autoritari : „nu ne jigniți !"

Palmira, gătită ca o guvernantă, ne pregătise găluști. El mînca puțin, cu înghițituri mici, întrerupîndu-se des ca să fumeze. Se delecta mai curînd cu mirosul bucătăriei de casă, cu aerul festiv al unei mese familiale, dovadă că trebuie să fi dus o viață singuratică, mîncînd pe apucate la birt sau la cantină. Din nou a refuzat vinul, așa încît Palmira a exclamat :

— Dar n-aveți chiar nici un viciu..., dar s-a oprit, observînd privirea lui foarte atentă. Văzîndu-l trăgînd iarăși cu sete din țigară, a adăugat matern :

— Ca să spun drept, fumați prea mult și mîncați foarte puțin.

Mulțumind, el s-a ridicat și s-a retras în casa parohială.

A coborît puțin înainte de apusul soarelui îmbrăcat de sărbătoare : un tricou cu gulerul pe gît, haină și pantaloni maron ; acum putea să treacă drept un contabil. Și eu îmi schimbasem hainele, în urma unei hotărîri luate între timp. El a plecat cu motocicleta, eu am pompat la bicicletă. Știam că aveam să dau de decanul colegiului ecleziastic la Madonna del Carso, unde ținea slujba duminica seara.

Am pedalat în sus, pe Montura, printre bolovanii albicioși și ciulinii uscați, roșiatici, la ora aceea tîrzie de vară. Coborînd spre Farnasine am pus frîna, m-am dat apoi jos unde a început urcușul scurt, abrupt, care duce spre coama muntoasă pe care drumul este din nou drept.

Don Zitarich aștepta în sacristie turma firavă, dispusă să cinstească ziua de sărbătoare, în timp ce alături, în sala de dans, începuse petrecerea. Eram gata să-i spun că voiam să mă spovedesc, dar el mi-a luat-o înainte, zăpăcindu-mă :

— În sfîrșit, aveți și voi un preot, m-a luat peste picior...

— Da, moseniore.

— Sper că sînteți mulțumiți... Mă observa. Era o insinuare, căreia nu i-am dat curs.

— Foarte.

— E bolnav, nu știu ce-are, a urmat precaut, cu o detașare prefăcută. Medicii i-au recomandat aerul de munte și episcopul l-a sfătuit, sigur, nu era să-l oblige, să vină în parohia voastră, pe care excelența sa o cunoaște foarte bine.

— M-a izbit distincția marcată, aproape ironică, între *a sfătui* și *a obliga*, și nu faptul că episcopul, pe care nu-l întîlnisem niciodată, cunoștea parohia noastră.

— Nu ține de episcop ? mai că m-am alarmat eu.

A coborît vocea, privind în jur, deși eram singuri.

— E un grupuleț de preoți, cum să le zic... *sui generis* [1], ceva mai independenți, nu tole-

---

[1] Aparte (lat.) *(n. tr.)*

rați, asemenea nouă, ci plătiți reglementar de stat poate pentru meritele din timpul războiului. Au întemeiat asociația Chiril și Metodiu, un fel de sindicat. Săracii noștri sfinți ! și-a ridicat el ochii spre cer.

— Nu-s preoți ? am șoptit eu fără glas.

— Ba da, ba da, mă liniștea. Din contra, trebuie să-i arătați preotului vostru tot respectul și dragostea filială.

Faptul că vorbise încet și brusc ridicase tonul ca să fie auzit și din drum însemna că discuția avea implicații politice. Deși croat, deși ajunsese într-un teritoriu pe care el însuși îl revendicase și care acum era inclus definitiv în Republica Croația, rămînea un preot de modă veche, ieșit de pe băncile seminarului teologic din Capodistria, unde suferise, probabil, toate umilințele unui student din cîmpia slavă. Nu i-aș mai fi spus nimic de spovedanie, dacă el nu s-ar fi arătat interesat să afle motivul vizitei mele și, eventual, vreo mărturisire sau o judecată asupra noului paroh. I-am spus sec că intenționam să mă spovedesc.

— Dar nu-l aveți pe preotul vostru ? m-a împuns el.

I-am tăiat-o scurt, obligat să mint înainte de a-mi face semnul crucii :

— Parcă nu-mi vine, așa apropiați cum sîntem, și nu de azi de ieri. Mai mereu m-am dus să mă spovedesc în altă parte.

Mi-a arătat perna pe care să îngenunchez. La un examen grăbit al conștiinței, credeam

că, bătrîn cum eram, nu aveam păcate mari. Dar acestea răsăreau de peste tot, ca petele pe o haină pe care n-ai mai îmbrăcat-o ani și ani și de care e mai bine să scapi. Vreo înjurătură ? Oho ! Credință puțină ? Aproape deloc. Măcar să mă fi spovedit odată pe an și să mă fi împărtășit de Paști. Trecuseră ani de zile de cînd nu mă spovedisem și după atîta amar de vreme acceptasem împărtășania, pe care nu o meritam, și care tot mă mai apăsa. Credința mea, dacă era credință, ieșea din nou la suprafață, încălcînd un cod obscur, stabilit cine știe cînd, în sfere mai înalte, de oameni competenți, dar inculcat atît de bine în suflete încît precumpănea asupra celui dictat de cinste și de bunul simț. Am mărturisit totul numai ca să ascund tocmai ceea ce mă determinase ca la vîrsta mea să străbat pe bicicletă șase kilometri de drum anevoios. La o adică, spovedania mea nu numai că nu avea nici o valoare, dar constituia un nou păcat.

Cînd am ajuns în Radovani, am intrat la Pàvlovich ca să-mi astîmpăr setea cu o bere. Odată destrămată tensiunea politică, temerile și presiunile ei și cum se săturaseră curînd de ceea ce era nou, întorcîndu-se cu gîndul la lucrurile bune de altădată, în vechea bodegă, funcționarii și vînzătorii de la cooperativă stăteau la masă cu obișnuiții jucători de cărți de duminica seara ; ei preferau să lase bufetul de stat, mai confortabil și mai bine aprovizionat, în seama tinerilor care îl luau cu asalt în pauzele de la dans. Spre deosebire de oamenii locului, aceștia, toți cu funcții importante, jucau

canastă ; printre ei era și don Miro, care m-a salutat ridicînd de pe masă o sticlă cu oranjadă.

Gabriele Pàvlovich, la vreo optzeci de ani, ghemuit într-un colț, zdrăngănea la vechiul contrabas, ca un omagiu adus noului client și ca să răsplătească încîntarea tovarășilor lui de joc. Femeia lui, Cesira, pe al cărei șezut molatic cădea privirea cîte unui bețivan, tropăia de la tejghea la bucătărie și înapoi, lăsînd să se amestece mirosul de închis și de mucegai, emanat parcă de tablourile cu scene de vînătoare, cu aromele oalelor ei, puse tot timpul pe foc.

Președintele, de vîrsta mea, care prin călătoriile în stătulețe îndepărtate îmi deschisese orizontul spre lumea largă, se vedea acum în tablou fără urmă de încruntare ; devenise un domn impecabil, în costumul la două rînduri, în dungi, și ținea în dreapta portțigaretul filigranat al meșterilor bosniaci, care instalaseră o prăvălioară și la Umago. Dacă mă opream cu gîndul la primul portret care atîrnase acolo, pe perete, istoria vieții mele se putea rezuma în felul acesta : de la Franz la Josef, de la Francesco la Iosip.

În timp ce se amestecau și se împărțeau cărțile, don Miro asculta și acompania sunetele contrabasului cu o mișcare ușoară a capului : la masa din bodegă mi se părea degajat, cum nu-l văzusem niciodată. Măgulit, bătrînul crîșmar lungea nota ca imediat să se repeadă la pasajul următor. Cînd a reușit să-i smulgă un acompaniament vocal, i s-a adresat direct :

— Ei, dragul meu părinte, nu mai sînt vremurile de altă dată, și izbucni în rîsul lui sacadat, înecat de un acces de tuse, de data aceasta adevărat.

La un moment dat, a intrat învățătoarea croată, o femeie frumoasă, la treizeci de ani, din Zagreb, cu părul negru, pe cît de albă îi era pielea ; venise să-și ia laptele abia muls de grăjdarul înalt și cocoșat, care se ocupa de vite în schimbul unui loc în șură, al unei farfurii cu mîncare și a băuturii, care, fără îndoială, acolo prisosea. Priviri cu înțeles au urmărit-o pînă în bucătărie. Cînd a apărut din nou, cu crăticioara plină, Gabriele i-a făcut o plecăciune, propunîndu-i tare, ca să se facă auzit :

— Rămîneți puțin cu noi, domnișoară.

Cum îl cunoșteam bine, știam cu aproximație pentru cine făcuse invitația. Don Miro a privit-o de sus pînă jos cu ochii întredeschiși, în timp ce aspira fumul. Îndepărtîndu-se, ea i-a răspuns crîșmarului cu amabilitate :

— Mulțumesc, dar n-am timp ; dînd însă cu ochii de paroh, privirea ei a devenit brusc severă.

Părintele mînca de prînz și de seară la noi și datorită cinstei pe care ne-o făcea, mîncam și eu ca pe vremea cînd Antonio era student. Ar fi vrut să-și plătească mesele ca la bodegă, dar m-am opus net. Ne-a propus să ne dea o anumită sumă pe lună, întrucît el nu era în stare să-și fiarbă nici măcar un ou. Ne-am opus și la această propunere. Ne-a dat atunci

de înțeles că avea să găsească el o soluție și a ieșit amenințîndu-ne cu degetul.

S-a întors în după-amiaza aceleași zile cu motocicleta încărcată cu scule și materiale de construcție, urmat de o camionetă din care a descărcat în bătătura mea nisip, ciment, var, cutii cu faianță și o chiuvetă. Văzînd uimirea mea și că tot protestam, mi-a spus să-l las să-și vadă de treabă.

— Ne socotim noi după aceea, a încheiat discuția și i-a dat drumul șoferului.

A sfătuit-o pe bucătăreasa noastră să se mute cu cratițe cu tot în bucătăria lui. Ea, care probabil că ar fi rămas în casa parohială cu un asemenea preot, deși a protestat, a golit degrabă bucătăria și covata.

Nu-mi închipuisem vreodată că aveam să ajung salahor pe lîngă un preot. M-a pus să pregătesc tencuiala, în timp ce el o cojea pe cea veche, sub hota de la vatră, peste gălețile Palmirei. A venit să mă ajute să mestec, reproșîndu-mi că mă zgîrceam la ciment, după care și-a umplut o găleată bună. Cu mișcări sigure și iuți, arunca fără greș mortarul cu mistria pe peretele răzuit și stropit cu apă. Parcă fusese zidar de cînd lumea, așa netezea, înlătura surplusul sau adăuga. Cu cîtă îndemînare a pus după aceea faianța albă! S-a dovedit și un bun electrician, sigur pe el cînd tăia firele, le desfăcea cu penseta ca să prindă o lampă suspendată și să-și lumineze peretele la care lucra. Munca îi crea bună dispoziție: închipuiți-vă ce era pe mine, care auzeam din

nou loviturile seci și simțeam mirosul îndrăgit, de data aceasta chiar în casa mea. Fluiera un motiv monoton, dar cînd mi-am turnat un sfert de vin alb ca să înlătur praful din gît și, mai ales, ca să marchez bucuria care-mi încălzea pieptul, el a comentat:

— Pentru salahori vin, apă pentru meșter.

Am dat să-i torn și lui într-un pahar, exclamînd:

— Măcar un strop!

— Eh, nu! s-a opus el, ori tot ori deloc.

După ani de zile, simțind mirosul de mămăligă, în casa parohială se treziseră șoarecii. Ce seară frumoasă: nici nu mă așteptam! La fel au fost și celelalte zile, cît au durat lucrările. În timp ce el, devenind, în sfîrșit, instalator, monta chiuveta, eu săpam în grădină șanțul și groapa.

A venit un tînăr care se instalase în casa lui Ludovico și care lucra la serviciul apă—canal. Au muncit încovoiați și asudați, umăr la umăr, trecîndu-și unul altuia chei franceze, șuruburi și cîlți. În chiuveta Palmirei, albă și strălucitoare ca un castron, țîșni un jet ruginiu, apoi apă limpede și rece. Cu părere de rău, bătrîna a părăsit casa parohială, dar a trebuit să recunoască după aceea că-i era mult mai ușor să gătească în bucătăria modernizată.

Don Miro s-a bucurat însă prea puțin de roadele muncii lui. Pleca dimineața cu toate sculele aruncate într-o raniță și se întorcea seara tîrziu. Intrase întîmplător la o bătrînă care trăia singură la Làzari, sub un acoperiș spri-

jinit pe un trunchi de salcîm. I l-a reparat, dar bunicuța semiparalitică era obligată pentru nevoile ei să se ducă în grădină ; don Miro i-a improvizat o latrină. Ajunsesem în vremurile bune cînd în magazinele de stat se rînduiau frigidere, mașini de spălat, de gătit electrice sau pentru gaz metan, învelite în nailon. Oamenii o duceau bine. Cel puțin băiatul, dacă nu soțul sau, cum se întîmpla adesea, amîndoi lucrau în fabrica de ciment sau în alte întreprinderi din Umago ; salariul sau salariile rămîneau întregi pentru că oamenii își scoteau mîncarea din creșterea animalelor și din munca pe ogor. Multe femei se angajau în sezonul turistic la hoteluri și restaurante. Se întreceau între ele, amenajîndu-și băi cu duș, bucătării moderne, fără pic de fum, salonașe cu divan și televizor ; pentru mult mai puțin Ludovico fusese de două ori arestat și putem afirma că înaintașii lui, ca de altfel și conții Làzarich sau familia Bonifazi trăiseră, în comparație cu fiii ultimilor lor dijmași, în case sărăcăcioase.

Parohul îndemînatic și excesiv de bun dădea la rindea și tencuia în casele bătrînilor și ale celor nevoiași ; nu era în stare însă să se sustragă nici rugăminților amabile, uneori insinuante, ale tinerelor doamne. Acestea, convinse că vedeau mai bine decît el adevărata lui vocație de bărbat și superficialitatea ca preot, păreau dispuse să-i plătească în natură (și tot ar fi fost în cîștig). Incapabil să spună nu, cînd aveam norocul să-l întîlnesc, îl vedeam cu ochii înroșiți de tencuială și cu mîinile mîncate de ciment. În schimb, lăsînd deoparte vorbele și calomniile care, cu trecerea lunilor, îl scoteau nici mai mult nici mai puțin tatăl pruncilor pe care-i boteza, a avut parte duminica de grupul lui constant de credincioși, căruia curînd i s-a adăugat un cor de soprane și contralto. Mai marea participare la slujbă a celorlalți îi permitea să reducă la minim partea lui și dacă liturghia cîntată era destul de lungă, la „Gloria“ și la „Crez“, el se retrăgea pe scaunul rezervat episcopului și se uita în tavan. Împărtășania o oferea nu numai celui care dădea semne evidente că voia să o primească. Să fi adulmecat oare adevărata fire a oamenilor de la noi ?

Așteptîndu-l cu farfuria acoperită, Palmira se lega de mine, care, între timp, flămînzeam.

— Spune mai bine că ești invidioasă, izbucnii într-o bună zi.

— Cum ? se întoarse ea ofensată.

M-am ridicat :

— Atunci o să-ți spun că ești geloasă !

— Bătrîn și nebun ! se indignă ea. Bărbia îi tremura.

M-am dus în pivniță ; nu mai aveam chef să mănînc și cu atît mai puțin să mă cert.

Don Miro era iubit de toți, dar fiecare îl simpatiza pentru motive diferite, dacă nu de-a dreptul contrare : copiii pentru că îi ducea la magazinul universal să-și aleagă înghețată sau ciocolată, fără să-i chinuie cu întrebări din catehism ; vîrstnicii pentru că împărțea cu ei țigările și-i ajuta să le scrie copiilor risipiți prin lume ; autoritățile locale vedeau în el fos-

tul partizan ; autoritățile venite din afară, un *župnik*[1] de-al lor ; localnicii, croatul care nu era refractar celeilalte limbi ; săracii îi erau recunoscători pentru bunăvoința lui spontană ; funcționarii îl considerau egalul lor ca nivel intelectual, muncitorii apropiat de îndeletnicirile și apucăturile lor. Era dat ca sigur că organele cu care-l înzestrase mama natură funcționau cum trebuie, dar fie că în general morala era mai puțin rigidă, fie că lui nu i se cereau sacrificii prea mari, nimeni nu-i făcea vreo vină.

O singură ființă arăta deschis, cu ostentație, că îl disprețuia : frumoasa învățătoare din Zagreb, izolată în două camere reci din partea de mijloc a casei Ràdovanilor, care, în decurs de doi ani se pare că fuseseră deschise, pentru scurt timp, numai pentru un coleg detașat ulterior la Cittanova. Ea credea în partid și, mai mult, în misiunea ei : clădirea în care stătea dimineața cu școlarii exista, după ea, ca să contrasteze cu cea încredințată măturii mele. Nu mă saluta, dar nici eu nu mă clinteam din loc cînd apărea. Don Miro era primul preot care se stabilise în teritoriul în care ea prinsese rădăcini, fără să se apropie de nimeni. Și cum ar fi putut să o facă ? Elevii se certau între ei în italiană, deși erau singurii membri din familie care citeau corect scrisorile venite de la primărie în plicuri albastre ; reprezentanții locali puneau cu o aroganță

[1] Paroh.

plină de candoare interesele comunității și adesea proprii înaintea celor ale instituțiilor de planificare centrale ; cu femeile din sat, fie ele și croate, putea cel mult să schimbe două vorbe de circumstanță ; funcționarii și vînzătorii din instituțiile de stat, chiar și însurați, se întreceau în a-i face o curte vulgară ; în general, bărbații o considerau o femeie ușoară, dar îndărătnică numai pentru că era o orășeancă înfumurată, care-i privea de sus. În schimb, preotul se simțise imediat în largul lui cu toți, datorită unei condescendențe umile, aproape servile, la care ea nu avea să se coboare niciodată și care echivala cu o concurență neleală. O încurca pînă la iritare că trebuia să revină mai des decît ar fi vrut asupra judecății ei, știind că nu era un preot zelos și că pînă la un punct se aflau de aceeași parte a baricadei.

Într-o ședință restrînsă la așa-zisa casă de cultură, de unde vedeai numai pupitrele de note ale orchestrei, l-a acuzat, fără ca el să fi fost de față, că-i strică școlarii și-i îndepărtează de ea, că exercită în mod abuziv diferite meserii, spre paguba profesioniștilor. Puțin a mai lipsit să-l acuze că frecventează cîrciumile, că nu umblă în vestminte preoțești și mai ales că întreținea legături cu femeile, ca un holtei oarecare. Cel puțin așa au înțeles cei care fuseseră acolo, în majoritatea jucători de canastă, care, de cum era pomenit numele învățătoarei Zora în prezența parohului, tușeau cu înțeles.

Încurajat, el a hotărît să se amuze, tachinînd-o. Cu cît ea îl evita mai tare și își arăta

colții cu atît mai mult don Miro îi dădea tîrcoale cu motocicleta, nu mai prididea cu salutul și cu aprecierile ironic-galante. În ziua în care în fața școlii, călare pe motocicletă, el a angajat cu ea o discuție de politică înaltă, pe care nici unul din cei prezenți nu era în măsură să o priceapă, amicii de la bodegă au înțeles că au pierdut un tovarăș de partidă, femeile din Radovani, un meșter bun la toate, care nu lua bani, eu un comesean și un preot cinstit, în ciuda vorbelor care circulau pe seama lui.

Un dialog de acest gen nu putea să nu respecte toate regulile unei discuții serioase. Urechile curioșilor, care se opreau cu un pretext oarecare, parcă-și pierduseră auzul ; conta numai ceea ce înregistra vederea : privirile care nu se mai desprindeau una de alta, gurile care acum păreau că se insultă, acum că înfloresc într-un zîmbet, amenințările de formă cu degetul, mișcările vioaie ale capului, ochii lîncezi într-o suspensie ironică. Politica nu era decît un pretext, menit să-i apropie, cum era drept sau inevitabil, pentru cei mai dotați oameni de la noi, încă tineri și fiecare singur cuc. Conversația a continuat pînă în dreptul scării de piatră a Ràdovanilor. Don Miro a făcut o plecăciune zîmbind, ea i-a întins o mînă lungă înghețată și a urcat în grabă ; a trîntit ușa cu putere și, probabil, a dat fuga la oglindă.

În lungile seri de iarnă, în afară de mine și de Palmira, o altă persoană, la un kilometru de noi, încerca să deosebească pîrîitul motocicletei de zgomotul cursei și al automobilelor. Don Miro a revenit la canastă, iar învățătoarea

Zora se ducea la Pàvlovich nu numai după lapte : acum avea nevoie de ouă și cîrnați, de țigări de toate mărcile și de sticle cu băutură. Vizitele ei, mai puțin grăbite, îi paralizau pe toți tocmai datorită impasibilității celui pentru care erau născocite. Apoi brusc, el remarca prezența ei și întrerupea jocul ca să se ducă să o salute lîngă tejghea. Gabriele Pàvlovich părăsea scaunul de lîngă sobă pentru ca perechea să fie servită de cineva mai de soi. Dar rareori ea accepta consumația, mulțumindu-se cu un schimb de replici din care ceilalți prindeau numai tonul susținut și adesea plin de reproșuri. Dacă ar fi putut să o facă sub privirile ațintite asupra lor, probabil că el ar fi mîngîiat-o pe frunte ca pe un vițel căruia abia îi dau cornițele. Este de prisos să mai adaug că după părerea tuturor, ei *vorbeau* sau că totul *se prinsese ;* în schimb, eu nu vedeam decît o provocare. Se spunea că într-o dimineață, la școală, un băiat pus să deschidă fereastra se întoarsese grijuliu să o informeze : „A trecut părintele“, iar ea, roșie de mînie, îl lovise, cum niciodată nu avusese curajul s-o facă pînă atunci.

Într-o după-amiază a apărut pe drumeagul nostru, venind pe scurtătură și strecurîndu-se pe lîngă clopotniță și pe lîngă biserică, fără să le onoreze nici măcar cu o privire. Mă cocoțasem ca o cucuvea la fereastră, dar Palmira protesta să o las pe ea să vadă dracul în față. Preotul era acasă, deci aveau să se întîlnească. Ea a privit în jur, și-a ridicat privirea spre obloanele deschise și, scăldată în lumina au-

rie, s-a hotărît să urce scările agale. A ciocănit.

Don Miro a deschis înainte de a-și ascunde surpriza și, mai ales, bucuria. A făcut o reverență și a poftit-o înăuntru, luînd-o de mînă.

— Nerușinata ! șuiera Palmira printre dinți și și-a scos șorțul.

— Ce-ai de gînd ? m-am încruntat la ea.

— S-o împiedic să-i facă vreun rău.

Am apucat-o de încheietura mîinii :

— Tu nu ești zdravănă ?

S-a smucit :

— Nu le cunoști pe femeile astea : sînt în stare de orice. O să-l facă să-și vîndă sufletul pentru capriciile ei. Dar n-o s-o las !

Nu o văzusem niciodată așa de înfuriată ; cu o ardoare tinerească își vărsa focul pentru bătrînețea ei.

— O să-i pui o botniță, sau îl pui pe el în lanț ? am luat-o eu în glumă ca să-și dea seama cît era de deplasată.

Atunci a redus totul la o chestiune de principiu, care îi atribuia favoritului ei o vină și mai mare, dacă nu exclusiv lui.

— N-am să îngădui niciodată ca în casa parohială să se petreacă vreo murdărie. Te duci tu, ori mă duc eu ?!

În fața alternativei prezentate nu aveam de ce să stau la îndoială, dar căutam să cîștig timp, în vreme ce ea, luptînd cu minutele, deja deschisese ușa.

— Of, m-am înfierbîntat eu. Nici la pisici nu se întîmplă așa, una două.

Trebuie să recunosc însă că mi se transmisese și mie ceva din furia ei și eram ușor neliniștit. Da, era vorba de casa parohială, pe care o legam în mintea mea de celelalte două clădiri, dar în mine se trezise mai ales o grijă și o frămîntare paternă ; nu atît pentru faptul în sine, care, din partea mea, putea să se și întîmple, nu mi se părea ceva ireparabil, cît pentru consecințele pe care le-ar fi avut asupra sufletului său nesigur, trist, răvășit deja de o furtună, pe care numai o bănuiam, și care numai de curînd se potolise.

Un simțămînt umilitor pentru un bărbat m-a însoțit de-a lungul treptelor și m-a oprit la ușă.

— Intră ! s-a făcut auzită vocea parohului, drept răspuns la ciocăniturile mele nesigure. Am spus din pridvor cine eram și el m-a poftit, lăsîndu-mă să înaintez pînă în birou.

Frumoasa învățătoare stătea ghemuită în fotoliul de lîngă soba din maiolică verde, îmbrăcată în haina albă de blană, cu ochii langu-roși din pricina căldurii, a intimității discuției și poate a coniacului în care își umezise gurița roșie ca o cireașă coaptă.

— Ce păcat că-i preot, m-am trezit gîndind, dezmințindu-mă, dar n-am uitat nici o clipă că trebuia să deplîng anii trecuți și pe mine însumi ; dar tot merita să-i spui vreo două pentru cum se juca de-a șoarecele și pisica.

Don Miro stătea în picioare, cu o expresie interogativă, iar ea luă din nou păhărelul în mînă. Trebuia să găsesc un pretext pentru vizita care acum mi se părea și mai inoportună

și mai meschină. Dacă aș fi anunțat un caz de agonie, l-aș fi coborît în ochii ei tineri ; dacă aș fi inventat un botez, riscam să adîncesc opoziția lor politică. Am dres-o cu o căsătorie, de bun augur pentru toți, dar nu și pentru doi îndrăgostiți — admițînd că erau — excluşi de la cea mai firească și dorită, mai ales de ea, încununare a legăturii lor.

— Pînă sîmbătă, mai e timp, mă expedie el, pentru prima oară puțin plictisit.

Am înșirat mii de scuze ; după aceea nu avea rost să mă duc să-mi omor nevasta care, probabil, aștepta detalii scandaloase.

După cîteva minute au coborît, au traversat împreună scuarul și au dispărut pe scurtătura acoperită de noroi uscat. Gardurile vii joase și rărite în anotimpul rece, mi-au îngăduit să-i urmăresc cum înaintau cu pasul vioi de-a lungul ogoarelor presărate cu ridichi sălbatice, primele ierburi din noul an, pe cale de a se trezi la viață. Mergeau unul în spatele celuilalt urmînd un rînd de viță răvășit de pe vremea culesului. S-au oprit sub un gorun care-și păstrase toată iarna frunzele uscate și numai de curînd, cînd mugurii se umflaseră pe neașteptate, se descotoroșise de ele. La apropierea inevitabilă a celor două suflete sensibile și izolate a contribuit mult natura, peisajul nostru, atît de puțin apreciat. Nu era cazul să-i judec eu și nici altcineva. „Dumnezeu să vegheze asupra lor", mi-am spus, intrînd în biserică să șterg praful.

Îmi vine greu să deapăn firul pentru că nu mă pot desprinde total de comentariile, adesea justificate, făcute în legătură cu raporturile dintre ei și să revin la propria-mi convingere, întărită de fapte concrete. Ușa Rădovanilor datînd din secolul al XVII-lea, cu urme de vopsea verde pe ea, s-a deschis pentru preotul de vîrstă matură chiar în ziua în care casa parohială găzduise, poate pentru prima oară, o doamnă venită într-o simplă vizită.

Don Miro a început să vină acasă chiar și în zori, cînd eu eram deja în picioare. Ochii lui micșorați și roșii nu păreau să fi cunoscut nici uitări de sine extenuante și nici ațipeli cinstite. Se întorcea mai curînd de la o dispută istovitoare, care îi dădea însă unele satisfacții, pentru că într-un anume fel ieșea învingător. În prima săptămînă era într-o dispoziție excelentă : urîndu-mi ziua bună, saluta vag, prin mișcarea mîinii, toate lucrurile din jur, inclusiv soarele care se înălța pe cer. Dar se apucase, sau, mai bine spus, se apucase din nou, de băutură. Conform interpretării mele de acum, după ce au trecut cinci ani, coniacul și rachiul pe care le bea între două țigări în cea mai veche casă din parohie, comandate în locul oranjadei de la Pàvlovich, ca și partidele de vînătoare de duminica, erau un fel de supape ca să scape de tensiunea continuă ; în același timp, îl întăreau în conștiința lui de bărbat aflat într-o situație delicată, în care probabil că se complăcea. Erau totuși niște compensații discutabile (hai să le spunem păcate mai mici), pe care și le acorda drept recompensă pentru rezistența, refuzul sau continua amînare de a ajunge la un raport deplin

cu învățătoarea. În rarele duminici cînd mai venea la noi la prînz, după ce golea tolba pe masa Palmirei, bea cu sorbituri mici un pahar cu vin, dar îl refuza pe al doilea. Soția mea nu se arăta atît supărată cît ofta cu înțeles ; îi punea cu măsură supă și friptură, pe de o parte, ca să-l silească să observe că și-a găsit o iubită frumoasă, dar nu și o nouă bucătăreasă, pe de alta, ca să nu-i înfierbînte și mai mult sîngele. O compătimeam ! Se purta ca o mamă cu băiatul ei, care a apucat pe un drum pe care nu-l aprobă. Dar nici atașamentul meu și nici grijile mele nu difereau prea mult.

Într-o duminică, în ușa bisericii a apărut învățătoarea Zora : un fular decent îi acoperea părul negru. Văzînd-o, don Miro a strîns maxilarele contrariat, cu un gest pe care numai eu puteam să-l observ. Se mișca greoi, încurcîndu-se în anteriu și în patrafirul care îi curgea pe umerii altădată puternici. Rugăciunile nu mai ajungeau pînă la auditoriul, care deja își manifesta surpriza și satisfacția răutăcioasă. Ea nu a trecut pragul ușii, rămînînd la limita dintre cele două spații în polemică și s-a îndepărtat înainte de terminarea slujbei, că să nu se amestece cu mulțimea credincioșilor, care se întorceau la Radovani sau Làzari în graba mare și în grupuri compacte.

Contrar acestora, la masă, Palmira s-a arătat plină de o curiozitate binevoitoare, care îi dădea un aer vioi, aproape vesel. Să se fi lăsat preotul calomniat numai ca să atragă în biserică o păcătoasă, care le insufla elevilor principii contrare oricărei religii ? Sau ea făcuse

primul pas de capitulare în vederea perspectivei unei căsătorii (nu tocmai imposibilă și nici prea scandaloasă sub un asemenea regim) sau a unei conviețuiri în toată regula, tot mai puțin blamabilă ?

Greșea și ea, greșeau și ceilalți. Cu cîteva zile mai înainte, la o înmormîntare, trecînd prin fața școlii, îi zărisem privirea, dincolo de geamul aburit, care îl căuta și apoi îl urmărea pe preotul în sfită neagră, în fruntea cortegiului. Eu eram cam pe la mijloc, încercînd să contopesc cele două șiruri, lăsînd loc și pentru mașini. Ce n-am citit și ce n-am văzut trecînd prin ochii ei migdalați, apăruți parcă din ceață în acele cîteva clipe : pudoare, amărăciune, revoltă și o nesfîrșită suferință ! În prima duminică nu mai rezistase și venise să-l vadă în biserică, în anteriul detestat care i-l lua fără să-i permită nici măcar un compromis. Probabil că nu-i lipseau noțiunile de religie (doar se născuse înainte de război și într-un oraș considerat o fortăreață a catolicismului slav și pentru că se contrapunea ortodoxismului sîrb învecinat) ; la toate acestea se adăuga caracterul profund cinstit al fetei din popor ajunse la studii numai datorită puterii populare, drept care uita de sacrificiile proprii. Aruncată în cele din urmă în sătulețe unde ploua sau ningea șase luni pe an, în timp ce celelalte musteau de viață, pe lîngă care trecea, trebuia să se strecoare cu o participare măsurată sau suportînd consecințele unei segregări nu tocmai fățișe. Din aceste pricini, într-o legătură sentimentală ajunsă la proba de foc sau la aspec-

tele strict sexuale, ca personal nu ar fi putut să aibă niciodată inițiativa. S-ar fi lăsat dominată, cum probabil se întîmplase cu un an mai înainte, fără consecințe serioase, dacă celălalt, sub impulsul dorinței, ar fi intreprins ceva sau, cel puțin, ar fi manifestat vreo intenție.

Don Miro (oare cum îi zicea în intimitate ?) exercita asupra ei o presiune puternică, dar straşnic controlată, hazardîndu-se cel mult să transmită mîinilor ei toată căldura lui infantilă şi totodată paternă, după care nu mai urma nimic. Ceea ce pentru ea putea să însemne un punct de plecare sau o oprire inexplicabilă, pentru el, preot, care împingea jocul pînă la limita admisă şi chiar puțin dincolo de ea, reprezenta maximum de îndrăzneală, linia de sosire de care era mulțumit atîta timp cît nu o depăşea. Eu unul m-am născut şi am trăit într-o lume unde, conform obiceiului, cînd te împinge nevoia, ceri cu uşurința cu care împrumuți un pumn de sare sau o gură de vin ; cu toate acestea nu m-am aventurat niciodată cu o cerere brutală, care, în schimb, pentru tovarăşii mei (cel puțin după spusele lor) se pare că primea un răspuns clar, afirmativ sau nu, fără umbră de indignare sau de tulburare. Dar învățasem din faşă cum trebuie să începi şi să continui cu o femeie. Lăsînd de o parte convingerile personale ale lui don Miro şi obstacolul venind din adîncul lui, el nu avea idee de aceste lucruri ; de aceea rămînea preot, la fel cu ceilalți, cu deosebirea că franchețea şi virilitatea l-ar fi făcut să se simtă încurcat, ridicol şi deplasat, aşa cum se întîmpla în

altar, în fața unui ceremonial considerat depăşit.

Odată cu venirea primăverii o lua adesea pe învățătoare la plimbare pe potecile înecate de verdeață fremătătoare şi se aşezau în trifoi, pe pajişte, poate cu iluzia că pulsația noului anotimp avea să le ia mințile la amîndoi odată, dar şi ca să arate că nu aveau nimic de ascuns. Împărțind aceeaşi speranță, ea accepta, ca să constate după aceea că fusese compromisă gratuit şi într-un anume fel păcălită. Erau după-amieze încordate pînă la limita suportabilității fizice, cînd uitarea de sine ei i se părea şi mai probabilă şi mai firească în plină zi, iar lui cu totul imposibilă. Se întorceau în lumina neutră a apusului, cu ochii încercănați ; se întîlneau cu oamenii din sat care-şi mascau judecățile nu numai profund nedrepte, dar şi jignitoare la adresa ei şi umilitoare pentru el.

Probabil că Zora fusese gata să ia o hotărîre şi tocmai cînd să se convingă că era bună, a auzit dangătele mele, anunțînd începutul slujbei. S-a îmbrăcat în grabă, poate că s-a şi întors să ia ceva ca să-şi acopere capul şi a apucat-o pe scurtătură, evitînd să treacă prin fața şcolii, oricum pustie, şi a bodegii deschise pentru cei care nu se duceau nici duminica la biserică.

În ale inimii, rareori are ce căuta cuvîntul hotărîre şi aproape niciodată aceasta nu ascultă de bunul simț, de prudență şi rațiune. Şi cu toate acestea îndrăznesc să cred că văzîndu-l pe bărbatul iubit în vestmintele sacre pentru

mine, înconjurat de credincioșii lui, el i-a impus respect. Și cu cît el, care îi întîlnise privirea, încerca să se ascundă și să se umilească, cu atît ea se simțea mai răspunzătoare. Nu că și-ar fi făcut griji pentru slujba religioasă, care risca să degenereze în altceva sau să eșueze complet ; o rănea și o tulbura umilința și rușinea lui, reținerea mai puțin evidentă, dar cu rădăcini adînci și tocmai de aceea lipsită de speranță, care trăda un faliment anterior, independent de persoana ei și care acum implica și credința altora.

Ruptura nu a fost neașteptată și aceasta mă face să cred și mai mult că legătura lor nu ajunsese la nici un liman pentru că nu avusese un început. Don Miro s-a apucat să bea și a făcut-o din ce în ce mai mult, nu ca răspuns la o repudiere devenită evidentă, ci pentru a-și dovedi lui însuși că răceala inevitabilă trebuia atribuită exclusiv propriei conștiințe. Cînd era amețit, în ochii lui și, din păcate, și în vorbele lui bîlbîite, trunchiate, mîndria și orgoliul, lauda penibilă, aluzivă, se alternau cu disprețul pentru propria-i persoană, cum se întîmplă cu bețivii irecuperabili. Așa încît toți am pus separarea lor pe seama viciului reluat din cauza remușcărilor.

Cu toate acestea, într-o seară fără lună, întorcîndu-mă de la moara din Lazari, am zărit două persoane, în picioare, aproape lipite de grajdul Ràdovanilor. Am recunoscut-o pe ea după un icnet care putea fi luat și drept rîs batjocoritor ; cuprins de mînie, eram cît pe ce să mă amestec, cînd învățătoarea s-a întors

brusc și, zguduită de plîns, a trecut drumul în goană. Nu era prima și ultima lor îmbrățișare, ci pur și simplu ea îl sprijinise să nu cadă, atît era de beat. L-am văzut după cîteva ore venind clătinîndu-se acasă, căutînd îndelung cheia și încercînd să o vîre în broască. Plîngînd încetișor, Palmira observă cu gravitate :

— Credea că o să-i cîștige sufletul și, de fapt, și l-a pierdut pe-al lui.

Era în iunie ; peste cîteva săptămîni urma să se termine școala. Stîrnit de scena la care asistasem fără să fiu văzut, m-am hotărît să intru pentru ultima oară în casa străveche. Învățătoarea Zora mă privea întrebător, convinsă că-i aduceam un mesaj. În fața tăcerii mele încurcate, s-a hotărît și m-a poftit înăuntru. Mai bine de jumătate din apartament dispăruse după un perete din furnir, devenind un fel de coridor comod, împărțit într-o bucătărioară, un salon lung și un dormitor, pe care abia îl zăream prin ușa întredeschisă. Domnea o dezordine feminină pentru care nu eram pregătit : cărți, reviste, discuri, pe masă, pe jos și cam peste tot ; în plus, o piesă vestimentară scoasă probabil cu furie, din care se ridica un parfum subtil, care sporea timiditatea mea. Mai mult m-a izbit însă, prin aerul sever și aproape funebru, în mijlocul dezordinii vesele, portretul președintelui Tito, pe peretele improvizat din salonul semiluminat, încadrat într-un chenar de hîrtie lucioasă în culorile noului nostru drapel.

M-a invitat să iau loc pe un divan între două perne lucrate cu albastru și roșu, tipice pentru

artizanatul local ; ea, în picioare, mai scundă în papucii identici cu ai musulmanei din Montenudo, aştepta să-i vorbesc.

— Domnişoară, nici eu nu ştiu de ce-am venit să vă deranjez, reuşii să-i spun în cele din urmă.

Tăcerea devenise şi mai încordată. Mi-am făcut din nou curaj :

— Dar ţin să precizez că nu m-a trimis nimeni.

M-am uitat în jur.

— Aţi aranjat frumos aici.

Ea nu m-a încurajat.

— Uitaţi, de fapt, ştiţi prea bine. Cineva suferă şi am impresia că şi dumneavoastră suferiţi. Nu ştiu dacă este drept şi nici dacă există vreo ieşire.

S-a făcut auzită vocea ei joasă, uşor alterată, de nesigură ce era :

— Mîine, eu plec în vacanţă.

— Şcoala nu s-a terminat încă, mă agăţai de un reproş glumeţ, dar neinspirat.

— O să-mi ţină locul noul inspector.

Era vorba de cel mai tînăr dintre Stòcavaz, băiatul lui Mir şi nepotul lui *barba* Ive, proaspăt absolvent al Universităţii din Zagreb, acum director al gimnaziului din Umago.

— Un băiat isteţ, comentai eu anapoda, e de-al nostru, născut aici.

— Nu-l cunosc, mi-o tăie scurt, cu un uşor dispreţ pentru toţi cei născuţi aici. Era clar că terminase discuţia.

— Atunci, vacanţă plăcută, murmurai.

M-a însoţit pînă la uşă şi numai după ce a deschis-o mi-a mulţumit, nu ştiu dacă pentru urare sau pentru vizită.

A doua zi a plecat şi nu s-a mai întors.

Don Miro a trecut de la masa de canastă la cea a jucătorilor de briscolă ; dar adesea zăbovea la tejghea, complimentat de cei cîţiva beţivani patentaţi, care beau excrocînd pe cine puteau. Dacă nici în cîrciumă nu se mai înjură, apoi atunci unde ? El, care la început se făcea că nu aude, acum, la fiecare înjurătură îl arăta cu degetul pe vinovat şi-l obliga să plătească un sfert de vin pentru unul din tovarăşii care abia de se mai ţineau pe picioare. Dacă o nouă amendă se lăsa aşteptată, înjura beţivanul rămas cu gîtul uscat pînă-i venea rîndul. Era un joc care-i distra pe toţi cei prezenţi şi aducea un cîştig neaşteptat în casa de bani a lui Pàvlovich. Cu toate acestea, el încerca să îl evite pe animatorul jocului, iar într-o seară, cînd parohul insista să rămînă peste program, bătrînul cîrciumar a ordonat :

— Închiderea, pentru toată lumea, şi s-a retras în bucătărie, lăsînd executarea pe seama nevestei şi a servitorului cocoşat.

Probabil înfometat, preotul se ruşina să urce la Palmira. Mă chema jos, făcînd cu ochiul spre pivniţă.

— Mi-e o sete... şi îşi dregea glasul în glumă.

Mă uitam la el neputincios, cum lua cu mîinile tremurătoare carafa şi o dădea peste cap, subţiindu-şi ochii tulburi. De multe ori îmi cerea să-i umplu o sticlă şi îmi punea în

mînă cîteva bancnote, pe care trebuia să le accept, ca să nu-l umilesc și mai mult. Palmira îi lăsa pe masa din bucătărie farfurii pline, bine încălzite, dar nici măcar nu dădea ștergarul la o parte.

La slujba de duminică apărea cu și mai multe tăieturi de brici pe obraz sau neras de zile întregi. Înaintea privirii lui încețoșate, bănci, chipuri și imagini de sfinți jucau de-a valma, ca într-un roi. Din cînd în cînd îl vedeam cum strîngea ochii, în sforțarea de a-și aduna toată energia și de a prinde o brumă de lumină. Îl urmăream cu sufletul la gură, temîndu-mă să nu cadă jos cu potirul în mînă sau, și mai rău, cu artoforul. Ochii sfinților, ai Fecioarei și ai lui Cristos, pînă mai ieri uimiți, acum păreau terorizați. Ce ironie perfidă să-l văd tocmai eu, care îl secundam, ce preț punea acum pe carafa de vin și cum se grăbea să ajungă la împărtășanie, ca să ia paharul și să-l golească dintr-o suflare. Deși auzeam pași în spatele meu, refuzam să spun rugăciunea de pocăință care preceda împărțirea prescurei ; bătrînele venite grămadă, ca oile, erau nevoite să se întoarcă în bănci, una cîte una, cum fac caprele.

Încurajat că a dus slujba la bun sfîrșit, într-o duminică, preotul a vrut să rostească *„ite missa est“* [1], dar vocea i-a rămas în gît, transformîndu-se într-un sughiț afon. Oamenii s-au oprit în fața bisericii împărțiți pe grupuri, ca pe *via crucis* [2], să-l vadă ieșind și să-l însoțească cu privirile pînă în casa parohială. La invitația mea, a clătinat din cap. Palmira, care a dat fuga cu castronul de macaroane la el, l-a găsit în pat.

---
[1] Formula de încheiere a slujbei catolice. *(n. tr.)*
[2] Calea crucii (în lat. *n. tr.)*

După cîteva zile și-a revenit și l-am găsit schimbat în bine, dar vocea tot răgușită era ; nici nu putea să vorbească.

— Părintele a răcit zdravăn, l-a dojenit Palmira.

A zîmbit, clătinînd din cap și s-a suit pe motocicletă cu ranița cu scule.

Lucra prin familii numai ca să bea sau, mai exact spus, acum accepta diferitele invitații prin case, dar, în schimb, pretindea să fie lăsat să dea o mînă de ajutor. După plecarea învățătoarei, toți începuseră să-l caute : mai bine un preot ajuns ca o zdreanță decît un bărbat prosper în brațele unei femei frumoase. Datorită vinului curat din pivnițele particulare, bețiile lui erau parcă mai sănătoase decît cele din cîrciumă, unde s-a străduit să nu mai pună piciorul după ce unii dintre clienții permanenți își permiteau o familiaritate vulgară și, mai ales, din seara în care Pàvlovich refuzase să-l servească ; recăpătîndu-și ochiul clinic, îi precizase :

— Pentru sănătatea dumneavoastră, părinte, și arătase spre gît.

În starea de spirit acceptabilă din ultimele săptămîni, într-o sîmbătă, a dat fuga să ne anunțe :

— Mîine vine episcopul, vă rog să aveți grijă de tot ce trebuie.

Palmira a spălat, a scuturat, a bătut fotoliile și covoarele ; a doua zi a transferat miresmele rețetelor ei în bucătăria parohială. Un Fiat modest, 600, bleu, s-a oprit în fața bisericii. De la volan a sărit un preot tînăr și s-a grăbit să deschidă cealaltă portieră întinzînd brațele ca să-l ajute să coboare pe un bătrîn încovoiat, slab, aproape chel, în haină și pantaloni negri. Bătrîna mea inimă era cît pe ce să se oprească. Era oare adevărat ? Nu era mai înalt ? Mă duceam în întîmpinarea lui întrebîndu-mă cum mă vedea el, dacă într-adevăr el era. N-am mai avut nici o îndoială în fața obiceiului de a face cu ochiul, devenit tic, care-i brăzdase obrazul drept cu o cută vizibilă.

— Don Stipe... am murmurat.

Și-a ridicat privirea de după lentilele groase și și-a dezvelit dinții puternici.

— Și tu ești în viață, Martine, Martine !

A deschis brațele larg, în care m-aș fi lăsat cu totul, dacă n-ar fi trebuit să-l sprijin imediat.

Este greu de spus ce-am simțit și ce am crezut că regăseam în clipa aceea : bucuria îmi năvălea proaspătă în piept, dar și întristarea, remușcările, rușinea, amintirea unui părinte aproape uitat, a unui frate pe care crezusem că-l aveam, mulțumirea intactă și arzătoare pentru mica mea familie neatinsă. M-am desprins din îmbrățișarea lui ca să-l mai privesc odată, dar de data aceasta m-am mulțumit să-i iau mîna și să mă plec spre ea. Văzîndu-i inelul gros în deget, am înțeles că el era episcopul, și eu care, în tulburarea primului moment,

crezînd că vizita lui neașteptată era făcută exclusiv pentru mine, mă gîndisem prostește că aveam să-l răscumpăr așezîndu-l la masă lîngă episcop... M-am întors ca să împart preaplinul emoției cu alții și am zărit-o pe Palmira în capul scării, neștiind dacă să înainteze sau nu.

— E don Stipe, i-am strigat. E sfinția sa episcopul, m-am corectat.

Deja informată sau dotată cu mai mult simț de orientare și nu numai cu o mai mare putere de a se controla, ea a venit și a îngenuncheat ca să-i sărute mîna. De cum i-a întîlnit privirea bărbia a început să-i tremure și neștiind dacă trebuia să-și înghită lacrimile, o roșeață din alte timpuri i-a împurpurat obrajii.

După ce a ridicat-o, episcopul o privea la rîndul lui clătinînd din cap.

— Eh... i-a scăpat și își mișca degetele împreunate pentru binecuvîntare a repros binevoitor și totodată malițios, fără să aibă curajul să mai adauge ceva ; apoi, ca să umple tăcerea mult prea lungă, s-a grăbit să spună :

— Mi-aduc aminte de un fluture, de o albină care zbura pe aici...

Deodată, dezmeticindu-se parcă, uitîndu-se spre căsuță ne-a întrebat :

— Aveați un băiat...

Palmira a izbucnit în hohote, fără să se mai poată stăpîni, încuviințînd din cap. Stînjenit de tulburarea pe care ne-o provocase fără să vrea, don Stipe a deschis mirat ochii lui miopi.

— Cum ? m-a întrebat.

Am plecat capul ;

— În luptă.

A strîns din dinți, s-a încruntat și m-a fixat din nou.

— Cu-ai noștri ?

Am încuviințat adăugînd :

— Pe Monte Maggiore.

A înclinat capul căutînd să stabilească o legătură între lungul lui apostolat aici, ajutorul pe care i-l dădusem și pe plan civil, evenimentele ulterioare și ultima veste. Apoi ne-a cuprins pe amîndoi cu brațele, și și-a luat rămas bun cu un zîmbet forțat :

— Ne mai vedem, grăbindu-se, încovoiat, dar incorijibil, cu pasul lui mare de om de la munte, spre casa parohială.

Ștergîndu-și lacrimile, cu privirea în gol, Palmira își spuse parcă ei înseși : „Ce-a îmbătrînit... Nici nu zici că-i el și totuși el este..."

După puțin timp a sosit și decanul, pe motoretă, întărindu-mi bănuiala că întrunirea era consacrată nefericitului nostru preot. Închiși de mai bine de o oră în casa parohială, mă puneau pe gînduri : probabil că îl chinuiau cu întrebările, obligîndu-l la mărturisiri complete. Drept răspuns și ca să mai destind puțin atmosfera, m-am dus în clopotniță. Am început să bat de zor, anunțîndu-i pe puținii enoriași de leat cu mine că s-a întors don Stipe, iar pe ceilalți că aveam o slujbă cu trei preoți și un episcop. Dar nu o mai făceam cu entuziasmul obișnuit din alte ocazii solemne. Eram cuprins de o vagă neliniște din pricina lui don Miro și a sorții lui și, mai ales, a procesului la care era supus, dar în același timp, și a unei jene și contrarieri vagi, pe care nu reușeam să mi le explic.

Spațiul sacru s-a umplut de ceva lume. Don Stipe a coborît înveșmîntat în roșu, urmat de ceilalți trei preoți înbrăcați în stihare. Scurte aplauze au salutat înaintarea lui lentă spre biserică. Binecuvînta cu două degete de la mîna dreaptă, pe care se vedea inelul mare și își ținea stînga pe piept ; ochii, pe jumătate închiși pentru rugăciune, păreau să-i cunoască pe toți și pe nimeni. A ridicat privirea pînă în vîrful clopotniței și a coborît-o pe stema cu fasciile, abia răzuită de don Nino și a strîns din dinți, împingîndu-și buzele cărnoase în afară. Cum fusese înlăturat și micul pridvor din fața bisericii, cu greu mai regăsea locul și pe sine însuși. Bătrînul Pàvlovich și-a îndoit anevoie genunchiul ca să-i ia mîna cu inelul, pe care a scăldat-o cu lacrimi, poate sincere ; el l-a mîngîiat pe cap și a intrat repede în biserică ; a străbătut-o pînă la celălalt capăt și a dispărut cu toți preoții în sacristie.

I-am ajutat să se îmbrace scoțînd din sertare anterie acoperite de pulberea roșietică a pămîntului nostru, care lăsa pe albituri o urmă de neșters, ca fierul de călcat prea încins, etole decolorate, patrafire descusute : erau toate rezervele noastre. Spre surpriza mea, au hotărît ca don Miro să celebreze slujba, don Stipe, fără mitră, să fie coborît la funcția de diacon, don Zìtarich la cea de subdiacon, iar tînărul preot-șofer să fie băiat de biserică, acoperindu-și umerii cu o capă. Aveai impresia că-l tratau pe don Miro ca pe un seminarist la prima lui

slujbă şi, în acelaşi timp, ca pe un confrate care greşise atît de rău, că mai întîi trebuia încurajat şi apoi pus să-şi ispăşească pedeapsa. El se străduia să pronunţe clar şi detaşat rugăciunile, ca în prima duminică, dar vocea nu îl asculta şi adesea memoria se dovedea defectuoasă. Ei cînd aprobau încurajator, dînd din cap, cînd aşteptau răbdători, cînd se hotărau să umple golul, toţi în cor, ca să treacă neobservată întreruperea. Decanul a citit scrisoarea, episcopul cu vocea încă limpede a cîntat după *Evanghelie* şi apoi a ţinut o scurtă predică.

A amintit de anii frumoşi petrecuţi în parohia lui dragă, în mijlocul unor oameni generoşi, din care, din păcate puţini mai rămăseseră să le vorbească despre o viaţă, nu de abundenţă, dar mai intimă, mai unită, întărită de o credinţă care însoţea orice gînd, vorbă şi faptă ; m-a făcut să roşesc rostind numele meu. M-a căutat în zadar printre cei de faţă, făcîndu-i să zîmbească aproape zgomotos. Sigur, vremurile se schimbaseră, biserica a cunoscut uneori perioade de delăsare, ba chiar şi de aversiune, dar cuvîntul de foc al Domnului rămăsese sub cenuşa gata să ardă cu o flacără care insuflă mila, devoţiunea, simţul dreptăţii. Lumina era în toţi cei veniţi să sfinţească ziua de duminică, răsplătind aşteptările preotului nostru. Trebuia să-l înconjurăm cu dragoste. Poziţia parohului, mai ales acum, este dintre cele mai dificile, pentru că este judecat cu maximum de severitate, deşi este şi el un om ca toţi ceilalţi, supus greşelii ; cine se ştia fără păcat, putea să arunce primul piatra. Dar el rămînea în continuare preotul nostru, venit în numele Celui-de-Sus.

Stăteam amestecat printre ceilalţi, sprijinit de băţul cu trăistuţa de danii. Deşi emoţionat, m-am trezit gîndind : don Stipe vorbeşte ca episcop ? Unde erau ardoarea lui, sinceritatea nemiloasă şi faţă de sine însuşi, respingerea jumătăţii de măsură, chiar bunătatea lui pătrunsă, care-i lumina chipul ? Treceam de la un rînd la altul cu gîndul aiurea : acum el este fruntea, conducătorul, care trebuie să dea măsura, să se mulţumească cu media rezultată din nimic şi vîrfurile cele mai exaltate şi riscante, să cîntărească vorbele, fixînd limita dincolo de care să nu se aventureze, folosindu-se cel mult de arma aluziei sub un regim care îşi exercita controlul aproape exclusiv faţă de cler. Ce se întîmplase cu vechea lui convingere privind credinţa renăscută în lumea slavă ? Mesajul găsit şi dus apoi în alte locuri de urmaşii lui Metodiu ?

Acum asculta crezul aşezat lîngă un preot înscris în asociaţia de stat Chiril şi Metodiu, combătută de ierarhia ecleziastică din care făcea şi el parte. Pe plan civil, lupta lui fusese încununată de succes, dar în detrimentul speranţelor intime ale preotului. M-aş fi aşteptat să aud de la el sau măcar să îi citesc pe faţă deziluzia, ulcerările care trebuie să se fi produs. Mi-a displăcut mai ales vorba citată **„cine se ştia fără păcat“**, atît de caritabilă în aparenţă şi, de fapt, atît de popească. Chiar era nevoie de ea ? Oare nu ar fi fost mai orgolios

în alte timpuri, chiar dacă mai puțin milos? Bătrînețea, am conchis eu, bătrînețea e de vină, care arde totul.

După slujbă a rămas afară să salute, să-și aducă aminte, să facă noi cunoștințe. Palmira i-a servit la masă ; eu am născocit o treabă urgentă și am mîncat pe ascuns ce mai rămăsese de cu seară. Cînd am coborît spre pivniță, erau cu toții în drum. El m-a zărit și s-a îndreptat imediat spre mine. Am ținut să vină înăuntru, printre butoaie, ca de atîtea alte ori.

— Ei, Martine, m-a bătut pe umăr. I-am turnat un pahar din butoiașul cu vin negru, care îi plăcea mai mult. L-a privit în lumină, a strîns din buze și a aprobat dînd din cap. După ce a lăsat paharul, și-a scos din buzunarul adînc al anteriului o pipă și o țigară de foi. Poate că bucățica tăiată mărunt cu lama pe treaptă și turnată în pipă îi aducea aminte de aroma îndepărtată a țigărilor Memphis. Scoțînd primul rotocol de fum, mi-a spus :

— Preotul vostru cam bea, nu-i așa?

Am deschis larg brațele. Continua să fumeze dus pe gînduri.

— Se pare că la mijloc a fost și o femeie, o învățătoare...

— Așa se pare, i-am răspuns.

A golit pipa, apoi și-a clătit gura cu vinul rămas în pahar.

— Ajută-l tu, Martine, s-a apropiat de mine cu privirea pierdută, din alte vremuri. Ți-l încredințez ca pe un fiu.

Un sunet de claxon l-a făcut să tresară. Cînd să plece, s-a oprit ducîndu-și un deget la frunte :

— Băiatul acela, scormonea el în memorie, bolnav de variolă, pe care l-am ținut cu mine în casa parohială...

Am zîmbit, clătinînd din cap :

— A fost mai marele nostru în anii grei. Tăia și spînzura. S-au dispensat de el.

Și-a încrețit fruntea, a strîns din ochi, accentuînd aerul de maimuță pe care i-l surprinsesem, ca apoi să-l uit, în dimineața sosirii lui, chiar sub fereastra mea. Îl chemau iar, de data aceasta insistent.

— Mai am o vizită pastorală, s-a scuzat. Adio, Martine, și m-a îmbrățișat scurt.

— Adio, excelență.

S-a îndepărtat fără să se mai întoarcă ; poate că nu mă auzise. Am rămas locului, dar cînd mașina s-a urnit, m-am repezit afară ca și cum aș fi fugit după ceva tainic, păstrat ani îndelungați în străfunduri și care acum se îndepărta odată cu el.

Timp de o săptămînă don Miro a stat închis în casă. Apoi viciul a fost mai tare sau el se hotărîse să se distrugă. A revenit în cîrciuma lui Pàvlovich, cu un oarecare prestigiu, datorat vizitei episcopului, ca să ajungă din nou, în decurs de cincisprezece zile, în grupul restrîns al celor tolerați. Așezat singur la o masă, pe care adesea își lăsa capul și dormea, de data aceasta bea dintr-o necesitate fizică sau de-a dreptul clinică și nu atît dintr-una morală.

îi era o sete cumplită și de parcă alcoolul i-ar fi dezinfectat efectiv gîtul, după ce bea un sfert, pentru o vreme vocea îi redevenea limpede. Clienții mai aroganți își băteau joc de el scuturînd scrumul de țigară în paharul lui. Într-o seară i-au agățat o prepeliță moartă în spate și l-au dus, fără ca măcar să observe, în bodega de stat. „Părinte, ați văzut vreodată o prepeliță vie ?" îi spusese batjocoritor gestionarul Florian, și el beat, ridicîndu-i poalele nevestei, care se acoperise rîzînd.

În noaptea următoare, la cotitura dinspre Elvira am auzit un fel de bufnet și apoi cum i s-a oprit motorul. Am dat fuga cu felinarul în mînă, îmbrăcîndu-mă din mers. Zăcea sub motocicleta făcută zob. Pe roata din față complet deformată se prelingeau din ce în ce mai des picături de sînge.

— Dumnezeule ! am exclamat.

La apropierea luminii el a deschis ochii ca să-i închidă imediat la loc, strîngînd din dinți de durere. Apoi și-a pipăit ceafa și a dus repede mîna la gît. Cu chiu și vai am reușit să-l scot dintre table și țevi. Am săltat odată cu el și motocicleta, care a căzut în șanț cu un zgomot surd. Am încercat să-l iau în spinare, dar nu eram în stare.

— Ce s-a întîmplat ? am auzit-o pe Elvira.

— Vino de m-ajută, i-am strigat.

— Cum ?! mi s-a plîns ea.

Auzindu-ne, el a încercat să-și miște picioarele. L-am petrecut cu o mînă, ținîndu-i capul sub brațul meu și l-am tîrît spre casă. Tremurînd și plîngînd, Palmira mi-a venit în întîmpinare. Am liniștit-o, i-am dat felinarul și m-am prins de brațul ei. Cum casa parohială era cufundată în întuneric, m-am îndreptat spre a noastră, mai ales că avea o scară mai mică și mai puțin abruptă.

În bucătărie nu aveam decît o masă și scaune. Am luat-o înainte și am împins cu piciorul ușa de la camera lui Antonio rămasă ca pe vremuri. Palmira a răsucit comutatorul și m-a ajutat să-l întind pe pat. A dat fuga să aducă fețe și să deșerte sticla cu oțet într-un lighean. De cum i-am pus pe frunte o fașă bine îmbibată, a deschis ochii, încercînd să-și dea seama unde era. Agitîndu-se și gemînd din cauza luminii supărătoare a recăzut în letargie. M-am spălat pe mîini în chiuveta lui albă, pe care Palmira se străduia să o țină mereu curată : curgea sînge roșu aprins, probabil dintr-o zgîrietură pe care nu mi-o descoperisem. Am fost nevoit să mă schimb de cămașă și să-mi scot din dulap altă haină. Trecînd pe coridor, l-am văzut dormind calm cu tîmpla sprijinită în poala Palmirei care, aranjîndu-i părul, de fapt, îl mîngîia. Am coborît pe bicicletă în Radovani, unde l-am trezit pe măcelar din somn ca să pot telefona din prăvălia lui după Salvarea din Umago. Autoambulanța a sosit aproape imdiat și a apucat-o direct pe drumul spre Pola.

Rana era un fleac ; după cîteva săptămîni însă a fost operat de cancer la gît. L-am găsit în pat, parcă împuținat ; fața osoasă scotea în relief golul porțiunii înlăturate, deși era acoperit cu un tifon alb. Era mai luminos și se as-

tuțise la față ; niciodată zîmbetul lui nu mi s-a părut mai strălucitor. De cum m-am aplecat spre el, s-a ridicat să mă sărute pe obraz. Buzele i s-au mișcat, dar au rămas mute : spre groaza mea, un sunet gutural, chinuit, ieșea din altă parte. Am avut impresia unei dedublări a propriei mele persoane în clipa în care mi-am închipuit că în el sălășluiau doi oameni diferiți. După aceea am văzut tifonul umflîndu-se sub respirația chinuită. Vocea unei terțe persoane prezente între noi, ieșind cavernoasă parcă din materia surdă obișnuită în mod artificial cu o deprindere omenească, a reușit să îngaime un „mulțumesc" acceptabil și chiar demn de laudă, dacă țineam seama de efortul făcut.

O infirmieră tînără m-a oprit în ușă, închizînd-o în spatele ei :

— E adevărat că-i preot ?

I-am susținut privirea :

— Da, domnișoară, este parohul nostru.

A dat dezolată din cap, strîngînd din buze :

— Prea tîrziu.

S-a întors de la spitalul din Pola în cel mai bun costum al lui, cu haina maro descheiată în dreptul feșei care ținea locul gulerului preoțesc, niciodată purtat pînă atunci. Fiecare mișcare și gest erau încete, îndelung pregătite, parcă învăluite într-o gingășie lipsită de apărare. Mînca tot ceea ce Palmira îi punea în farfurie, se lăsa condus la braț în casa parohială și cînd să închidă ușa, mă asigura din priviri că nu avea nevoie de nimic. Îngrijit, cu părul, în sfîrșit, docil sub pieptăne și despărțit de cărare, îmbătrînind brusc, căpătase un aer distins. Le zîmbea tuturor și privirea lui mereu umedă și luminoasă era străfulgerată de întrebări și răspunsuri.

Slujbele și celelalte îndatoriri mute, ca să le zic așa, le făceam eu, cu aprobarea lui încurajatoare. El i-a închis ochii și a binecuvîntat-o pe Elvira, cînd au găsit-o moartă, după o jumătate de oră de liniște suspectă, dar eu am fost cel care a cîntat requiemul și a spus ultima rugăciune la groapă. Eu i-am cerut Satanei să respecte sufletul curat al unui nou născut și l-am rugat pe Domnul să-l accepte între numeroșii lui fii devotați. Am întrebat o pereche de miri dacă voiau să se lege pe viață, să se iubească, să se ajute unul pe celălalt și să-și crească urmașii creștinește.

La slujbele de duminica venea puțină lume, mai ales oamenii în vîrstă dispuși să nu creadă într-o pedeapsă divină crudă și directă, ca o răzbunare țărănească, ci numai în soarta inexorabilă, pe care numai Cel-de-Sus o poate cît de cît îndulci. Ciudat, lipseau tocmai cei care se arătau convinși de existența unui Dumnezeu necruțător care curmă viciul de la rădăcină. Don Miro m-a pus să citesc cu glas tare scrisoarea și din *Evanghelie*, în timp ce el, în mijlocul altarului, mă asculta nemișcat și foarte atent. Împărțea cu mine împărtășania și eu, știindu-mă fără păcate, o primeam bucuros. Ridica apoi potirul că să-și moaie buzele și să-l apropie apoi de ale mele, care tremurau. Ce rost mai avea celebrarea unui rit redus la

esență, la un simbol, poate arbitrar, în mijlocul cîtorva martori încercați de ani ? Și cine îl mai urmărea în afară de noi ? Putea oare să aibă o urmare, un ecou, dincolo de pereții reci ai bisericuței de țară ? Iar eu, care îmi începusem cariera sustrăgînd cîteva nimicuri sfințite, de dragul oamenilor, ca reprezentant al cărei comunități luam parte la slujba preotului ?

Cînd era cuprins de un acces de tuse care îi zguduia tot pieptul, făcîndu-l să scoată un șuierat din gît, don Miro îmi făcea semn să întrerup rugăciunea și să o reiau după ce se mai liniștea. Își scotea batista și se curăța, ridicînd tifonul. O tăcere plină de respect, și mai adîncă decît cea din momentele culminante ale slujbei, paraliza publicul restrîns de credincioși.

Într-o duminică de toamnă, convulsia nu dădea semne să se potolească ; el însuși a clătinat din cap și s-a hotărît să părăsească altarul, dar picioarele i s-au muiat și mi-a căzut în brațe. Ajutat de morar, l-am dus în sacristie. Am reușit să-i scot patrafirul : anteriul era îmbibat de sînge pe piept. L-am dus cu anteriul alb pe el în casa parohială și l-am întins pe divan.

Cu mîna dreaptă făcea semne să plece toți, inclusiv Palmira, dar s-a agățat de brațul meu. Făcea eforturi să vorbească, dar un nou val de sînge i-a țîșnit din gît. Mă implora din ochi, mișca încet buzele vorbind fără ca eu să prind înțelesul și am sfîrșit prin a crede că se spovedea. După aceea a dus mîna mea la frunte, la gură și la piept. Și-a pierdut cunoștința și a

murit așa, pe jumătate îmbrăcat de slujbă și cu mîna mea pe piept.

Puțini au venit la înmormîntare : cei mai în vîrstă văzuseră deja un preot mort, ceilalți îl considerau un om oarecare și pe de-asupra un nefericit. L-a îngropat decanul Zìtarich, pătruns și mîhnit pînă la lacrimi, în șirul rezervat preoților, sub zidul dinspre apus, între unul din chiparoșii lui don Ferdinando și piatra funerară acoperită de mușchi a bătrînului Jugo. După aceea n-am mai avut preoți, nici vi nici morți.

Cît a mai plouat : din septembrie pînă în aprilie, după o vară instabilă. Acoperișul casei mi s-a lăsat la mijloc, chiar de-asupra camerei lui Antonio. Am astupat spărturile cu carton gudronat, dar apa stătută s-a împrăștiat peste tot, picurîndu-ne pe pernă.

Ultimul din familia Stòcavaz, director de școală la Umago și învățător la noi, pînă la venirea titularului, întorcîndu-se din Crusici, de la o rudă îndepărtată, de-a noastră, ne-a făcut o vizită și uitîndu-se în jur mi-a spus :

— *Barba* Martin, nu mai puteți rămîne aici. De ce nu vă adăpostiți în casa parohială ?

— Fiule, i-am spus, nu-i casa mea, dar, de fapt, voiam să-i spun cu totul altceva : că nu-mi venea să dorm sub acoperișul acela și că stabilindu-mă acolo pierdeam definitiv speranța de a mai avea un preot.

— E în stare mai bună și tot e goală, a continuat. Dumneata ai cheile.

A intervenit și Palmira :

— Cred că are dreptate, cel puțin pînă se face frumos. De altfel toți s-au aranjat.

Tot mai stăteam pe gînduri.

— Hai, *barba* Martin, *scomìnziòjmo*[1] ! mă îndemna în dialectul nostru ciudat tînărul care-și luase diploma la Universitatea din Zagreb, dar care rămăsese legat de locurile natale, negăsindu-le pe celelalte nici mai bune nici mai rele.

M-a ajutat să strîng și să deșurubez patul, a luat saltelele în spinare, în timp ce bora, luptîndu-se cu siroco, străpungea perdeaua de nori, lăsînd să se zărească un soare palid. Trecînd prin fața grajdului de mulți ani pustiu, m-am simțit obligat să îi spun :

— Parcă-l văd aici pe bunicul tău, pe vremea cînd erai un țînc. Credea că nu știu de partizanul ascuns în chiparos.

N-a priceput mare lucru ; a zîmbit din politețe. Și uite așa lumea ajunge să-și închipuie că bătrînii vorbesc anapoda.

Ne-am aranjat dormitorul la etaj. Palmira, la capătul puterilor, lăsa impresia că a ajuns în locuința la care rîvnise de copilă, dar se mișca stînjenită. Numai umezeala cenușie care întrista totul, pînă și biserica și clopotnița cu pereții mucegăiți, justifica renunțarea la camerele prea mari și la soba din bucătărie, care nu funcționa cum trebuie și nici nu se putea încălzi cu lemnele leoarcă.

---

[1] În italiană *incominciamo*, să începem *(n. tr.)*.

Era a treia iarnă consecutivă lipsită de gerul providențial care crapă pămîntul distrugînd larvele și primenește aerul. S-a răspîndit rapid o gripă virală care, în alte vremuri, ar fi fost numită molimă. Doctoriile venite cu un microbuz de la spitalul din Umago și distribuite gratuit nu i-au ajutat pe toți (cel puțin unul de familie), dar i-au salvat pe ceilalți de la contagiere. S-a îmbolnăvit și Palmira mea. Stăteam amîndoi în pat, cu febră mare și credeam că mie mi-a sunat ceasul, atît de reci îmi simțeam picioarele lipite de ale ei. Apoi, ca și cum i-aș fi supt încet și fără să vreau toată căldura, gîndul morții s-a copt în ea. A spus sec, mai mult pentru sine :

— Nu trebuia să fi venit în casa asta, noi, niște bieți păcătoși, și și-a pierdut graiul.

Am început să cunosc singurătatea adevărată care, la un loc cu bătrînețele, restrînge orizontul gîndurilor, încetinește ritmul simțirii și îți impune un regim de viață sumar. Și pentru că pătrundea mai multă lumină prin cele trei ferestre ale biroului, de la care ochiul cuprindea toată parohia, m-am aranjat încetul cu încetul acolo, cu patul lîngă soba de majolică. Aveam o bibliotecă bunicică datorită volumelor lăsate de bunăvoie sau uitate de diferiți preoți, la care se adăugau manualele și cărțile lui Antonio. Printre ceasloave și breviare dădeam de cărți prăfuite, primite probabil ca omagiu și rămase neatinse, precum *Istria* lui Carlo de Franceschi, o dispută aprinsă asupra liturghiei slave din Istria, scrisă cu acreală

iredentistă de un oarecare Benussi di Parenzo, simpaticele *Comentarii istorico-geografice*, datînd de pe la jumătatea secolului al XVII-lea, ale monseniorului Giacomo Filippo Tommasini, episcop la Cittanova, singurul care a numit parohia noastră din subordinea lui, consacrîndu-i trei rînduri, pe care don Stipe nu le găsise : „constă din cîteva case de țară prost întreținute ; ei își aleg parohul de limbă slavă ; să tot aibă un venit de optzeci de ducați".

Îmi petreceam zilele citind. Dumnezeu îmi cruțase vederea. Din caietele îngrămădite într-un sertar din birou, cu însemnări privind veniturile și cheltuielile bisericii, am scos un teanc de foi curate, unele îngălbenite, și am început să transcriu fragmente din lecturile care mă impresionaseră mai mult, deși adesea se contraziceau între ele. Cu o teamă plină de respect, venindu-mi parcă din rărunchi, și care sporea tremurul meu, am început să răsfoiesc registrele bisericești, cu deosebire pe cele mai vechi, lungi, în pergament, pe care le văzusem în mîna lui don Stipe. Ele mă întorceau la primii ani ai parohiei. *(A trecut în lumea celor drepți Mattio Ràdovan al răposatului Zorzi, căpitan și logofăt, de aproape șaptezeci de ani. A primit sfînta împărtășanie și astăzi a fost înmormîntat în cripta familiei, în fața altarului mare. Au fost zece oameni ai bisericii din Buje și alți patru din parohie și de la prea sfîntul colegiu din Umago, în total 14... A răposat Elena, o femeie sărmană de aproape 45 de ani în casa lui Zorzi Ràdovan; austriacă a fost înmormîntată în groapa pelegrinilor lîngă zidul cimitirului, în spatele bisericii, spre răsărit. în amurg... După o absență disperată de acasă, de unsprezece zile, Zuana, nevasta răposatului Zuane Crevatin a fost găsită azi înecată în fîntînă și a fost înmormîntată în cimitirul nostru cu încuviințarea sfîntului Colegiu din Umago... În mari dureri la naștere mama Gaspara Giugovaz a adus pe lume o fetiță pe nume Stefania. I-a fost stropit un picior cu apă avînd în vedere pericolul morții apropiate... A trecut în lumea celor drepți Antonia, soția lui Martin Martincich, de 30 de ani ; iertată pentru că a dat semne de adevărată căință, a primit maslul ; a murit la o lună după naștere... S-a dus Catarina răposatului Luca Vellan, de 70 de ani fără să fi avut îngrijirea vreunui doctor și fără împărtășanie sau asistență spirituală pentru că niciodată nu m-a chemat pe mine, don Giuseppe Bassanese, părinte și preot în această parohie, și nici vreun alt sacerdot ; a murit fără să fie vegheată de cineva, deși în chiar ziua morții s-a ridicat din pat, s-a așezat în capul oaselor, s-a pieptănat ; trupul ei a fost îngropat în acest cimitir... A trecut în lumea celor drepți Lucia născută din Mattio Smilovich de 32 de ani suferind din copilărie de ducă-se pe pustii, ieri dimineața aproape de 9, în timp ce își păzea porcii în pădurea Pizzudo, lovită de apoplexie, pe drumul ce duce la Montenudo, nu departe și mai jos de casele din Muscati, mai puțin de un sfert de milă ; a căzut fără ca în acest timp să aibă pe cineva alături.)*

Mă familiarizasem cu scrierea foarte dificilă și cu stilul cînd grăbit, cînd căutat al preoților, care le dezvăluia firea. Și din ceea ce scriseseră ei copiam cîteva fraze, uneori numai un nume de familie, o poreclă, care trezeau în mine un ecou, puțin complice, puțin incitant. Eram tot mai tentat să compar cu ceea ce văzuseră cu adevărat ochii mei : experiența mea directă era un fel de continuare firească a acelor însemnări dar, parțial, și o completare, chiar dacă arbitrară.

Am început să scriu mai mult în joacă, conștient că stilul, așa cum spunea Pierina lui don Ferdinando, *el lassava un tantin a desideràr*[1]. Anotimpul frumos m-a găsit aplecat asupra foilor îngrămădite pe neobservate peste cele pe care scosesem însemnările din cărți și din registre.

Mă întrerupeam, dar scrisul mă urmărea peste tot : la magazin, unde coboram dimineața să-mi cumpăr pîine, lapte și carne, în plimbările tot mai scurte în jurul casei. În afara faptului că mă punea în deplin acord cu tot ceea ce mă înconjura (căsuța mea dărăpănată cu treptele ei de lemn, grădina neîngrijită, pomii fructiferi din jur, acum sălbăticiți, biserica mută, cu iarba crescută pînă pe trepte, unde intram să șterg pînzele de păianjen, în eventualitatea unei slujbe de înmormîntare, clopotnița, de unde îi anunțam cu punctualitate pe consăteni cînd era miezul zilei, cimitirul care găzduia rămășițele celor mai dragi ființe și martorii vieții mele și a celei de dinainte), aveam credința că lucrul început nu se justifica numai prin rațiuni și curiozități exclusiv personale și nici nu avea să-mi ofere numai mie o satisfacție.

[1] Vezi nota de la pag. 15.

Iarna m-a găsit liniștit, bucuros și totuși plin de teamă, puțin mirat că mai eram în viață. Din nou Dumnezeu uitase să mă cheme la el și alte întîmplări, mai mici sau mai mari, au tulburat parohia ca zvîrcolirile lumii vechi, pe cale de a se transforma sau de a termina odată cu mine.

CEEA CE AM NOTAT ÎN ULTIMII ANI

6 nov. 1971

A trecut în lumea celor drepți *gnaga* Zvana Zuncolin de mai bine de optzeci de ani. O mînă de femeie cocîrjată și negricioasă, care priza tabac, iar pe vremuri bea, nu glumă. Nici un fierar n-a putut inventa lacăte și încuietori care să fi rezistat la ușa pivniței ei. Odată a fost găsită într-un lac roșu spumos ținînd în dinți cepul de la butoi. Bărbatul și copiii ei au bătut adînc dopuri din lemn tare ca să nu poată fi apucate nici cu unghiile. Cu un *puntariol* [1], Zvana l-a desfăcut pe cel de pe capac și scotea vin cu furtunul. Cînd rămînea singură, cu gîtul uscat, cobora în pivniță și bea pe săturate. Cînd a venit cîrciumarul pentru îmbuteliere au scos din butoi două găleți de oțet. Bărbatul o bătea cu o curea de pantaloni și uneori cu vătraiul; băiatul mai mare se mărginea să-i dea peste mîini ca la copii, doar o băga la cap. Alte vicii nu avea. Au ascuns toate țevile, furtunul, pînă și canula de la pompa de stropit via. Atunci ea s-a furișat în păpuriș, și-a tăiat o tulpină pe care a găurit-o cu o sîrmă înroșită în foc. Beată, a scăpat tulpina în butoi și în zilele următoare a fost nevoită

[1] În italiană, *punteruolo*, sulă *(n. tr.)*.

să-și procure o a doua, apoi o a treia, din ce în ce mai lungi. Din nou butoiul s-a uscat și vinul s-a oțetit, grăbind sărăcirea familiei.

Singură, bătrînă, cu via în paragină și butoaiele vîndute, *gnaga* Zvana s-a apucat de tabac. Oprea tinerii în drum și le cerea țigări tari, Drava și Morava, pe care le pisa între două pietre netede. Tot timpul i se prelingea din nas un pîrîiaș maroniu, care se întărea între firele de păr alb din barbă. A murit împăcată și ușor; nici cînd fusese gravidă nu avusese mai mult de patruzeci de kilograme. Gabriele Pàvlovich a atribuit moartea ușoară și felul ei de viață presiunii arteriale scăzute.

Cei ce duceau coșciugul nici nu s-au schimbat pe drumul lung din Làzari pînă la cimitir.

12 ian. 1972

Tot după părerea ajutorului nostru de medic, care nu se înșală niciodată, Gualtiero Misdaris, de nici șaizeci de ani, a fost țintuit locului și-apoi doborît de tensiunea prea ridicată. Cu el dispare ultimul mare muieratic din sat: fiecare cu trăsnaia lui. Avea o față mare, congestionată și nu-i lipsea nici un dinte din gura mereu zîmbitoare. Despre el se spunea că nu s-ar fi dat în lături să se iubească nici cu o măgăriță. Nu-i femeie între cincisprezece și cincizeci de ani din parohie căreia, politicos, cu fruntea ușor plecată, să nu-i fi făcut propuneri. Faptul că se mulțumea cu oricine l-a împiedicat să ajungă la cuceriri dificile.

Își fixa întîlnirile noaptea, în lanul de secară sau de trifoi, cu femeile care umblau după făină și ulei, dar și cu bețivane ordinare, pe care eu unul n-aș fi catadicsit nici să le scuip. Nevasta lui nu era urîtă, dar, pe de o parte, nu se mulțumea numai cu ea, pe de alta, avea puțin gustul riscului și al lucrurilor făcute pe ascuns. În ultima vreme, după două pareze ușoare, acceptase regimul și programul de odihnă. Dar tot stînd acasă, s-a încurcat în poalele Marietei, grăsana lui. Într-una din seri, cu puțin înainte de agonie — povestesc vînzătorii gură-spartă de la magazin — ar fi fost văzut pe fereastra dinspre grădină apucînd-o pe la spate, în timp ce ea continua să mestece mămăliga făcută la sfatul medicului, ca să nu mai mănînce pîine.

3 martie 1972

S-a petrecut un fapt tragic și în același timp supărător, în legătură cu care am aflat azi amănunte noi la magazin, în timp ce eram servit. Celin din Fràschize fura de cînd era el; toți o știau și mai ales vecinul lui, Natale Pribaz, care ieri seara a lăsat înadins deschisă pivnița de la căsuță primită în grijă de la niște emigranți și care, în felul acesta, devenise a lui. S-a apucat să-l urmărească după ce observase că sacul cu hrana pentru pui, mai scumpă ca porumbul, dar de două ori mai spornică, se tot micșora, fără ca el să fi luat vreodată. L-a așteptat pe întuneric, l-a lăsat să se

strecoare ca un dihor și-apoi a tras repede zăvorul.

Și-a lăsat nevasta de pază și a dat fuga să-l trezească pe reprezentantul comitetului din Boni. Tînărul Galiani l-a urmat cu pușca de vînătoare pe umăr ; s-a așezat de pază în locul femeii și a dat ordin să se telefoneze la miliția din Umago. Prins în cursă, Celin bătea cu pumnii în ușă, spunînd la început că era nevinovat, promițînd apoi, pe toți morții lui, că n-avea să mai facă. S-a strîns lumea ca la urs : cei mai mulți se bucurau, doar cîte unul țipa să fie eliberat, eventual după ce îi dădeau ceea ce merita. Dar Galiano, cu pușca întinsă, nu lăsa pe nimeni să se apropie, în afară de stăpîna casei, care-i vîra țigara în gură și i-o aprindea. „O să primească ceea ce merită la miliție“, asigura el oamenii și-l amenința pe cel dinăuntru. Chemată telefonic, la miezul nopții, miliția i-a sfătuit pe solicitanți să găsească o soluție potrivită la fața locului ; la insistențele păgubașului, s-a hotărît în cele din urmă să trimită în zori doi tineri într-o camionetă. Și iată-i pe toți noctambulii cinstiți frecîndu-se la ochi numai ca să-l vadă pe vinovat ieșind din pivniță acoperit de rușine. Ușa a fost deschisă cu o lovitură de picior. În zadar l-au așteptat și l-au chemat făcînd pe marii și tarii cu vorbe de sfidare. Se spînzurase de o grindă cu bretele de la pantaloni.

Nu este drept ca un om să sfîrșească în felul acesta, iar noi ar trebui să fim mai atenți cînd ne alegem reprezentanții.

8 mai 1972

La Stanzia, în casa care pe vremuri aparținuse familiei Deolich, s-a stabilit o zilieră mai în vîrstă, venită de la granița cu Ungaria, pe nume Anghelka. Sînt ultimele mîini dispuse să apuce sapa. Muncește zece ore în șir, cum numai o femeie știe și poate să o facă. În schimb, cere două mese, o mie de dinari, un litru de vin sau o jumătate de rachiu. Scuipă, pășește apăsat și cînd îi vine să se scarpine, se scarpină. Cred că în alte timpuri ar fi avut viața grea din cauza derbedeilor de la noi, atenți cel puțin în momentul în care ea s-ar fi ghemuit după gard. Am văzut-o intrînd în cîrciuma lui Pàvlovich și mi-am adus aminte de Màliza.

5 iul. 1972

Dincolo, la Triest, și-a pus capăt zilelor Pierin Codan. Burlac, deja în vîrstă, plecase numai pentru că pe lume mai avea o soră, mai tînără, măritată cu un italian din sud. Stătea la ei, muncind ca salahor. Îi făceau observație pentru orice fleac; că nu se ștersese pe picioare cînd intrase, că nu știa să se poarte la masă, că trezea copiii dimineața, că se întorcea tîrziu sau prea stătea mult acasă și ei nu puteau să-și invite prietenii mai de soi. El, care lăsase să i se năruie casa pe Vrh, de dragul unicei surori, mai rea chiar decît soțul, n-avea curajul nici să se revolte, nici să plece de la ei. Trăia cu oful acesta, plănuind o răzbunare, ce îi storcea lacrimi ori de cîte ori se întîlnea cu vreunul de la noi.

S-a aruncat de pe taluz înaintea trenului între Aurisina și Visogliano, de parcă ar fi vrut să moară de două ori. Fusese întotdeauna un om timid și respectuos; la noi era chemat să servească la nunți. Schimbînd farfuriile și umplînd paharul improviza cîte o rimă: „azi am văzut o floare mîndră, aleasă / era nimic pe lîngă-așa mireasă".

Am tras clopotele de parcă ar fi murit aici.

13 aug. 1972

Frumoasa cerșetoare, care la optsprezece ani îl inspirase, fără să vrea, pe autorul frescei din biserică, azi e ditamai femeia de șaizeci de ani. Continuă să ceară de pomană, mai ales în zilele de tîrg. Într-o vreme se îndrăgostise de doctorul din Buje: îi ducea ceea ce strîngea din cerșit numai ca să se dezbrace în fața lui și să fie palpată. Doctorul nu știa cum să scape de ea: îi spunea că era sănătoasă tun și-i consulta înaintea ei pe toți ceilalți, de parcă nici n-ar fi văzut-o; în cele din urmă s-a transferat: poate ca să nu mai dea ochii cu ea. Cu timpul, Zezilia l-a uitat și la un moment dat începuse să se îngrașe, mîncînd de cum ieșea pe ușă din pîinea care, pe vremuri, se dădea de pomană de trei ori pe zi copiilor greoi la vorbire. Ziceai că avea să-i plesnească burta (ce-i drept, umbla mereu înfofolită) și într-o bună zi o femeie din Muscati i-a spus:

— Zezilio, tu o să ai un prunc.

— Ce, nu ți-e bine ?! Ar trebui să-ți fie rușine să spui așa ceva.

A fost auzită urlînd în pădurea din Trumba și-au chemat Salvarea din Umago.

De cum a născut, în aceeași noapte, și-a luat pantofii și fustele și a fugit din spital. Celor care o întrebau ce se întîmplase, le răspundea că-i scoseseră apă din abdomen.

Copilul a crescut prin orfelinate și, recent, a devenit mecanic la întreprinderea Auto Istria din Umago. Ieri s-a hotărît să dea de capăt unei povești, pe care mulți i-o dădeau drept adevărată. A venit cu un coleg din Boni, care știa unde și cînd avea să apară Zezilia. Cînd a dat colțul, tînărul a scuipat și i-a spus însoțitorului său : „Prefer să-mi pierd amîndoi ochii decît să știu că am venit pe lume din grămada aceea de carne".

6 nov. 1972

Un nou scandal a avut loc ieri seară și-a ținut toată noaptea jos, în zona prăvăliilor. Flòrian (gestionar împreună cu Armida lui la bodega din sat) a venit la locul de muncă beat criță : lui vinul nu-i făcea niciodată bine. Ca să nu fie certată, nevasta i-a alergat înainte și i-a spus că unul din Crasti luase cu el calendarul din bodegă, darul fabricii de băuturi. De la o vreme, mulți bărbați renunțaseră la cîrciuma lui Pàvlovich numai să vadă calendarul colorat care avea pe fiecare pagină nu numai datele lunii, ci și imaginea unei femei frumoase pozate goală ; drept plată, Flòrian îi obliga să consume cel puțin un bitter.

Văzînd locul gol pe perete, acesta și-a ieșit din minți. A pălmuit-o pe Armida pentru că se lăsase prădată, a închis localul cu cheia, ținîndu-i ca ostateci pe consumatorii care urmau să-i fie martori și nu s-a mai dezlipit de telefonul din măcelărie. A chemat miliția din Umago, care dîndu-și seama că era beat, a refuzat să-l asculte. Atunci el a format alte numere, ajungînd să telefoneze la posturile de miliție din Buje, Cittanova și chiar din Capodistria, în Republica Slovenă, reclamînd furtul unui tablou de valoare. În timp ce clienții protestau spunînd că ei nu văzuseră nimic și cereau să fie eliberați, milițienii alertați au telefonat de la un post la altul și i-au convins pe cei din Umago să se ducă să vadă despre ce era vorba.

Trezind vitele și cocoșii, camioneta cu sirenă a miliției l-a dus pe gestionarul beat în fața individului din Crasti ; de cîteva ore bune acesta dormea mulțumit lîngă nevastă. L-au chemat afară și i-au spus să restituie calendarul. Mai întîi a tăgăduit, apoi a rămas pe gînduri, dar Flórian l-a luat de piept și, agasați de satul de nebuni, cei doi milițieni i-au despărțit cu bastoanele de cauciuc. L-au însoțit pe omuleț în grajdul cu vite : calendarul era ascuns într-o iesle, sub o mînă de paie.

18 apr. 1973

O fată din Lanisće, care lucrează la hotel și locuiește împreună cu alte familii în conacul părăsit al familiei Làzarich, a găsit sub scară

ierbarul contelui Ulderico. Ea mi l-a adus mie împreună cu o bucată de urdă și un pachet de țigări (tradiționala delicatețe sufletească a oamenilor veniți de pe dealuri nu se dezminte); pentru că uneori sînt rugat să caut în registre date de naștere sau de deces, în sat trec drept un fel de scrib.

Am răsfoit ierbarul cu emoție, privind cu luare aminte atîtea și atîtea plante presate și uscate (pe care nu am să le mai văd niciodată vii), mai ales pentru că am dat de numele lor auzite și pronunțate de mii de ori, dar pe care nu le-am văzut niciodată transcrise în dialect. Încerc să copiez cîte unul, împreună cu scurtul comentariu al contelui, care apare numai pe alocuri. Probabil că îl distra sunetul fiecărei denumiri și, în același timp, avea convingerea că era primul care îl fixa pe hîrtie.

Tachìs, pentru că se lipește de mînă; *pàprut*, ferigă de prins muște; *habàt*, soc sălbatic din care se face cerneală; *lèpoh*, ca să cureți hornul; *marquarela*, busuioc sălbatic; *erba de tajo*, pentru vindecarea rănilor; *sirca*, în schimb, te taie la mînă; *mlìzzak* conține lapte; *karìznik* pentru învelitul scaunelor și altor lucruri; *linguadevàca*, avînd frunza mare și floarea ca spanacul; *rozvèniza*, ridiche sălbatică; *muhlìć*, din aceea fragedă pentru iepuri; *lòquariza*, pentru că se găsește în lac; *vilùdola*, volbură; *paradaiz salvàdigo*, roșie sălbatică; *basaman*, ciuline care îți intră în mînă; *koromàz*, mărar; *metlìka*, să faci *metle*, adică mături; *peldemona*, drept, dar care alunecă sub coasă; *pirika*, pir-gros; *rodignazza*, sălbăție; *graska*, tot sălbăție; *mah*, mac; *semprevivo*, cimbrișor. Ridichi sălbatice: *gradonzéa*, *radèzka*, *toka*, *konjska broda*, *sùnziza*.

7 nov. 1973

Din partea lui Miselin, cele două cîrciumi de la noi n-au decît să rămînă deschise și noaptea și să distribuie gratis vinul și lichiorul. L-au găsit acoperit de brumă într-un tufiș din grădina lui. Părea foarte în vîrstă; uitîndu-mă în registrul cu botezuri, chiar și eu m-am mirat aflînd că avea numai cincizeci și cinci de ani. Fusese unul din tinerii care cîntau într-adevăr bine pe zidul dintre Poștă și apeduct. Luat soldat după prima vizită medicală, n-a dus-o rău nici în război, ba, aș zice, dimpotrivă: lungul prizonierat l-a învățat că putea să trăiască și fără muncă. La întoarcere era un bărbat bine, negricios, cu ochi de țigan: mai că te-ai fi așteptat să-l vezi cu un cercel în ureche. Cîte o fetișcană de la noi era gata să treacă peste voința părinților, dar era repede descurajată de extrema sărăcie și de faima proastă a familiei lui, pe care el nu o dezmințea, descurcîndu-se cum putea, fără să aibă o îndeletnicire.

De el s-a îndrăgostit o tînără din Buje-de-Sus, frumoasă, cu chip de Madonă; cum avea un defect la picior nu aveau pretenții prea mari nici ea și nici tatăl ei, un om cu stare, căruia i-a ascuns adevărata situație a familiei cu care risca să se înrudească.

Nici n-au apucat să se cunune. Aducînd pe lume un prunc mort, fata a murit și ea. Michelin se afla în camera alăturată năucit de nenorocirea care-l depășea. Cînd, înconjurat cu multă milă, l-au dus alături, în mijlocul celorlalți loviți de o durere fără margini și care stăteau într-o așteptare plină de respect, inima lui nici nu a tresărit.

Nu simțea decît nevoia grabnică să se îndepărteze, dar bunul simț îi dicta să aștepte cel puțin ziua dublei înmormîntări. Orele parcă stăteau în loc. Nu cunoștea pe nimeni în sat și își închipuia că, la rîndul lui, nu era cunoscut. S-a dus la singura cîrciumă, a trecut în sala de popice, la început ca să țină evidența punctajului, apoi ca participant direct. Avertizat de acesta, socrul a venit și l-a găsit cu genunchiul îndoit, ca-n arătură, tocmai cînd arunca bila. N-a mai luat parte la înmormîntare.

De atunci și-a petrecut zilele în cele două cîrciumi de la noi, fără să mai poată juca popice. Dimineața cînd se mijea de ziuă, pîndea găinile din vecini, care preferau să ouă prin tufișuri și nu în cuibar ; le împiedica să codcodăcească, le lua oul și-l ducea cald Cesirei Pàvlovička. Adus de un sîrb care se instalase în atelierul de tîmplărie al lui Gàspare Ràdovan, obiceiul de a crește bibilici se răspîndise repede ; folosindu-se destul de bine de aripi, ele zburau peste gardurile vii țepoase și își depuneau ouăle în iarbă, ca păsările sălbatice. Pentru Michelin era o vînătoare mai trudnică și de mai lungă durată, dar îi oferea satisfacții mai mari, deși ouăle micuțe nu se foloseau decît la pregătitul lazanelor.

Din seara în care a dat peste el un motociclist și l-a lăsat lat în drum, s-a considerat un invalid ; mai întîi mergea în cîrje, după aceea în baston. În sfîrșit, putea să ceară un sfert de vin fără să i se facă vreun reproș. A lăsat și el o vorbă, care a circulat mai multă vreme. Mamei lui care, pe cînd trăia, îl dojenea că nu se lăsa de băutură și nu se apuca de muncă îi spusese într-o zi : „Nu există piese de schimb pentru bărbați“.

P.S. Reiau cu aceeași cerneală din stilou. La nici o săptămînă, a fost urmat în lumea celor drepți de inseparabilul lui prieten și dușman, asociat și concurent, Lovre Pestèl. Acesta, tolerat de nevastă, a fost izgonit din casă de copii. Avea o bicicletă, nimic altceva. Apucînd-o de ghidon, o tîra după el oriunde ar fi mers, fără să suie pe ea, deși îi umfla regulat roțile. Aceasta îi ținea tovărășie, îi era sprijin și pavăză. Șoferii de pe curse claxonau veseli văzîndu-l pe bărbatul acela încovoiat și strabic, care înainta pe lîngă bicicletă, chiar și la coborîre. Dar el știa de glumă și era perfect conștient de starea și de urîțenia lui. În timpul carnavalului a venit să ciocăne și la ușa mea, cu haina întoarsă pe dos, drept costumație. Adesea însă bicicleta îl trăgea într-o parte sau ocupa prea mult spațiu în drum și el ajungea grămadă sub sau peste ea. Înainte de a se ridica anevoie și de a se scutura de praf o suduia de toți sfinții. La o curbă, tocmai cînd nimerise sub bicicletă, a dat peste el

furgonetul vînzătorului de pește, care nu a mai apucat să frîneze.

11 ian. 1974.

Ploaie și iar ploaie. O să putrezim înainte de a muri. În capul scărilor, în noroiul secular de lîngă lama de fier pentru curățat bocancii, am găsit o ciupercă. Am luat-o, dar nu am mîncat-o, pentru că tot în perimetrul bisericii este.

M-am privit în oglindă : sînt slab, gălbejit, cu ochi stinși, cu o licărire de uimire, adresată tot mie, și complet chel. Într-un dulap, printre mucuri de lumînări, bucățele de tămîie și o cădelniță ruginită, am găsit o tichie a cine știe cărui preot, cu doi năsturei tot negri în stînga.

Înfășurat într-o bucată de plastic, m-am dus în biserică. Picura mai peste tot; fresca din tavan era pe jumătate distrusă, Madona în lacrimi. L-am chemat pe ultimul dintre zidarii Trevigìn, căruia nu trebuie să-i dai de băut înainte de a termina lucrul. Cum vremea rea persistă, n-a avut curajul să se suie pe acoperiș și a încercat, cum a putut, să astupe găurile dinăuntru. Nu o să dureze cine știe cît, a admis chiar el, care nu a cerut prea mult. Cînd i-am dat de băut mă tot pupa și mă îmbrățișa.

N-am închis ochii azi-noapte de atîtea gînduri, iar nedumeririle îmi reveneau în minte sub forma unor amintiri. Biserica e o clădire ca oricare alta ; cum e de așteptat o să se dărîme, fără să impresioneze prea mult pe cineva. Sus, pe dealuri se mai văd și azi zidurile bisericuțelor din secolele trecute năpădite de buruieni. Dar de atunci s-au mai produs unele schimbări și oamenii s-au întors pe ogoare. E posibil să se mai întîmple tot așa ? Tare mă îndoiesc.

Și ce are să se întîmple cu statuile, cu anafornița, cu crucifixul din vinerea mare, cu prapurul sfîntului Valentin, cu potirele, cu chivotul agnețului ? Aș putea să aduc o parte din ele aici, dar am oare dreptul ? Și, la urma urmei, nu ar fi același lucru ? Vor fi mutate în altă biserică, dar cînd, de cine, pentru ce ? Sau oamenii vor fi atît de siguri pe ei, de lipsa lor de credință religioasă, încît le vor folosi ca bibelouri ?

24 feb. 1974

După aproape treizeci de ani s-a aflat că în țara noastră este admis divorțul. Ca să spun drept, de fapt, se știa, dar crezusem întotdeauna că era pentru cei de altă religie sau, oricum, cu alte obiceiuri. Cum nu se mai suportau, Flòrian și Armida de la bodegă au recurs, fiecare separat, la oficiile judecătorului, care i-a chemat și, în cele din urmă, i-a trimis acasă pe drumuri diferite, ca și cum nu se cunoscuseră.

Dar munca îi ținea tot împreună ca să servească aceiași clienți, iar un nou apartament, întru totul egal, pentru unul din soți, nu era

ușor de găsit. Au separat paturile, dar în aceeași cameră, pentru că în cealaltă stă fata lor măritată cu un zugrav. Însă nopțile de iarnă sînt lungi. Se știe foarte bine că omul e slab, poate nu tot atît de bine ca faptul că obișnuința e mai tare decît voința și chiar și decît plăcerea. După care el înjura întrebîndu-se ce e cu invențiile astea și spunînd că nu se născuse încă omul care să-l ia în răspăr.

Rușinîndu-se de ginerele zugrav, Armida a adus pe lume un băiețel, după douăzeci de ani de la nașterea fetei, acum măritată. Flòrian l-a recunoscut imediat și e mîndru nevoie mare. Legea oamenilor poate să șteargă automat divorțul, așa cum legea preoților anulează o căsătorie care practic nu a avut loc ?

3 martie 1974

Încercase în alte două rînduri ; a treia oară a reușit. Toni Barbich a devenit gelos la șaizeci și cinci de ani, pe nevasta de șaizeci, mama copiilor lui risipiți prin Canada și Australia. După spusele lui, mereu și pretutindeni o așteptau muieraticii din sat : „Uite-i, ce mai stai ?“ o trezea el în toiul nopții, apucînd-o de încheietura mîinii, de cum auzea un cîine lătrînd. Doamne sfinte, apără-i pe toți de așa o boală ! O pîndea cînd se ducea să mulgă vaca, număra minutele cît rămînea în prăvălie, în toate cumetrele vedea niște codoașe. Deși nimeni nu-l văzuse vreodată la cîrciumă ajunsese alcoolic — ce trist ! bînd în propria-i pivniță, din același pahar.

Ea a murit subit ; Pàvlovich a spus că în urma unui infarct, alții că de inimă rea ; femeile credeau că de rușine. Toni a împărtășit părerea celor simpli și l-au apucat remușcările. Îl rodeau pe dinăuntru ca un teasc răsucit zdravăn ; bea ca să scape de ele și își aducea iar aminte ca să bea. Plîngînd, se insulta singur în mijlocul drumului și se acuza că-și jignise, ba chiar își omorîse nevasta, cea mai bună de pe lume, într-atît că încetul cu încetul îți venea să crezi că nici el nu se atinsese de ea.

S-a aruncat pe fereastră, dar căderea a fost amortizată de pergolă. Întors de la spitalul din Pola, a încercat din nou, aruncîndu-se de la mansardă. De data aceasta spitalizarea a fost mai lungă. Ieri noapte a ieșit prin lucarna dinspre drumul pietruit.

6 apr. 1974

Ultimul Stòcavaz, care m-a pus să mă mut aici unde mă aflu, a fost ales, cu voturile noastre, deputat în parlamentul republican din Zagreb. Azi-dimineață a avut loc o serbare în sala de teatru, cu discursuri oficiale, toasturi și flori aduse de elevii instruiți de cei doi învățători, soț și soție. Mir, tatăl lui, a închis portiera mașinii lungi, albastre : bărbia îi tremura. Mi-am adus aminte de Ludovico, pe cînd îi ducea să ia cursa pe cei doi băieți ai lui, în drum spre seminarul din Capodistria. Sufletul omului rămîne același ; o dovadă e

privirea chemată să oglindească totul. M-am gîndit însă că numai în acest stat și în acest regim unul de pe glia noastră putea să ajungă deputat. Zărindu-mă în mulțime, tînărul a coborît geamul :

— *Boh vam daj zdrovlje, barba Martin*[1], mi s-a adresat cu toată dragostea, în dialectul nostru.

— *Boh doj, sine*[2], i-am răspuns făcîndu-i cu mîna.

10 apr. 1974

Întîmplarea a avut loc în Madonna del Carso, dar a produs o vie impresie și aici. Pînă alaltăseară băiatul lucrase la noi, mînuind screperul în șanțul prin care va trece apa spre singura casă din Fruscara.

Trecînd pe la cîrciuma din Madonna del Carso, a dat de un bătrîn emigrant întors din America, cu bani puțini și-un dor nespus. Ocupa o cameră în propria-i casă, dăruită surorii lui care, între timp, se măritase cu un sîrb sau un bosniac ; dar voiau să-l dea afară și de acolo. Prost crescut, cumnatul a început să-l amenințe și bătrînul, chemat de toți „americanul", acum plîngea și tremura în cîrciumă.

— A spus că mă omoară dacă mă mai întorc.

---

[1] Să-ți dea Domnul multă sănătate, unchiule Martin.

[2] Să dea Domnul, fiule.

Băiatul cu screperul și alți tineri din sat mai îl calmau, mai îl luau peste picior, ca să-i facă puțin curaj.

— E-n stare de orice, riposta bătrînul.

Atunci s-au hotărît :

— Dacă ți-e așa frică, te ducem noi acasă.

Tînărul a fost primul care a deschis ușa. A fost lovit cu un cuțit în piept și a murit pe loc.

25 apr. 1974

A trecut în lumea celor drepți Daniele Muscat, de-un leat cu mine. Înalt, solid, cu barba roșie cu reflexe aurii. Era considerat cel mai voinic om din parohie. Cu mai bine de patruzeci de ani în urmă își luase cu el, pe cîmp, fetița și o așezase pe potecă. Simțind mirosul de lapte, un șarpe a sărit pe micuță și a început să-i lingă buzele. Daniele a observat la timp și, cuprins de furie, a apucat reptila de cap și de coadă și a rupt-o în două. *El gaveva roto la bissa*[1], se spunea despre el.

Oamenii ziceau că în ultima vreme băiatul și nora îl băteau pentru că mînca, bea, făcea pe el, cu alte cuvinte, nu mai murea odată.

15 iul. 1974

Nevasta lui a murit în somn, după ce mîncase cu poftă prima omletă cu sparanghel sălbatic și mămăliguță din an. Gabriele Pàvlovich, atît de priceput în ale medicinii, n-a pu-

---

[1] A rupt șarpele.

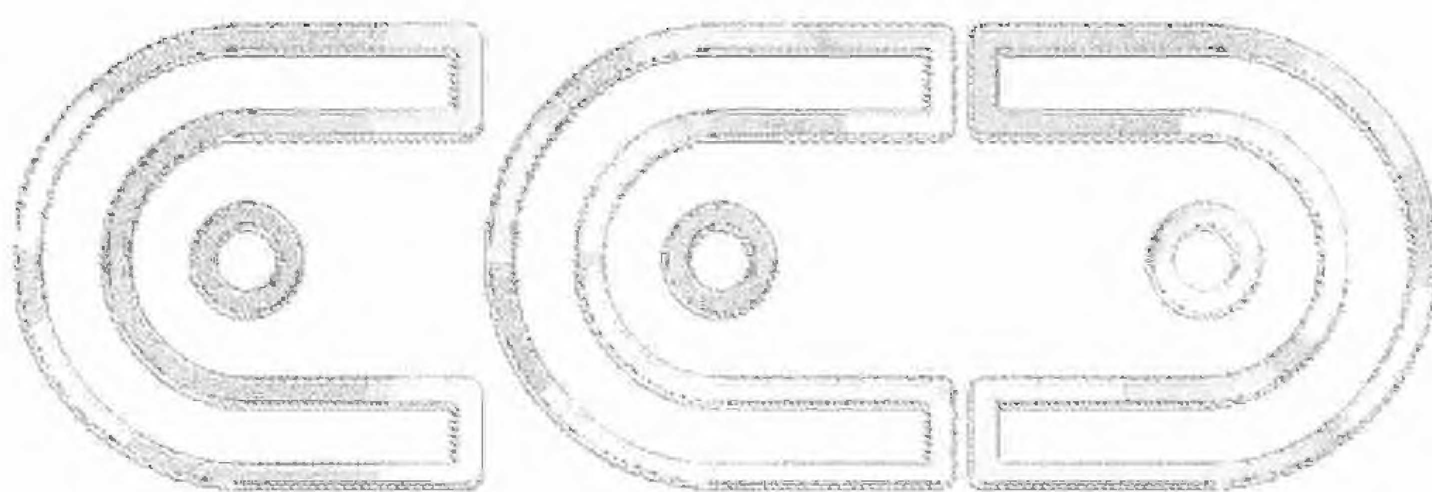
tut să facă altceva decît să constate și să plîngă pentru pierderea frumoasei și credincioasei lui tovarășe. Nu erau căsătoriți ; puțini știu, ca mine, că el se însurase cu acte în regulă cu o doamnă mai în vîrstă din Graz : de acolo avea cheagul care-i permisese să-și extindă cîrciuma și să-și facă un rost ca al lui.

Își lua adio de la Cesira fluturînd batista de pe movila cu stînjenei înfloriți de dincolo de zid. Orchestra, înlocuită la seratele dansante de picup și de un grup muzical cu un cîntăreț pletos, acum, se arată, ca și mine, numai la înmormîntări : s-a adunat și de data aceasta executînd marșuri lente, în aranjamentul muzical al unor maeștri în trecere, găzduiți în casa lor.

Azi, 23 ianuarie 1975, tremur din tot trupul ; nici focul nu reușește să mă încălzească. Nu-mi rămîne decît să mă vîr în pat și să las ușa crăpată. O nepoată de frate a Palmirei o să vină pe înserat să-mi aducă laptele. Am aruncat o privire pe geam, ștergînd sticla aburită cu dosul palmei și am ajuns pînă la birou cu un mare efort de voință. Deși soarele nu se vedea, cădea o lumină aurie peste clopotniță, peste biserică și pe zidul împrejmuitor. În această lumină, scăpate parcă de propria lor greutate, aproape golite de ce au material, lucrurile se învălmășeau și lăsau impresia că pluteau. Coboară golul cerului pe pămînt sau în fața noastră se cască hăul lumii celor drepți ?

Uite un lucru pe care nu l-am știut : că lumea moare cu fiecare om în parte.

CLUB

Scanare și prelucrare digitală

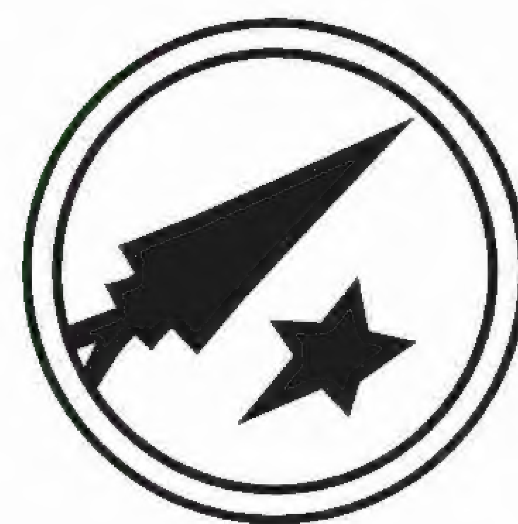
de

Anonim

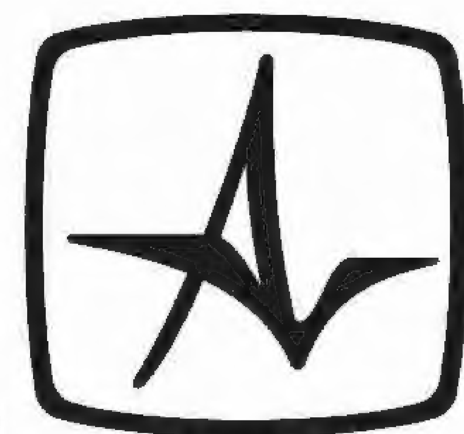

și

CAT Graur

Antwerpen

2024

